DESTANLAR DEVRİNDEN GÜNÜMÜZE

TARİHİ COĞRAFYASI, KÜLTÜR VE SANATI

TÜRKLER'İN ALTIN KİTABI

Tercüman

CİLT • 2

Çizgili Forum

DESTANLAR DEVRİNDEN GÜNÜMÜZE

TARİHİ COĞRAFYASI, KÜLTÜR VE SANATI

TÜRKLER'İN ALTIN KİTABI

Refik Özdek

CİLT 2

darkmalt - çizgiliforum
Çizgili Forum

İtil Bulgarları

İtil Bulgarları İslâmiyeti ilk kabul eden Türk kavimleridir

Büyük Bulgarya Devleti'nin parçalanmasından sonra, çoğunluğu **Otuz-Ogur**'lardan oluşan bir grubun **İtil-Kama** havzasına çekildiğini söylemiştik. Ogurlar (Bulgarlar) burada **Hunlardan, Sabarlardan, Uzlardan** kalan Türk boylarıyla birleşmiş, bütün bölgeyi de Türkleştirmiş idiler. Türklüklerini koruyan ve **"Tatar"** adıyla anılan bu **Ogur (Oğuz)lar,** ilk İslâmlaşan Türk kavimlerindendir. Sağlam bir siyasî teşkilât halinde kurdukları devlet, Moğol istilasına kadar 5,5 asır yaşamıştır.

Bulgar Türkleri yerleşik bir hayat yaşıyordu. Tarıma elverişli toprakları çok iyi değerlendiriyor, çeşitli ürün yetiştiriyor, hayvan besliyorlardı. Ormanları da çoktu. Dericilik, kürkçülük gelişmişti. Ticaret için kuzeyde **Kuzey Buz Denizi**'ne, güneydoğuda **Hazar, Aral** ve **Harezm**'e, daha doğuda **Türkistan, İran** ve **Mısır**'a kadar kervan gönderiyor, özellikle kürk ve deri eşya ihraç ediyorlardı. Fakat, bal, fındık, kılıç, zırh da satıyorlardı. **"Bulgarî"** denilen Bulgar meşinleri ve çizmeleri dünyaca meşhurdu.

Hazar başkentinin adı gibi Bulgar Türklerinin başkenti de **"Bulgar"** adını taşıyordu. Bu şehir, bugünkü **Kazan** şehrinin 115 km. kadar güneyinde yer alıyordu. Bugün buralarda oturan **Kazan Türkleri**'nde, dericilik ta o zamandan beri millî bir sanat olarak devam ediyor ve bu sanata önem veriliyor.

Bulgar Türklerinin önceleri tâbi oldukları Hazar Hakanlığı zayıfladıkça Bulgar Hakanlığı güçlendi. Büyük şehirler kuruldu. Başkent **"Bulgar"** şehri 9.-12. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi idi. Fakat başka güzel şehirler de kurmuş veya imar etmişlerdi: **Suvar, Osal, Tetiş, Cüke-Tav, Züye, Kermencüm, Kazan** gibi.

Başlangıçta Bulgarlar (Ogurlar) grup halinde idiler ve her grubun bir hanı vardı. 9. yüzyılda bir han idaresinde birleştiler. 10. yüzyılın başlarına kadar hanlar **"İlteber"** unvanını kullanıyordu.

Bulgar Türkleri İslâmiyeti zorlama sonucu ve sathî olarak almadılar. Bu dini gönülden benimsediler. 921 yılında Bulgar Hanı **Almış,** Hazar Türkleri'nden **Başto**'yu, **Abbasî Halifesi El-Muktedir**'e göndererek, Müslümanlığı aslından öğrenmek istediğini, kendisine bu konuda yardımcı olacak âlimlerin gönderilmesini rica etmişti. **Halife El-Muktedir** de ona din adamlarından ve mescit-cami yapacak mimarlardan kurulu bir heyet gönderdi. Bulgar Türkleri hakkında geniş bilgiyi, bu heyette bulunan ve daha sonra hatıralarını yazan **İbnî Fadlan**'dan öğreniyoruz.

Almış Han Müslüman olduktan sonra adını **"Cafer"** olarak değiştirdi. Almış Han'ın Müslüman oluşu, **Karahanlılar hükümdarı Satuk Buğra Han**'ın Müslüman oluşu ile hemen hemen aynı tarihe rastlar. **Almış Han,** oğlu **Ahmed Han**'ı 944 yılında hacca göndermiş, halife El-Muktedir'e değerli armağanlar ve bir sancak yollamıştı.

● İtil Bulgarları dağılıyor

İtil Bulgar Devleti 1236'da Moğol istilâsına uğradı ve başkent tahrip edildi. Moğollar Bulgar Türk hakanını kendilerine tâbi kıldıktan sonra, tahtında bırakmışlardı ama, artık bağımsızlıkları gitmişti. Bulgar şehirleri ikinci defa 1361 yılında **Altın Ordu** (Pulat Timur Han) tarafından, üçüncü defa 1391'de Altın Ordu'ya sefer açan ve **Toktamış Han'**ı mağlup eden **Timur** tarafından işgale uğradı.

Halk dağılmaya başladı. Oğurların bir bölümü **Kazan** Nehri boyuna göçtü. Daha sonra kurulacak **Kazan Hanlığı'**nın esas nüfusunu işte bu **Kıpçak-Oğur** (Bulgar) karışımı Türkler teşkil etmektedir.

● Bulgar şehri

İtil Bulgarlarının büyük şehirler, saraylar yaptıklarını söylemiştik. Bunların en önemlisi "Bulgar" adını taşıyan başkent idi. Bu şehrin bulunduğu yerde Ruslar tarafından kazılar yapıldı ve değerli eserler, belgeler bulundu. Bunların bir bölümü halen Kazan Müzesi'ndedir.

Şehrin harabesi de gezilebilir haldedir. **Çar Petro** 1722 yılında burasını ziyaret etmiş, bulguları toplatmıştı. O tarihte mimarî eserlerin çoğu ayakta idi. Bunlar daha çok cami, türbe, saray, çeşme, hamam gibi eserlerdi. Fakat daha sonra bunlar bağnaz Rus rahipleri tarafından yıktırıldı. Taşlarından, güzel sütunlarından manastırlar yapıldı. 1767'de aynı yere giden II. Katerina, şaheserlerin yıkılmış olduğunu gördü.

Bulgar şehrinin birçok sarayı arasında iki tanesi çok meşhurdu. Kalıntıları bulunan bu saraylar **"Ak-Saray"** ve **"Kara-Saray"** adlarını taşıyorlardı. Bunların döşemeleri cilâlı taştan idi. **Ak-Saray'**ın döşemesi altında ısınma tertibatı da bulunuyordu.

Şehir kalıntıları kadar önemli bir belge de mezar taşları idi. Çünkü bazıları zamanımıza kadar kalabilen bu taşlardaki yazılar hem o zamanki Türkçeyi, hem de güzel işlemeleriyle mermer ustalığını gösteriyor. Bulgar şehrinde, Bulgar hanları tarafından bastırılan birçok para da bulunmuştur ki, bunlar hem **Kazan** şehrinde, hem de **Leningrad'**daki müzelerde teşhir edilmektedir.

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, bugün Sovyet Rusya sınırları içinde kalan eski Türk illerinde yapılan kazılarda her yıl çok değerli ve tarihi aydınlatıcı eserler bulunmaktadır.

darkmalt-çizgiliforum

İslâmın bayraktarlığı Türklere geçiyor

Karahanlılar

Karahanlılar Müslümanlığı resmî din olarak kabul edince Türk dünyası İslâmiyetle kucaklaşıyor ve tarihin akışı değişiyor

Karahanlılar Devleti ve devri, Türk tarihinin çok önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Karahanlı hükümdarı **Satuk Buğra Han**'ın İslâm dinini kabul etmesi ve onunla birlikte **bütün Karahanlıların Müslüman olmaları ile, İslâmın bayraktarlığı artık Türklere geçmiş ve kısa bir süre sonra Türkler bütün İslâm dünyasının temsilcisi olmuşlardı.**

Gerçi, toplu halde Müslümanlığı kabul eden ilk Türkler, Karahanlılar değildir. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, Türkler arasında kütle halinde ilk Müslüman olanlar Volga-Kazan dolaylarında yaşayan **Volga (İtil) Bulgarları,** yani **İdil-Ural Türkleri** idi. **Bulgar Hanı Almış,** Müslümanlığı kabul etmekle kalmamış, Abbasî **Halifesi El-Muktedir**'den din uleması ve mescit yapacak mimarlar da istemişti. Halife isteğini yerine getirmiş ve İtil Ogurları İslâmî eserler vermeye başlamışlardı. **Tolunlular** da halifeliğin sınırları içinde, Mısır'da bağımsız ilk Türk Müslüman devletini kurmuşlardı. Fakat, Oğuz Türklerinden olan **Ahmed Bey**'in kurduğu bu devlet ancak 30 yıl yaşayabilmiş, sonra halifeliğin bir eyaleti haline gelerek bağımsızlığını yitirmişti. Bir süre sonra, Maveraünnehir, Türk beylerinin soyundan gelen **Muhammed Ebû Bekir** de, Mısır valisi iken, 935'te, bağımsızlığını ilân etmişti. **"Akşid'ler Devleti"** olarak anılan bu Müslüman Türk Devleti de 969 yılına kadar yaşayabilmişti.

Karahanlıların Müslüman oluşu ise, hem Türk tarihi için, hem de bütün İslâm dünyası için çok önemli bir olaydır, **Türk-İslâm tarihinin akışını değiştirmiştir.**

Kara Han Soyu

Karahanlı Hakanlığını oluşturan Türk boyları **Karluklar, Çiğiller, Yağmalar** ve **Argular** idi. Asıl kalabalık kütleyi Karluklar meydana getiriyordu. Zaten Karahanlı adı **Karluk yabgusu "Kara Han"**dan gelir.

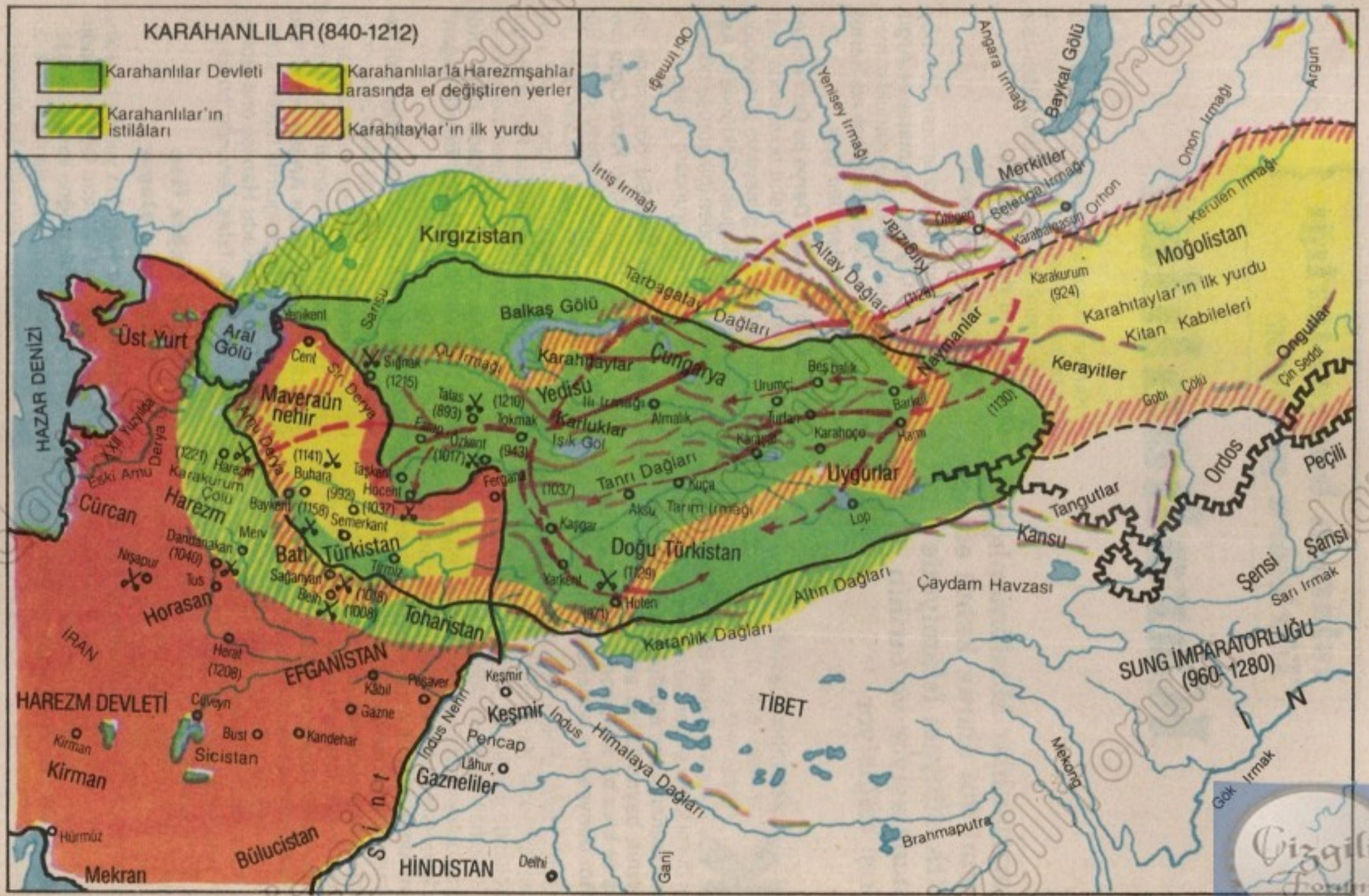
Karluk Türkleri, **Sır Derya** ile **Çu** nehirleri arasında akan **Talas** Nehri boylarında yaşıyorlardı. Daha sonra güneye ve güneydoğuya indiler. Karluk yabguları Göktürklerin **Aşınaoğulları** sülalesinden (bir görüşe göre de Uygurların Yağma boyundan) idiler.

Karluk Türkleri **Yedi-Su** bölgesinde bir devlet kurdular. Başkentleri **Kara-Ordu** (veya Kuz-Ordu) idi. Karluk yabgusu şeklen Büyük Türk Hakanlığına, yani Ötüken'deki Uygur Hakanlığına bağlı idi. Kırgızlar 840 yılında Uygur Hakanlığını yıkınca Karluk yabgusu kendisini Uygur Hakanlığının meşru halefi saydı. Asıl adı **"Bilge Kül Kadır Han" (Kül Bilge Han)** idi. **"Kara Han", "Büyük Kağan"** anlamına geliyordu.

Karahanlıların ilk hükümdarı **Bilge Kül Kadır Han,** Maveraünnehir'de Müslüman İranlı Samânî devleti ile epeyce mücadelede bulundu. Bu hükümdarın ölümünden sonra iki oğlundan biri olan **Bazır Arslan Han, "Ulu Hakan"** olarak Balasagun'da hüküm sürdü. Kardeşi **Oğulcak Kadır Han** ise ona tâbi ortak kağan olarak **Talas** şehrinde oturdu.

Satuk Buğra Han Müslüman oluyor

Oğulcak Kadır Han 893 yılında başkentini **Kaşgar** şehrine nakletti. Oğulcak **Kadır Han**'ın yeğeni **Satuk Buğra,** kendisine sığınmış olan Samanî (Samânoğulları) prensi ve bu prensin yakınları ile uzun süre bir arada bu-

KARAHANLILAR (840-1212)
Karahanlılar Devleti
Karahanlılar'la Harezmşahlar arasında el değiştiren yerler
Karahanlılar'ın istilâları
Karahıtaylar'ın ilk yurdu
Kırgızistan
Balkaş Gölü
Karluklar
Yedisu
Çuçanya
Maveraünnehir
Üst Yurt
Aral Gölü
HAZAR DENİZİ
Cürcan
Harezm
Batı Türkistan
Horasan
Toharistan
Doğu Türkistan
Uygurlar
Kansu
Ordos
Peçili
Şensi
Şansi
Tangutlar
Moğolistan
Karahıtaylar'ın ilk yurdu
Kitan Kabileleri
Kerayitler
Naymanlar
Merkitler
Baykal Gölü
Altay Dağları
Tarbagatay Dağları
Tanrı Dağları
Altın Dağları
Karanlık Dağları
Çaydam Havzası
Sarı Irmak
Ongutlar
Çin Seddi
Gobi Çölü
Karakurum
Orhon
Selenga Irmağı
Kerülen Irmağı
Onon Irmağı
Argun
Yenisey Irmağı
Angara Irmağı
Ob Irmağı
İrtiş Irmağı
Sarısu
Şu Irmağı
Talas
Taşkent
Buhara
Semerkant
Fergana
Kaşgar
Yarkent
Hoten
Aksu
Kuça
Turfan
Urumçi
Beşbalık
Karahoço
Barkol
Almalık
Işık Göl
Ili Irmağı
Tarım Irmağı
Lop
Nor
Amu Derya
Eski Amu Derya
XII. Yüzyılda
Karakurum Çölü
Merv
Nişapur
Tus
Herat
Belh
Tirmiz
Sağanyan
Dandanakan
Baykent
Cent
Sığnak
Otrar
Farab
Özkent
EFGANİSTAN
İRAN
HAREZM DEVLETİ
Kirman
Sicistan
Bust
Kandehar
Gazne
Peşaver
Kabil
Cüveyn
Hürmüz
Mekran
Bulucistan
Gazneliler
Keşmir
Pencap
Lahur
Delhi
HİNDİSTAN
TİBET
Himalaya Dağları
Indus Nehri
Indus
Sınır
Brahmaputra
Ganj
Mekong
Gök Irmak
SUNG İMPARATORLUĞU (960-1280)
(1221)
(1141)
(992)
(1158)
(1037)
(1040)
(1038)
(1008)
(1208)
(1215)
(1210)
(893)
(1017)
(943)
(1037)
(1129)
(1071)
(1130)
(924)
(1124)

lundu. İşte o zaman Müslüman olmuştu. Onun Müslüman oluşunu **Oğulcak Kadır Han** da hoş karşıladı, hatta teşvik etti. **Satuk'**la birlikte halktan Müslüman olanlar çoğaldı ve bu durum **Satuk Buğra'**yı güçlendirdi. Müslüman gönüllülerden oluşan bir ordu ile doğu bölgesine hâkim olmak, yani **Büyük Kağan** olmak için harekete geçti. Bir süre sonra, Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında yaşayan Oğuzlar da Müslüman oldular. Bu, **Satuk Buğra'**nın gücünü daha da arttırdı.

Fakat Satuk Buğra doğu hakanlığına henüz tam olarak hâkim değildi ve **"Ulu Hakan"**lığı tanınmamıştı. Satuk Buğra, Müslümanlığı devletin resmî dini olarak kabul etti ve **'Abdülkerim'** adını aldı. Artık **"Abdülkerim Satuk Buğra Han"** olarak anılıyordu. Bu çok önemli tarihî olay, bundan sonra Türk dünyasında Müslümanlığın yayılmasını hızlandırdı. Ama İslâm dininin asıl yayıcısı Satuk Buğra Han'dan sonra yerine geçen oğlu **Musa Baytaş** oldu. Satuk Buğra Han 959 yılında ölmüştü.

Musa Baytaş, Ulu Hakanlık için babasının başlattığı mücadeleyi devam ettirdi ve hanedanın doğu kanadını ortadan kaldırarak **"Ulu Hakan"**lıkta ona rakip olanları ortadan kaldırdı.

Artık bütün **Karahanlı Devleti,** yani **"Türk Büyük Hakanlığı"** Müslümandı. İşte Karahanlıların Müslüman oluşu bu bakımdan, Müslümanlığı resmî din olarak kabul eden hükümdarın Türklerin Ulu Hakanı oluşu bakımından önemliydi. Daha önce Müslüman olan Türk hükümdarlar Büyük Hakan ya da Ulu Hakan olamamışlardı.

Müslüman Karahanlı devleti genişlemeye devam ediyordu. Hakanlık tahtına **Kara Han** sülâlesinden olanlar geliyor, **Satuk Buğra Han'**ın politikasını sürdürüyorlardı. 999 yılında **Ebu Nasır Ahmed,** Buhara'ya girdi ve Sâmanoğulları Devleti'ni yıktı. Bağdat Abbasî Halifesi, **Ebu Nasır Ahmed'i İslâm hükümdarı olarak tanıdı.**

Artık Maveraünnehir tamamen Karahanlıların eline geçmişti. Gaznelilerle yapılan bir anlaşma ile Ceyhun Nehri iki devlet arasında sınır kabul edildi. Bu sırada Gazne Devleti'nin başına **Sebük Tekin'**in oğlu **Mahmud** geçmişti. **"Gazneli Mahmud"** adıyla ün yapacak olan bu hükümdar, **"İlig Han"** unvanını taşıyan Ebu Nasır'ın kızı ile evlendi.

Şimdi Karahanlıların sınırları **Balasagun, Özkend** ve **Tarım** havzasını içine alıyordu. **Balkaş** Gölü'ne, **Hindikuş** ve **Karakurum** dağları eteklerine kadar uzanıyordu.

• Hakanlık ikiye bölünüyor

Hakanlık toprakları, eski Türk devlet yönetim geleneğine uygun olarak **"Doğu Hakanlığı"** ve **"Batı Hakanlığı"** adıyla ikiye bölünüyor ve Batı Hakanı, Doğu Hakanı'na bağlı oluyordu. Doğu, yani **Ulu Hakanlık, Buğra Han'**larda, Batı Hakanlık ise **Arslan Han'** larda idi.

11. yüzyılın ortalarına doğru, Batı Hakanı **Ahmed Arslan Han,** Ulu Hakanlığı ele geçirmişti. Doğuda **İbrahim Tağmaç Buğra Han** bulunuyordu. Ulu Hakanlık yüzünden iki kardeşin arası açıldı ve hakanlık yalnız idarî yönden değil, siyasî yönden de ikiye bölündü, Doğu ve Batı hakanlıkları birbirine bağımlı olmaktan çıktı. Böylece tek devlet, 1042 yılında iki devlet haline geldi: **Doğu Karahanlı Devleti** ve **Batı Karahanlı Devleti.**

● Doğu Karahanlı Devleti

Doğu Karahanlı Devleti, yine Türk geleneğine uyularak iki idarî bölgeye ayrıldı. **Balasagun'**da oturan **Ulu Hakan** sayıldı. Yardımcı hakan ise bazen **Talas,** bazen de **Kaşgar** şehrinde oturuyordu. Ülke toprakları **Yedi-su, Çu, Talas, Seyhun'**un doğusu, **Ferğana'**nın bir kısmı ile **Çungarya** bozkırlarına, **İrtiş** Nehri'ne ve güneyde **Taklamakan** çölüne kadar uzanıyordu.

Devlet, âdil ve dindar hükümdarların idaresinde, özellikle kültür yönünde büyük bir gelişme gösterdi. Bu hükümdarlar bilim ve sanat adamlarını korudular, İslâmiyeti yaymaya çalıştılar. Karahanlı Türklerinden ünlü yazar **Yusuf Has Hâcib, "Kutadgu-Bilig"** adlı felsefe ve siyaset kitabını, Kaşgar Hanı **Tağmaç Buğra Han'**a sunmuştur. Daha başka ünlü müellifler de zamanımıza ulaşan eserler bırakmışlardır.

Fakat, Uygurlardan sonra Büyük Türk Hakanlığının mirasçısı olan Karahanlılar, Ulu Hakanlığı, başka bir Türk devletine, **Selçuklulara** devretmek zorunda kaldılar. 1090 yılında **Sultan Melik Şah,** Doğu Karahanlıları kendisine bağladı. Karahanlılar onbeş yıl sonra tekrar bağımsızlıklarını kazandılar ama bu defa da **Kara-Hıtay'**ların hücumuna uğradılar. Balasagun Kara-Hıtayların eline geçti. Daha sonra Kaşgar da Cengiz Han'ın eline geçti ve Doğu Karahanlı Devleti yıkıldı.

● Batı Karahanlı Devleti

Batı Karahanlı Devleti, Maveraünnehir, Fergana'nın bir bölümü, Farâb ve başkent yaptıkları **Özkend** bölgelerini içine alıyordu. Özkend'den sonra Semerkant başkent oldu. Yardımcı Han ise Buhara'da oturuyordu.

Batı Karahanlı Devleti de, tıpkı Doğu Karahanlı Devleti gibi, yavaş yavaş Selçuklu hâkimiyetine girmekteydi. 1068'de tahta çıkan **Şemsülmülk Nasır,** mücadele edemeyeceğini anlayınca Selçuklularla anlaşma yolunu tuttu. Büyük **Sultan Melikşah** bir Karahanlı prenses ile evlendi. 1089'da, Batı Karahanlığı da Selçuklulara tâbi oldu. **Melikşah**'tan sonra onun yerini alan **Sencer** zamanında statü değişmedi. Fakat Selçuklular 1141'de **Kara-Hıtaylara** yenilince Karahanlı Devleti Kara-Hıtayların hâkimiyetine geçti.

Kara-Hıtayları, Harezmşah Sultanı **Alâeddin Mahmud** mağlup etti. Sultan Alâeddin Semerkant'ta oturan son **Karahanlı Hanı Osman Han**'ı da ortadan kaldırdı ve böylece, 1212 yılında, Batı Karahanlı Devleti yıkıldı.

Karahanlı kültürü

Türk-İslâm medeniyeti Karahanlılarla tırmanışa geçiyor

Türklerin Müslümanlığı hiçbir baskıya maruz kalmadan kabul ettiklerini, kütle halinde Müslüman olduklarını, önceki bölümlerde anlatmış, bunun başlıca sebeplerini 'giriş' bölümünde açıklamıştık. Şu kadarını hatırlatalım ki Türkler her zaman tek Tanrı'ya inanmışlardır. Bu inançları, ahlâk ve fazilet anlayışları İslâm dinine uygun düşüyor ve İslâmiyetin onların inanışını üstün vasıfta bütünleyen büyük bir iman olduğunu kavramış bulunuyorlardı. İslâmiyetin **'tevhid'** anlayışına koşmaları, **"inançlarında yükselme, derinleşme ve aydınlanma"** niteliğini taşıyordu.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, 7. yüzyıldan beri dünyanın en ileri medeniyeti olan İslâm medeniyetini benimsediler ve onu Araplardan alıp sınırlar ötesine, uzak bölgelere ulaştırdılar. Sonraki yüzyıllarda da, medeniyet ve kültür alanında Arap ve İranlıları geride bırakarak İslâm medeniyetini doruğa ulaştırdılar.

İlk büyük İslâmî Türk devletini kuran Karahanlılar, İslâmî Türk kültür, sanat ve edebiyatının da ilk eserlerini verdiler. Bunların bazıları **"altın kitap" "güneş kitap"** diye vasıflandırabileceğimiz değerde Türk kültür ve edebiyatının şaheserleridir.

Karahanlılar dönemindeki ilmî-edebî eserlere geçmeden önce, **Satuk Buğra Han**'ın Müslümanlığı kabul edişi ile ilgili bir menkıbeyi, bir destanı özetlemek istiyoruz. **Satuk Buğra Han** tezkiresinde yer alan bu olay, İslâmiyeti ne büyük bir şeref duyarak kucakladıklarını, ona nasıl coşku ile sarıldıklarını da gösteriyor.

•Satuk Buğra Han Destanı

Satuk Buğra Han tezkiresinde olay şöyle anlatılır:

"...Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed, Mirac'a çıktığı gece peygamberleri ve onların arasında tanımadığı birini görmüş. Onun da bir peygamber olduğunu sanarak Cebrail'e "Bu hangi peygamberdir?" diye sormuş. Cebrail de ona cevap olarak "Bu, peygamber değildir, 333 sene sonra Türkistan'ı dininize sokacak olan Satuk Buğra Han'ın ruhudur" demiş. Hz. Peygamber büyük bir sevinç içinde yere inmiş ve Türkler arasında İslâm dinini yüceltecek ve yayacak olan Buğra Han'a dua etmiş. Ashabı da onu görmek istemişler ve Hz. Peygamber bu arzularını kabul etmiş. O zaman ashabın önüne, başlarında Türk külâhı ve üzerlerinde Türk silâhı ile kırk atlı, selâm vererek sokulmuş. Bunlar, Satuk Buğra Han ve arkadaşlarının ruhları imiş..."

333 yıl sonra, Satuk Buğra Han, bir gece rüyasında gökten bir insanın indiğini ve ona **"Müslüman ol, dünya ve âhiretini kurtar"** dediğini görür. Uyanınca da hemen Müslüman olur.

Bu destan, 135 sayfalık el yazmasının özet-

tidir. Diğer bölümleri, Karahanlıların dinsizlerle yaptıkları çeşitli savaşları anlatıyor.

Karahanlı Edebiyatı

"Bütün kötülüklerin anası cehalettir."

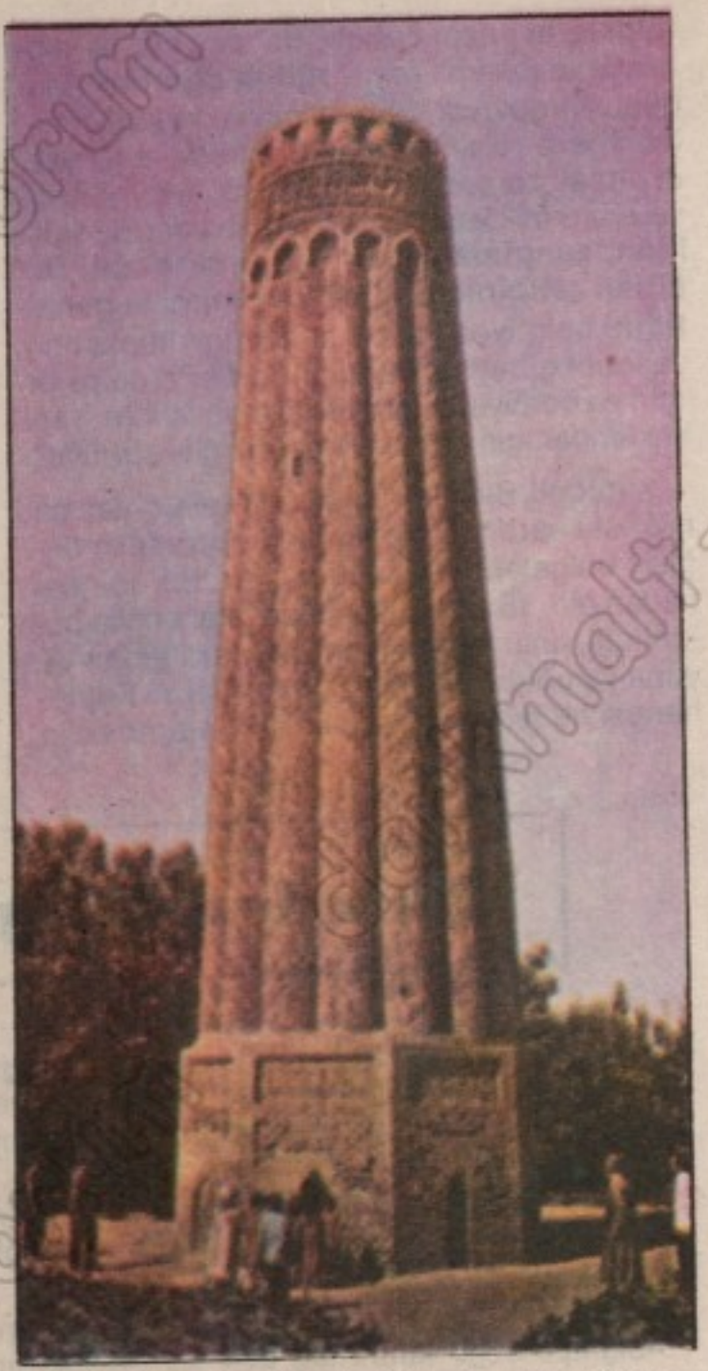
Karahanlılar devrinde başlangıçta **Uygur alfabesi** kullanıldı, sonra Uygur alfabesinin yerini Arap alfabesi aldı. Bu devirde meydana getirilen en önemli eserler **Kaşgarlı Mahmud**'un **"Divânu Lûgati't-Türk"**ü, **Yusuf Has Hâcib'in "Kutadgu Bilig"**i, **Edib Ahmed Yüknekî**'nin **"Atabet ül-Hakayık"**ı ve **Hoca Ahmed Yesevî**'nin **"Divan-ı Hikmet"**idir.

•Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hâcib, 1019 yılında Türkistan'ın Balasagun şehrinde doğdu. Elli yaşlarında iken Kaşgar'a geldi. Kaşgar o zaman Doğu Karahanlıların başkenti idi. Balasagun'da yazmaya başladığı ve Kaşgar'da tamamladığı **"Kutadgu Bilig"** adlı eserini Karahanlıların hükümdarı **Tafgaç Uluğ Buğra Han**'a sunmuştur.

Hükümdar eseri çok beğenmiş ve ona ödül olarak **'has hâciblik'**, yani **başmabeyincilik** unvanını vermiştir. Has hâciblik, sarayın en büyük rütbelerinden biri idi.

"Kutadgu Bilig" (Mutluluk veren ilim ya da Kutlu Bilgiler Kitabı)dır. İslâm devri Türk edebiyatının ilk büyük eseri bu kitaptır. Manzum olarak mesnevî tarzında yazılmıştır ve 6645 beyitten oluşur. Eserde, **Firdevsî**'nin **"Şehname"**sindeki vezin kullanılmıştır ama, manî tarzında dörtlükler de vardır. 173 tane olan bu dörtlükler, **Türk halk manîleri için bilinen ilk örnekler olarak gösterilebilir.** Kullanılan dil, Kaşgar **Hakaniye lehçesidir** ve bu lehçe Uygurlar çağındaki edebî Türk lehçesinin bir devamıdır. Konusu bakımından Kutadgu Bilig'e bir **"Siyasetname"** diyebiliriz. Topluluk halinde yaşayan insanları mutlu edecek yolları gösterir. Bunları devrin hükümdarlarına öğütler halinde söyler. İdeal bir insanda bulunması gereken nitelikleri de sayar.

Karahanlılar mimarisinin örneklerinden olan Tirmiz Car Kurgan minaresi (1108-1109)

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de başlıca dört kişiyi birbirleriyle konuşturur. Bunlardan biri olan **Kün Toğdı** (Gündoğdu) hakandır ve **'adalet'**i temsil eder. Vezirin adı **Ay Toldı**'dır ve **devleti (bahtı)** temsil eder. Vezirin oğlu **Ögdülmüş "akıl"**ın temsilcisidir. Vezirin kardeşi **Odgurmuş** ise **'kanaat'** ve **'akıbet'** kavramlarını temsil eder. Bunların konuşmaları bize, Karahanlılar devrindeki devlet teşkilâtı hakkında da önemli bilgiler veriyor.

Yusuf Has Hâcib bu eserinde "Bütün kö-

tülüklerin anası cehalettir" diyor ve bir toplumda en önemli şeyin **eğitim-öğretim** olduğunu vurguluyor. Bunun için de hakanın milletini, aile reisinin de aile fertlerini eğitmek, okutmak zorunda olduğunu söylüyor. Siyasî ve ekonomik konulara da temas ederek, **eşitliğin, zenginleri fakirleştirerek değil, fakirleri zenginleştirerek sağlanması gerektiğini** belirtiyor. Ferdin saadetinin toplumun saadetine bağlı olduğunu, fertlerin cemiyet için ve cemiyetin temsilcisi olan iktidar, yani hükümdar için çalışması gerektiğini söylüyor.

Kutadgu Bilig'in bugün bilinen üç yazma nüshası vardır. Üçü de Türk dünyasının değişik bölgelerinde bulunmuştur. Bu üç nüshadan biri, 18. yüzyıl sonunda İstanbul'da bulunmuş, ünlü tarihçi **Hammer** tarafından Viyana'ya götürülmüş ve Viyana Saray Kütüphanesi'ne armağan edilmiştir. Hammer'in götürdüğü bu nüsha, **Timur**'un oğlu **Şahruh**'un Türkistan'da hüküm sürdüğü yıllarda, 17 Haziran 1439'da Uygur harfleriyle istinsah edilmiştir. Bu nüsha bilinmeyen bir tarihte Tokat'a gelmiş, 1474 yılında da **Abdürrezzak Bahşi** için **Tokat**'tan İstanbul'a getirilmiştir. Hammer'in İstanbul'dan alıp götürdüğü, bu Uygurca nüshadır.

İkinci nüsha 1896'da **Kahire**'de **Hidiv Kütüphanesi**'nde bulunmuştur. Bu, Memlûk kumandanlarından **İzzeddin Aydemir** için 14. yüzyılda Arap harfleriyle istinsah edilmiş nüshadır.

Üçüncü nüsha, ilmî araştırmalar için Türkistan'ın **Fergana** şehrine giden **Prof. Zeki Velîdî Togan** tarafından 1913 yılında bir özel kütüphanede bulunmuştur. Bu Fergana nüshası halen Fergana Vilâyet Kütüphanesi'ndedir.

Kutadgu Bilig'ten örnekler

KAHRAMAN

Kerek sü başınga bu bir kaç kılık
Yagıka yüz ursa bu tüzse yorık.

Yagıda kör arslan yürekli kerek
Karıştukta esri bileki kerek

Tonguz tek titimlig, böri teg küçi,
Adıglayu azgır kutuz teg öçi.

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg,
Titir burgası teg kör öç sürse teg.

Sagızganda sakrak kerek tutsa öz,
Kaya kuzgunı teg yırak tutsa köz.

Ulug tutsa hamyet kör arslanlayu,
Ügi teg usuz bolsa tünle sayu.

Bugünkü Türkçe ile:

Gerek sü başına (subaya) şu birkaç kılık (vasıf)
Yağıya (düşmana) yüzünü verdiğinde, sefer düzende.

Düşmanı görünce arslan yürekli olmak gerek,
Döğüşünce kaplan bileği gerek

Domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü
Aygır gibi azgın, yaban öküzü gibi hırslı (öclü).

Hile yapsa kızıl tilki gibi (olmalı),
Deve bugrası gibi öç sürmeli.

Saksağandan daha tetik olmalı tutuşta,
Kaya kuzgunu gibi seçmeli gözü uzağı.

Hamiyeti ulu, yüce olmalı, arslan gibi,
Baykuş gibi uykusuz kalmalı gece.

*

KENDİSİNİ SEVDİREN İNSAN

Könül kimni sevse körür közde ol
Közin kança baksa uçar yüzde ol
Könülde negü erse arzu tilek
Agız açsa barça tilin sözde ol.

Bugünkü Türkçe ile:

Gönül kimi sevse görür gözünde onu
Göz nereye baksa orada onun hâyâli uçar.
Gönülde ne ise arzu dilek,
Ağzını açsa hep ondan söz eder.

Tili yalgan ernin cefa kılkı ol
Cefa kimde erse uş ol yılkı ol.
Kişi yalganında tileme vefa
Bu bir söz sınanmış öküş yılkı ol.

Bugünün Türkçesi ile:
Dili yalan (yalancı) kişinin kıldığı cefadır,
Cefa kimde ise o (bir) yılkıdır (hayvandır).
Kişi yalanından (yalancıdan) dileme vefa
Bu bir sözdür ki sınanmış çok yıllardan beri.

YALAVAÇ ALİYHİSSELAM ÖGDİSİN AYUR
(Peygamber Aleyhisselam övgüsünü söyler)

Sevüg savcı ıdtı bagırsak idi
Budunda talasu kişide kedi

Yula erdi halkka karangku tüni
Yarukluku yadtı yarutti sini.

Okıçı ol erdi bayattın sanga,
Sen ötrü köni yolka kirding tonga.

Atasın anasın yulug kıldı ol,
Tilek ümmet erdi ayu birdi ol.

Künün yimdi kör tünin yatmadı,
Sini koldı Rabda adın kolmadı.

Köngül badım emdi anıng yolınga
Sevip sözi tuttum bütüp kavlınga

Bugünkü Türkçe ile:
Sevgili Peygamberi gönderdi kayıran Tanrı,
Halk içinde seçkin ve en iyisini

Meşale idi halka karanlık gecede,
Aydınlığı aydınlattı seni de.

Dâvetçi o idi Tanrı'dan sana,
Sen doğru yola girdin ey toy (kişi)!

Atasını anasını yitirdi o,
Dileği ümmetiydi, yol gösterdi o.

Gündüz yemedi, gece yatmadı,
Seni diledi Rab'dan, başka bir şey dilemedi.

Gönül bağladım şimdi onun yoluna,
Sevip sözünü tuttum, inandım kavline.

(ve devam ediyor)

YARUK YAZ FASLIN, ULUG BUGRA HAN ÖGDİSİN AYUR
(Parlak Yaz mevsimini, Uluğ Buğra Han övgüsünü söyler)

Togardın ese kelti öngdün yili
Ajun itküge açtı uçmak yolı

Yagız yir yıpar toldı kâfur kitip
Bezenmek tiler dünya körkin itip

Kurımış yıgaçlar tonandı yaşıl
Bezendi yipün, al, sarıg, kök, kızıl.

Yagız yir yaşıl torku yüzke badı
Hıtay arkışı yadtı tavgaç edi.

Saba yili koptı karanfil yıdın
Ajun barça bütrü yıpar burdı kin.

Kaz, ördek, kugu, kıl, kalıklıg tudı,
Kakılayu kaynar yokaru kodı.

Ular kuş ünin tüzdi ünder işin,
Silig kız okır teg uçar yilkürer.

(ve devam ediyor)

Bugünkü Türkçe ile:
Doğudan ese geldi bahar yeli,
Dünyayı süslemek (için) açıldı Cennet yolu.

Yağız yer misk (kokularıyla) doldu. Kâfur (gibi kar) eridi gitti.
Bezenmek diler dünya güzelliğini göstererek.

Kurumuş ağaçlar donandı (giyindi) yeşil,
Bezendi mor, al, sarı, mavi, kızıl'a.

Yağız yer yeşil ipek bağladı yüzüne
Hıtay (Çin) kervanı, Çin ipeği yaydı.

Saba yeli esti karanfil kokusuyla
Dünya baştan başa misk, amber koktu.

Kaz, ördek, kuğu, kılkuyruk fezayı doldurdu,
Bağrışarak (Gaklayarak) bağrışıyorlar yukarı aşağı.

Ular kuş (keklik) sesini düzdü, eşine seslenir,
Sanki güzel kız gönül verdiğini çağırıyor.

(ve devam ediyor, tamamı 61 beyittir)

Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk

"Türk dilini öğreniniz, çünkü onların hâkimiyeti uzun sürecektir."

● Kaşgarlı Mahmud

Kaşgarlı Mahmud'un kim olduğunu, eşsiz değerdeki eserini niçin yazdığını bu eserin ön sözünden, kendi ağzından (özetleyerek) verelim:

"...Ben, Hüseyin Oğlu Mahmud diyorum ki: Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların uçsuz bucaksız mülkleri üzerinde güneşin hiç batmadığını gördüm. Onlara ***"Türk" adını Tanrı'nın kendisi verdi.*** *Tanrı, dünya milletlerinin idare dizginlerini onlara verdi ve zamanımızın hükümdarlarını hep onlardan seçti. Onları üstün kıldı. İnsanların mutluluğu için onları sebep yarattı ve doğrulukta onlara her zaman yardımcı oldu.*

Türklerin oklarından korunmak isteyenler onlara düşman değil, dost olsun. Onlarla dost olmanın en iyi yolu onların diliyle konuşmaktır. Türkler, onların diline sığınanları kendilerinden sayarlar. Bunun içindir ki, Türk olmayanlar da Türk diline sığınmış ve korunmuşlardır...

Buharalı ünlü bir imamdan ve Nişapur'lu diğer bir imamdan bizzat işittim. Bunlar belge göstererek de ifade ettiler ki, ***Yüce Yalavacımız (Hz. Peygamberimiz) "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların hâkimiyeti çok uzun sürecektir"*** *buyurmuş. Bu hâdis doğru ise, Türk dilini öğrenmek her Müslüman için vâcibdir. Eğer böyle bir hâdis yok ise, biliniz ki,* ***akıl da Türkçe öğrenmeyi emreder,*** *hem de herkes için...*

Tanrı'ya şükürler olsun ki ***Türk'üm! Türkçe'yi en iyi konuşan, en iyi anlatan, en doğru anlayan Türklerdenim. Akıl bakımından ince, soy bakımından en köklü olanlardanım. Aynı zamanda en iyi kargı kullanan bir savaşçıyım...***

Ben Türklerin bütün şehirlerini, obalarını, bozkırlarını baştan başa dolaştım. Bütün Türk boylarının dillerini, ağızlarını, kafiyelerini belledim ve faydalandım. Her boyun dilini en iyi şekilde ve yerinde kullandım.

(Araplara Türkçe öğretmek için) yazdığım bu kitaba ***"Divanü Lügati't-Türk=Türk Dilleri Sözlüğü"*** *adını verdim. Türk dili ile Arap dilinin at başı beraber yürüdükleri bilinsin diye...*

Ben bu kitabı hikmet, şeci, atalar sözü, şiir, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harflerinin sırasına göre düzenledim. Araştırıcı onu yerinde bulsun, sırasında arasın diye her kelimeyi yerli yerine koydum. Derinliklerini meydana çıkardım, katılıklarını yumuşattım. Yıllarca birçok güçlüklere göğüs gerdim. Bu lûgat kitabını baştan sona sekiz bölümde topladım..."

● İlk Türk haritası

Kaşgarlı Mahmud eserine bir de harita ilâve etmiştir. Bu, ilk Türk cihan haritasıdır. Türklerin oturdukları yerleri ve komşularını gösteriyor. Bu haritada merkez o zamanki Türk başkenti **Balasagun**'dur. Göktürklerde olduğu gibi burada da esas yön alma noktası doğudur. Balasagun merkez olmak üzere çizilen geniş dairede, dağlar kırmızı, denizler yeşil, çöller sarı, ırmaklar mavi çizgilerle gösterilmiştir. Türklerin oturduğu bölgeler ya boy adlarıyla ya da şehir adlarıyla ama itinalı bir şekilde belirtilmiştir.

Hunlar ve Göktürkler zamanında harita çizildiğini biliyoruz. Doğu Türkistan'a ait iki eski Türk haritası daha vardır. Fakat Kaşgarlı Mahmud'un çizdiği ve Türk dünyasını, Türklerin yayıldığı bölgeleri gösteren ilk ve en değerli harita budur. Daha çok bir krokiyi andırsa da, Türk boylarının yeri tam olarak gösterilmiştir.

● Türk boyları

Kaşgarlı Mahmud, haritada yerlerini belirttiği Türk boylarının esas yirmi ana kökten oluştuklarını, ama her boyun ayrıca urukla-

ra bölündüğünü anlatıyor. **Herkesin bilmesi gereken, zarurî telâkki edilen esas boyları da şöyle sıralıyor:**

1.Peçenekler: Bizans-Rum ülkesine en yakın olan Türk boyu.

2.Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başkırt, Basmıl, Kayı, Yabaku, Tatar, Kırgız boyları. Bunlardan Kırgız Türk boyunun Çin sınırına yakın olduğunu belirtiyor.

3.Çiğil, Tuhsı, Yağma, Iğrak, Çaruk, Cumul, Uygur, Tangut, Hatay boyları. Bunların Rum ülkesi yanından, doğuya doğru uzandıklarını söylüyor.

4.Tabgaçlar: "Maçin'de oturan Türk boyudur" diyor.

● Türk şiveleri

1.Türk şivelerinin en kolayı **Oğuz Türkleri**'nin kullandıkları şivedir.

2.En sağlam ve en doğru Türkçe, **Tuhsı** ve **Yağma** boylarının konuştukları Türkçe'dir.

3.Türk şivelerinin en incesi, en zarif ve en açık olanı, yani edebî olanı, **Hakaniye** Türkçesidir. Resmî devlet dili Hakaniye Türkçesi idi. Bu **"Han dili"** bütün Türklerin umumî dilidir.

TÜRK DÜNYASI: *Kaşgarlı Mahmud'un çizdiği ve Türk dünyasını, Türklerin yayıldığı bölgeleri gösteren ilk ve en değerli harita*

darkmalt-çizgiforum

• Kaşgarlı çağının halk edebiyatından örnekler.

Kaşgarlı Mahmud, bir kelimeyi, bir özel ismi açıklamak vesilesiyle, o kelimenin nerede nasıl kullanıldığını göstermek için çağının Türk edebiyat örneklerini de tanıtmıştır. Meselâ, İranlıların **Afrasyâb** dedikleri **Alp Er Tunga**'nın kimliğini belirten saguyu parça parça vermiş; bir şehir, bir yer adı geçtiği zaman o yerle veya şahısla ilgili geniş bilgi vererek destanları bile özetlemiş, Türk ata sözlerini tanıtmıştır. Tabiatla, aşkla, savaşla, ilimle ilgili şiirleri, beyitleri, eserine serpiştirmiş ve günümüze çok değerli örnekler bırakmıştır.

Şimdi bunlardan birkaç örnek sunalım:

AŞK

Könglüm angar kaynayu
İçtin angar oynayu
Keldi manga boynayu
Oynap meni argarur.

Bardı közüm yarukı
Aldı özüm kanıkı
Kanda erinç kanıkı
İmdi udun udgarur.

Kördi meni emleyü
Baktı manga imleyü
Kaldım köngül tumlıyu
Kadgu meni turgurur.

Bugünkü Türkçe ile:

Gönlüm ona kaynıyor
İçeride onunla oynaşırken
Bana kurularak geldi
Oynayıp beni yoruyor.

Vardı (gitti) gözümün çerağı (ışığı)
Aldı özümün canını
Nerede o dileğine eren?
Şimdi beni uykudan uyandırır.

Beni sağaltarak gördü,
Bana işaret ederek baktı.
Kaldım gönlüm donarak,
Kaygı beni durdurur (sıkar).

SAGU (AĞIT)

Erdi aşın taturgan
Yavlak yagıg katargan
Boynın tutup kadırgan
Bastı ölüm aktaru

Erdi aşın taturgan
Yavlak yagıg kaçurgan
Ograk süsin kaytargan
Bastı ölüm aktaru

Yagı otın öçürgen
Toydın anı göçürgen
Işlar üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürdü.

Bugünkü Türkçe ile

Aşını tattıran idi
Yavuz düşmanı kaçıran idi
Boynunu tutup eğdirici idi
Ölüm onu bastı (aktardı).

Aşını tattıran idi
Yavuz düşmanı kaçıran idi
Ograk askerini geri döndüren idi
(püskürten idi)
Bastı ölüm, aktardı.

Düşman ateşini söndüren,
Onları ortadan kaçıran,
İşleri üzüp başaran idi.
(Ölümün) oku değdi, öldürdü.

UYGURLARLA SAVAŞ

Kemi içre olturup
Ila suvın keçtimiz
Uygur tapa başlanıp
Mınglak ilin açtımız.

Tünle bile bastımız
Tegme yangak pustumuz
Kesmelerin kestimiz
Mınglak erin bıçtımız.

Kudrug katıg dügdümiz
Tengrig öküş ögdümiz
Kemşip atıg tegdimiz
Aldap yana kaçtımız.

Beçkem urup atlaka
Uygurdaki Tatlaka
Ogrı yavuz ıtlaka
Kuşlar kibi uçtumız.

Ağdı kızıl bayrak
Toğdı kara toprak
Yetşü kelip ograk
Tokşıp anın keçtimiz

Bugünkü Türkçe ile

Gemi içre oturup
Ila suyun geçtik biz
Uygurlara yönelip
Mınglak ilini açtık biz.

(Onları) geceleyin bastık
Her yana pusu kurduk
Perçeklerini kestik
Mınglak erlerini biçtik

(Atların) kuyruğunu sıkıca düğümledik
(bağladık)
Tanrı'yı çok öğdük (hamdettik).
Gem çekerek atı özengiledik
Aldatarak yine kaçtık

Belge vurup atlara
Uygurdaki Tatlara
Uğru, kötü itlere
Kuşlar gibi uçtuk biz.

Ağdı (yükseldi) kızıl bayrak
Doğdu (havalandı) kara toprak
Yetişip geldi ograk
Savaşıp geciktik biz

BİLGİ

İdimni ögermen
Biligni yügermen
Köngülnü tügermen
Erdem üze türlünür.

Ulugnı tilermen
Tavarın yülermen
Tilekni bularmen
Yılkım angar üplenür.

Biligni irdedim
Bögünü undurdum
Özümni adırdım
Yalgıl atım yazlınur.

Bugünkü Türkçe ile

Tanrımı överim
Bilgiyi yığarım
Gönlümü bağlarım
(Gönlüm) erdem üzere dürülür.

Ululuk dilerim
Davarla (malla) güvenirim
Dileği bulurum
Yılkım ondan (onun için) yağmalanır.

Bilgiyi aradım
Akıllıyı seçtim
Kendimi ayırdım
Ak yeleli atım çözülür.

darkmalt-cizgiliforum

Kaşgarlı Mahmud'dan Atasözleri

* **Körklüg tonug özgünke**
  Tatlı aşıg adınka
  Tutgıl konuk agırlıp
  Yadsun çavıng budunka

  (Güzel elbiseyi kendine,
  Tatlı aşı başkasına (ayır).
  Konuğu iyi ağırla
  Yaysın ününü millete.)

* **Avcı nice al bilse, adıg anca yol bilir,**
  (Avcı nice hile bilse, ayı onca yol bilir.)

* **Agılda oglak toğsa, arıkta otı öner.**
  (Ağılda oğlak doğsa, ırmakta otu biter.)

* **Kişi alası içtin, yılkı alası tıştın.**
  (Kişinin alası içinde, yılkının (hayvanın) alası dışında).

* **Alplar birle uruşma, begler birle turuşma**
  (Alp ormanla vuruşma, beylerle duruşma (karşı gelme).

* **Tay atasa at tınur, oğul eredse ata tınur.**
  (Tay büyüse (at olsa) at dinlenir, oğul erleşirse ata dinlenir.)

* **Ay tolun bolsa eligin imlemes.**
  (Ay dolun olsa elle gösterilmez.)

* **Kız kişi savı yarıglı bolmas.**
  (Pinti kişinin iddiası geçerli olmaz.)

* **Tegirmendi togmış sıçgan kök kökregüge korkmas.**
  (Değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz.)

* **Korkmış kişige koy başı koş körünür.**
  (Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür.)

* **Koş kılıç kınga sıgmas**
  (Çift kılıç (bir) kına sığmaz.)

* **Kaynar öküz keçiksiz bolmas**
  (Coşkun ırmak geçitsiz olmaz.)

* **Bir karga birle kış kelmes**
  (Bir karga ile kış gelmez.)

* **Bir tilkü terisin ikile soymas**
  (Bir tilkinin derisi iki kere soyulmaz.)

* **Ot tütünsüz bolmas, yegit yazuksuz bolmas**
  (Od dumansız olmaz, delikanlı günahsız olmaz.)

* **Teve silkinse eşgekke yük çıkar**
  (Deve silkinse eşeğe yük çıkar.)

* **Ermegüge bulıt yük bolır**
  (Üşengeçe bulut yük olur.)

* **Köp sögütke kuş konar, körlük kişige söz kelir**
  (Çok söğüde (gür ağaca) kuş konar, güzel kişiye söz gelir.)

Timur'un Ahmed Yesevî Camii'ne hediye ettiği bu bronz mangal dünyanın en büyük mangalıdır. Halen Leningrad Ermitage Müzesi'nde bulunuyor. (Çapı: 2,45 metre, ağırlığı: 2 ton)

Edib Ahmed Yükneki ve Atabet ül-Hakayık

● Edib Ahmed

Yüknek şehrinde doğmuş olan **Edib Ahmed**'in doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Karahanlılar bölgesinde, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında yaşadığını biliyoruz. O yıllarda bölgenin bir kısmına Selçuklular da hükmediyordu. Müslüman Türk edebiyatının ilk önemli müelliflerinden olan **Edib Ahmed**'in hayatı hakkındaki bilgilerimiz daha çok efsaneye, menkıbeye dayanıyor. Halk, din ve tasavvuf alanlarında eser veren birçok Türk büyüğü gibi **Edib Ahmed**'i de efsaneleştirmiştir.

Çağatay dilinin büyük şairi **Ali Şir Nevâî, "Nesaim-al Mahabbe"** adlı eserinde Edib Ahmed'e dair şu bilgiyi veriyor:

"Edib Ahmed, Türk ilinden idi. Anadan doğma kördü. Ama çok zekî ve dindar bir insandı. Bağdat'dan dört fersah uzakta oturuyor, bu uzun yolu her gün yürüyerek İmam-ı Âzam'ın sohbetine, derslerine geliyordu. Aklına takılan bir meseleyi öğrenip sonra yine dönüyordu. İmam-ı Âzam'ın karşısında, meclisin en gerisinde oturuyordu.

Bir gün İmam-ı Âzam'a sormuşlar:
"İmam Muhammed ve İmam Yusuf gibi talebeleriniz de dahil olduğu halde en beğendiğiniz talebeniz hangisidir?"
İmam-ı Âzam şu cevabı vermiş:
"Talebelerimin hepsi iyidir, ama, o dört fersahlık yoldan bir mesele öğrenmek için gelen ve en geride oturan kör Türk, bütün talebeler için bir örnektir."

Edib Ahmed'in doğduğu Yüknek şehri, Taşkent'in güneyinde Benaket yakınındadır.

Âlim, fâzıl bir şair olan **Edib Ahmed**'in adı Türk illerinde yüzyıllarca saygı ile anılmıştır. Ona **"edibler edibi", "fâzıllar başı"** gibi unvanlar da verilmiştir. Bu büyük şairin elimizde bulunan tek eseri **"Atabet ül-Hakayık"** adını taşıyor. Anlamı **"Hakikatler Heybesi"**dir.

● Hakikatler Heybesi

Atabet ül-Hakayık bir ahlâk ve öğüt kitabıdır. Eserin başında üç ayrı manzume yer alır. Bunlar **Tanrı'ya hamd, Hz. Peygambere, dört halifeye** ve eserini takdim ettiği **Türk beyi Dâd İspehsalar Beğ**'e övgü ile, kitabın niçin yazıldığını anlatan bölümlerdir ve gazel tarzında yazılmışlardır. Fakat asıl metin Türk geleneğine uygun dörtlüklerle tertip edilmiştir.

Atabet ül-Hakayık'ta işlenen başlıca konular şunlardır: **Bilgi, dil, dünyanın dönekliği, cömertlik** ve **pintilik, alçak gönüllülük** ve **kibir, hırs, kerem, hilim, devrin bozukluğu.**

Eserin asıl metni 102 dörtlükten oluşuyor.

Atabet ül-Hakayık'tan örnekler

BİLGİ

Bahalıg dinar ol bilgilig kişi
Bu cahil bilgisiz bahasız kişi
Biliglig biligsiz kaçan teng bolır
Biliglig tişi er, cahil er tişi.

Biliglig biringe biligsiz mingin
Tengegli tengedi bilingning tengin
Baka körgil emdi uka sınayu
Ne neng bar bilig tag asıglıg öngin

Biliglig sözi pend, nasihat, edeb
Bilingligni öğdi Acem hem Arap
Tavarsızka bilgi tükenmez tavar
Nesebsızka bilgi yirilmez neseb.

Bugünkü Türkçe ile

Bahalı dinardır (akçedir) bilgili kişi
Bilgisiz, cahil (ise) kalp akçedir.
Bilgili (ile) bilgisiz nasıl denk olur,
Bilgili kadın er; cahil er, dişi (dir).

Bilgili birini bilgisiz birine (değişme),

Deneyen denedi bilginin dengini
Bak gör şimdi anlayıp sınayarak
Bilgi gibi faydalı başka ne var?

Bilgilinin sözü öğüt, nasihat, edeb'tir.
Bilgiliyi Acem de, Arap da övmüştür.
Davarsıza (malı olmayana) bilgi, tükenmez mal,
Nesebi olmayana bilgi, yerilmez nesebdir.

DİL

Eşitgil biliglig negü tip ayur
Edebler başı til küdezmek tiyür
Tiling bekte tutgıl tişing sınmasun
Kalı çıksa bektin tişingni sıyur.

Ne kim kelse erke tilindin kelür
Tilindin kim edgü kim isiz bolır
Eşit büt bu sözke kamug tangta ten
Turup tilke yüknüp tazarru kılur

Bugünkü Türkçe ile

İşit, bilgili ne der, ne söyler
Edeblerin başı dili gözetmek, diyor.
Dilini sıkı tut dişini kırmasın
Eğer dilin çıksa dişini kırar.

Ne gelse insana dilinden gelir
Dilinden (dolayı) kimi iyi, kimi kötü olur.
İşit, inan bu söze her sabah ten
Kalkıp dile eğilerek yalvarır.

CÖMERTLİK

Kamuğ til akı er senasın ayur
Akılık kamuğ ayb kirini yuyur
Akı bol sana söz sökünç kelmasün
Sökünç kelgü yolnı akılık tıyur.

Bu budun talusı akı er turur
Akılık şeref cah cemal artu.
Sevilmek tilesen kişiler ara
Akı bol akılık sini sevdürür.

Bugünkü Türkçe ile

Bütün diller cömert kişinin medhini söyler
Cömertlik bütün ayıpların kirini yıkar
Cömert ol, sana söz, sövgü gelmesin
Sövgü gelecek yolu cömertlik tıkar.

Bu halkın seçkini cömert insandır
Cömertlik şeref ve güzellik arttırır
Sevilmek diliyorsan kişiler arasında
Cömert ol, cömertlik seni sevdirir.

DÜNYANIN TADI

Bu ajun mezesi, katıglıg meze
İzası öküşrek, mezesi aza
Asel kayda erse, bile arısı
Arı zehri tatgu, aseldin oza.

Bugünkü Türkçe ile:

Bu dünyanın tadı katılık (karışık) tattır
Ezâsı daha çok, tadı azdır.
Bal nerede ise, arısı da oradadır,
Baldan önce arı zehiri tadılır.

İYİLİK

Müsülmanka müşfik bolıp mihriban
Sana sandukun tek müsülmanka san
Cefa kıldaçınka yanut kıl vefa
Arımas neçe yusa kan birle kan.

Bugünkü Türkçe ile:

Müslümana müşfik olup merhamet et
Senin için düşündüğünü Müslümana da düşün

Cefa kılanlara vefa ile karşılık ver
Kanı kanla ne kadar yıkasan arınmaz.

KENDİSİ HAKKINDA

Edib Ahmed atım, edeb pend sözüm
Sözüm mında kalur, barur bu özüm.
Kelür küz, geçer yaz, barur bu ömür,
Tüketür ömürni bu yazum küzüm.

Bugünkü Türkçe ile

Edib Ahmed adım, edeb (ve) öğüt sözüm
Sözüm burda kalır, özüm (öbür dünyaya) gitsem de
Gelir güz, geçer yaz, varır (gider) bu ömür.
Tüketir ömrümü bu yaz, bu güz

Çizgili Forum

Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet

Ahmed Yesevî bir **"evliya-şair", "Türkistan Pirî"** olarak anılır. Onun hayatı da efsaneleşmiştir. 11. yüzyılın sonlarında, Türkistan'ın **Sayram** şehrinde doğdu. 1166 yılında öldüğünü ve öldüğü zaman yaşının 63'ten fazla olduğunu biliyoruz.

Türkistan Pirî'nin gerçek hayatını anlatmasa da, ona verilen değeri, duyulan saygıyı göstermesi bakımından, hayatına dair menkıbeyi bilmekte yarar vardır. Menkıbe ya da rivayetlere göre **Ahmed Yesevî**'nin hayatı şöyledir:

Ahmet Yesevî 7 yaşında yetim kaldı. Babası **Şeyh İbrahim** adında ermiş sayılan bir insandı. Hicaz'dan gelen **Şeyh Arslan Baba,** küçük Ahmed'in mânevî babası oldu.

Şeyh Arslan Baba, Hz. Muhammed'in ashabından idi. Bir savaşta ashab aç kalmış, **Hz. Peygamber**'den yiyecek istemişlerdi. **Hz. Peygamber** dua etmiş ve **Cebrail** onlara Cennetten bir tabak hurma getirmişti. Hurmaları yerlerken bir tanesi tabaktan düşmüş, Cebrail, **"Bu düşen hurma sizin Türkistanlı ümmetiniz Ahmed Yesevî'nin kısmetidir"** demiş. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** düşen hurmayı almış ve **Arslan Baba**'nın damağına koyarak şöyle demiş. **"Benden sonra Ahmed adında bir çocuk doğacak, o ümmetimin seçkinlerinden biridir. Git onu bul ve hurmayı ver."**

Arslan Baba Hz. Peygamber'in duası ile 500 yıl kadar yaşamış ve hurmayı sahibine vermek için dolaşıp durmuş. Sonunda Türkistan'a gelerek yetim Ahmed'i bulmuş.

Yetim Ahmed, **Yesi** şehrinde bir okula gidiyormuş. Arslan Baba onu görünce selâm vermiş. Çocuk selâmı alırken:

"Baba, hani emanetiniz?" diye sormuş.

Arslan Baba heyecanlanarak **"Sen nereden biliyorsun?"** diye sorunca **"Allah bana bildirdi"** cevabını vermiş. Bundan sonra Arslan Baba 500 yıldır damağında sakladığı, lezzetinden hiçbir şey kaybetmeyen hurmayı çocuk Ahmed'e yedirmiş...

Bu bir rivayettir, ama Arslan Baba'nın gerçekten Ahmed Yesevî'nin hocası olduğunu, ona yol gösterdiğini biliyoruz. Yesevî onun uyarılarıyla büyümüş, çocuk yaşta manevî derecelere yükselmiş, keramet sahibi olmuştur.

İnanışa göre çocuk Ahmed, Yesevî adındaki Türk hükümdarı ile tanışmıştır. Bu hükümdar, kendisine yol zorluğu, av zorluğu çıkaran **Karacuk Dağı**'nı ortadan kaldırmak ister, ama devrin hiçbir evliyası bu işi başaramaz. Genç Ahmed ise dua ederek sellerce yağmur yağdırır. Bütün şeyhler seccadeleriyle dalgaların üzerinde yüzerler, bağrışır, yakarır tufanın durmasını dilerler. Yağmur dinmez. Ama, başını babasından kalan bir hırkaya sokmuş bekleyen Ahmed, bu hırkayı kaldırınca yağmur diner, bir anda gökyüzü açılır, güneş pırıl pırıl etrafı aydınlatır. O zaman görürler ki **Karacuk Dağı** erimiş, sellere karışıp yok olmuş.

Hükümdar Yesevî, küçük Ahmed'den isminin bâkî kalması için ne yapması gerektiğini sorar. Genç Hoca Ahmed ona, **"Her kim bizi severse senin adınla birlikte ansın, yeter"** diye cevap verir. Bundan sonra onu **"Hoca Ahmed Yesevî"** diye anarlar.

"Yesevî" tarikatını kuran Hoca Ahmed Yesevî'nin rivayete göre 99 bin müridi vardı. Bunlar dünyanın dört yanına onun ününü ve hikmet-şiirlerini yaydılar.

Her devirde, ünü, itibarı olan kişileri kıskananlar, onlara kötülük yapmak isteyenler de bulunur. Hoca Ahmed Yesevî'yi de kıskananlar olmuş ve onun için **"Bu şeyhin tekkesinde örtüsüz kadınlar bulunuyor, bu kadınlar zikre de karışıyorlar"** derler. Bunun üzerine Horasan ve Maveraünnehir'deki hocalar tahkikat yapmaya karar verirler. Bunu duyan Ahmed Yesevî, kapağı mühürlü bir kutuyu o şeriatçılara gönderir. Bunlar mühürlü kutuyu açınca görürler ki ateşle pamuk yanyana durmaktadır. Ateş yanmaktadır ama bitişik duran kuru pamuk tutuşmamaktadır. Bundan Ahmed Yesevî'nin ne demek istedi-

ğini anlarlar: **"Eğer kadın ve erkek, Allah yolunda bir araya gelirlerse, pamuk ve ateş (bugünün deyimi ile barut ve ateş) bir arada durabilir ve Allah onların gönüllerindeki fesat duygularını yok eder.** Hocalar utanır, özür dilerler.

Hoca Ahmed Yesevî için ülkenin her yanından değerli hediyeler geldiği halde, o bunları kendisi için almaz, muhtaçlara dağıtırdı. **"Her Müslüman geçimini çalışarak sağlamalıdır, asalak olmamalıdır"** ilkesinden hareket ettiği için, ibadet dışındaki zamanla-

Ahmet Yesevî'nin Yesi şehrinde Timur tarafından yaptırılan türbesi

darkmatt-çizgiliforum
Çizgili Forum

rını tahta kaşık, kepçe yaparak geçiriyor, bunları satarak geçiniyordu. Türkistanlılar arasında yaygın inanca göre Ahmed Yesevî yaptığı kaşıkları bir heybeye doldurur, heybeyi öküzünün sırtına koyar, çarşıya gönderirmiş. Çarşıda kendi başına dolaşan öküzün heybesinden kaşık alanlar, parasını aynı heybeye koyarmış. Aldığı kaşığın parasını vermeyen olursa, öküz onun peşinden parayı alıncaya kadar gidermiş.

Bugün Türkistan'ın **Yes** şehrinde bulunan **Ahmed Yesevî Türbesi**'ni, onun ölümünden 200 yıl kadar sonra yaşayan **Aksak Timur** yaptırmıştır. **Timur** bir gece **Yesevî**'yi rüyasında görmüş, ondan zafer müjdeleri ve emri almıştır. Bu rüya doğru çıkınca, hâlâ ayakta duran muhteşem türbeyi yaptırmıştır.

Ahmed Yesevî'nin soyu, kızı **Gevher Şehnaz** tarafından yaşatıldı. Dünya çapında ünlü seyyahımız **Evliya Çelebi** de onun soyundandır.

● Divan-ı Hikmet

Hoca Ahmed Yesevî bir tasavvuf şairidir. Onun dinî-tasavvufî şiirlerine **"hikmet"**, bu şiirlerin toplandığı divanına ise **"Divan-ı Hikmet"** deniyor. Hikmetlerinde İslâmiyetin esaslarını anlatır. Peygamber sevgisini işler. Kıyamet, Cennet, Cehennem konularına yer verir. Kendi hayatının bir bölümünü ve davranışını da açıklar.

Divan-ı Hikmet'in en eski yazmaları mevcut değil, fakat **Kazan, Taşkent** ve **İstanbul**'da kopyaları bulunmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin kurduğu tarikat Horasan, İran, Azerbaycan ve Anadolu bölgelerine kadar yayılmış, **Haydarî, Bahaî, Bektaşî** tarikatlarının doğmasına sebep olmuştur.

Divan-ı Hikmet'ten örnekler

HİKMET	Bugünkü Türkçe ile
Işkıng kıldı şeyda mini, cümle âlem bildi mini	Aşkın kıldı şeyda beni, cümle âlem bildi beni
Kaygum sinsin tüni küni, minge sin ok kirek sin.	Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin sen!
Közüm açdım sini kördüm kül köngülni singe birdim	Gözüm açtım seni gördüm, hep gönülü sana verdim
Uruglarım terkin kıldım minge sin ok kirek sin.	Uruklarımı terkettim, bana sen gereksin sen!
Sözlesem min tilimde sin, közlesem min közümde sin	Söylesem ben dilimdesin, gözlesem ben gözümdesin
Könglümde hem canımda sin, minge sin ok kirek sin.	Gönlümde hem canımdasın, bana sen gereksin sen!
Alimlerge kitap kirek, sûfilerge mescid kirek	Âlimlere kitap gere ûfilere mescit gerek,
Mecnunlarga Leyla kirek, minge sin ok kirek sin.	Mecnun'lara Leyla k, bana sen gereksin sen!
Hace Ahmed'dir minim atım, tüni küni yanar otım	Hace Ahmed'dir benim Jım, gece gündüz yanar odum,
İki cihanda ümîdim, minge sin ok kirek sin.	İki cihanda ümidim, bana sen gereksin sen!

HİKMET

Ol kaadir'im kudret bilen nazar kıldı
Hurrem bolıp yir astıga kirdim mına;
Garib benden bu dünyadın güzer kıldı
Mahrem bolıp yir astıga kirdim mına.

Zâkir bolıp şakir bolıp Haknı taptım
Şeydâ bolıp rüsva bolıp candın ötdim
Andın sonra vahdet meydin katre tattım
Hemdem bolıp yir astıga kirdim mına.

Altmış üçka yaşım yetti bir künçe yok
Vâ dirîga! Haknı tapmay könglüm sınuk
Yir üstüde "Sultan men" tip boldım ulug
Pür-gam bolıp yir astıga kirdim mına.

Başım tofrak, cismim tofrak, özüm tofrak,
Köydim yandım bolalmadım hergiz apak
Hak vaslıgla yeter-men tip ruhum müştak
Zemzem bolıp yir astıga kirdim mına.

Pir-i mugan cür'asıdın katre tattım
Hû hû tiyu yaşım bilen tünler kattım
Bi-hamdillah Hak vaslıga âhır yettim
Şebnem bolıp yir astıga kirdim mına.

Kimni körsem hizmet kılup kulı boldım
Tofrak sıfat yol üstide yolı boldım
Aşıklarnı köyüp öçken küli boldım
Merhem bolıp yir astıga kirdim mına.

Bugünkü Türkçe ile

Güçlü Tanrım kudret ile (bana) baktı
Sevinç duyup yer altına girdim işte.
Garip kulun bu dünyadan geçti gitti,
Mahrem olup yer altına girdim işte.

Zakir olup, şakir olup Hakkı buldum.
Deli olup, rüsvâ olup candan geçtim
Ondan sonra birlik meyinden damla tattım
Hemdem olup yer altına girdim işte.

Yaşım altmış üçe vardı, bir gün gibi
Eyvah! Hakkı bulmadıkça gönlüm kırık
Yer üstünde "Sultan benim" diye ululandım
Gamla dolup yer altına girdim işte.

Başım toprak, cismim toprak, özüm toprak
Yandım yandım, olamadım asla ap-ak
Hak vaslına varam deyip ruhum müştak
Zemzem olup yer altına girdim işte.

Pîrimin aşk şarabından katre tattım
Hû hû diye yaş dökerek geceler geçirdim
Hamdolsun en sonunda Hakk'a vardım
Şebnem olup yer altına girdim işte.

Kimi görsem hizmet edip kulu oldum
Toprak gibi yol üstünde yolu oldum
Âşıkları yakıp sönen külü oldum
Merhem olup yer altına girdim işte.

darkmalt-çizgilifo rum

Gazneliler Devleti

Kuzey Hindistan'a Müslümanlığı götüren ve bu bölgeyi Türk hâkimiyetine alan Gazneli Mahmut "Sultan" unvanını kullanan ilk hükümdardır

Abbasî halifelerinden **Memun,** İslâm ordularının Asya fütuhatı sırasında en çok Türklerden destek görmüştü. Onun için 819 yılında Maveraünnehir'in idaresini yerli beylere bırakmış, **Sâmanoğlu Esad**'ın oğullarına da valilikler vermişti.

Tarihte **Sâmanoğulları** diye anılan, gerçekte **Yasaman Kutay Oğulları** olan bu Türk valilerden biri **Ahmed Bey** idi. **Ahmed Bey,** Fergana ile Semerkant valiliğini yapıyordu. Onun yerine geçen oğlu **Nasır,** merkezden ayrılarak 847 yılında bir devlet kurdu ve Buhara'yı başkent yaptı.

Yasamanoğullarından Ahmet Bey'in kurduğu bu devlet, 999'da Karahanlıların hâkimiyetine geçinceye kadar bağımsız yaşadı.

İşte bu devletin (Sâmanoğulları Devleti'nin) ünlü kumandanlarından biri olan **Alptekin** (Alp Tigin) 955 yılında Horasan emirliğine tayin edilmişti. 962 yılında Sâmanoğulları hükümdarını metbu tanımakla beraber, kendi devletini kurmuş bulunuyordu.

Alptekin 963 yılında öldü ve yerine oğlu **İshak** geçti. Üç yıl sonra o da ölünce sırasıyla **Bilge Tekin** (966-972), **Pîrî Tekin** (972-977) ve **Sebük Tekin** (977-997) hükümdar oldular. **Sebük Tekin** bazı ayaklanmaları bastırdı ve Gazne'de tam bağımsız bir devlet kurdu. Bu devlet **"Gazneliler Devleti"** olarak anıldı.

Sebük Tekin hâkimiyet alanlarını hızla genişletti. Toharistan, Zabülistan, Gur ve Belucistan'a kadar olan bölgelere hâkim oldu. 979 yılında Hindistan seferini başlattı. Şamgan bölgesinde Hindistan İmparatorluğu'nun ordusunu yendi ve bu bölgeyi ele geçirdi.

Sebük Tekin'in ölümünden sonra onun yerini oğlu **Mahmud** aldı. Tahta çıktığı zaman henüz 28 yaşında olan bu hükümdar devrinde Gazneli Devleti güçlü bir imparatorluk haline geldi.

Gazneli Mahmud, Harezm bölgesini, Hindistan'ı, İran'ın bazı kısımlarını ele geçirdi. İslâmiyeti Hindistan'a (bugünkü Pakistan'a) yayan odur. Fakat Hindistan üzerindeki hâkimiyeti ve Müslümanlığı bu ülkeye yayması bir tek savaşla ve bir tek zaferle gerçekleşmedi. **Gazneli Mahmud** 1001-1027 yılları arasında Hindistan'a tam 17 sefer düzenledi. Bu seferler ve zaferler sonunda bütün Kuzey Hindistan'a hâkim oldu. Böylece **Pakistan** ve **Bangladeş** devletlerinin temeli de ta o zamandan atılmış oluyordu.

Gazneli Mahmud tarihte **"sultan", "padişah"** unvanını kullanan ilk hükümdardır ve bu unvan Türklerde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etmiştir.

Gazneli Mahmud sert tabiatlı, fakat âdil, kültürü seven, sanatı ve sanatçıyı kayıran, koruyan bir hükümdardı. Onun zamanında Gazneliler Devleti Orta Doğu'nun en güçlü, en büyük imparatorluğu haline gelmişti.

Sultan Mahmud 1030 yılında ölünce yerine oğlu **Mesud** geçti. Sultan Mesud cesur, atak bir hükümdardı. Seferler düzenledi ve bazı zaferler kazandı. Fakat babasının yerini dolduracak yapıda değildi. Telkinlere çabuk aldandı? Devlet içinde hizipler, hoşnutsuzluklar arttı. Bu sırada komşu bir Türk Devleti, Selçuklular, gittikçe kuvvetleniyor ve onun yerini almaya hazırlanıyorlardı. Aralarında mücadele başlamış ve iki Türk devleti arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Nihayet Mayıs 1040'ta, Merv yakınlarındaki **Dandanakan** mevkiinde iki Türk ordusu karşılaştı. Selçuk-

Balkaş Gölü
Aral Gölü
KARAHANLILAR
Mâverâünnehir
HAZAR DENİZİ
Gürgenç
HÂREZM
HORASAN
Tirmiz
Merv
Belh
Serahs
Tûs
Nîsâpur
Kâfiristan
Keşmir
Sialkot
Kazvin
Taberistan
Rey
Garcistan
GAZNE
Nagar
TÂNİSAR
Herat
GUR
PENCAP
Bedâun
Kanuc
Lokhor
DELHİ
Hemedan
Lahor
BİHAR
BENGAL
Ganj
Kandehar
Multan
Sirsa
BUVEYHİLER
Berdesir
Bust
KUŞTAR
Gvalior
Kalinçar
KIRMAN
Basra Körfezi
MEKRAN
Kathiavat
Dekkan
BENGAL
KÖRFEZİ
Sûmnat
ARABİSTAN
HİND DENİZİ
GAZNELİ DEVLETİ

lular galip geldiler. Gazneliler bu yenilgiden sonra önce Horasan'ı, sonra kuzey eyaletlerini kaybetti. Şimdi devletin ağırlık merkezi güneye kaymıştı. **Sebükoğulları** başkentlerini bugünkü Pakistan'ın **Lahor** şehrine naklettiler. Fakat çok geçmeden **Gorlular** (Gor bölgesinde yaşayan Türkler) Hindistan'a da girdi ve Gaznelilerin son hükümdarı **Hüsrev Melik**'i tutuklayarak bu devleti ortadan kaldırdılar.

Gazneliler Kültürü

Gazne sarayında 400'den fazla bilim ve sanat adamı barınıyordu

Gazneliler devleti, kültür ve sanat bakımından çok yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Özellikle Gazne Sultanı Mahmud zamanında başkent ve saray bilim adamlarıyla dolup taşıyordu. Sarayda, âlim, sanatkâr ve şair olarak dört yüz ünlü bir arada bulunuyor, barındırılıyordu. Büyük saraylar yapılıyor ve bunlar birer kültür merkezi haline geliyordu.

Bugün İran'da bulunan **Bazar Ulu Camii, II. Mesud Minaresi,** Hindistan seferlerinde kazanılan zaferleri simgeleyen zafer anıtları, devrin mimarlık hatıralarıdır. Zafer anıtlarının ya da kulelerinin yükseklikleri 40-50 metredir. Bu anıtların üzerindeki yazılar, Hint seferlerini, zaferlerini ve sultanların kimliklerini açıklayan çok değerli tarihî belge niteliğindedir.

Gazne Devleti'nde halk ve ordu Türkçe konuşuyordu. Sarayda da Türkçe konuşulurdu. Fakat yazışma ve ilim dilleri Farsça ve Arapça idi. Edebî ve ilmî eserler daha çok bu iki dilde, en çok Arapça yazılmıştır.

Firdevsî ünlü eseri Şehnâme'yi bu dönemde yazmış ve Sultan Mahmud'a sunmuştur. Fakat Firdevsî Türk değil İranlı idi. Bu eserinde de daha çok İran tarihini anlatıyor

Gazneliler devrinde yaşamış olan İbni Sina'nın 1275'de Selçuklular tarafından istinsah edilen ünlü "Şifâ" adlı kitabındaki besmele (Ayasofya Müzesi)

ve İranlıları övüyordu. Onun için Gazneli Mahmud, ona pek itibar etmedi ve beklediği kadar çok para vermedi.

Yalnız Gazneliler devrinin değil, bütün zamanların en büyük âlimleri arasında yer alan iki şöhretli Türk âlimi ise **İbni Sina** ile **Birûnî'**dir. **İbni Sina** Gazneli Mahmud'u despot olarak gördüğü için küsmüş ve başkentten ayrılmıştı. Harezm'den zorla getirilen **Birûnî** merkezde tutuldu. Bu ünlü Türk âlimi bazı eserlerini **Sultan Mesud** adına yazmış ve ona takdim etmiştir. Hem **İbni Sina'**nın hem **Birûnî'**nin eserleri Doğu'da ve Batı'da yüzlerce yıl, yüksek öğrenim yapanlar için ders kitabı olarak okutuldu.

Gazneliler devrinden kalan zafer anıtları

Eserleri Batı'da yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan büyük Türk âlimi

İbni Sina

İbni Sina, büyük bir filozof, büyük bir hekim, büyük bir matematikçidir. 980 yılında Buhara'da doğdu. Babası, Sâmanî hükümdarlarının hizmetinde kâtip olarak çalışmış **Buharalı Abdullah bin Sina**'dır. Önce babasından, sonra zamanın ünlü âlimlerinden ders aldı. Geometri, mantık, sarf, nahiv, fıkıh konularında çalıştı. Ayrıca tıp, tabiî ilimler ve musiki üzerinde bilgilerini derinleştirdi.

İbni Sina henüz 17 yaşında iken Buhara prensini tehlikeli bir hastalıktan kurtardı. Bu ona, Buhara sarayının zengin kütüphanesinde dilediği gibi çalışma imkânı verdi. Sâmanîlerin iktidardan düşmesinden ve babasının ölümünden sonra Harezm ve Horasan'ı dolaştı. Cürcan'da Şirazlı **Ebu Muhammed**'den büyük destek gördü. Gazne'ye gitti ama, Gazneli Mahmud'un bazı tutumlarını beğenmediği için buradan ayrıldı.

Değişik konularda ard arda eserler veren **İbni Sina,** Sanskritçeyi, Farsçayı, Arapçayı, eski Yunancayı çok iyi biliyordu. 1037 yılında Hemedan'da öldüğü zaman, ilim dünyasının hayranlık duyarak, istifade ederek okuyacağı bir çok eser bırakmıştı.

Batılılar **İbni Sina**'ya "Avicenna" derler. Onun hakkında kitaplar yazmış, tablolarını bile yapmışlardır.

● İbni Sina'ya göre

•Akıl, deney ve gözlem bir bütündür ve bilgi bunlarla gelişir.

•**Allah,** hâlik (yaratıcı)dir. İlk ve zorunlu var olandır (İllet-i ulâ'dır). Âlemlerin yaratılması için Allah'ın daha önce var olması gerekir. Bu bakımdan **'kadîm'**dir. Bütün varlıklar **Tek** ve en **Yüce** varlık olan **Allah**'tan sudûr etmiştir. **Allah,** bütün varlık türlerinin değişmez, sonsuz, sınırsız özüdür. **Allah** her zaman en yüce erdem olan **'iyi'**yi ister. Ondan ilk sudûr eden (çıkan) varlık **'akıl'**dır. **Allah** küllî olanı (tümelleri), değişmez ilkeleri bilir ve verir. **Tek'**tir, önsüzdür, sonsuzdur (ezelîdir, ebedîdir). Eşi de yoktur, zıddı da. O, en yüce iyilik ve olgunluktur, her türlü eksiklikten uzaktır.

•**Ahiret,** ruhların ilk kaynağa dönüşünden başka bir şey değildir. Bütün ruhlar geldikleri ilâhî öze dönerler. Ruh, manevî bir cevherdir, yok olmaz. Gövdenin ölümünden, dağılıp yok olmasından sonra da varlığını devam ettirir. Ruh maddeden ayrıdır ama, insana gerçek kimliğini kazandıran, gövdeye önem ve değer kazandıran odur. Gövde ruhun elinde bir araçtır. Bedenin ölümü ruhu sarsamaz, onun özüne dokunamaz. Ruhlar gövdeye gelmeden önce faal akılda vardı.

•**Allah** insanları hür irade ile donattı. İyiyi ve kötüyü seçme kolaylığını ve yeteneğini verdi. Hür irade işte bu yetenektir. Bu, Allah'ın inayeti (yardımı)dir. Peygamberler de bu ilâhî inayetle donatılmışlardır. Ama onlara **'kuvve-i kutsiye'** denilen üstün bir seziş gücü de verilmiştir ki, bu sayede faal akıl ile buluşur, gerçekleri kavrarlar. Peygamberlere gelen **'vahiy'**ler **Allah'**ın bağışladığı kuvve-i kutsiye denen üstün anlayış, seziş gücüdür. Melekler ilâhî gerçeklerle her zaman içli-dışlıdır. Peygamberlere vahiyleri bildiren, ulaştıran meleklerdir.

•Her şeyi bilen Allah, kendi özünü de bilir. Allah **'Tek'**tir, ilk **'Bir'**dir, **'vâcibül vücud'** dur, yani varlığı kendi kendini gerekli kılar. **'Bir'** olan **Allah'**tan ilk defa gene **'bir'** olan **'akıl'** sudûr etti. Daha sonra **'felek', 'nefis'** sudûr etti. Böylece **'vahdet'**ten **'kesret'** doğdu. Yani **'Bir'**den **'çokluk'** yaratıldı.

•Tasavvufta önemli olan **'aşk'**tır. Aşk insanı kendi sınırlı varlığından çıkararak sonsuzluğa yükseltir. **Tasavvuf aşk ile başlar.** Aşk mahlûk'un (yaratılmış olanın), Hâlik'e (Yara-

dan'a) karşı özünde duyduğu kavuşma isteğidir.

•Mantık bir âlet (araç) bilimidir. Psikolojiden doğar ve düşüncenin kurallarını ondan alır. Ana konusu, düşüncenin kurallarını bulmak, doğru düşünmenin yollarını göstermek, insanı yanlıştan korumaktır.

•Bilginin ana kaynağı sezgidir. Sezgiyle edinilen bilgiler **'el-istintaç=sonuçlama'** yoluyla bilgi niteliğini kazanır. Her türlü bilgi, aklın kurallarına uygun biçimlendirmeler sonucu ortaya çıkar.

● Başlıca eserleri

•El-kanun fi't-Tıb **(Tıb Kanunu)**
•Kitabü'l Necat **(Kurtuluş Kitabı)**
•Risale fi-İlmü'l-Ahlâk **(Ahlâk Konusunda Risale)**
•İşarat ve'l-Tenbihat **(İşaretler ve Uyarılar)**
•Kitabü'ş-Şifa **(Sağlık Kitabı)** vb.

Birûnî

Adı Ay haritasında yer alan bu ünlü Türk astronomu Kopernik'ten 500 yıl önce Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü ispatlamış ve Dünya çekirdeğinin çapını ölçmüştü

973 yılında Türkistan'ın **Hive** şehrinde doğan **Birûnî,** genç yaşta Harezmşahların sarayı ile ilişki kurdu. Parlak bir zekâya sahip olan, maceraya da seven bu genci, **Emir Ebu Nasır Mansur** himâyesine aldı. Onun, **İbni Sina, Samet el-Hakim** gibi çağın en büyük bilginlerinden ders almasını ve onlarla dostluk kurmasını sağladı.

Gazneli Mahmud'un Hindistan'ı zaptından sonra Hindistan'a giden **Birûni** burada Sanskritçe öğrendi. Hint ilmini ve geleneklerini inceledi. Matematik, astronomi, fizik, tabiî ilimler üzerinde çalışmalar yaptı. Geometri, trigonometri, astronomi ve coğrafyada büyük başarı gösterdi. Tıpla da uğraştı.

Birûnî, kendisine özgü bir metodla ve kendi yaptığı âletlerle madenlerin özgül ağırlıklarını ölçtü. Fakat asıl başarısı astronomi dalındadır. Yıldızların uzaklığını, yüksekliğini ve açılarını tespite yarayan usturlabları, sekstantları geliştirdi ve daha başka yeni âletler yaptı. Gökyüzü incelemesi için kullandığı usturlabın çapı 7,5 metre idi.

● Dünyanın çapını ölçüyor

Birûnî, bu gün Pakistan sınırı içinde kalan Nandana kalesinde yaptığı bir ölçme sonunda **Dünya çekirdeğinin çapını 6338,8 km** olarak buldu. Bu gün en hassas âletlerle yapılan ölçmelere göre bu çapın **6353,4** km olduğunu biliyoruz. 1000 yıl kadar önce, kendi yaptığı âletlerle Dünya çekirdeğinin çapını sadece 15 km.lik bir yanılma ile bulması, onun dehâsını ve bilgisinin derecesini çok iyi göstermektedir.

Dünya çekirdeğinin çapını ölçen Birûnî, 995 yılında ekliptik eğilimini de ölçmüş ve bunu 23 d. 27 sn. olarak bulmuştu. 1950'den beri modern âletlerle yapılan ölçümlere göre eğilimin 23 d. 26 sn. 7 sl. olduğunu biliyoruz. Günümüzden on asır önce, o zamanın âletleriyle Dünya'nın eğilimini 1 saniye kadar bir farkla bulması ancak hayranlık uyandıran bir başarıdır.

Birûni'nin "El-kanun el-Mesudî fi'l Hey'e ve'l Nûcum" adlı astronomi kitabı, dünyanın ilk astronomi ansiklopedisi sayılır.

Birûnî'nin evrenle ilgili eski görüşleri sarsması, **"Dünya'nın kendi ekseni etrafında ve Güneş'in etrafında döndüğünü, Kopernik'ten 500 yıl önce ilmî olarak açıklamasıyla"** olmuştur. Bu konuda ünlü araştırmacı **Dr. Sigrid Hunke** şöyle diyor: **"...Daha 1000 senesinde Birûnî Kopernikvari dönüşü izah etmişti. Batı bunun farkına varmadığı için, bu izah, astronomiye ait tefekkür sahasında kaldı... Birûnî'ye göre gündüz ve gece değişikliğini yapan, Güneş değildi. Aksine, kendi ekseni etrafında dönen, gezegenlerle birlikte Güneş'in etrafını da dolaşan Dünya idi. Dünya, geze-**

genlerle birlikte yer değiştirmekte, Güneş'in etrafında bir devri tamamlamaktaydı. Kopernik'in eserinin ortaya çıkışından çok önce ortaya atılan bu ateşli iddia, Hıristiyan düşüncesine ve İncil'in sözlerine aykırı düştüğünden, Hıristiyan Batı, âsasını bu iddia üzerinde kurdu. Yüzlerce yıl sonra ne Kopernik ne de astronom arkadaşları, Hıristiyan dinine aykırı düşen, daha doğrusu o zamanın yanlış yorumuna aykırı düşen bu iddiayı, karşılaştıkları gizli-açık baskılar bir yana, teleskop olmaksızın mevcut gözle âletleriyle ispat edebilecek durumda değillerdi. Onun için, toplumun tasvibini sağlayıncaya kadar, aradan bir asırdan fazla bir zaman geçmesi gerekiyordu. Oysa Birûnî'nin fevkalâde açıklaması, o zaman ne kadar az yardımcı vasıtalara dayandırılmıştı..."

Yine aynı yazarın belirttiği gibi, **Hermannus Cuntractus,** İslâm bilginlerinin astronomi âletlerini Batı'ya tanıtmıştı ve **Tycho Brahe'**nin kurduğu Batı'nın ilk rasathanesinde Türk-İslâm bilginlerinin âletleri yer almıştı.

20. yüzyılın ikinci yarısında, ilim dünyası bu ünlü Türk astronomuna hakettiği kadirşinaslığı göstermiş, Ay'daki bir kratere onun adını vermiştir. (Ay haritasında adları bulunan diğer iki Türk astronomu **Uluğ Beğ** ile **Nasireddin Tusî**'dir).

● Eserleri

Birûnî 113'ten fazla eser yazdı. Bunların başlıcaları şunlardır:

•El-Asarü'l-Bakıye ani'l-Kurûni'l Hâliye **(Hareketsiz 'boş geçen' Yüzyıllardan Kalan Eserler).**
•Tahkik mâ li'l Hind **(Hint Tarihi)**
•**El-Hind (Hindistan)**
•Kitabu İstihracü'l-Evtâr fi'd-Daire bi Kavsi'l-Hat-il-Münhanniy'l-Vâki Fina **(Dairedeki Kirişlerin Dairenin Çember Parçasının Kavsi Hesabıyle Çıkarma Kitabı).**
•El-Kanun-ül-Mesudî fi'l-Hey'eti ve'n Nücûm **(Mesudî'nin Heyet ve Nücûm Hakkındaki "Yıldızlar Hakkındaki" Kanunu)**
•Kitab-üt-Tefhim fi Evâili Sınaat-it-Tencim **(Yıldızlar İlmine Giriş).**
•Kitab-ül-Cemâhir fi Ma'rifeti Cevahir **(Cevherlerin Tanınması)**
•Kitab-üs-Saydele **(Eczacılık Kitabı).**

Birûni, "Üç ay gece, üç ay gündüz oluyor" diyen tüccarı, hükümdarın gazabından nasıl kurtardı?

Uzak Kuzey ülkelerini dolaşmış bir tüccar ***Gazneli Mahmud*** *tarafından kabul edilmişti. Gezip gördüğü yerleri anlatan tüccar bir ara:* ***"O uzak diyarda üç ay gece, üç ay gündüz olur"*** *deyince, hükümdar kızdı. Çünkü tüccarın kendisini saf görüp inanılmaz yalanlar söylediğini sanmıştı. Tüccar yemin edince şöyle dedi:*

"—Bana söylediğini müneccimbaşı da dinlesin. O inanırsa ben de inanırım, ama o inanmazsa sana en ağır cezayı vereceğim!"

Müneccimbaşı ***Birûnî*** *idi. Çok yer gezmişti ama uzak Kuzey ülkelerine gitmemiş, oradaki iklimi, gece ve gündüz durumunu o güne kadar kimseden dinlememişti. Tüccarın anlattığını dinleyince gözleri güldü: Allah'a şükretti. Çünkü, uzun zamandan beri yaptığı hesaplara göre, kutuplarda aylarca gece, aylarca gündüz olmalıydı. Tüccarı, onun hesaplarının doğruluğunu bildiren bir görgü tanığı gibi kabul etti.*

Birûnî'nin tüccarı dinlerken sevindiğini görüp şaşıran hükümdar:

"—Ne diyorsun müneccimbaşı?" *diye sordu.*

Ünlü bilgin önce bir elma istedi. Bu elmayı hükümdara gösterip anlatmaya başladı:

"—Efendim, Dünyamız şu mevye gibi yuvarlak ve iki ucu hafifçe basıktır. Hesaplarıma göre kendi ekseni etrafında 23 d. 37 sn.lik bir meyille döner. Bu durumda kutupların, belli dönemlerde uzun zaman Güneş'i görmemesi gerekir. O halde bu tüccarın anlattıkları doğrudur."

Hükümdar tatmin olmuş, tüccar da cezadan kurtulmuştu.

Bugün bile okullarda öğretmenler Dünya'nın biçimini, eğikliğini anlatmak için bir elma veya portakaldan yararlanırlar. Dünyamızı bir elmaya benzetirler. Fakat ***Birûnî'den önce bu benzetmeyi hiç kimse yapmamıştı.***

Çizgili Forum

TARİHİN AKIŞINI DEĞİŞTİREN TÜRK BOYLARI

Oğuzlar

Oğuzlar, **Oğuz Han**'ın (Mete'nin) idaresi altında toplanıp siyasî birlik kuran Türk boylarının genel adıdır. Önce **"Boz-Ok"** lar ve **"Üç-Ok"**lar adıyla iki büyük gruba, sonra da **Oğuz Han**'ın altı oğlunun etrafında alt gruplara ayrılmışlardır. Fakat Oğuzların kökenini bu şekilde bir-iki paragrafla özetlemek mümkün değildir. Çünkü **"Oğuz"** deyimi hem Türklerin en önemli bir şubesinin, hem de bütün Türk boylarının **"siyasî birliği"**ni ifade ediyor. Onun için de, Büyük Asya Hun İmparatorluğu'ndan beri bütün Türk devletlerini **"Oğuz"** ya da **"Ogur"** sayabiliriz.

● Oğuz adı

Oğuz, **"ok"** kelimesinin çoğuludur. En eski Türkçede çoğul takısı **'Z'** sesinin ilâvesiyle veriliyordu. Oğuz, **"ok"** kelimesine 'Z'nin **ilâvesiyle meydana gelmiş, "Ok-uz"** olmuş ve zamanla (yani bugün) **Oğuz** şeklinde söylenmiştir. Buna göre **'Oğuz'** (Oklar) anlamına geliyordu. **'Ok'** ise **"kabile", "boy"** anlamında kullanılıyordu.

Fakat bir kabilenin **'Ok'** olabilmesi için onun bir siyasî kuruluşa bağlı olması gerekiyordu. Eski Türklerde yay ile atılan ok, bağlılık belgesi ya da simgesi olarak kullanılırdı. Eskiden **Hun** (Kun) kelimesi nasıl güçlü-kuvvetli anlamına geliyorsa, Oğuz da öyle **"sağlam, gürbüz, güçlü"** anlamlarına geliyordu.

Oğuz deyiminin, Türk boylarından bir kısmının kurduğu siyasî birlik anlamına geldiğini söylemiştik. Buna göre bu deyim ya da isim, Türklerden ayrı bir zümreyi değil, siyasî bir kuruluş halinde birleşen bütün Türk **Ok**'larını, yani boylarını ifade ediyor. Selçuklular Devleti'nin kurulmasından sonra, **Oğuz,** kavim adı olarak **"Türkmen"** kavim adı ile eş anlamda söylenir oldu.

Oğuz adına ilk defa Yenisey bengütaşlarında rastlanır. Arap kaynakları **'Oğuz'** kelimesini **"Guz,"** bazen de **"Uz"** şeklinde, Rus kaynakları ise **Torki** (Türk) şeklinde söylerler.

I. Göktürk Hakanlığı 630 yılında bir bunalım dönemine girdiği zaman, Tola-Selenga bölgesinde oturan Türk boylarından 9'u (Do-

kuz Oğuzlar) birleşerek bir kağanlık kurmuşlardı. Bundan sonra, özellikle II. Göktürk İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra, Oğuz adıyla belirlenen Türk boyları bunlar oldu. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, siyasî kuruluş halinde birleşen Türkler kendilerine **Üç Oğuz, Altı Oğuz, Dokuz Oğuz, Otuz Oğuz...** gibi isimler vermişlerdir.

● Oğuz göçleri

Dokuz Oğuzlar, II. Göktürk İmparatorluğu kurulduktan sonra da bağımsızlıklarını korumak istediler ve **İlteriş Kağan**'a karşı çıktılar. Göktürk bengütaşlarında **Bilge Kağan "Dokuz Oğuz budunu kentü budunum erti"** der, yani onların ayrı bir millet, ayrı bir soy olmadığını, kendi ırklarından olduklarını açıklar.

İlteriş Kağan ve **Tonyukuk** idaresindeki Türk birlikleri 682 yılında Oğuzları yendiler ve hakanlığa bağladılar. Fakat **Kapgan Kağan** zamanında Oğuzlar tekrar baş kaldırdı. Bu defa **Bilge** ve **Kül Tegin** kardeşler tarafından çok çetin bir savaş sonunda mağlup edildiler.

II. Göktürk Hakanlığı'nın yerini **Uygur Hakanlığı** aldığı zaman nüfusun önemli bir bölümünü yine bu **Oğuzlar** oluşturuyordu. **Oğuz boyları** bu defa **Tatar boyları** ile birleşerek Uygurlara baş kaldırdılar ve onları da Uygur tegini **Moyen Çor** mağlup etti.

İşte bu yenilgiden sonra Oğuz boyları batıya doğru göçe başladılar. Bu göç 9. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. Ötüken'deki Uygur Türk Hakanlığı da yıkılınca Oğuz göçleri tekrar hızlandı. Sonradan gelenler ilk giden soydaşlarıyla buluşuyor, birleşiyorlardı.

● Oğuz Devleti

Oğuzlar, yani bu ad altında birleşen Türk boyları, **Farâb** (Karacuk), **Sayram** şehirleri dolaylarında ve **Seyhun** bozkırlarında bir devlet kuracak kadar çoğaldılar. Karacuk dağlarından Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgelere artık onlar hâkimdi ve bu bölgeye **Oğuz Bozkırı** deniyordu. Burada **Karacuk, Yeni-Kent, Cend, Sugnak, Karnak, Süt-Kent, Barçınlıg-Kent** gibi şehirleri de kurmuşlardı.

Yoğunlaşan, şehirleşen Oğuzlar, 10. yüzyılın ortalarına doğru bir devlet kurdular. Bu devlet **"Oğuz Devleti"** veya "Yabgu Devleti" olarak anılır. Devletin kışlık merkezi **Yeni-Kent** idi. Başta bir 'yabgu' bulunuyor, ona yardımcı olan başbuğ ise **'Kül-Erkin'** unvanını taşıyordu. Ordunun başında ise bir **sübaşı** vardı (sü=asker, ordu; sü-beğ=subay; sü-başı=ordunun başı... Fakat sonraki yüzyıllarda, meselâ Osmanlılarda, sübaşı, binbaşı rütbesinde idi.)

Oğuzlar **'Oğuz'** adını Türklerin genel adı olarak kullanmaya devam ettiler ama bu deyimin yanında **"Türkmen"** adını da kullanmaya başladılar. Türkmen adı da etnik değil siyasî bir nitelik belli ediyordu. İslâmlıktan sonra ve İslâm ülkelerinde daha çok **"Türkmen"** adıyla anıldılar.

Oğuz boylarının birleşerek kurdukları devlete kurucusunun ya da boylardan birinin adı verilmemişti. Boy adı devlet adı olarak alınsaydı, belki birlik sarsılırdı. Hunlar zamanında **'yabgu'** Büyük Hakan, yani imparator anlamına geliyordu. Zamanla bu isim **"kıral"** ya da **"han"** anlamını aldı. Oğuzlar kurdukları devletin adına da, devletin başına da **"Yabgu"** dediler. Onun için kurdukları devlete **"Yabgu Devleti"** deniyor. Bu, Oğuzları ta Hunlara bağlıyor, böylece Hunların Oğuz soyundan, daha doğrusu Oğuzların Hun soyundan olduğunu gösteriyor.

● Oğuzların 24 boyu

Yabgu Devleti Oğuzları, asıl atalarının Oğuz Han (Mete) olduğunu unutmamışlardı. Bu devirde (Yabgu Devleti devrinde) **"Boz-Oklar"** ve **"Üç-Oklar"** olarak önce iki kola ayrıldılar ve teşkilâtlandılar. Hatırlanacağı gibi Oğuz Han, geniş ülkesini oğulları arasında paylaştırmak için düzenlediği kırk gün kırk gece devam eden büyük şölende, sağ tarafa **Boz-Oklar'**ı, sol tarafa **Üç-Oklar'**ı oturtmuştu... **Gün, Ay** ve **Yıldız** adlı oğullarına **Boz-Oklar'**ın idaresini verdi ve onları doğuya gönderdi. **Gök, Dağ, Deniz** adlı oğullarına **Üç-Oklar'**ın idaresini verdi ve onları da batıya gönderdi. Bunların ailelerinden gelen kabileler çoğalarak birer boy oldular. Herbirinin dörder oğlu vardı ve bunlardan gelen boylar şunlardı:

GÜN HAN OĞULLARI: Kayı, Bayat, Alkaravlı, Kara-Evli.

AY HAN OĞULLARI: Yazır, Döğer, Dodurğa, Yaparlı.

YILDIZ HAN OĞULLARI: Avşar, Kızık, Beg-Dili, Karkın.

GÖK HAN OĞULLARI: Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çebni.

DAĞ HAN OĞULLARI: Salur, Eymür, Alayuntlı , Üregir.

DENİZ HAN OĞULLARI: Yiğdir , Bügdüz, Yıva, Kınık.

Yabgu Devleti 1000 yıllarına doğru yıkıldı. Hâkimiyet yine Oğuz soyundan gelen **Sel-**

24 OĞUZ BOYU

		BOYUN ADI	ANLAMI	ONGUNU(sembolü)	DAMGASI	
BOZ-OKLAR	GÜN-HAN OĞULLARI	Kayı,	Muhkem.	Şâhin		1
		Bayat,	Devletli ve nimeti bol.	«		2
		Alkaravlı,	Nereye varsa başarı görterir.	«		3
		Kara-Evli,	Kara otağlı.	«		4
	AY -HAN OĞULLARI	Yazır,	Çok ülkeye hâkim.	Kartal		5
		Döğer,	Toplanmak için.	«		6
		Dodurğa,	Ülke almak ve hanlık yapmak.	«		7
		Yaparlı,		«		8
	YILDIZ-HAN OĞULLARI	Avşar,	Çevik ve vahşi hayvan avına hevesli	Tavşancıl		9
		Kızık,	Kuvvetli, yasakda ciddi.	«		10
		Beg-Dili,	Büyükler gibi aziz.	«		11
		Karkın,	Çok ve doyuran aş.	«		12
UÇ-OKLAR	GÖK-HAN OĞULLARI	Bayındır,	Daima nimetle dolu olan yer	Sunkur		13
		Beçene,	İyi çalışır gayret gösterir.	«		14
		Çavuldur,	Şerefli, ünü yaygın.	«		15
		Çebni,	Nerede yağı görürse hemen savaşır.	«		16
	DAĞ-HAN OĞULLARI	Salur,	Nereye varsa kılıç ve çomağı iş görür.	Uc		17
		Eymür,	Son derece iyi ve zengin.	«		18
		Ala-Yuntlı	Hayvanları iyi.	«		19
		Üregir,	Daima iyi iş ve düzen kurucu.	«		20
	DENİZ-HAN OĞULLARI	Yigdir,	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Çakır		21
		Bügdüz,	Herkese tevazu gösterir ve hizmet eder.	«		22
		Yıva,	Derecesi hepsinden üstün.	«		23
		Kınık,	Nerede olsa azizdir.	«		24

çuklulara geçecekti. Bundan sonra Yabgu Devleti'nin Oğuzları dağıldılar. Bir kısmı (Uzlar) Doğu Avrupa düzlüklerine gitti. Daha kalabalık kütleler ise Maveraünnehir'e indiler. Az bir kısmı da yerlerinde kaldı. Bunlar **Hazar Denizi'**nin doğusunda, **Karacuk Dağları** bölgesinde, **Seyhun** kıyılarında, **Kara-Kum** ve **Margışlak'**ta oturuyorlardı ki bugün burası Sovyet Rusya sınırları içinde kalan **Türkmenistan'**dır. Türkmenistan halkı (Türkmenler) Oğuzların torunlarıdır.

● İmparatorluk kuran boylar

Oğuzlar, kalabalık Türk boylarının birleşmelerinden meydana geldikleri için, Türklerin nüfusu en çok olan zümresini teşkil ederler. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, **'Ogur'**lar da **'Oğuzlar'**dan başkası değildir. Yalnız, Batı'ya erken gelenlerin dilinde **'Z'** harfinin yerini **'R'** harfi almış, **'Oğuz'** kelimesi **'Ogur'** olmuştur.

Oğuzların 7. yüzyıldan itibaren yalnız bu adla anılan grupları, Türk boyları arasında üstün bir varlık gösterdiler. Bunlar 11. yüzyıldan itibaren Orta ve Yakın-Doğu'ya akarak İran, Anadolu ve Suriye'yi ele geçirdiler. Mısır, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Viyana'ya kadar Orta Avrupa'ya hâkim olanlar yine bu Oğuzlardır. Kurdukları devletleri saydığımız zaman, bu Türk boylarının tarihin akışını nasıl değiştirdikleri daha iyi anlaşılır. Oğuzlar sırası ile şu devletleri kurdular: **Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Selçuklu Devletleri, Türkmen Beylikleri, Atabeylikler, Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu devletleri, Ramazanoğulları, Dulkadırlar, İran'da Safevî, Afşar, Kaçak hanedanları, Anadolu beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu** ve nihayet **Türkiye Cumhuriyeti.**

Oğuzların kökeninin Hun Türklerine dayandığını söylemiştik. Sosyal, kültürel hayatlarında daha çok Göktürk Hakanlığı kültürünün gelenek ve değerlerini yaşatmışlardır ki bugün Anadolu'da ve Türklerin yoğun olduğu diğer coğrafî bölgelerde hâlâ yaşatılan bu gelenekler hiç de az değildir. Anadolu'da Oğuz boylarının adını taşıyan pek çok yer vardır.

Oğuzların bir kolu olan **Ogur'**ların kültür ve medeniyetlerini önceki bölümlerde anlatmıştık. Oğuzların daha sonra kurdukları devletlerin kültür ve medeniyetlerini de kendi çağlarında anlatacağız.

darkmalt-çizgiliforum

-IV-

Büyük Selçuklu İmparatorluğu

11. yüzyılda cihan imparatorluğu kuran Selçuklular Anadolu'yu Türklerin ikinci anayurdu yaptılar

● Selçuk Sübaşı

Oğuz "Yabgu" Devletinde ordu kumandanına **'Sübaşı'** denildiğini belirtmiştik. Yine bu devlet zamanında Oğuzların 24 boya ayrıldığını söylemiştik.

Yabgu Devletinin sübaşılık (başkumandanlık) görevini, **Kınık** boyunun beyleri üstleniyor, bu makamı ırsî olarak ellerinde tutuyorlardı. 9. yüzyılın sonlarında ve 10. yüzyılın başlarında Oğuz Devletinin sübaşısı Kınık boyunun beyi **Dokak Bey** idi. Dokak Bey, Hazar bozkırlarında yaşayan bütün Türk boyları arasında **Temir-Yalığ** (Demir Yaylı) lakabı ile anılıyordu. Gerçekten de demir gibi kuvvetli, kendisine güvenilen ve danışılan bir insandı. Yay ise eski Türklerde hâkimiyet simgesi idi. Onun, efsanevî Türk hükümdarı **Alp Er Tunga'**nın soyundan olduğunu söyleyen tarihçiler de vardır (Bunlardan biri Tuğrul Bey'in veziri **İbn Hassul'**dur).

10. yüzyılın başlarında doğan ve **Dokak Bey** öldüğü zaman henüz 17-18 yaşlarında olan oğlu **Selçuk Bey,** Yabgu'nun yanında görev aldı ve yetişti. Daha sonra da Yabgu Oğuzlarına sübaşı oldu. Bir süre sonra Yabgu ile arası açılan Selçuk Bey, kendisine bağlı kalabalık Oğuz kütleleriyle, Maveraünnehir'e doğru göç etti. Çok sayıda at, deve, koyun ve sığırı da yanlarında götürdüler. Bu göçün asıl sebebi **yer darlığı** ve **otlak yetmezliği** idi.

Selçuk Bey 960'ı takip eden yıllarda Seyhun (Sırderya) nehri kenarında yine bir Oğuz şehri olan **Cend'**e geldi. Maveraünnehir'den daha evvel göçetmiş Müslüman Türkler de burada oturuyordu. Selçuk Bey'in Türklerle diğer İslâm ülkeleri arasında bir sınır teşkil eden **Cend'**e gelişi, tarihte önemli bir çağın başlangıcı sayılır.

● Selçuk Bey Müslüman oluyor ve kendi devletini kuruyor

Selçuk Bey, bu yeni bölgenin siyasî ve sosyal şartlarını da değerlendirerek, kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte **Müslüman** oldu. Buhara ve Harezm gibi yakın İslâm ülkelerinden de din adamları istedi. Böylece, Türkmen adıyla da anılan bu Türk kütlesi, siyasî ve sosyal yönden yeni bir hüviyet kazanmış oluyordu. Artık o, İslâmiyet için **'cihad'**a hazır bir 'gazi' idi. Nitekim, Oğuz Yabgusunun memurları Cend şehrine yıllık vergiyi almak için geldikleri zaman **"Ben kâfirlere haraç vermem"** diye onları uzaklaştırdı. Gerçekten de

Oğuz Yabgusu henüz Müslümanlığı kabul etmemişti.

Bundan sonra İslâmiyeti yaymak için mücadeleye başladı. Oğuz Devletine karşı yaptığı çarpışmalardan iki önemli fayda sağladı. Birinci fayda, Müslüman Oğuzların kendisine katılması ve savaşlarda görev alması oldu. İkinci fayda ise, Cend şehri ve civarında Yabgu'nun nüfuzunu kırarak kendi bağımsızlığını ilân etmesi idi. Komşu devletler de onun bağımsızlığını tanıdılar. Artık Selçuklu Devleti kurulmuş oluyordu. Şimdilik küçücük bir devlet idi ve tam bağımsız sayılamazdı.

Bu sırada Türk Karahanlı Devleti ile İranlı Sâmanî Devleti savaş halindeydiler. Sâmanî Devleti Selçuk Bey'den yardım istedi. Selçuk Bey'in hem yeni topraklara ihtiyacı, hem de Büyük Türk Hakanlığı'nda gözü vardı. Oğlu Arslan Bey'in kumandasında gönderdiği kuvvetler sayesinde Sâmanî Devleti Karahanlılara galip geldi. Bunun sonucu ve karşılığı olarak da Buhara-Semerkant arasında, Nûr kasabası yakınlarında bir bölge **'yurtluk'** olarak Selçuklulara verildi.

Şimdi Selçuklu Devleti, bir yanda Karahanlı Türk Devleti, öbür tarafta İran Sâmanî Devleti olmak üzere iki büyük devlet arasında yer almış bulunuyordu ve burada tutunmak zorundaydı. Selçuklular, iki devletle ilişkilerini bütün fırsatları değerlendirerek dengelediler.

Karahanlılar 992'de Sâmanîlerin başkenti Buhara'yı zaptettiler. Sâmanîler bölgeye, yani Maveraünnehir'e ancak Oğuz Devletinin yardımı ile tekrar hâkim olabildiler. Fakat artık Sâmanî Devletinde huzursuzluk ve kargaşa yoğunlaşıyordu. Bundan Gazne Türk Devleti de yararlanmak istedi. Çünkü yeni Gazne Türk Devleti henüz Sâmanîlere bağımlı olmaktan kurtulamamıştı ve kurtulmak için fırsat kolluyordu.

Sâmanî Devleti, Büyük Hakanlığı elinde tutan kuvvetli Karahanlı Devleti ile, gittikçe kuvvetlenen Selçuk ve Gazne Türk devletleri arasında yok olmaya mahkûmdu. Türk devletleri de Büyük Hakanlık için birbirleriyle mücadeleye başlamışlardı. Selçuklular, topraklarını kaptırmamak için büyük mücadele verdiler ve yavaş yavaş üstünlüklerini kabul ettirdiler.

Selçuk Bey, 1009 yılında 100 yaşlarında öldüğü zaman, devleti iyice teşkilâtlanmış, Selçuklu İmparatorluğu'nun ve diğer Selçuklu devletlerinin temelleri atılmıştı.

Selçuk Bey'in dört oğlu vardı: **Mikail, Arslan, Yusuf** ve **Musa.** En büyük oğlu **Mikail** babası hayatta iken bir savaşta (998'de) ölmüştü. Onun oğulları **Çağrı** ve **Tuğrul,** dedeleri **Selçuk Bey** tarafından yetiştirildiler. İkinci oğlu Arslan **"Yabgu"** ünvanı ile idareyi aldı. **"Yınal"** unvanı ile yeni devletteki görevini alan üçüncü oğul Yusuf da erken ölmüştü. Arslan'ın yardımcısı durumunda ölen dördüncü oğlu Musa, daha sonra Arslan ölünce Yabgu oldu ve uzun bir ömür sürerek 1066'ya kadar yaşadı. Fakat, yabgu olarak anılmasına rağmen uzun süre bu makamda kalmadı. Sadece 4 yıl yabguluk yaptıktan sonra yerini (yabguluğu) yeğenine bırakmıştı.

● Çağrı ve Tuğrul kardeşler

Selçuk Bey öldüğü zaman torunları **Çağrı** ve **Tuğrul** Bey'ler 17-21 yaşlarında idiler ve devlet idaresinde **'bey'** olarak görev yapıyorlardı.

Selçuklu ailesine mensup beyler, yeni yabgu **Arslan Bey'**e bağlı idiler, ama emirlerindeki kuvvetlerle ve karşılaştıkları durumlara göre serbest hareket ediyorlardı. Bunların ara sıra destek vermelerine rağmen Sâmanî Devleti Karahanlılara mağlup oldu. Batı Karahanlılar Buhara-Semerkant bölgesini ele geçirdiler. Şimdi Selçuk Beyleri güçlü Karahanlılarla karşı karşıya idiler ve üstelik Karahanlılar Gaznelilerle de anlaşmış bulunuyorlardı.

Batı Karahanlılar Selçuklulardan çekiniyordu. Bir yandan kuvvetlerinden yararlanmak için onları kendilerine çekmek istiyorlardı ama, bir yandan da onlara güvenmek istemiyorlardı. Karşılıklı güvensizlik arttı ve karşılaşma kaçınılmaz oldu.

Tuğrul ve **Çağrı** kardeşler, bu karşılaşmadan önce, Doğu Karahanlı hükümdarı **Buğra Han'**a başvurdular ve kendilerinden yana tavır almasını istediler. Sonra da Buğra Han'ın arzusuna uyarak Talas bölgesine gittiler. Çünkü bulundukları yer onlara dar geliyordu.

Buğra Han da Selçuklulardan çekiniyordu. Çünkü Selçukoğulları'nın hakanlık peşinde olduklarını biliyordu. Onun için, aralarındaki bir anlaşmazlığı bahane ederek **Tuğrul Bey'**i tutuklattı.

Tuğrul Bey'in kardeşi **Çağrı Bey** (Çakır Bey de denir), şiddetli bir baskınla **Buğra Han'**ın kuvvetlerini yendi, bazı kumandanlarını esir aldı ve kardeşi **Tuğrul Bey'**i kurtardı.

Tuğrul ve **Çağrı Beyler** Talas'tan tekrar

Çizgili Forum

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU (1040-1157)
Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve egemenliği altındaki devletler ve ülkeler
Bizans İmparatorluğu (1095)
Gazne istilası gören yerler
Kudüs Krallığı ve Suriye'de kurulan diğer devletler
Urfa Krallığı Konluğu
Kilikya Prensliği
Peçenekler
Kumanlar
Hazarlar
Saraiçi
Yayık
Yenisaray
Eskisaray
Azak Denizi
Tana (Azak)
Kerson (Sivastopol)
Kefe
Hazarlar
Abaza Alanlar
Kafkaslar
KARADENİZ
Sinop
Samsun
Trabzon
Sivas
Kayseri
Konya
Ereğli
Antalya
Rodos
Girit
EGE DENİZİ
AKDENİZ
Kıbrıs
Lazkiye
Trablusşam
Beyrut
Sayda
Akka
Hayfa
İskenderiye
Kahire
Gazze
Suriye
Halep
Hama
Humus
Rakka
Rahbe
Tedmür
Anadolu Selçukluları
Suriye Selçukluları
Zengiler
Azerbaycan
Zagros Dağları
Medya
Tabaristan
Ziyarîler
HAZAR DENİZİ
Bakü
Derbent
Semender
Mangışlak
Üst Yurt
Aral Gölü
Kıpçaklar
OĞUZ DEVLETİ
HAREZMŞAHLAR
Kırgızlar
Altaylar
Tarbagatay Dağları
Balkaş Gölü
Yedisu
Karahıtaylar
Çungarya
Naymanlar
BATI KARAHANLILAR DEVLETİ
Kızılkum Çölü
Karakum Çölü
Harezm
Karluklar
Tanrı Dağları
Uygurlar
Çin Seddi
Tangutlar
Kansu
Pamirler
Doğu Türkistan
DOĞU KARAHANLILAR DEVLETİ
Taklamakan Çölü
Altın Dağları
TİBET
Himalaya Dağları
Keşmir
Pencap
Multan
GAZNE DEVLETİ
Saffar Oğulları (867-1163)
Büveyh Oğulları (933-1055)
İRAN
Horasan
Büyük Kum Çölü
Kühistan
Abbasî Halifeliği
Irak-ı Arap
Irak-ı Acem
Fars
Kirman Selçukluları
Hicaz (1070-1174)
Ahsa
Bahreyn
Yemen (1092)
Necran
Hadramut
ARABİSTAN
Ummân
Hürmüz
Mekran
Hürmüz Körfezi
Basra Körfezi
KIZILDENİZ
UMMAN DENİZİ
Mısır
FATIMİ HALİFELİĞİ (910-1171)
Mekke
Medine
Cidde
Tâif
Hayber
Mısır
Sana
Aden
Mukalla
Mirbat
Maskat
Malva
HİNDİSTAN
Bombay
Godavari
Dekkan Yaylası
Bengal Körfezi
Orissa
Bihar
Beng
Ganj Nehri
Brahmaputra Nehri
Delhi
Agra
Kalinjar
Lahur
Multan
Kandehar
Gazne
Zabulistan
Sistan
Kuhistan
Herat
Merv
Nişabur
Semerkant
Buhara
Fergana
Taşkent
Özkent
Ahsıkas
Hocent
Üzcent
Aksu
Kaşgar
Yarkent
Hotan
Kuça
Turfan
Karahoço
Kumul
Barkul
Hami
Beşbalık
Almalık
Talas
Tokmak
Issık Gölü
Balasagun
Farab
Yengikent
Cent
Sığnak
Türkistan
Cu Irmağı
Si Irmağı
Amu Derya
Sır Derya
Aral Gölü
Ceyhun
Fırat
Dicle
Basra
Kufe
Bağdat
Nihavend
Hemedan
Rey
Isfahan
Şiraz
Kirman
Tebuk
Devemücendel
Teyma
Hayber
Medine
Mekke
Cidde
Tâif
Hicr
Mümniye Hacer (Yufut)
Sana
Marib (Seba)
Aden
Mukalla
Mirbat
Maskat
Hürmüz
Mekran
Kuştar
Bûcûcistan
Mahsus
Sind
Taç Çölü
Haydarabat
Karaçi
Malva
Fetihabat
Ücayn
Nahrbada
Godavari
Bombay
Dekkan Yaylası
Kalinjar
Agra
Delhi
Bedaun
Kanuc
Firuzabat
Lahur
Multan
Kandehar
Gazne
Zabulistan
Sistan
Kuhistan
Herat
Merv
Nişabur
Semerkant
Buhara
Fergana
Taşkent
Özkent
Ahsıkas
Hocent
Üzcent
Aksu
Kaşgar
Yarkent
Hotan
Kuça
Turfan
Karahoço
Kumul
Barkul
Hami
Beşbalık
Almalık
Talas
Tokmak
Issık Gölü
Balasagun
Farab
Yengikent
Cent
Sığnak
Türkistan
Cu Irmağı
Si Irmağı
Amu Derya
Sır Derya
Aral Gölü
Ceyhun
Fırat
Dicle
Basra
Kufe
Bağdat
Nihavend
Hemedan
Rey
Isfahan
Şiraz
Kirman

İlk Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Tuğrul (933-1063)

Maveraünnehir'e, Buhara taraflarına döndükleri zaman burası Batı Karahanlı ailesinden **Ali Tegin'**in idaresine geçmiş bulunuyordu. **Ali Tegin** Selçukoğulları'na bir yandan askerî güçle karşı koyarken, öbür yandan Türkistan'daki meliklere ve sultanlara mektuplar yazarak yardım istedi.

İşte bir yandan bu siyasî baskılar, öte yandan yer darlığı ve otlak yetmezliği yüzünden, Selçuklular kendilerine daha huzurlu bir yer aramak için, Anadolu'ya doğru bir akın düzenlemek zorunda kaldılar.

● Rüzgâr gibi uçan atlar üzerinde uzun saçlı Türkmenler

Tuğrul ve **Çağrı Beyler,** tıpkı Göktürk başbuğları **Bilge** ve **Kül Tegin** kardeşler gibi hareket ediyorlardı. Tam bir dayanışma içinde idiler. Aralarında nifakçıları barındırmadılar. Büyük kardeş **Çağrı Bey, Kül Tegin** gibi eşsiz bir savaşçı, küçük kardeş **Tuğrul Bey** ise siyasî bir deha sahibi idi. İki kardeş, başlarında bulundukları **Oğuz-Türkmen** boyları için, batıda geniş ölçüde bir keşif seferi yapmak üzere anlaştılar. **Tuğrul Bey** halkı, hücuma maruz kalmayacağı bozkır bölgelerine çekti. **Çağrı Bey** ise 3 bin kişilik süvari kuvveti ile Anadolu'ya doğru hareket etti. Gazneliler idaresindeki Horasan ve Azerbaycan üzerinden ilerleyerek, ama buralarda eğlenmeden, **Bizans'**ın doğu eyaleti olan **Van Gölü** etrafında göründü. Burada, Ermeni Vaspuragan Krallığı'nın kuvvetlerini bozguna uğrattı ve topraklarını işgal etti.

O devir kaynaklarında, Bizans'ın doğu eyaletlerinde görülen Çağrı Bey'in süvarilerinden **"Rüzgâr gibi uçan atlar üzerinde, uzun saçlı, yaylı ve mızraklı Türkmenler..."** diye söz ediliyor.

Çağrı Bey Van dolaylarını ele geçirdikten sonra kuzeye yöneldi. Burada Gürcü kuvvetleri onunla çarpışmaya cesaret edemeyerek çekildiler. Daha kuzeyde bulunan Ermeni **Ani Krallığı,** Çağrı Bey'i durdurmaya çalıştı. Fakat **Çağrı Bey,** sayısı az ama rüzgâr kanatlı süvarileriyle ve bozkır taktiği ile Ani Krallığı kumandanı **Vasak Pahlavuni'**nin kalabalık ordusunu bozguna uğrattı. Bu savaşta Pahlavuni öldü. Bundan sonra Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Ermeniler, Bizans'ın hâkimiyetindeki Orta Anadolu'ya doğru göç ettiler.

Çağrı Bey, Ermeni ve Gürcü memleketlerinde bir süre kaldıktan sonra, 1021 yılında, Maveraünnehir'deki kardeşi **Tuğrul Bey'**in yanına döndü. Böylece sonuçlanan keşif seferinde, yurt edinecekleri bölgeyi tespit etmiş oluyorlardı. Artık Türkmenlerin hedefi Anadolu olacaktı.

● Arslan Yabgu'ya yapılan oyun

Üçüncü kardeş Arslan Bey'in, Selçuk Bey öldükten sonra yabgu olduğunu söylemiştik, **Arslan Yabgu** da Maveraünnehir'de dar bir alanda bulunuyordu, ama durumu gittikçe kuvvetlenmekte idi. Çünkü Karahanlılar arasında iç mücadele başlamıştı. **Ulu Hakan Yusuf Kadır Han'**a isyan eden kardeşi **Ali Tigin,** Ulu Hakanlığa göz dikmişti. Bu durumda **Arslan Yabgu,** kardeşlerinin reisliğindeki Oğuzların topraklarını işgal etmiş bulunan Ali Tigin'e karşı Ulu Hakan Yusuf Kadır Han'ı

destekledi. Öte yandan Gazneliler de Ali Tigin'e karşı ve Ulu Hakan'dan yana bir tavır aldılar.

Fakat, hem Gazneliler hem de Karahanlılar Selçukluların gittikçe kuvvetlenmesinden endişe duyuyorlardı. Arslan Yabgu'nun emrinde onbinlerce Türkmen süvarisi vardı. Çağrı Bey ise Gazneli topraklarından geçerek Anadolu'da başarı ile sonuçlanan akınlar yapmış, Selçukluların itibarını arttırmıştı. Üstelik Selçukoğulları birbirlerini tutuyor ve dayanışma içinde bulunuyorlardı.

Bu durumu değerlendiren **Yusuf Kadır Han, Gazneli Mahmud** ile görüşmek istedi. İki Türk hükümdarı 1025 yılında Semerkant yakınında buluştular. **"Maveraünnehir Görüşmesi"** diye anılan bu buluşmada, **Kadır Han,** Selçukluların Gazneli Devleti için de büyük bir tehlike olduğunu söyledi ve **Sultan Mahmud'**dan, Selçukluların Maveraünnehir'den uzaklaştırılmasını veya zararsız hâle getirilmesini istedi. Gazneli Mahmud aynı düşüncedeydi. Kendisi Hint seferine çıkacaktı ve o sırada Selçukluların ülkesine saldırmalarından korkuyordu. Onun için bir hile düşündü. Önemli meseleleri görüşmek ve güya kendisine danışmak için **Arslan Yabgu**'yu Semerkant'a dâvet etti. Semerkant'a gelen Arslan Yabgu'yu hile ile tutuklattı ve Hindistan'a sürdü. Burada bir kaleye kapatılan **Arslan Yabgu** 7 yıl sonra (1032'de) öldü.

Arslan Yabgu'nun tutuklanmasından sonra ona bağlı Türkmenler bir süre başsız kaldı ve bir kısmı dağıldı. Çağrı ve Tuğrul Beyler bunları bir araya toplamak, kendi Türkmenlerine katmak için çalıştılar. Bu sırada 4 bin hanelik bir grup, Gaznelilerin müsaadesi ile Horasan'ın çeşitli bölgelerine geçtiler. Bunlardan büyük bir grup kendi başbuğlarının idaresinde Irak'a gittiler ve bundan sonra **Irak Türkmenleri** olarak anıldılar. Diğer bazıları da Anadolu'ya ve oradan Azerbaycan'a geçtiler.

Gazneli Mahmud'un Arslan Yabgu'yu hile ile tutuklatmasını ve Hindistan'a sürmesini **Tuğrul** ve **Çağrı** kardeşlerle Arslan Yabgu'nun oğulları unutamadılar ve tam bir dayanışma içinde, intikam almayı akıllarına koydular. Fakat, devrin en güçlü devleti olan Gaznelilerle açık bir savaş yapacak durumda değillerdi.

Selçuklular arasında Tuğrul ve Çağrı Beyler artık ön planda idiler. Türkmenlerin idaresi tamamen onlarda idi. Fakat, töre ve teşkilât gereği, öteki amcaları **Musa Bey'**i yabgu seçtiler.

● Ali Tigin'in kışkırtmaları

Ulu Hakan'a baş kaldıran ve kendi devletini kuran **Ali Tigin,** Selçukluların toparlanmasından, güçlenmesinden tedirgin oluyordu. Gazneli Mahmud **Ulu Hakan Kadır Han**'la görüşmek için Maveraünnehir'e geldiği zaman, Buhara'dan kaçmış, ama sultan ayrıldıktan sonra tekrar dönerek hâkimiyetini devam ettirmişti.

Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı kardeşlere elçiler göndererek, Karahanlı Devleti içinde Arslan Yabgu'nun yerini almalarını ve bu ülkeyi ortak yönetmelerini teklif etti. Ama bu bir hile idi ve Çağrı-Tuğrul kardeşler teklifi reddettiler. Ali Tigin bu defa Selçuklu ailesinden olanları birbirine düşürme yolunu aradı. Musa Yabgu'nun oğlu **Yusuf'**a geniş topraklar vererek onu Türkmenlerin yabgusu yapmak istedi. Yusuf tarafından da reddedildi. Bunun üzerine Ali Tigin bir baskınla **Yusuf'**u öldürttü. Baskını gerçekleştiren Karahanlı kumandan **Alp Kara** idi. **Çağrı** ve **Tuğrul** kardeşler ile **Musa Yabgu** buna şiddetli bir hücumla karşılık verdiler. Karahanlı ordusunu yenip **Alp Kara'**yı öldürdüler.

Fakat çok geçmeden Ali Tigin bütün kuvvetlerini tekrar topladı, dört taraftan hücuma geçerek Selçuklulara ağır kayıplar verdirmeye başladı. Bunun üzerine Selçuklular **Harezm'**e çekilmek zorunda kaldılar ve Gaznelilerin valisi **Altıntaş'**ın gösterdiği bölgede oturdular.

Bu sırada Gazne Sultanı Mahmud ölmüş, yerine oğlu **Mesud** geçmişti (1030). Bu tarihten itibaren Gaznelilerin siyasetinde önemli değişiklikler oldu. **Sultan Mesud, Altıntaş'**ı **Ali Tigin'**e karşı bir sefer hazırlamakla görevlendirdi. Fakat **Altıntaş** o günlerde öldü. Sultan onun yerine oğlu **Harûn'**u vali tayin etti. **Ali Tigin,** Gazne tehlikesine karşı Selçuklulara sokulmak zorunda kaldı. Selçuklular ne pahasına olursa olsun bağımsız bir devlet kurmak istiyor, bunun için her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı. Onun için, düşmanlıklarını unutmadıkları **Ali Tigin'**e müsait davrandılar.

Öte yandan, Harezm Valisi **Harûn,** 1034 ilkbaharından itibaren Gaznelilere karşı bağımsızlık savaşını başlatmıştı. Harûn da babası gibi Selçuklularla iyi ilişkiler içindeydi. Babası Harezm bölgesinde kendilerine yerleşmek için yer gösterdiğinden, Selçuklular onu destekliyorlardı. Ama Selçukluların asıl amacı, yukarıda da belirttiğimiz gibi tam bağımsız bir devlet kurmak idi.

Şimdi, en güçlü rakip Gazneli Devletine karşı üçlü bir ittifak kurulmuştu: Karahanlılara karşı bağımsızlığını ilân eden Ali Tigin'in kurduğu devlet, Harezm'de bağımsızlık mücadelesi veren Harûn ve Selçuklu Türkmenleri.

● Eski düşman: Şahmelik

Tuğrul ve Çağrı kardeşlerle, yabgu ilân ettikleri amcaları Musa'nın Türkmenleri arasında dayanışma, bağlılık tamdı. Zaten Selçukluların büyük bir imparatorluk kurmalarını sağlayacak en önemli sebeplerden biri, bu dayanışmanın sonuna kadar devam etmesi olacaktı.

Fakat bu sırada ard arda meydana gelen iki olay, Selçukluları çok güç durumda bıraktı. Birinci olay, Oğuzların **Baranlı (Koyunlu)** boyundan olan **Yeni-Kent** yabgusu **Ali**'nin oğlu ve **Cend** hâkimi **Şahmelik**'in yaptığı bir baskın idi. **Şahmelik**'le Selçuklu ailesi arasında eski bir düşmanlık ve kan dâvası vardı. Çöl yolundan gizlice geçen **Şahmelik,** 1034 yılının Kurban Bayramı günü Türkmenleri gafil avlayarak 7-8 bin kişiyi öldürdü ve bir çok esir aldı. Bir hayli de at ele geçirdi. İkinci olay, aynı yıl ölen **Ali Tigin**'in oğullarının da Selçuklulara cephe alması idi.

● Horasan'a göç

Tuğrul ve Çağrı beyler, bu sıkışık ve güç durumdan ancak **Horasan**'a geçerek sıyrılabileceklerini düşündüler ve Türkmenlerini toplayıp Horasan'a geçmeye karar verdiler. 1035 yılının Mayıs ayında, Gazneli Devletinden izin almaksızın Horasan'a gitmek üzere Ceyhun Irmağı'nı aştılar. Bu rahat bir geçiş olmayacak, karşılaştıkları Gazneli birlikleriyle çarpışmak zorunda kalacaklardı. Çünkü o devirde amaçlarına ulaşmak için en uygun yer, **il tutulacak yer Horasan**'dı. Horasan'a hâkim olan, İran'a ve bütün Yakın Doğu'ya hâkim olabilirdi.

Tuğrul ve Çağrı beyler, amcaları **Musa Yabgu,** Tuğrul Bey'in ana bir, baba ayrı üvey kardeşi **İbrahim Yınal,** bir arada idiler ve kuvvetlerini birleştirmişlerdi. Horasan topraklarında **Merv** ve **Nesâ**'ya doğru ilerledikçe, oralarda başsız kalmış Türkmenler de onlara katılıyordu.

Selçuklu başbuğları Nesâ'ya kadar bir engelle karşılaşmadılar. Bu şehre gelince, şehrin valisine başvurarak, kendilerine yerleşecekleri topraklar vermesi için sultan nezdinde arabuluculuk yapmasını istediler. Bu istek Gazne Sultanı Mesud'u telâşa düşürdü. Bağımlı yaşamaya tahammülleri olmayan bu savaşçı Oğuzların çok geçmeden baş kaldıracaklarını, ona karşı geleceklerini biliyordu. Onun için **Nişapur**'a giderek büyük bir ordu hazırlattı. Fillerle de takviyeli olan bu büyük ordu, görünüşte bütün Türkistan'ı zaptedecek kadar güçlüydü. Ordunun kumandanı **Beğ-Toğdı** (Beydoğdu) idi.

Selçuklular Horasan'a gelirken bu ihtimali de düşünmüşlerdi ve her an savaşa hazır idiler. Fillerle takviyeli Gazneli ordusunu **Nesâ** ovasında karşıladılar ve büyük bir bozguna uğrattılar. 1035 yılında ve haziranın son haftasında Gaznelilere karşı kazanılan bu ilk zafer, Selçukluların kendilerine olan güvenlerini kuvvetlendirdi. Artık burada bir devlet kurabileceklerini anlamışlardı.

Nesâ ovasındaki bu yenilgiden sonra **Sultan Mesud,** üç vilayeti Selçuklulara terk etmek ve onlara bir çeşit muhtariyet vermek zorunda kaldı. Bu üç vilayet **Nesâ, Ferave** ve **Dihistan** idi. Her vilayete bir Selçuklu başbuğ hâkim olacaktı. Gazne hükümdarı bir süre sonra (Ağustos 1035'te) bu başbuğlara hilat, menşur ve sancak da gönderdi.

Fakat Selçuklular bununla yetinmediler. Üç vilayet daha istediler ve istediklerini almak için akınları başlattılar. Bunun üzerine **Gazneli Sultanı Mesud,** büyük bir savaşla Selçuklu tehlikesini tamamen ortadan kaldırmaya karar verdi. Ama Sultan Mesud, babası Sultan Mahmud gibi ilerisini göremiyor, durumları iyi değerlendiremiyordu. Kendisi Hindistan fütûhatına giderken, büyük bir orduyu da başkumandanı Hâcib Sübaşı'nın emrinde bırakarak onu Selçukluların üzerine gönderdi.

● Tuğrul Bey tahta oturuyor

Hâcib Sübaşı kumandasındaki Gazneli ordusu ile Selçuklular arasında, **Serahs** yakınlarında büyük bir savaş oldu. **Çağrı Bey**'in askerî dehası ve gayretiyle, Selçuklular yine galip geldi (Mayıs 1038). Bu ikinci zaferle Selçuklular artık Horasan'a hâkim olmuş sayılırlardı. **Çağrı Bey Merv'i,** Musa Yabgu Serahs'ı, **Tuğrul Bey** ise Horasan'ın başkenti Nişapur'u aldılar. Tuğrul Bey'in üvey kardeşi **İbrahim Yınal,** öncü ve temsilci olarak, Gazne ordusunun terketmek zorunda kaldığı Nişapur'a girdi. Burada **Tuğrul Bey** adına hutbe okutmaya başladı ve Tuğrul Bey'i törenle karşılamak için hazırlık yaptı.

Tuğrul Bey Nişapur'a, maiyetindeki 3 bin atlı ve parlak bir törenle girdi. Kolunda, Türk hâkimiyet alâmeti olarak bir yay taşıyordu. Sultan Mesud'un Nişapur'daki tahtına oturduğu zaman şehrin en saygılı ve ileri gelen kişisi olan Kadı Said ona **"Efendimiz"** diye hitap etti.

Tuğrul Bey derhal Selçuklu idaresini kurmaya ve teşkilâtlandırmaya başladı. Yeni memurlar tayin etti. Kendisini yalnız **Horasan**'a değil, sınırlar ötesine de kabul ettirmişti. Nitekim, daha aşağıda ayrıntılı olarak bildireceğimiz gibi, **Abbasî Halifesi, Tuğrul Bey**'e elçiler gönderdi. Bu, halifenin Horasan hâkimi ve bütün Türkmenlerin başı olarak Tuğrul Bey'i tanıdığı anlamına geliyordu.

Dandanakan Zaferi

Bu zafer, yalnız Selçukluların değil, bütün Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir

Hindistan fütuhatına çıkan Sultan Mesud, Horasan'da olup bitenleri öğrenince, süratle oraya döndü. 300 savaş fili, 50 bin süvari ve piyadeden oluşan ordusunun başında Serahs'a doğru ilerledi. Etraftan topladığı yeni kuvvetlerle bu ordu daha da büyüdü. Sayı ve teçhizat bakımından Selçuklularla mukayese edilemeyecek kadar üstündü. O devrin tarihçisi Bayhakî bu orduyu **"Bütün Türkistan'ın karşı koyamayacağı kadar büyük ve teçhizatlı bir ordu"** diye tarif ediyor.

O sırada Çağrı Bey Serahs'ta idi. Tuğrul Bey ve Musa Yabgu da kuvvetlerini toplayarak Çağrı Bey'in yanına gittiler. Bütün ordu 20 bin süvariden ibaretti. Bu büyük dengesizlik karşısında Selçuklu başbuğları yıpratma savaşı yapmaya karar verdiler. Onun için dağınık şekilde ve kararlaştırdıkları plana göre çöllere çekildiler. Gazneli ordusu onları bu çöllerde takip edemezdi. Bu sırada Sultan Mesud, Kasım 1039'da, Selçuklular tarafından boşaltılan Nişapur'a girdi. Selçuklular baskınlarla Gazneli ordusunu rahatsız etmeye başladılar. Bu rüzgâr kanatlı Türkmenlerin üstesinden gelebilmek için, **Sultan Mesud,** ordusunu çöl savaşı için yetiştirmek, talimleri ona göre yaptırmak için gerekli emirleri vermişti.

Bahar gelince Selçuklular, Çağrı Bey'in ısrarı ile ortaya çıkıp, açık savaş yapmaya karar verdiler.Çağrı'nın askerî dehası bir kere daha görülüyordu. Gazneli ordusunun önünde görünüp yavaş yavaş kuzeydeki çöllere çekiliyor, onları yolsuz bölgelere çekiyor ve geçecekleri yerdeki kuyuları bozarak 100 bin kişilik orduyu susuz bırakıyordu. Bu arada baskın şeklindeki hücumlarla Gazneli ordusunun hem manevîyatını bozuyor hem de onlara ağır kayıplar verdiriyordu.

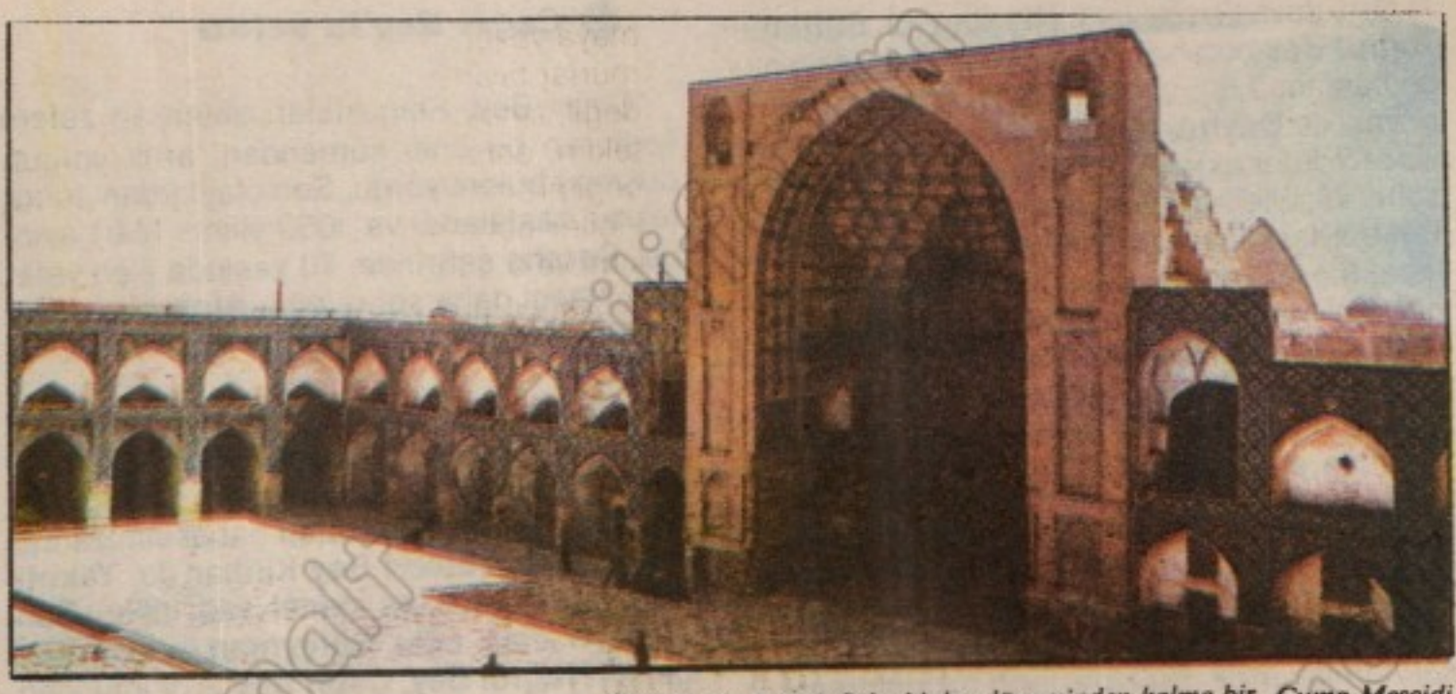
Selçuklular **Merv** yakınındaki **Dandanakan** hisarının önünde meydan savaşını kabul ettiler. Savaşın kazanılması çok zordu. Onun için ağırlıklarını geri yolladılar. Bozgun olursa kolayca çekilmek için tedbir aldılar.

Savaş, üç gün boyunca ve bütün şiddeti ile devam etti. Selçuklular bütün güç ve cesaretleriyle, savaş hünerinin bütün incelikleriyle ve başbuğlarına olan sarsılmaz güvenle savaşarak Gazneli ordusunu korkunç bir bozguna uğrattılar ve büyük bir kısmını imha ettiler. Sultan Mesud 100 kadar atlı ile kaçarak canını kurtardı. Fakat Hindistan'a giderken yolda kendi adamları tarafından öldürüldü.

Sultan Mesud'un hazineleri, pek çok silâh ve malzeme Selçukluların eline geçmişti.

Dandanakan Savaşı Selçuklular için bir **kurtuluş savaşı** idi. Bu zaferle asıl emellerine nihayet ulaşmış, tam bağımsızlık elde etmişlerdi (23 Mayıs 1040).

Dandanakan Zaferini tarihçilerimiz, **"Türklerin İstanbul'u fethi ve Malazgirt Zaferinden sonra en önemli olay "** kabul ederler. Çünkü bu zaferden sonra Türkler Akdeniz'e ulaşacak, Rumeli'ye geçecek, dünyanın en büyük imparatorluklarını kuracaklardı.

İsfahan'da, Büyük Selçuklular döneminden kalma bir Cuma Mescidi

"TANRI BİZE BİR YURT VE BU GÜZEL YURTTA YENİ BİR DEVLET KURMAK GÖREVİ VERDİ"

Dandanakan Zaferinin ertesi günü, cuma namazından sonra kurulan büyük taht çadırında, Selçuk beyleri, ünlü kumandanlar toplanmıştı. Orta yerde ışıl ışıl bir taht duruyordu. Bu tahta, o gün kuruluşu ilân edilecek yeni Türk devletinin hakanı oturacaktı. Çadırın önünde tuğlar dalgalanıyor, etrafında at koşturan savaşçılar nâra atıyorlardı. Çok uzakta olmayan Oğuz-Türkmen boyları da akın akın gelmiş, ovayı doldurmuştu. Herkes sevinç ve heyecan içindeydi.

Büyük taht çadırının içinde ve dışında bir an herkes sustu. Bir bey, ölçülü adımlarla tahta doğru yürüdü. Üzerinde savaş elbisesi vardı. Heybetli, dinç, vakur idi. Tahta oturdu.

Bu, **Tuğrul Bey** idi. Onun tahta oturduğu çadır dışında bekleyenlere duyurulmuş ve bu haberi duymak için susan kalabalık sevinç bağırışları ile tekrar coşmuştu. Zaferin kazanılmasında en büyük rolü eşsiz kahraman **Çağrı Bey** oynamıştı ve o, büyük kardeş idi. Ama, hükümdarlığı isteyerek ve ısrarla kardeşine bıraktı. Devlet idaresinde askerî kabiliyetten ziyade siyasî kabiliyetin, teşkilâtlanmanın önemli olduğunu biliyor, söylüyor ve onun için kardeşinin sultan olmasını uygun görüyordu. Kendisi elbette ordunun başında, kardeşinin yanında olacaktı.

Tahta oturan Tuğrul Bey gür sesiyle tane tane şunları söyledi:

"Beylerim, kahraman ordumuzun büyük kumandanları, kardeşlerim, bütün milletim! Şükürler olsun, bin defa şükürler olsun ki, Tanrı bize bir yurt ve bu güzel yurtta yeni bir devlet kurmak görevi verdi. Bugün bu görevi yerine getiriyor, bu yeni Türk devletinin kurulduğunu bütün cihana ilân ediyorum. Başbaşa verir, ayrılığa düşmezsek, temellerini azim ve imanla attığımız bu devlet, muazzam bir kuvvete kavuşacak, doğudan batıya, güneyden kuzeye alabildiğine genişleyecektir. Ulu Tanrı Türk'ü daima muzaffer kılsın!"

Daha sonra o devrin âdetlerine uyularak komşu hükümdarlara fetihnameler gönderildi. Bir kaç gün sonra **Merv**'de Büyük Kurultay toplandı. Tuğrul Bey'in konuşması ile açılan bu kurultayda önemli kararlar alındı. Bağdat'taki Abbasî halifesine bir mektup gönderilerek Horasan'da adaletin tesis edildiği, hak yolundan yürüneceği ve Emirü'l-mümin'e (halifeye) sadakat arzedildi.

● Sınırlar dar geliyor

Türklerde devlet, hanedanın müşterek malı olduğu için, mevcut topraklar ve hemen işgal edecekleri topraklar Selçuk ailesinden üç başbuğ arasında paylaşıldı. Tabiî, hanedanın büyüğü devletin de büyüğü idi, bölgelerinde serbest hareket eden öteki başbuğlar ortak hükümdar olarak ona tâbi idiler.

Yeni devletin başkenti **Nişapur** idi. **Sultan Tuğrul Bey** burada oturacak, Irak bölgesinin de başında bulunacaktı. **Çağrı Bey, 'melik'** unvanı ile **Ceyhun-Gazne** arasındaki bölgeyi idare edecekti. Bu bölgenin merkezi **Merv** şehri idi. Merkezi **Herat** olan **Bust** ile **Sistan** bölgesi **Musa Yabgu** tarafından yönetilecekti. Hanedanın öteki üyeleri **İbrahim Yınal, Kuhistan**'a, **Arslan Yabgu**'nun oğlu **Kutalmış, Curcan** ve **Damgan**'a, **Çağrı Bey**'in oğlu **Kara Arslan Kuvart** ise **Kirman** bölgesine tayin edildiler. Bunlar **Tuğrul Bey**'in emrinde olacaklardı.

Böylece tespit edilen idarî bölgelerde bütün şehirler işgal edilmiş, buralarda hâkimiyet kurulmuş değildi, ama, buraların hâkimiyet altına alınmasını engelleyecek bir kuvvet kalmamıştı artık. Bu kararların uygulanması için fetih ve işgaller başlatıldı.

Doğuda, **Musa Yabgu** yeğeni **Ertaş**'ın da desteği ile **Sistan** ve **Bust** bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Gaznelilerin bölgeyi almak için giriştikleri hücumları da başarı ile püskürttü. Selçukluların düşmanı olan ve **Harezm**'den kaçan **Şahmelik**'i yakalayarak **Tuğrul Bey**'e gönderdi. **Çağrı Bey**'in oğlu **Yakutî** ise Hint Denizi kıyısındaki **Mekrân** bölgesini zaptetti. Çağrı Bey'in öteki oğlu **Kavurt, Büveyhîlerin** elindeki **Kirman**'ı aldıktan sonra **Hürmüz** emirliği ile Arabistan Yarımadası'ndaki **Umman**'ı da Selçuklu idaresine bağladı.

Doğu bölgeleri Çağrı Bey'e ayrılmıştı. Yeni devletin kurulmasında, zaferlerin kazanılmasında birinci derecede rolü olan **Çağrı Bey,** doğuda hâkimiyeti sağlamış, Gaznelilerden, önemli bir şehir olan **Belh**'i aldıktan sonra **Curcan, Bagdis, Huttalân** ve diğer Toharistan şehirlerine de hâkim olmuştu. 1043'te, Çağrı Bey, Tuğrul Bey'le birlikte **Harezm seferine** çıktı ve burası Selçuklulara geçti.

Çağrı Bey bir ara hastalanınca ülkenin savunmasını oğlu **Alparslan**'a bıraktı. Çok genç yaşta böyle bir sorumluluk alması **Alparslan**'ın tecrübesini arttıracaktı. Bu sırada yeni bir saldırıya geçen Gazne kuvvetlerini yenmiş, Karahanlıları püskürtmüş, 1050 yılında Fars bölgesini de alarak buradan Büveyhîleri uzaklaştırmıştı. Artık bölgede Selçuklu hâkimiyetini tanımayan bir kuvvet kalmamıştı. 1059'da tahta çıkan yeni Gazne sultanı İbrahim, Çağrı Bey ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Buna göre **Hindikuş** Dağları iki devlet arasında sınır kabul edildi.

● Çağrı Bey'in vefatı

Çağrı Bey, Selçukluları zaferden zafere koşturan bu ünlü kumandan, artık yorgun düşmüş bulunuyordu. Son olaylardan sonra tekrar hastalandı ve 1060 yılının Mart ayında, **Serahs** şehrinde, 70 yaşında iken vefat etti. Naaşı daha sonra oğlu **Alparslan** tarafından **Merv**'de yaptırılan bir türbeye nakledildi.

Çağrı Bey, Anadolu Selçuklu ailesinin dışında bütün Selçuklu hanedanının atası olacaktı. Dört oğlu ve dört kızı vardı. Öldüğü zaman büyük oğlu **Alparslan** babasının yerine Horasan'da, **Kuvart Bey** Kirman'da, **Yakutî Bey** Azerbaycan'da genel vali idiler. Son eşinden olan oğlu **Süleyman** henüz pek gençti. **Tuğrul Bey, Çağrı Bey**'in ölümünden sonra onun oğullarını bulundukları yerlerde aynı görevlerde bırakmıştı.

Çağrı Bey'in dört kızından biri olan **Hatice Arslan Hatun,** halife **el-Kaaim biemrillah** ile evli idi.

● Halife elçi gönderiyor

Batıda Tuğrul Bey bazı fetihleri gerçekleştirdi ve hâkimiyetini pekiştirdi. **Taberistan** ve **Curcan**'a bizzat giderek buralarını devletine bağladı. Daha sonra **"Taberek, Kazvin, İsfahan, Dihistan** ve civarını da idaresi altına aldı. Ötede **İbrahim Yınal,** İran'ın en önemli merkezlerinden olan **Rey** şehrini zaptetti ve **Tuğrul Bey** buraya törenle girdi. Daha sonra **Berucird** ve Hemedan'ı ele geçirdi.

Fetihler devam ediyordu. **İbrahim Yınal** ve **Kutalmış**'ın emrindeki birlikler, **Dînever, Karmîsîn** ve **Hilvan**'ı zaptetti. İbrahim Şehrizûr şehrini aldıktan sonra, Tuğrul Bey'in emri ile Azerbaycan'a gitti. Halife **el-Kaaim biemrillah**'ın elçisi işte bu sırada gelmiş ve Tuğrul Bey onu 4 fersah mesafeden hürmetle karşılamıştı.

Halifenin elçisi, Tuğrul Bey'den önce gelen ve Irak Türkmenleri dediğimiz Oğuzlarla, şimdi Tuğrul Bey'le gelen Oğuzların yayılma harekâtını önlemesini rica etmişti. Tuğrul Bey de ona **"Askerlerim çok kalabalık, mevcut topraklar kâfi gelmiyor"** cevabını vermişti.

● Bizans'a karşı ilk zafer

Daha önce Irak'a gelen **Oğuz-Türkmenlerin** bir kısmı, **Kızıl, Buka, Göktaş** gibi başbuğların idaresinde **Van** bölgesine girdiler ve **Erzurum**'a kadar olan bölgelerde at koşturdular. Diğer bazı Oğuz kütleleri ise Diyarbe-

kir'e yönelerek **Mervanî**'lere ait araziye girdiler, Mardin bölgesine ve Cizre'ye kadar ilerlediler. Bir kısmı da Nusaybin ve Hilvan'a geçtiler. Burada Mervanîler ve Musul hâkimi **Ukaylîler** tarafından durduruldular. Ağır kayıplar verdikleri için bu defa Azerbaycan'a yöneldiler. Diğer bir kısım Türkmenler ise **Kafkaslar**'a doğru ilerleyerek **Ermeni** ve **Gürcü** topraklarına girdiler ve Gürcülerle savaştılar.

Kafkasların bu bölgesini Bizans da topraklarına katmak istiyordu. Onun için Bizans İmparatoru **Konstantinos Monomakhos** hem Ermeni ve Gürcüleri baskı altında tut-

SULTAN ALPARSLAN

darkmalt-çizgili forum

mak, hem de Türkleri durdurmak için harekete geçti. Bu durum karşısında Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ile birlikte **Irak-ı Acem** fütühatında bulunan **Kutalmış'**ı büyük bir ordunun başında Azerbaycan'a gönderdi. Bu harekâta Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da katıldı. Türkler Gence önünde Bizans ordusunu bozguna uğrattılar (1046), sonra da **Pasinler'**i aldılar. Musa Yabgu'nun oğlu **Hasan,** Gürcü Kralı Liparit kumandasındaki Bizans-Gürcü-Ermeni ordusu tarafından pusuya düşürülerek şehit edildi. Bunun üzerine Tuğrul Bey İbrahim Yınal'ı **'Azerbaycan Valisi'** sıfatını da vererek Bizans'a karşı gönderdi. **Kutalmış** da ona katıldı.

İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın kuvvetleri Erzurum Ovası'na kadar ilerleyerek **Karaz** (o zamanki adı Kara Erzen)ı zaptettiler. Bundan sonra Gürcü ve Abhaza birlikleriyle desteklenen 50 bin kişilik Bizans ordusu ile, Hasankale önlerinde bir kere daha karşılaştılar. Korkunç bir savaş oldu ve **Bizans ordusu tam bir yenilgiye uğradı.** Selçuklular Bizans'a karşı kazandıkları bu ilk zaferde onbinlerce esir aldılar. Esirler arasında bir çok kumandan ve **Gürcü Kralı Liparit** de vardı (18 Eylül 1048).

Bizans karşısında kazanılan bu ilk büyük zaferde, Erzurum işgal edilmiş, yüzlerce arabayı dolduran ganimet alınmıştı. Ganimetler ve başta kral Liparit olmak üzere esirler Rey'de bulunan Tuğrul Bey'e gönderildi.

Bu savaştan sonra Bizans İmparatoru **Monomakhos,** Tuğrul Bey'le anlaşmak istedi. Anlaşma için gelen Bizans elçisi çok değerli hediyeler getirmişti. Fidye vererek Gürcü kralını da kurtarmak istiyordu. Fakat Tuğrul Bey, Bizans'ın Gürcü ve Ermeni ülkeleri için ne emeller beslediğini bildiği için, **Kral Liparit'**i fidye almadan serbest bıraktı. Ancak, **Liparit** ile birlikte kendi elçisini Bizans başkentine, yani İstanbul'a göndererek şartlarını bildirdi. Bu müzakerede Bizans yıllık vergi ödemeyi kabul etmedi ama, **İstanbul'daki harap camiyi tamir ettirdi ve orada beş vakit namaz kılınmasına, Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okunmasına razı oldu. İleri görüşlü Tuğrul Bey, böylece Bizans başkentinde adını duyuruyor, buradaki Müslümanları kendisine bağlamış, onlara güven kazandırmış oluyordu. Bu Müslüman kütle ileride Türkler için bir iç-kale niteliğinde olacaktı...**

● İbrahim Yınal bağımsızlık istiyor

İbrahim Yınal'ın Selçuklu Devletinin kuruluşunda ve Bizans'a karşı kazanılan ilk zaferde büyük hizmetleri olmuştu. Bu başarılarından dolayı ünü ve kuvveti artmıştı. Amcasının oğlu Yınal'ın bu başarılarını Tuğrul Bey takdirle karşılıyordu. Fakat **İbrahim Yınal'ın gönlüne kıskançlık odu düştü** ve bağımsız olmak istedi. Bu maksatla **Tuğrul Bey'**den **Cibal** bölgesinin kendisine bırakılması dileğinde bulundu. **Bu bir isyan sayılırdı.** Tuğrul Bey kabul etmedi. İbrahim Yınal kendine bağlı kuvvetlerle **Sermac** kalesine çekildi ve burada teslim olmak zorunda kaldı. Tuğrul Bey onu affederek tekrar Cibal ve Azerbaycan bölgelerinin başbuğluğuna getirdi.

Tuğrul Bey bundan sonra **Şiî Büveyhî** hâkimiyeti altında bulunan bölgeleri ele geçirmeye başladı. **Büveyhîler, bir Şiî İranlı hanedan** idi. Bağdad dışında her tarafta gerilemeye, çökmeye başlamıştı. **Irak-ı Acem, Fars, Ahvaz, Huzistan** ve **Elcezire,** Büveyhîlerden Selçuklulara geçti. Daha sonra Sultan Azerbaycan'a giderek mahallî hükümdarları hâkimiyeti altına aldı. Muradiye ve Erciş'i zaptettikten sonra Malazgirt'i kuşattı. Fakat kışın yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırdı ve Rey'e döndü.

Sultan, Çağrı Bey'in oğlu **Yakutî'**yi Anadolu'ya akınlar yapmakla görevlendirdi. Bu akınlarla Doğu Anadolu iyice keşfediliyor, mahallî idarelerin güçlenmesi önleniyordu.

Tuğrul Bey cihan sultanı ilân ediliyor

Büveyhî hükümdarı Bağdat'ta oturuyordu. Burada Abbasî halifesini oyuncak haline getirmişti. Gerçi Halifeye hürmeten kendisi yalnız **"Emirü'l-ümera=prensler prensi"** unvanını taşıyordu ama, dilediğinde Halifeyi azlediyor, hatta katlediyordu. O, Kahire'de oturan Fatımî imparatorunu dinî lider saymaktaydı. Bununla beraber, kalabalık sünnî kütlesinin isyanından çekindiği için, hutbeleri yine halife adına okutuyordu.

Şiî Büveyhîlerin baskısı ve sebep oldukları huzursuzluğun artması üzerine, Halife, Tuğrul Bey'i Bağdat'a dâvet etti ve Tuğrul Bey de ordusu ile harekete geçti. Büveyhîlerin ona karşı gelecek güçleri yoktu. Şehri terkettiler ve Tuğrul Bey, 17 Ocak 1055 günü, hilâfet merkezine büyük bir törenle girdi. Böylece, 120 yıldan beri devam eden **Büveyhî Devleti ortadan kalkmış oldu.**

Tuğrul Bey Abbasî halifesini himayesine almış, sünnî İslâm dünyasının savunmasını üstlenmiş, Irak-ı Arap memleketlerini kendisine bağlamış bulunuyordu. Bağdat'ta siyasî ve askerî tedbirleri aldıktan sonra, büyük bir saray yaptırdı. Burada, kıymetli taşlarla süslü altın tahtında oturuyordu. Bir süre sonra yeniden sefere çıktı. Mısır Fatımî Devletinin desteklediği Büveyhî'nin son kuvvetlerini de dağıttı. **Sincar** ve **Cizre'**yi aldı. Diyarbekir'deki Mervanî hükümdarı ve Hille hâkimi bağlılıklarını ve itaat edeceklerini bildirdiler.

Tekrar Bağdat'a dönen Tuğrul Bey burada, büyük bir törenle, 25 Ocak 1058 günü, **"Doğunun ve Batının Hükümdarı"** ilân edildi. Bu, bütün İslâm dünyasının, cihanın hükümdarı anlamına geliyordu.

Tuğrul Bey Bağdat'ta iken bağımsızlık arzusundan vazgeçmeyen **İbrahim Yınal** hayli güçlenmiş ve yine başkaldırmıştı. Bu defa üzerine askerle yürüyen Sultan Tuğrul Bey, Rey şehrinde onu mağlup ederek ortadan kaldırdı. Fakat onun Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilen ve İbrahim Yınal tarafından mağlup edileceğini zanneden Büveyhî Valisi **Besâsîrî,** Şiîleri etrafına toplayıp Bağdat'a girdi. Hutbeden Halifenin ve Türk hakanının adlarını kaldırıp, Mısır sultanının adını okuttu. Kendisine karşı çıkan Halifeyi tutuklatarak Bağdat dışında bir yere hapsettirdi. Abbasî sarayından zorla aldığı değerli eşyayı da Kahire'ye, Fatımî Sultanı **Mustansır'**a yolladı.

Tuğrul Bey Bağdat'a dönerken, **Besâsîrî** başına gelecekleri anladığı için, ruhanî başkenti terkedip kaçmıştı. Tuğrul Bey, **Besâsîrî'**nin kuvvetlerini yenerek Bağdat'ta Abbasî halifesini tekrar makamına oturttu. Besâsîrî yakalanarak öldürüldü.

● Sultan Tuğrul Bey'in ölümü

Tuğrul Bey Bağdat'ı Besâsîrî'den kurtarmak için çalıştığı günlerde, çok sevdiği ve devlet işlerinde de nüfuzu olan eşi vefat etti. Bundan dolayı ve halifeye olan yakınlığını akrabalık bağları ile de pekiştirmek için onun kızı **Seyyide Hatun'**la evlenmek istedi ve evlendi. Nikâh, Ağustos 1062'de kıyılmıştı. Büyük düğün şenliğinden sonra Rey'e hareket eden **Tuğrul Bey** yolda hastalandı ve bir daha da iyileşmedi. 4 Eylül 1063'te, kardeşi Çağrı Bey gibi 70 yaşında olduğu halde vefât etti. Naaşını Rey'de yaptırılan türbesine gömdüler.

Selçuklu Devletinin ilk sultanı olan **Tuğrul Bey** 25 yıl saltanat sürmüştü. Adaleti, dindarlığı, zekâsı ve ileri görüşlülüğü ile tanınmıştı. Büyük Selçuk İmparatorluğu'nu çok sağlam temeller üzerine oturtmuş bulunuyordu.

Alpların arslanı, fetih babası

SULTAN ALPARSLAN

"Biz Türkler temiz Müslümanlarız ve bid'at bilmeyiz. Bu sebeple Allah hâlis Türkleri aziz kıldı."

Tuğrul Bey'in yerini alacak çocuğu yoktu. Veziri Kundurî, tahta, Alparslan'ın üvey kardeşi **Emir Süleyman'**ı çıkardı. Onu, Tuğrul Bey'in amcası Arslan Yabgu'nun oğlu **Kutalmış Bey** de destekliyordu. Fakat Türk beylerinin büyük çoğunluğu kararı uygun bulmadılar ve sultanlığa **Alparslan'**ın lâyık olduğunu söylediler. O güne kadar bir çok zaferler kazanan, ünü Horasan sınırlarını aşıp bütün ülkelere yayılan Alparslan da tahtı kimseye vermek niyetinde değildi. Çünkü kendisini daha babası Çağrı Bey'in sağlığında sultan olmak için hazırlamıştı. Anadolu'yu da Türklerin ikinci vatanı yapmaya azimliydi.

Alparslan, kendisine bağlı kumandanların ve Emir Süleyman'ı istemeyen beylerin desteği ile mücadeleye girişti. Emir Süleyman'ı ve onun gibi saltanat iddiasında olan Kutalmış'ı mağlup ederek Rey'e girdi. 27 Nisan 1064 günü, büyük bir törenle tahta çıktı. 36 yaşında idi.

Alparslan sultanlığını ilân ettikten sonra ilk iş olarak millî birliği sağlamak, devleti daha güçlü hale getirmek işlerine girişti. Başkaldıran yeğenlerini, beylerini affetti. Onlara tekrar görev ve sorumluluk verdi. Asıl amacının Türklere Anadolu'nun kapısını açmak olduğunu söylüyor, şöyle diyordu:

"Beylerim, yeğenlerim, kumandanlarım. Biliniz ki biz, amcam Tuğrul Bey'in açtığı yoldan yürüyeceğiz. Bu yol Türklüğün yükselmesi, yeni bir vatan kazanması için takip edeceği yoldur. Birliği, kardeşliği bozmayalım. Sultana isyan edenler felah bulmazlar. Birlikte çalışacağız, birlikte savaşacağız ve zaferlerimizin meyvasını birlikte devşireceğiz."

Alpaslan, Tuğrul Bey'in başlattığı Ön Asya fetihlerini devam ettirdi. Güçlü ordusu ile Bizans sınırlarına dayanarak Şirvan ve Gürcistan'ı aldı. Daha sonra Bizans'ın en önemli kalelerinden olan **Ani**'yi kuşattı.

● Ani'yi alacak kuvvet hani?

Ani'yi çeviren surlar, bu surları savunan Bizans birliği çok kuvvetli idi. O güne kadar şehir defalarca saldırıya uğramış fakat zaptedilememişti. Şehrin üç tarafını Arpaçay çeviriyor, diğer tarafında ise su dolu bir hendek bulunuyordu. Bölgedeki bütün Ermeniler sularla ve surlarla çevrili bu şehrin asla zaptedilemeyeceğini düşünerek oraya sığınmışlardı. "Ani'yi alacak kuvvet hani?" diyorlardı.

Alparslan, su dolu hendeğin bulunduğu tarafta, ahşap bir kule yapılmasını emretti. Kısa zamanda yapılan bu kuleye yerleştirilen mancınıkla surları dövmeye başladı. Bazı günler hiç durmadan dolu gibi küçük taşlar, bazı günler meteor gibi kayalar yağdırıyor, Rum askerinin yıkılan surları onarmasına fırsat vermiyordu. Nihayet, açılan bir gedikten Türk askerleri şehre girdiler. Savunmayı yapan ve Bizans hizmetinde bulunan iki Gürcü general, **Bagrat** ve **Greguar,** iç kaleye girerek savunmaya devam ettiler. Fakat bir süre sonra, **Alparslan**'ın gücü karşısında dayanamayacaklarını anlayarak teslim olacaklarını, vergi vereceklerini bildirdiler. Ama bu, zaman kazanmak, oyalamak için yapılan bir teklif idi. Nitekim, iç kalede tutunabilecekle-

rini sanarak, Türk askerleri üzerine tekrar ok yağdırmaya başladılar. Bunun üzerine Alparslan kuşatmayı daralttı, çeşitli savaş taktiklerini uygulayarak direnmeyi iyice zayıflattı. Sonunda açılan gediklerden içeri dalan Türk askerleri kaleyi zaptettiler.

● Anadolu'nun kapıları birer birer açılıyor

Bizans İmparatorluğu'nun doğuda en kuvvetli kalesi ve şehri olan Ani'nin Alparslan tarafından fethedilmesi, İslâm dünyasında büyük sevinç, Hıristiyan dünyasında büyük üzüntü yaratmıştı. Bu fetih Batıya doğru ilerlemeyi planlayan Alparslan'ı kimsenin durduramayacağını gösteriyordu. Artık Türkler için Anadolu'nun kapıları iyice aralanmıştı.

Ani'nin fethinden sonra **Alparslan,** Kirman'da bulunan kardeşi **Kavurt'**un yanına döndü ve İran üzerinden tekrar **Merv'**e geçti. Oğlu Melikşah'ı veliaht tayin ettikten sonra Ceyhan Irmağı'nı geçerek Maveraünnehir'e girdi. Burada Karahanlı Türk Devleti ile ilişki kurdu, sonra Harezm'e geçti. Aral Gölü'nün kuzey ve doğusunu dolaştı. Eski Oğuz illerini Büyük Selçuklu yönetimine aldı.

Alparslan doğuda bulunduğu sıralarda kumandanları Anadolu akınlarına devam ettiler. Türk akıncıları bir çok yerden Anadolu'ya girerek Bizans'ı sarsmaya, çökertmeye çalıştılar. Anadolu'ya akın eden birliklerin başında **Afşin, Sunduk, Ahmet Şah, Türkmen, Dilmaçoğlu, Mehmet, Sav Tekin, Ay Tekin, Duduoğlu, Gümüş Tekin** gibi ünlü komutanlar vardı. Bunlar Bizans'ın dayanma noktalarını tahrip etmek, Bizans'ı hırpalamak ve yıldırmak, Anadolu'yu Türkleştirme işini kolaylaştırmak amacını güdüyorlardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun İkinci Hükümdarı Sultan Alparslan (1029-1072)

darkmalt-çizgilifo rum

MALAZGİRT ZAFERİ

Bu zaferle kapıları ardına kadar açılan Anadolu, Türklerin ikinci anayurdu oluyordu...

54 bin kişilik Türk ordusu, 200 bin kişilik Bizans ordusunu üç saat içinde imha etmiş, imparatorunu da esir almıştı...

Bizans, Türk saldırıları karşısında imparatorluğun gittikçe zayıfladığını, gereken tedbiri almazsa çökeceğini anlamıştı. İmparatoriçe **Odokya,** Türk saldırılarına karşı koyacak iyi bir teşkilâtçı, tecrübeli, soylu bir asker aramaya koyuldu. **"Ben ancak Türkleri durdurabilecek bir kumandanla evlenirim ve Bizans tahtına yalnız onu oturturum"** diyordu.

İmparatoriçe **Odokya,** Türkleri durduracağına inandığı tecrübeli bir kumandan buldu ve onunla evlendi. Bu, bizans prenslerinden **Romen Diojen** (Romanos Diogenes) idi.

Yeni imparator **Romen Diojen,** ilk iş olarak Makedonya, Trakya ve Yunanistan'dan yeni kuvvetler topladı. Bütün Orta ve Batı Anadolu'da yaşları uygun olan erkekleri asker yaptı. Ayrıca, Rumeli'deki **Oğuz** ve **Peçenek Türklerinden** de yararlanmak için onlara görev verdi. **Franklardan, Normanlardan, Slavlardan, Almanlardan, Varanklardan, Ermenilerden, Abhazalardan** topladığı ücretli askerler ve bunların ünlü kumandanları ile ordusunu büyüttü. Bu ordu ile Türkleri, Bizans sınırlarının dışına atacağından, hatta Türkistan içlerine kadar süreceğinden hiç şüphesi yoktu.

Fakat Anadolu'ya Türk akınları devam ediyordu. Erciş, Ahlat, Malazgirt, Menbiç gibi kaleler alınmıştı. Romen Diojen, daha önce arka arkaya yaptığı iki seferde Türkleri Anadolu'dan atmak şöyle dursun, karşısına çıkan küçük süvari müfrezelerini bile yenememişti. Onun için, muazzam ordusu ile Türklere kesin darbeyi indirmek amacı ile üçüncü defa sefere çıkmaya karar vermişti.

İmparator, doğu seferine çıkmadan önce, Ayasofya'da yapılan büyük dinî törene katıldı. Burada bulunan muhteşem **"Altın Haç"**ın önünde zafer için dua etti ve sonra 13 Mart 1071 günü o muazzam ordusu ile harekete geçti.

● İmparatorun hazinesi

Bizans ve bütün Hıristiyan dünyası Romen Diojen'in kesin zafer kazanacağından emindi. Çünkü o çağın en büyük ordusuna, en modern silahlarına sahipti. Ordunun ağırlığını 3000 araba taşıyordu. Yalnız nal ve çivi yüklü 400 arabayı 800 manda çekiyordu. Silâh ve savaş malzemeleri 1000 arabaya yüklenmişti. Diğer arabalarda yiyecek ve giyecekler vardı. Ayrıca, tekerlekler üzerinde çekilerek götürülen kale deliciler, mancınıklar bulunuyordu. Bu mancınıklardan biri o zamana kadar ve o zamandan bugüne kadar görülmemiş büyüklükte idi. 1200 kişi tarafından geriliyor, 400-500 kilo ağırlığındaki taşları fırlatıyordu. Savaşçı askerden başka binlerce arabacı, çarkçı, lağımcı ve usta da vardı.

İmparator sonuçtan o kadar emindi ki, bu sefere, dillere destan bir hazine de götürü-

yordu: **1 milyon altın, 100 bin ipekli elbise, Ayasofya'dan alınan muazzam Altın Haç, altın eyerler, kemerler, yine altın ve gümüşten sayısız eşya vardı.**

İmparator, ele geçireceğinden emin olduğu Türk illerine daha savaştan önce valiler tayin etmiş, onlara, **bütün camileri yıkıp kilise yapmalarını emretmişti.**

• Bizans elçisi Alparslan'ı tehdit ediyor

Bizans imparatoru muazzam ordusu ile Malazgirt yönünde ilerlerken Alparslan ordusu ile Suriye'de bulunuyor, Mısır seferine hazırlanıyordu. Bu sırada Bizans imparatorunun elçisi geldi ve elçi Şam'da Alparslan'ın huzuruna çıkarıldı. İmparator, Erciş, Ahlat ve Malazgirt ile Menbiç'in geri verilmesini ve kendisine armağanlar gönderilmesini istiyor, aksi takdirde büyük ordusu ile harekete geçeceğini bildiriyordu. Oysa Bizans ordusu çoktan harekete geçmişti. İmparator, sultana elçi göndererek onu yanıltmak ve orada tutmak amacını güdüyordu.

Alparslan, sert bir cevapla imparatorun elçisini geri gönderdi.

İmparator, muazzam ordusu, muhteşem hazinesi, devrin en büyük savaş araçları ile Sakarya üzerinden Kayseri'ye, oradan Sivas'a geldi. Kapadokya'da bir savaş meclisi toplandı. Bizans generallerinin Erzurum'dan öteye geçilmemesi teklifi, ordusunun gücüne güvenen imparator tarafından reddedildi.

İmparator İran'a girmeye, sultanla nerede karşılaşırsa orada savaşmaya, karar verdi. Fakat önce Erzurum'da karargâh kurarak ordusunun bir bölümünü Türkler tarafından zaptedilen yerleri geri almak için gönderdi. **Uz**'lardan ve Franklardan oluşan 30 bin kişilik bir orduyu da güvenliği sağlamaları için Ahlat'a yolladı. Bundan sonra geri kalan kuvvetleriyle Malazgirt'e ilerledi ve bu kaleyi geri aldı. Türk kuvvetleri o günlerde başka bölgelerde bulunuyordu. Bizanslılar Malazgirt'te ve rastladıkları her yerde, çocuk, yaşlı, kadın erkek demeden bütün Türkleri öldürüyorlardı.

● Önce altın haçı yitirdiler

Bizans imparatorunun Ahlat'a gönderdiği birlik, dağınık görünen Türk öncü kuvvetleriyle yer yer savaştı. Türk kuvvetlerinin kumandanı **Emir Sunduk,** Bizans birliğine ani bir hücum yaparak onları bozguna uğrattı ve **Romen Diojen**'e baskını, yenilgiyi haber verecek tek Bizanslı sağ bırakılmadı. Bizans birliğinin kumandanı **Basilakes** de esir alındı. **Basilakes**'i aramaya ve ona yardım etmeye giden **Bryennios** kumandasındaki birlik ile, daha sonra onun yardımına gelen Bizans birlikleri de imha edildi. Bu çarpışmalarda **Bryennios** bir kaç kişi ile kaçabilmiş, onun yardımına gelen birliklerin kumandanı Vasilakes ise esir olmaktan kurtulamamıştı.

Bizanslıların **"Büyük Altın Haçı"** zafer alâmeti olması için taşınıyor ve Vasilakes'in birliğinde muhafaza ediliyordu. Emir Sunduk, işte bu haçı da ele geçirdi ve Sultan Alparslan'a gönderdi. Alparslan da onu, ilk zaferi simgelediği için Bağdat'taki halifeye yolladı.

Sultan Alparslan Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile Anadolu seferine çıktığını öğrenince 27 Nisan 1071 günü Şam'dan ayrıldı ve Fırat boylarına geldi. Çok süratli hareket ediyordu. Fırat'ı geçerken hayvanlarının bir çoğu boğuldu. Iraklı askerlerin bir kısmı dağıldı. Bunun üzerine Alparslan, Tuğrul Bey zamanından beri hizmet görmüş yaşlı Irak askerlerini terhis etti. Bu sırada Malazgirt'i işgal eden Bizans ordusunun önünden kaçan Müslümanlar, başta Malazgirt kadısı olmak üzere kendisinden yardım istediler.

● Her biri bir orduya bedel kumandanlar

Alparslan, Azerbaycan'a geçti ve orada Hoy şehrini üs yaptı. Veziri Nizamülmülk ile hatununu, hazinesini Tebriz'e gönderdi. Vezirine acele asker toplamasını da emretti. Düşmanı, Türk şehirleri tahrip olmasın diye Selçuklu topraklarının dışında karşılamak istiyordu. Hoy'dan ayrılarak batıya doğru ilerledi. Yanında 4.000 hassa askeri, iyi silahlanmış 10.000 Türkmen askeri ile emirlerin komutasında 40.000 kişilik ordu vardı. Böylece toplam 54.000 kişiden oluşan Türk ordusu, Bizans imparatorunun 200.000 kişilik ordusuna karşı duracaktı. Fakat bu genç, dinç ve disiplinli ordunun Alparslan gibi bir başkumandanı, bozkır savaşlarının bütün usullerini bilen, tecrübeli, çelik iradeli, inançlı ku-

mandanları vardı: **Süleymanşah, Mansur, Porsuk, Bozan, Sav-Tekin, Afşın, Emir Sanduk, Artuk, Tutak, Emir Çavlı, Mengücek, Gevher-âyin, Ay-Tekin, Taranoğlu, Dilmaçoğlu, Ahmetşah, Duduoğlu** gibi her biri bir orduya bedel eşsiz kumandanlar.

Alparslan'ın ordusu çok hızlı bir yürüyüşle Malazgirt önüne geldi ve 24 Ağustos 1071 günü Rahva (Zahva) vadisinde ordugâhını kurdu. Ovaya hâkim tepeleri tutarak, su sıkıntısı çekilmemesi için tepelerden inen küçük çayları kontrol altına aldı.

Romen Diojen Rahva vadisine gelince Türklerin ovaya hâkim bütün tepeleri tuttuğunu görerek şaşkına döndü. Türkler bu kadar kısa zamanda o kadar uzaktan nasıl gelmişler ve bu stratejik önemi çok büyük olan tepeleri nasıl tutmuşlardı?

Şimdi iki ordu birbirini görüyordu. Aralarındaki mesafe 5-6 kilometre kadardı.

Atların Hemedan'da kışlayacak ama senin nerede kışlayacağını bilmem

İki ordu bulundukları yerde savaş hazırlıklarını sürdürürken, Sultan Alparslan, Bizans imparatoruna bir elçilik heyeti göndermeye karar verdi. O sırada, Halifenin elçisi **İbnül Mühelban** da Sultan Alparslan'ın yanında idi. Elçiler heyetinin başında **İbnül Mühelban** ile Alparslan'ın en güvendiği kumandan olan **Kafkasya fatihi Sav-Tekin** bulunacaktı.

Sultanın, kaçınılmaz hâle gelen büyük savaşın öncesinde Bizans imparatoruna elçi göndermesinin iki sebebi vardı: Büyük bir savaştan önce, bu savaşı ve çok sayıda insanın ölmesini engellemek için, son bir barış teşebbüsünde bulunmak, Türklerin millî ve dinî geleneklerinden idi. Bu töreye uymak şarttı. İkinci sebep ise düşman ordusunun durumu ve bulunduğu yerler hakkında son bilgileri almaktı. Ünlü kumandan **Sav-Tekin**'i bunun için seçmişti.

Türk elçileri imparatora: **"Ordunla beraber geri dön ve bu büyük savaş olmasın, kan dökülmesin; barışı gerçekten arzu ediyorsan bunu Halife aracılığı ile yaparız. Aksi takdirde biz azimliyiz. İşi, samimiyetle bağlı olduğumuz Ulu Tanrı'ya bırakırız"** dediler.

Bizans imparatoru Türk elçilerini küçümseyerek karşılamıştı. O, Alparslan'ın sıkıştığını, muazzam Bizans ordusu ile savaşmaktan korktuğunu, bunun için barış istediğini sanıyordu. Türk elçilerinin barış teklifine sert ve öfkeli bir şekilde şu cevabı verdi:

"Barış görüşmelerini ancak Rey şehrinde yapabiliriz. Ben, Rum ülkesine yapılanları İslâm ülkesine yapmadıkça, İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim olmadıkça, dönmeyeceğim. Bu sefer için muazzam paralar sarfettim, nasıl dönerim!"

İmparator, böylece Türk başkenti Rey'i mutlaka ele geçireceğini imâ ettikten sonra alaylı konuşmasına devam ederek sordu:

"—İsfahan mı daha güzeldir yoksa Hemedan mı?"

İbnül Mühelban bu soruya **"İsfahan"** cevabını verince, imparator şöyle dedi:

"—Hemedan'ın soğuk olduğunu haber aldık, biz İsfahan'da, hayvanlarımız da Hemedan'da kışlayacak."

Sav-Tekin bu anlamlı sözlere daha fazla dayanamayarak şu anlamlı karşılığı verdi:

"—Atlarının Hemedan'da kışlayacakları doğrudur, ama senin nerede kışlayacağını bilmiyorum."

Türk elçileri karargâha dönüp, Sultan Alparslan'a görevi nasıl yaptıklarını ve ne cevap aldıklarını anlattılar.

Artık meydan savaşı kaçınılmaz olmuştu. Alparslan kumandanlarını ve imam olan büyük âlim **Buharalı Ebu Nasır Muhammed'**i **(İmam Buharî)** alarak yüksek bir tepenin üzerine çıktı. Oradan Bizans ordusunu tetkik etti. Düşmanın sayıca pek büyük bir orduya sahip olduğunu gördü. Sonra da İmam Buharî'ye dönerek fikrini sordu. İmam Buharî şu cevabı verdi:

"Sen Tanrı'nın başka dinlere üstün tuttuğu İslâm dini için savaşıyorsun. Ümidim kuvvetlidir ki Tanrı senin için bir fetih takdir etmiş olsun. Yarın cumadır. Bu mübarek günde hatipler bütün camilerde askere zafer duası ederler. Bu saatler duaların kabul edildiği saatlerdir. Cuma günü savaşa başlayalım."

Bu fikre bütün kumandanlar katıldılar. Savaş düzenine geçmek ve stratejik tepeleri iyice kontrol altına almak için vakit kaybedilmedi.

Çizgili Forum

25 Ağustos 1071 gecesi orduda hemen hemen kimse uyumadı. Türk süvarileri ordugâhtan çıkarak, Bizans ordugâhının etrafında dolaşıp nara attılar, ok fırlattılar, düşmanın moralini bozmak ve uyutmamak için sabaha kadar boru ve davul çaldılar. Bizanslılar karanlık gecede ne tarafa saldıracaklarını bilemedikleri için, silah kullanamadılar. Ama onlar da savaş düzeninde bir bekleyiş içinde idiler. Geceyi âyinler yaparak, çanlar çalarak geçirdiler. Ertesi gün, 11. yüzyılın en büyük meydan savaşı başlayacaktı.

● Ayrılanları ahirette ateş, dünyada şerefsizlik bekliyor

Her türlü tedbir alındıktan sonra Türk ordusu muazzam kütleler halinde, silâhlı olarak cuma namazı kıldı. Aynı anda bütün camilerde, Halife, Alparslan'ın galip gelmesi için dua okutuyordu.

Cuma namazından sonra Sultan Alparslan ordusuna bir resmigeçit yaptırdı. Bu bir teftiş idi. Daha sonra o muhteşem, o mübarek ordusuna şöyle hitap etti:

"Kumandanlarım, askerlerim! Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, daha fazla bekleyemeyiz. Bütün Müslümanların minberlerde bizim için dua ettikleri şu saatlerde, kendimi düşman üzerine atmak istiyorum. Ya muzaffer olur gayeme ulaşırım ya şehit olur cennete giderim. Beni takip etmek isteyenler arkamdan gelsin. Takip etmek istemeyenler diledikleri yere gitsinler. Bugün burada emir veren bir sultan yok; emredilen bir asker de yok. Bugün ben sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan bir gaziyim. Peşimden gelen ve nefislerini Ulu Tanrı'ya adayanlardan şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ise ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahirette ateş, dünyada ise şerefsizlik beklemektedir!"

Muhteşem ordu muhteşem hükümdarını çıt çıkarmadan dinlemişti. Sultan konuşurken atlar bile kişnemeyi bırakmış, ayakları yere çakılmış gibi hazırolda duruyorlardı. Sultan sözlerini bitirince erler ve kumandanlar onu coşkun bir şekilde nara atarak alkışlamış oldular. Naralar ta Bizans karargâhında yankılandı.

Erler ve kumandanlar bir ağızdan haykırıyorlardı:

"Ey Yüce Sultan, biz senin kullarınız. Her zaman senin emrinde ve seninle olacağız. Sen ne yaparsan onu yapacağız, nereye gidersen oraya gideriz!"

● İşte şehitlik kefenim

Alparslan, ordusunda sözleriyle yarattığı heyecanı, hareket ve jestleriyle daha da arttırdı: **Yay ve okunu fırlatıp eline kılıç ve gürzünü aldı. Böylece, yakın mesafeden ve en önde çarpışacağını belli ediyordu. Atının kuyruğunu kendi eliyle bağladı.** Türk âdetine göre savaşa girişileceği zaman atların kuyrukları bağlanırdı. Böylece hayvanların kuyrukları düşman atlılarının takımlarına takılmaz, daha çevik hareket etmeleri sağlanmış olurdu. Ordu mensupları da onun gibi yaptılar. Sultanın üzerinde beyaz bir elbise vardı. Hücumdan önce son söz olarak şunları söyledi:

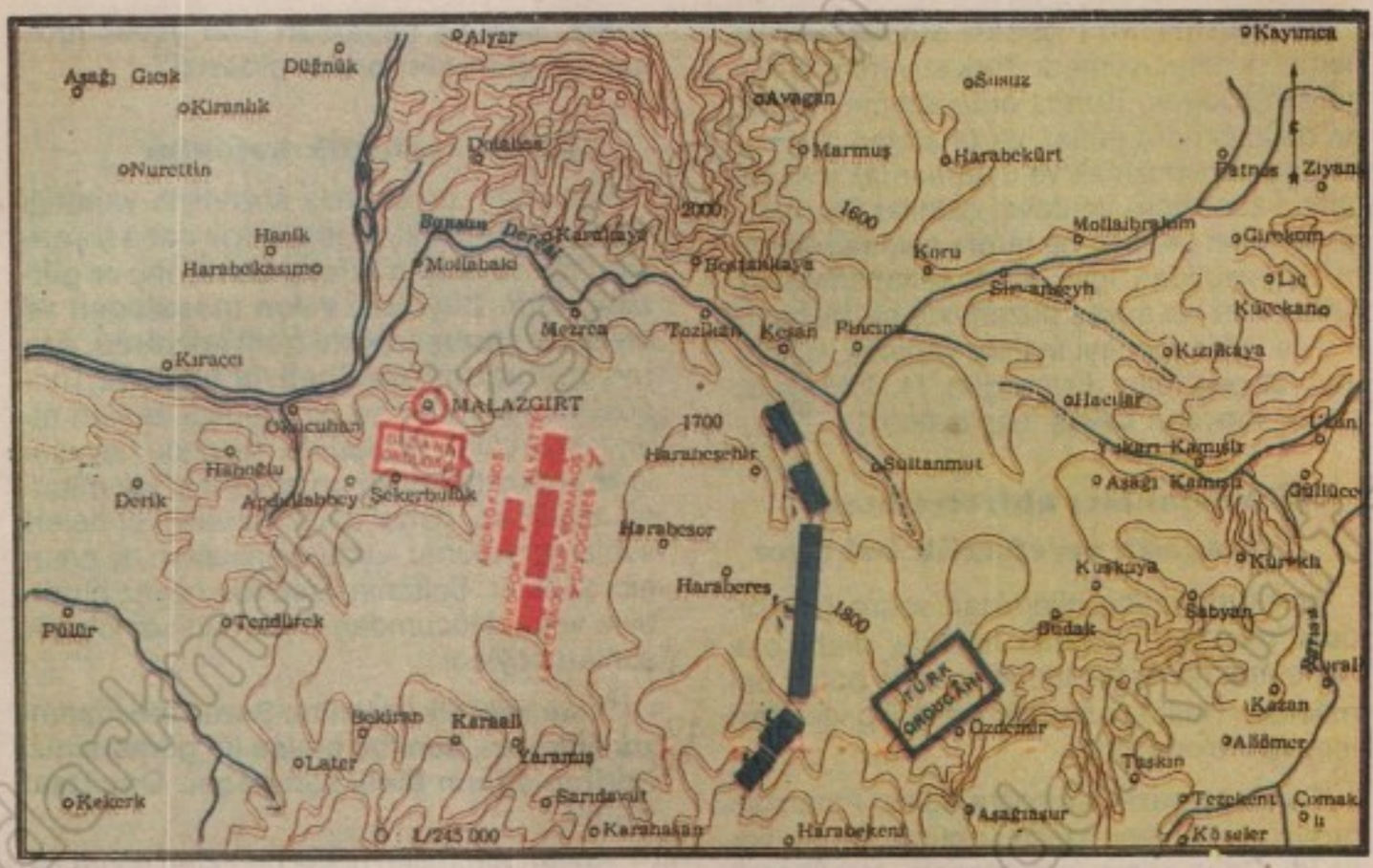
"İşte şehitlik kefenim. Savaş meydanında ölürsem, beni bu elbise ile gömersiniz. Yerime oğlum Melikşah geçer. Ona itaat ediniz."

Sultan Alparslan böyle dedikten sonra nara atarak ileri fırladı. Ordusu da aynı şekilde nara atarak onun peşinden hücuma geçti. Malazgirt Ovası bir anda toz bulutları içinde kaldı. Naralar, kılıç şakırtıları, nal sesleri birbirine karışıyor, sanki volkanlar homurdanıyor, yer sarsılıyordu. Ve tarih, cihana hükmeden arslanların hücumuna bir kere daha tanık oluyordu.

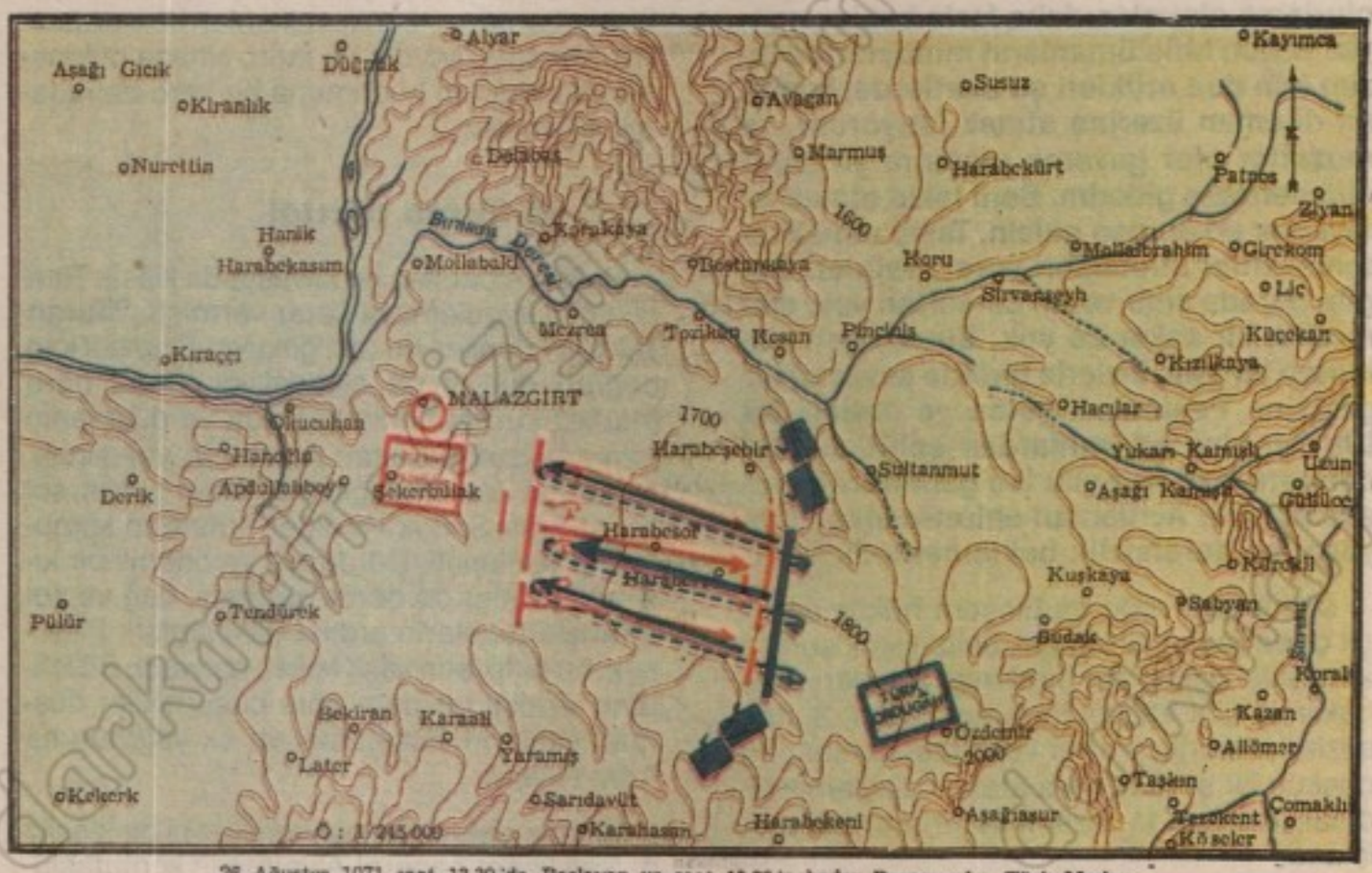
● Turan taktiği

Sultan Alparslan bu savaşta da klâsik Türk taktiğini uygulamaya karar vermişti. **"Turan Taktiği"** denilen bu taktiğin uygulanması için coğrafî durum da elverişliydi. Buna göre merkez kuvvetlerinin başında ve düşmanın tam karşısında Sultan Alparslan yer almış, sağ kanat Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın, sol kanat Emir Saltuk ve diğer emirlerin komutasına verilmişti. Dördüncü ve önemli bir kısım kuvvetler de dörde ayrılmış, sağ ve sol taraftaki tepelerin ardına gizlenmişti. Pusudaki bu birliklerin keşif kolları da vardı. Bu kolların verdiği talimata göre pusudakiler düşman kıtalarını kuşatacak ve ok yağmuruna tutacaklardı.

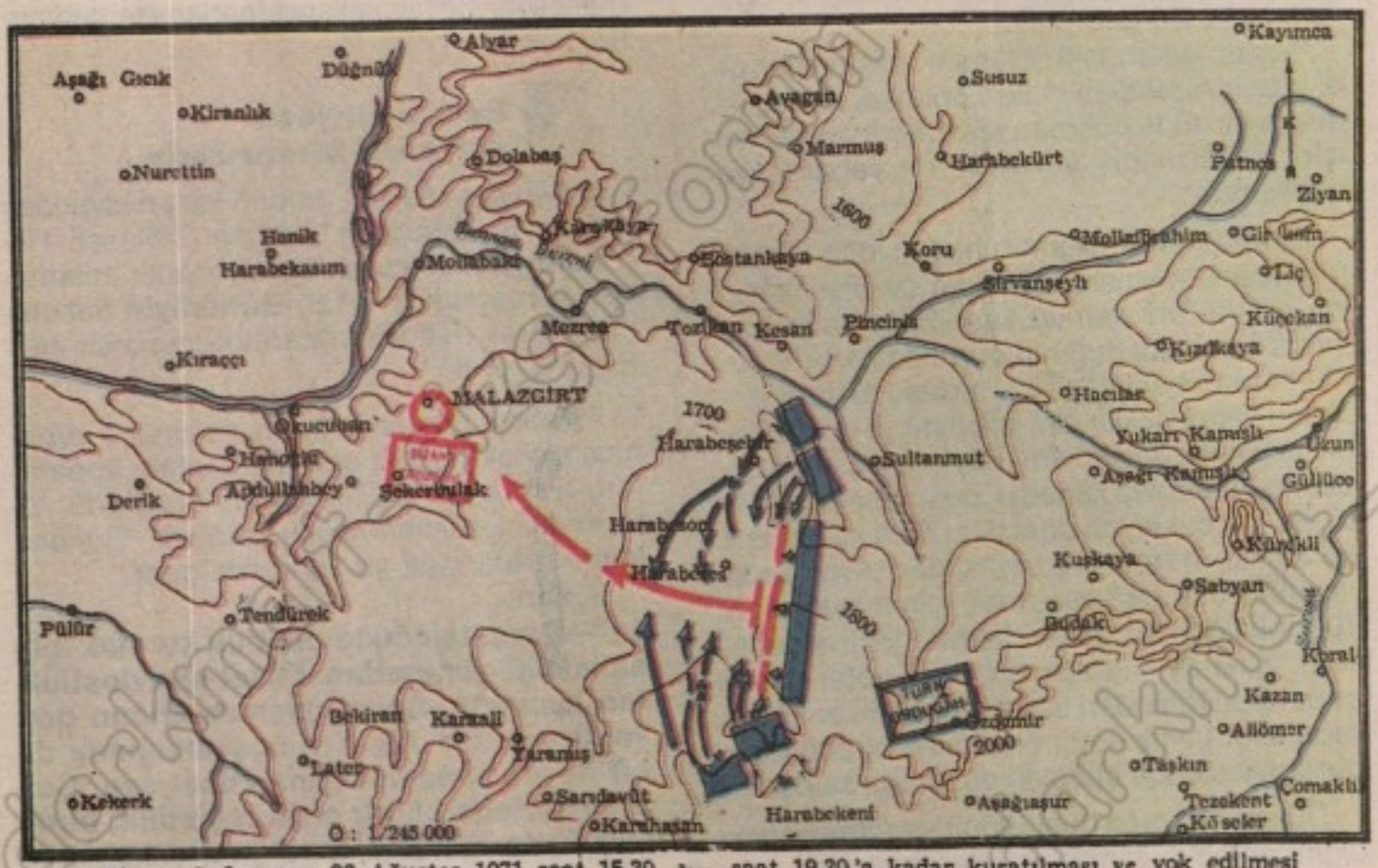
Bizans ordusunun savaş düzeni de klâsikti. Sağ kanat general Alyattes'in komutasında idi ve **Uz**'lar bu kanatta bulunuyordu. Sol kanada general Bryennios kumanda ediyordu ve Peçenekler de bu kanatta yer almıştı. Merkeze bizzat imparator kumanda ediyor-

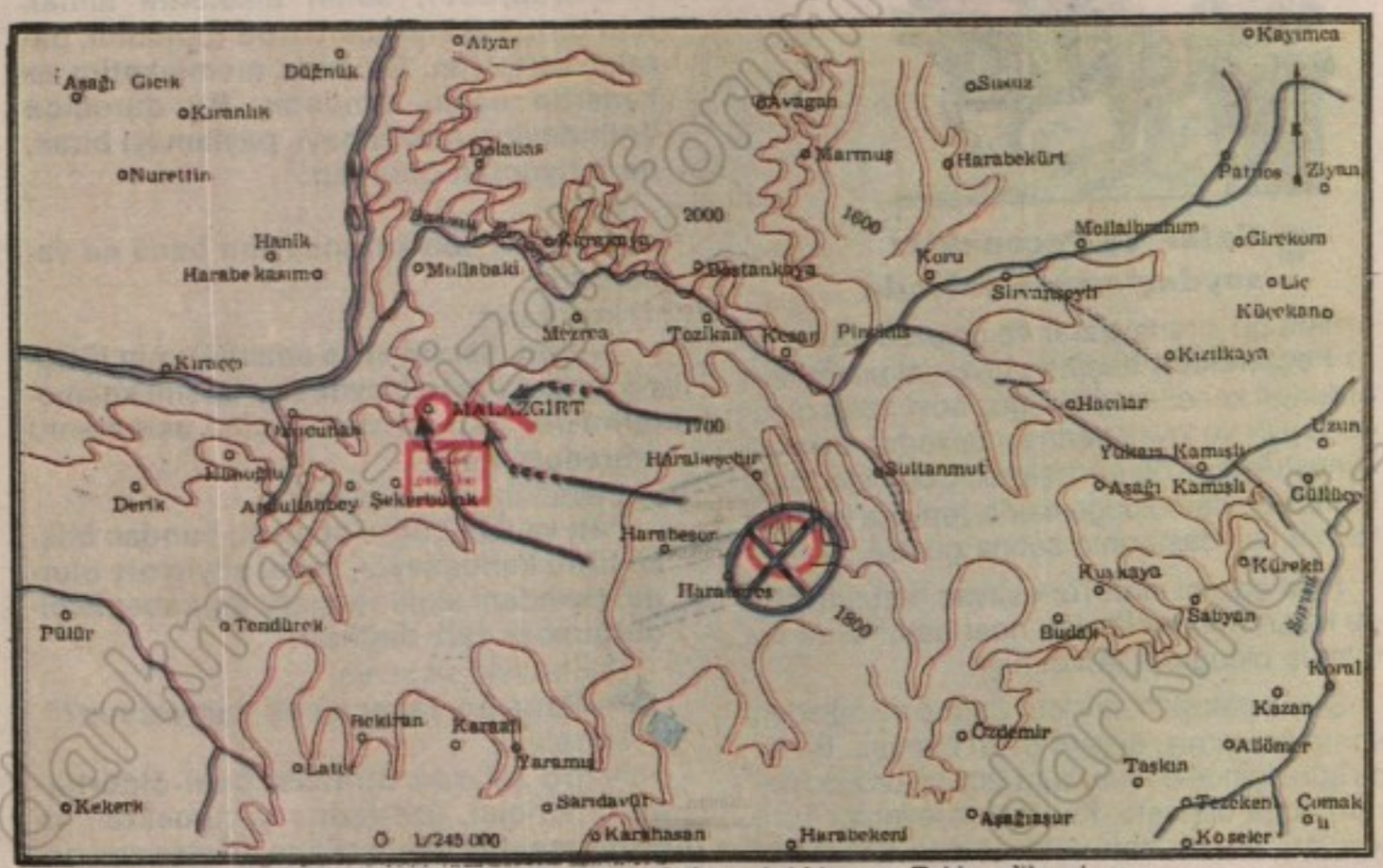
25 - 26 Ağustos saat 13,30'a kadar iki taraf Ordularının tertipleri.

26 Ağustos 1071 saat 13,30'da Başlayan ve saat 15,30'a kadar Devam eden Türk Merkez Kuvvetlerinin cephe Taarruzu ve Düşmanın Pusu Mevzileri Hizalarına kadar çekilmeleri

Bizans Ordusunun 26 Ağustos 1071 saat 15,30 dan saat 19,30'a kadar kuşatılması ve yok edilmesi

26/27 Ağustos 1071'de Bizans Ordusu Artıklarının Takip edilmesi ve Bizans Ordugahını ele geçirilmesi

Çizgili Forum 179

du. Gerideki yedek kuvvetlerin başına oğlu Andronikos'u geçirmişti.

Savaş, yukarıdaki bölümde anlattığımız gibi bizzat Alparslan'ın ileri atılması ile başlamış, aynı anda düşman süvarilerini oklamak için mevzi almış süvariler ok yağdırmaya başlamıştı.

Süvarilerin ok yağmuruna tutulduğunu gören Bizans yaya ordusu onları savunmak için ilerledi ve Türk merkez kanadında da çok az bir kuvvet bulunduğunu görünce karşı hücumu hemen başlattı. Türk ordusu az bir direnişten sonra çekilir gibi göründü ve taktik icabı çekilmeye devam etti. Böylece düşman ordusunun merkez kanadını peşinden sürükledi. Bu anı bekleyen pusudaki Türk kuvvetleri de kıskaç hareketini başlattılar. Aynı anda düşmanı arkadan çevirmek için mevzilenen Türk birlikleri bu görevi hemen yerine getirdiler. Yine aynı sırada düşmanı yeter derecede ordugâhından uzaklaştırdığını anlayan Alparslan taktik icabı çekilmeyi birden durdurdu ve olanca gücüyle düşmana saldırdı.

Düşman tuzağa düştüğünü, çembere alındığını anladığı zaman iş işten geçmişti.

● Uzlar ve Peçenekler soydaşlarının safında

Tam bu sırada **Uzlar** ve onlardan az sonra **Peçenekler,** düşman diye saldıracakları ordunun kendileri gibi Oğuz soyundan olduğunu kılık ve kıyafetlerinden anlamış, aynı dili konuştuklarını öğrenmişlerdi. Onun için, başlarında beyleri olduğu halde, topluca kardeşlerinin, soydaşlarının safına geçtiler.

Hilâl şeklini alan Türk savaş hattının içinde kalan Romen Diojen ricat hattının da tutulmuş olduğunu farketmişti.

Savaş pek şiddetli oldu. Çarpışma öğleden sonra başlamış, akşam üzeri bitmişti. Bu kısa süre içinde o muazzam Bizans ordusu paramparça olmuştu. Kaçmak isteyenler Türk kılıçları altında can verdi. Aman dileyenler esir alındı. Esirler arasında **Romen Diojen** de vardı. Elde edilen ganimet ise muazzamdı. 1200 kişinin gerdiği dünyanın en büyük mancınığı ise hiç kullanılamadan ele geçmişti.

● Esir imparator sultanın huzurunda

Savaşın sonunda, zaferin kazanıldığından emin olan **Alparslan** çadırına çekilmişti. Henüz yorgunluğunu gidermeye vakit bulamadan kumandanlarından **Güherâyin** huzuruna gelerek, Bizans imparatorunun esir alındığını bildirdi.

Az sonra Bizans imparatoru zincire vurulmuş olarak huzura getirildi. Sultan, imparatoru teşhis ettirdi. Zincirlerini çözdürdü. Yıkanmasını, dinlenmesini sağladı. Bundan sonra aralarında şu konuşma geçti:

Sultan:

"—Savaştan önce dostluk kurmak için sana elçi gönderdim. Fakat sen dostluktan kaçındın. Sana, düşmanlarımın geri verilmesi için Afşın'ın başkanlığında da bir heyet göndermiştim. Fakat sen 'Çok para sarfederek bir ordu topladım, buralara kadar geldim, aradığımı yakaladım, ülkelerime yapılanları İslâm ülkelerine yapmadan nasıl dönerim?' dedin. Şimdi serkeşliğinin sonunu nasıl buluyorsun?"

İmparator:

"—Doğrudur, senin ülkelerini almak için türlü kavimlerden ordu topladım, paralar sarfettim. Şu anda memleketim ve kaderim senin elindedir. Bu durumda önündeyim. Azarlamayı, paylamayı bırak, ne istiyorsan onu yap."

Sultan:

"—Zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın?"

İmparator:

"—Sen, benim veya adamlarımın lütfuna terkedilmiş olsaydın, ya başını kesmelerini veyahut bir darağacına asmalarını emrederdim."

Sultan (kendi kendine):

"Ah vallahi doğru söyledi, bundan başka türlü konuşsaydı, yalan söylemiş olurdu. Bu adam akıllı ve mert. Bu sebeple öldürülmesi caiz değildir."

Sonra yüksek sesle:

"—Sana ne yapacağımı sanıyorsun?"

İmparator:

"—Üç şık var: Birincisi beni öldürtürsün. İkincisi, üzerlerine yürümekten ve fethetmekten bahsettiğim ülkelerinde beni dolaştırır, teşhir edersin. Üçüncü şıka gelince, yapmayacağın için söylenmesinde bir fayda yoktur."

Sultan:

"—Sen yine de söyle."

İmparator cevap verdi:

"—Üçüncü şık affedilmemdir. Sunacağım paraları kabul etmen, beni dost edinmen, aramızda dostluk kurulması, beni bir kölen, kumandanlarından biri ve Rum'da (Bizans'ta) bir naibin olarak memleketime iade etmen. Zira beni öldürürsen sana bir faydası olmaz; benim yerime başka birini Bizans tahtına çıkarırlar."

Sultan:

"—Ben senin hakkında aftan başka bir şey düşünmedim. Kendini satın al!"

İmparator:

"—Sultan ne istediğini söylesin."

Alparslan imparatorun can bedelini söyledi:

"—10.000.000 dinar (altın) ."

İmparator üzüntüsünü şöyle ifade etti:

"—Hayatımı bağışladığın takdirde Rum mülkünü bile istemekte haklısın. Lâkin, başlarına geçtiğimden beri ordular sevketmek, savaşlar yapmak için Rum'un hazinesini sarfettim, mallarına el koydum, halkımı fakir düşürdüm."

Sultan Alparslan imparatorun söylediklerinin doğruluğunu biliyordu. Onun için ödeyebileceği bir miktar üzerinde anlaşmaya vardılar. Anlaşma şu idi: **İmparator serbest bırakılması için sultana 1.500.000 dinar (altın) verecek, ayrıca her yıl 360.000 altın vergi ödeyecek. Bundan başka Bizans'ta bulunan Müslümanlar serbest bırakılacak, imparator gerektiğinde sultana askerî yardımda bulunacak; Malazgirt, Urfa, Membiç, Antakya yöreleri ve Kızılırmak'ın doğusu Türklere terkedilecek.**

● Romen Diojen serbest bırakılıyor

Sultan Alparslan imparatorla anlaştıktan sonra ona 200 kişilik bir muhafız birliği verdi. Onu bir fersah mesafeye kadar uğurladı. Bu uğurlama sırasında imparator Selçuklu Sultanı yanında yaya yürütmek istediyse de, Sultan, buna mani oldu. Ayrılacakları zaman kucaklaştılar.

İmparator Sivas yakınlarına gelince Türk muhafız kıtasını geri gönderdi.

Romanos Diogenes'i esir alan Türk askeri

Büyük meydan savaşının başlamasından bir kaç saat sonra Türk ordusu bütün cephelerde duruma hâkim olmuş, Bizans ordusunu darmadağın etmişti. Türk birlikleri, imhadan kurtulanları ve kaçanları takip ederken, artık savaşı bitmiş sayan Alparslan çadırına çekilmiş, biraz yorgunluk gidermeye çalışıyordu. Bu sırada kumandanlarından Güherâyin huzura geldi ve askerlerden birinin Rum melikini (Bizans imparatorunu) esir aldığını bildirdi.

"—Kimdir bu asker?" *dedi sultan.*

"—Efendim, bendenizin kölelerindendir. İran'da Nizamülmülk orduyu teftiş ederken bu askeri zayıf bulmuş, ordudan düşmek istemişti. Ben aracı oldum, ricada bulundum."Bunun üzerine vezir istihza ile:

"—Pekâlâ, bırakalım öyleyse, belki bize Rum melikini esir olarak getirir" *demişti. Yüce Tanrı Rum melikini gerçekten onun eliyle esir ettirdi.*

Sultan hayret etti. Meliki esir alan yiğidi huzuruna getirtip alnından öptü. Güherâyin'in anlattığı olayı bir defa da onun ağzından dinledi. Sonra sordu:

"—Rum melikini nasıl tanıdın, nasıl esir aldın?"

"—Melik olduğunu bilmiyordum. Büyük kumandanlarından biri sandım. Başının üzerinde haç ve etrafında muhafız kıtası vardı. Muhafız kıtasını yarıp bu atlıya saldırdığım zaman bir ses 'Yapma, o meliktir' dedi. Bunun üzerine atına vurup düşürdüm ve meliki esir aldım."

Daha sonra olayı bizzat imparator da doğrulamıştı. Sultan yiğit askeri ödüllendirdi ve onu has adamlarından biri yaptı.

Fakat İstanbul'da esir imparatorun Selçuklu hükümdarı ile anlaştığı öğrenilmiş, **VII. Mikhael** Bizans tahtını ele geçirmişti. **Romen Diojen'**i hile ile yakaladılar ve gözlerine mil çektiler (kızdırılmış çelik kalemle gözlerini kör ettiler). Mağlup imparator kısa bir süre sonra üzüntüsünden öldü. Böylece anlaşma hükümlerini yerine getiremedi.

Fakat artık bir Bizans ordusu yoktu. **Anadolu'nun kapıları Türkler için ardına kadar açılmış bulunuyordu. Zaferin asıl ödülü bu olacaktı.**

● Sultan Alparslan'ın ölümü ve vasiyeti

Malazgirt zaferinden sonra **Sultan Alparslan'ın şöhreti,** yalnız İslâm âleminde değil, **Japonya'dan İngiliz adalarına kadar üç kıtaya yayıldı.** O Selçuk Kartalına tarihçiler **"Âdil Sultan"** ve **"Fetih Babası"** lâkaplarını da verdiler. O, cihan hâkimiyeti şuuruna sahipti ve şu sözleriyle haleflerine ve Osmanlı sultanlarına kendi anlayışını bir miras olarak bıraktı: **"Kaç kere söyledim, biz bu ülkeleri silâh kuvvetiyle aldık, temiz Müslümanlarız ve bid'at bilmeyiz. Bu sebeple, Allah, hâlis Türkleri aziz kıldı."**

Ne yazık ki ömrü uzun sürmedi. Malazgirt zaferinden bir yıl kadar sonra bir suikaste maruz kalarak öldü (25 Ekim 1072).

Alparslan, Malazgirt'te bütün dünyada yankılanan büyük zaferini kazandıktan sonra, Bizans'ın barış şartlarını yerine getiremeyeceğini anlayarak, Türkmen beylerine bütün Anadolu'yu zaptetme emrini vermiş ve kendisi Maveraünnehir'e bir sefer düzenlemişti. O sırada Karahanlı hükümdarı **Nasır Han** ile Harezm'de bulunan **Melik İlyas** arasında savaş başlamıştı. Duruma hâkim olmak, bölgede huzuru sağlamak istiyordu. Bu seferde kendisine karşı **Barzam** kalesini inatla savunan kale muhafızı **Yusuf Harizmî** esir alınmış ve huzura getirilmişti. Bu kumandan, sultanın ayaklarına kapanmak bahanesiyle yere kapanmış, çizmesine gizlediği hançeri ansızın çıkarıp **Alparslan'**a saldırmış, yanında bulunan Güherâyin'i de yaralamıştı.

Alparslan, aldığı yara ağır olduğu için suikastten sonra ancak dört gün yaşadı ve bu süre içinde vasiyetini de bitirdi.

VASİYETİ

"Akıllı ve tecrübeli bir adam bana, 'Kimseyi hakir görme, kendi kuvvetine de güvenme' demişti. Bu nasihatleri ihmal etmekle büyük hata ettiğimi şimdi (ölüm döşeğinde) daha iyi anlıyorum. Bir tepenin üzerine geldiğimiz zaman, ordumun azametinden, askerimin çokluğundan, altımda yerin titrediğini hissettim ve kendi kendime 'ben dünya sultanıyım, bana kimsenin kudreti yetmez, bu ordu ile Çin'i dahi fethederim' dedim. Bu gurur yüzünden şimdi bu âciz duruma düştüm. Halbuki herhangi bir sefere giderken daima Allah'tan yardım dilerdim.

Benden sonra oğlum Melikşah Sultan olacaktır. Ona biat ediniz. Bağlı kalacağınıza yemin ediniz. Vezirim Nizamülmülk de Melikşah'a biat etsin. Nizamülmülk'ü oğluma vasî tayin ediyorum.

Babam Çağrı Bey'e ait olan Belh'deki emlâk ve yine ona ait bulunan para (beş yüz bin dinar), oğlum Ayaz'a tahsis edilecektir. Ayaz, kardeşi Melikşah'a yardım edecektir. Buna razı olmaz ve başkaldırırsa, Melikşah vasiyetimi yerine getirmek üzere Ayaz'a yapacağı savaşta bu beş yüz bin dinarı sarfedebilecektir.

Kardeşim Kavurt Beğ, Şiraz'da yerleşecek, burası ve diğer kaleler Sultan Melikşah'a tâbi bulunacaktır. Ayrıca Kavurt Beğ benden dul kalan zevcemle evlenecektir."

Çizgili Forum

Sultan Melikşah

Devletin sınırlarını ılık denizlere ulaştıran Melikşah, Anadolu'ya Türklüğün sahiplik mührünü vurdu

Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra oğlu **Melikşah,** 25 Kasım 1072'de sultan ilân edildi. Henüz 18 yaşındaydı. Fakat babasının değerli veziri **Nizamülmülk'ü makamında bırakmıştı ve onun tecrübesinden o da yararlanıyordu.**

Melikşah, saltanatının ilk iki yılını doğu sınırlarını savunmak ve iç isyanları bastırmakla geçirdi. Kirman meliki olan amcası **Kara Arslan Kavurt, Melikşah'**ın sultanlığını tanımamış ve isyan etmişti. **Nizamülmülk'**ün tavsiyelerine uyan Melikşah yine onun yardımı ile gerekli tedbirleri aldı, Hemedan yakınlarında **Kavurt'**un ordusunu bozguna uğrattı ve **Kavurt** idam edildi. Fakat Kirman bölgesinde Kavurt'un oğulları hüküm sürmeye devam ettiler ve onlara dokunulmadı.

Bundan sonra Melikşah, Batı Karahanlı ordusunun üzerine yürüdü. Çünkü Karahanlıların hükümdarı ve Semerkant Hanı olan **Şemsülmülk Nasır,** Tirmiz ve Belh şehirlerini zaptetmişti. Bu şehirler geri alındı. Af dileyen **Şemsül Nasır** yerinde bırakıldı.

Melikşah amcası Kavurt ve Karahanlı hükümdarı ile uğraşırken durumdan Gazneliler de yararlanmak istemişti. Fakat Gazneli ordusu püskürtüldü ve Gazneli Sultanı İbrahim anlaşmaya mecbur oldu. Ayrıca iki hanedan evlenme yoluyla akrabalık kurdular ve devletin doğu sınırları güven altına alınmış oldu.

● "ÖLMEZLER"in sonu

İsyanlar bastırıldıktan ve sınırlarda güvenlik sağlandıktan sonra Melikşah imparatorluk merkezini İsfahan'a nakletti. Artık büyük fetihlere başlayabilirdi. Zaten batıdaki emirler, Malazgirt zaferinden sonra Alparslan'ın vermiş olduğu emri uygulamakta idiler. Kutalmış'ın oğulları **Süleymanşah, Mansur, Alp İlig, Dolat** kendi emirlerindeki kuvvetlerle, Türkmen reisleri **Artuk Bey** ile **Tutak Bey** de yine kendi Türkmen kuvvetleriyle Anadolu içlerine doğru yerleşe yerleşe ilerliyorlardı.

Artuk Bey, Türkmen beylerinin ünlü kahramanlarından biri idi. **Melikşah** ona, Anadolu fethinden vazgeçip Doğu Arabistan'daki El-Ahsa'da ve Bahreyn adalarında oturan **Şiî Karmatîleri** yola getirmesini emretti. **Artuk Bey** bu emri yerine getirdi ve bir yıl içinde Karmatîlerin memleketini tamamen ele geçirdi.

Öteki emirler Anadolu içlerinde fetihlerine devam ettiler. Bizanslıların, Türkleri durdurmak için teşkil ettikleri **'Ölmezler'** (İmmortels) adlı kıtalar da Türkler karşısında mağlup olarak dağılmaktan başka bir şey yapamadılar.

● Anadolu fâtihi Süleymanşah yeni Türk devletini kuruyor

Anadolu'da ilerleyen emirlerin en ünlüsü ve güçlüsü **Kutalmışoğlu Süleymanşah** idi. O ordusunu Marmara ve Ege Denizi'ne ulaştırmış, Üsküdar'a kadar gelmişti. Artık Avrupalılar Anadolu'dan **"Türkiye"** diye sözediyorlardı.

Gerçekten de artık Türkiye devleti, yani **"ANADOLU SELÇUKLU TÜRK DEVLETİ"** kurulmuştu. Büyük Hakan Melikşah, Süleymanşah'a, **'Anadolu hükümdarlık menşuru'**nu, yani **"Anadolu Sultanı"** unvanını vermişti. Tabiî bu sultanlık Melikşah'a bağlıydı ve Anadolu Selçuklu Devleti tam bağımsız sayılmazdı. Ancak Melikşah'ın ölümünden sonra tam bağımsız hareket edebilecekti.

Süleymanşah, Konya'yı Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti yaptı. Daha sonra **İznik'**i alarak hükûmet merkezini oraya nakletti.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarının Asya kıyılarını, Marmara'nın güney kıyılarını kontrolu altına alan **Süleymanşah, Çaka Bey'**i **(Çakan Bey** de denir) İzmir'e gönderdi. **Çaka Bey,** İzmir Körfezi'nde bir donanma kur-

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Üçüncü Hükümdarı Sultan Melikşah (1055-1092)

du ve deniz kuvvetlerimizin kurucusu, ilk **kaptan-ı deryası** oldu. Onun kurduğu donanma ile **Foça, Urla** gibi kıyı şehirleri ve **Sakız, Sisam, Midilli** adaları zaptedildi.

● "Bu muhteşem şehrin surlarında neden Türk bayrakları dalgalanmasın?"

Süleymanşah'ın hedefi İstanbul idi. Selçuklu Devletinin başkentini İstanbul'a taşıyacaktı. 1080 yılının güneşli bir bahar gününde 500 atlısı ile Üsküdar'ın küçük tepelerinden birinin üzerinde duran Süleymanşah, Boğaz'ın karşı kıyılarını ve İstanbul'u hayranlıkla seyretmişti. Sonra uzun şehadet parmağı ile süvarilerine İstanbul'u göstererek şöyle demişti: **"Bu güzelim belde neden bizim olmasın? Neden gaza meydanlarında zaferden zafere koşturduğumuz bayraklarımız bu muhteşem şehrin surları üzerinde dalgalanmasın? Neden Peygamberimizin övgüsüne lâyık serdar ben, bu övgüye lâyık askerler siz olmayasınız?"**

Yazık ki **Süleymanşah'**ın ömrü buna yetmeyecek, İstanbul'un fethi ancak 373 yıl sonra 1453'te Fatih Sultan Mehmed Han'a nasip olacaktı.

● Antakya'da 300 Türk atlısı...

Süleymanşah batıda Ege ve Marmara kıyılarına ulaşmakla kalmadı. Güneydoğu bölgesini ve Antakya'yı da fethetti.

Antakya'ya, Bizans'tan ayrılarak bağımsızlığını ilân eden Ermeni Prens **Fleratos** hâkimdi. Burası eski **Selevkos'**un (Selösidlerin) başkenti ve Kilikya'nın önemli merkezlerinden biriydi. Denizden yardım alarak Türkleri güç bir durumda bırakabilirdi.

Süleymanşah, yerine **Ebu'l-Kasım'**ı bırakarak az bir kuvvetle İznik'ten ayrıldı. Geceleri yol alarak, gündüzleri gizlenip dinlenerek, oniki günde ve büyük bir gizlilik içinde **Antakya** yakınlarına geldi. O sırada **Fleratos,** idaresi altında bulunan **Urfa'**ya gitmek üzere şehirden ayrılmış bulunuyordu. Kaleye muhafız olarak **İsmail** adında bir Müslümanı bırakmıştı.

12 Aralık 1084'de, 300 atlı, kalenin Paris kapısı önünde birdenbire görünüverdi. **Süleymanşah,** muhafız İsmail'in de yardımı ile surların burçlarına kancalı ipler attırdı. Günümüzün komandoları gibi eğitilmiş Türk askerleri bu iplerden tırmanarak içeri girdiler ve içeriden sürgülü kapılarını açıp süvarileri de içeri soktular.

Sabah, uykudan uyanan Antakyalılar, Türk askerlerini önce seferden dönen Fleratos'un askerleri sandılar, ama çok geçmeden baskına uğradıklarını anladılar. Bir kısmı şehir dışına kaçtı, bir kısmı **Habib Naccar Dağı'**na tırmanıp gizlendi. Bir kısmı da iç kaleye sığındı.

Ertesi gün Fleratos'un askerleriyle az sayıdaki Türk askerleri arasında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Fakat Türkmen beylerinden **Muncukoğlu** kumandasındaki yardım kuvvetleri gelince düşman askerleri de iç kaleye çekilmek ve şehri Türk askerlerine bırakmak zorunda kaldılar.

Süleymanşah, halka karşı çok iyi davrandı. Onlara adalet ve huzur getirdiğini söyledi. Genel af ilân ederek esirleri serbest bıraktı. Halkın malına el sürdürmedi. Yalnız meşhur **Kisiyan Kilisesi'**ni camiye dönüş-

türdü. 17 Aralık 1084 Cuma günü bu camide **120 müezzin aynı anda ezan okudu** ve sonra cuma namazı kılındı.

Halk, zaman geçtikte Fleratos'un zulmü ile Süleymanşah'ın âdil idaresi arasındaki farkı daha iyi gördü ve Türkleri gerçekten **"kurtarıcı"** olarak kabul etti. Bu durum karşısında bir süre sonra iç kale de teslim oldu.

Süleymanşah bundan sonra Antakya'ya bağlı olan **Ayıntap** (Gaziantep), **İskenderun, Süveydiye, Maraş, Göksun, Elbistan** gibi şehir ve kasabaları birer birer işgal etti. Bu başarılarını **Büyük Hakan Sultan Melikşah'**a müjdeledi ve Melikşah ile birlikte bütün İslâm âlemi tarafından heyecanla kutlandı.

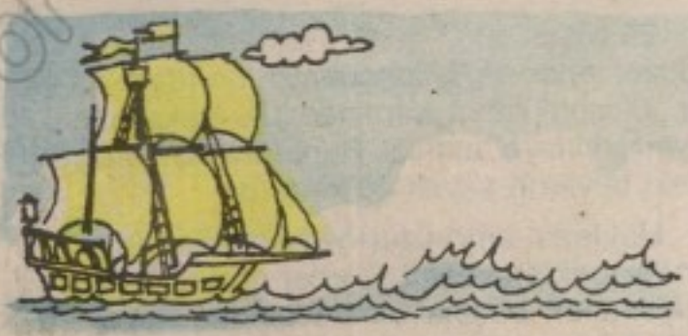
Şimdi Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları Anadolu'nun üç yanını çeviren denizlere ulaşmış bulunuyordu. Bizans İmparatorluğu'nun doğu ile ilişkisi kesilmişti.

● "Ben Türklüğüme ve şanıma yakışanı yaptım"

Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Süleymanşah'ın zaferden zafere koşması düşmanları sindirdi, fakat kardeşleri, soydaşları ve kendi gibi Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı emirler tarafından kıskanıldı.

Suriye meliki olan **Melikşah'**ın kardeşi **Tutuş** ile **Halep Beyi Müslim, Süleymanşah'**ın Güneydoğu Anadolu'ya inmesini hoş karşılamamışlardı. Çünkü bunlar Ermeni prensliklerinden vergi alıyorlardı. Antakya'ya hâkim olan Süleymanşah'tan bunu alamazlardı. Ayrıca onun daha güneye inerek Suriye'yi de ele geçirmesi ihtimalini düşünüyor ve bundan endişe duyuyorlardı. Bu yüzden birleşerek Süleymanşah'a savaş açtılar. Bazı Türkmen beyleri **Tutuş'**un tarafını tuttu. Bu yüzden Süleymanşah'ın zaten az olan askerleri dağıldı. O güne kadar yenilgi yüzü görmeyen Süleymanşah teslim olmayı kabul edemezdi. Kaderin çizdiği yolda yürüyeceğini söyledi ve gördüğü ihanete dayanamayarak intihar etti. Son sözü, **"Ben Türklüğüme ve şanıma yakışanı yaptım"** oldu (1086).

Süleymanşah'ın cesedi **Tutuş** tarafından arandı ve bulunarak teşhis edildi. Bu teşhisi bizzat **"İşte bu Süleyman'dır"** diye Tutuş yapmıştı. Kendisine cesedin başka birine ait olacağı söylendiği zaman Tutuş, **"Burada başka ceset yoktur. Onu bacaklarından tanıdım. Biz Türklerin bacak ve ayak kısımları hep birbirine benzer. Ölümüne sebep olmakla soyumuza zulmettik"** diye yakındı.

● Melikşah Akdeniz'de

Ulu Hakan Melikşah, olayı öğrenince çok kızdı. Kardeşi Tutuş'un cezasını vermek için harekete geçti. **"Dirliğimizin ancak birlikle sağlanacağını bilmez misiniz?"** diyordu.

Melikşah'ın Suriye'ye gelmekte olduğunu öğrenen Tutuş, **"Gölgesine sığındığım ulu kardeşimin şeref ve kudretini düşürmek istemem, onunla savaşıp kazansam bile, önce ben küçük düşmüş olurum. Zaten Süleyman'ın ölümüne sebep olmakla bir hata işledim"** diye, güneye, Şam'a çekildi. Tutuş'un bu hareketi Melikşah'ı savaşmaktan vazgeçirdi.

Melikşah, **Yağı-basan Bey'**i Antakya emiri yaptıktan sonra, ordusuyla Akdeniz'e ilerledi. Devletinin sınırlarını buralara ulaştırdığı, Anadolu'yu kazandırdığı için Tanrı'ya şükrederek namaz kıldı. Sonra, altın yeleli atını denize sürdü. Kılıcını dalgalara üç defa çarparak haykırdı: **"Huzur içinde yat rahmetli babam! Müjdeler olsun ki, küçük yaşta bıraktığın oğlun, devletin sınırlarını karaların nihayetine götürdü."**

Melikşah, bundan sonra, Türk tarihinin en büyük kumandanlarından biri olan babası Alparslan'ın mezarına bırakmak üzere, Akdeniz'den kum alarak ayrıldı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresini Davut Bey'e bırakarak, Süleymanşah'ın küçük oğlu **Kılıç Arslan'**ı imparatorluğun başkentine götürmek üzere yanına aldı.

● Melikşah Bağdat'ta cihan sultanı ilan ediliyor

Ulu Hakan Melikşah, Tutuş'u cezalandırmak için başlattığı sefere bir yurt gezisi, bir teftiş gezisi halinde devam etti. Bu gezisinde halifelik makamının bulunduğu Bağdat'a uğradı. Melikşah'ın maiyeti, başta büyük ve

zir Nizamülmülk olmak üzere, büyük kumandanlar ve beylerden oluşuyordu. Şanına layık, muhteşem bir törenle karşılandı.

25 Nisan 1087 günü, Halifenin sarayında düzenlenen ve Nizamülmülk'ün idare ettiği muhteşem kabul resminde, Ulu Hakanın maiyeti Halifeye tanıtıldı. Bunların, yani maiyetteki beylerin sayısı 40 kadardı.

Halifenin emri üzerine görevliler çok kıymetli ipekten çeşitli hil'atler getirip, Sultana giydirdiler, başına elmas bir taç koydular, boynuna gerdanlık ve kollarına iki altın bilezik, beline mücevher kemer kuşattılar. Halife kendi eliyle iki parlak kılıç kuşatıp, üzerine gümüş, altın ve başka kıymetli taşlar saçtı. Bu iki kılıç Melikşah'ın, doğunun ve batının hükümdarı olduğunu belgelemek, onaylamak anlamına geliyordu. Halife, bunu pekiştiren bir jest daha yaptı, halifelik mührü demek olan yüzüğünü parmağından çıkarıp Sultana verdi.

Bu törende Halifenin veziri Sultana hitaben şu konuşmayı yaptı:

"Ey Celâleddin! Allah ü taâlanın aziz halifeliğe ve şerefli imamlığa seçmiş, İslâm ümmetini kendisine tevdi etmiş olduğu efendimiz, emaneti sana devretti. Allah'ın düşmanlarına karşı kuvvetli olman için sana iki kılıç kuşattı. Düşman diyarlarını dolaşır, onlara boyun eğdirirsin. Halkın işlerinde kusur etmez, belki onun için bütün himmetini sarfedersin. İyilikler sana yönelir, bereket senin üzerine yağar..."

Bundan sonra Halife üç bayrak verdi. O bayrakları kumandanlar alıp götürdüler. Sonra Sultan, Halifeyi selâmlayarak yanından ayrıldı. Halk, önünde ve ardında seğirtip gidiyor, "Başarın ve kudretin çok olsun" diye dua ediyordu.

● Binbir Gece Masallarını gölgede bırakan bir toy-düğün

Melikşah Bağdat'ta iken kızı **Mehmelik Sultan** ile **Halife el-Muktedî'**nin evlenmeleri de kararlaştırılmıştı. **Melikşah'**ın eşi **Terken Hâtun** (Türkân Hatun) bu evliliğe, el-Muktedî'nin başka karısı bulunmamak şartıyla razı olmuştu. **Prenses Mehmelik'**i Bağdat'a annesi **Terken Hatun** getirecekti. Ona refakatçi olarak yüksek rütbeli görevliler gönderildi.

Bu evlilik öyle muhteşem bir toy-düğünle gerçekleşti ki, bir benzeri tarihte, hatta binbir gece masallarında bile yoktur. Selçuklu İmparatorluğu'nun azamet, zenginlik ve şaşaasını belirttiği için, burada bazı ayrıntıları belirtmekte fayda görüyoruz.

İbrahim Kafesoğlu'nun **"Sultan Melikşah"** ve Ahmed bin Mahmud'un **"Selçukname"** adlı eserlerinde bu eşsiz düğün şöyle anlatılıyor:

"...Mehmelik Sultan'ın çeyizi 130 deve ve 74 katır tarafından naklediliyordu. Develere çul yerine renk renk rum ipeği örtülmüştü. Yine ipeklere sarılmış katırların boyunlarında altın çanlar ve gümüş gerdanlıklar takılıydı. Herbirinin üstünde üç mahmil (yük taşıma sepeti) bulunan develerdeki yükün çoğu altın ve gümüştü. Katırlardan altısının taşıdığı 12 gümüş sandık ziynet eşyası ve mücevher doluydu. Sedef kakılmış altın eyerli 33 cins at kervanın başında ilerliyor, en önde altınlarla bezenmiş büyük bir beşik taşınıyordu. Gelin hatunun oturduğu mahfenin üzerindeki kıymetli taşların, altın ve mücevherlerin hesabı yoktu. Bu mahfenin çevresinde ay gibi güzel 200 Türk kızı gelinle birlikte ilerliyorlardı. En önde Gevherâyin ile Bozan yürümekte, onları da kalabalık bir maiyet alayı takip etmekteydi..."

"Bağdat'a girdikleri zaman bu şahane manzara karşısında coşkuya kapılan halk misafirlerin üzerine kumaşlar, türlü hediyeler saçarak tezahüratta bulundu. Halife el-Muktedî, veziri Ebû Şüca'ı, ihtişamda aşağı kalmayan bir alayla karşılamaya gönderdi. Vezirin gerisinde Halifenin adamlarından Zafer'in idaresinde 300 atlı yer alıyordu. Vakit gecikmiş, karanlık basmış olduğundan her süvari elinde bir meşale tutuyordu. Çeşitli tabaka ve rütbeden âyân, eşraf ve kumandanlar, kadınlar dahil, bütün aileleri ile birlikte kendi cemaat ve debdebeleriyle ayrı ayrı ilerliyor, maiyetlerindeki atlı gruplar fener ve meşalelerle onları takip ediyordu.

Misafirler belirli yere ulaştıkları zaman vezir Şüca, Terken Hatun'un mahfesine yaklaştı ve ona "Emîr'ül-Müminîn, emaneti ehline teslim etmenizi buyuruyor" dedi ve gelinin eve götürülmesi hususunu bildirmiş oldu. Bunun üzerine geceyi gündüz gibi aydınlatan binlerce fener ve meşale altında, en mutena elbiselerini giymiş devlet büyüklerinin, ileri gelen hatunların, süvarilerin ve her iki alaya katılarak mütemadiyen kaynaşan kalabalığın ara-

sında, ışınların kakmalı taşlarla süslü mahfelere çarpmasından meydana gelen göz kamaştırıcı parıltılar içinde, gelin, hilafet sarayına doğru hareket etti. Bağdat'ta bütün çarşılar, ticarethaneler açıktı. Sokaklar insan seli halindeydi. Gece, Bağdat halkı eşi görülmemiş bir şehrâyin içinde sabaha kadar eğlendi.

Ertesi gün Halife, Sultanın yakınlarını büyük bir ziyafet, hil'atler ve hediyeler vererek ağırladı. Tarihler bu ziyafette 40 bin batman (1 batman=6 okka) şeker sarfedildiğini yazıyorlar..."

● Melikşah kılıcını Karadeniz dalgalarına attı ve "Buraları ebediyen Türklerin olacaktır" dedi.

Kafkasya harekâtı Sultan Alparslan zamanında başlamıştı ve Gence'ye vali tayin edilen ünlü başbuğlardan **Sav-Tekin** tarafından devam ettiriliyordu. Türkmenler Erran bölgesine yerleşmişlerdi. Fakat Gürcistan Kralı Giorgi II. başkaldırmış, eski **Ani** kralı **Gagik** de yeniden kral olmak için teşebbüse geçmişti. Bunun üzerine **Sultan Melikşah,** Aras yolu ile Gürcistan'a geldi ve **Sav-Tekin'**in durumunu kuvvetlendirdi. Daha sonra, 1086'da tekrar **Kafkaslar'**a gelen Melikşah, bu defa bütün direnmeleri kırarak ve ezerek Karadeniz'in güney kıyılarını ele geçirdi. Karadeniz kıyısına vardığı zaman, Akdeniz kıyısında yaptığı gibi kılıcını denizde üç defa ıslattıktan sonra, buralara Türklerin ebediyen sahip olacaklarını belirtmek üzere, dalgalar arasına attı ve oradan babası Alparslan'ın mezarına koymak üzere bir avuç deniz kumu alarak ayrıldı.

● Karahanlılar Melikşah'a tâbi oluyor

Semerkant halkı, hükümdar **Ahmed Han'**ın idaresinden şikâyetçi idi ve şikâyetlerini **Sultan Melikşah'**a duyurmuşlardı. Bunun üzerine Melikşah, Mayıs 1087'de Maveraünnehir seferine çıktı. Yolu üzerindeki bütün kaleleri alarak Buhara'ya ulaştı. Buhara'yı da zaptettikten sonra Semerkant'ı kuşattı ve **Ahmed Han'**ı esir aldı. Böylece Karahanlıların batı kolu Selçuklu İmparatorluğu'na bağlanmış oldu.

Asya içlerine doğru ilerlemeye devam eden Melikşah, **Özkend'**e geldiği zaman Kaşgar hükümdarı Hârun Buğra Han huzura geldi ve bağlılığını arzetti. Böylece **Karahanlıların** doğu kolu da hâkimiyet altına alınmış oluyordu. Şimdi imparatorluğun doğu sınırları **Çin Seddi'**ne, batı sınırları ise **Boğaziçi'**ne kadar uzanıyordu.

Bir kaç yıl sonra **Yemen, Hicaz** ve **Aden** bölgeleri de imparatorluğa bağlanmış **Mekke** ve **Medine'**de Türk hâkimiyeti sağlamlaştırılmıştı. Buralarda hutbeler artık **Halife** ve **Selçuk Sultanı** adına okunuyordu.

● Hasan Sabbah'ın haşhaşçıları

Mısır'daki Fatımîler, Selçuklu İmparatorluğu içinde Şiîlik propagandası yapıyor ve karışıklık çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu propagandayı en iyi şekilde yapanlardan biri de On İki İmam mezhebinden olan **Hasan Sabbah** adında biri idi. Hasan Sabbah, çok dindar görünerek cahil insanlardan oluşan taraftarlarını arttırdı. Hazar'ın güney kıyılarında, Kazvin bölgesinde, yalçın kayalar üzerindeki **Alamut Kalesi'**ni ele geçirdi ve burada Batınîliğe dayalı **İsmailiye Devleti'**ni kurdu.

Hasan Sabbah, taraftarlarını haşhaş gibi uyuşturucu maddelere alıştırıyor, onları kendi iradesine göre hareket eden fedailer haline getiriyor ve çeşitli siyasî cinayetler işletiyordu. Bu yüzden Hasan Sabbah'ın adamlarına **"Haşhaşîler"** denirdi. Bu deyim zamanla **"katil"** anlamında kullanılır oldu. Çünkü haşhaşla sarhoş olmuş bu insanlar, kendilerini feda etmeye hazır bir duruma getiriliyorlardı. Bunlar Melikşah zamanında tehlikeli olmaya başladılar. Onun için Türkmen başbuğlarından **Kızıl Sarıg, Alamut Kalesi'**ne gönderildi. Kale kuşatıldı. İsmailîlerin reisi Hasan Sabbah'ın teslim olmaktan başka yapacağı bir şey kalmamıştı. Fakat tam bu sırada **Sultan Melikşah'ın ölüm haberi** duyuldu ve Hasan Sabbah şiddetli baskıdan kurtuldu.

Büyük vezir **Nizamülmülk'**ü de Hasan Sabbah'ın adamları hançerleyerek öldürmüşlerdi.

● Melikşah'ın Vefatı

Melikşah Selçukluların en büyük sultanı idi. 20 Kasım 1092 günü, henüz 38 yaşında iken zehirlenerek öldü. Onun ölümünde imparatorluğun sınırları, doğuda Kaşgar, batıda İstanbul Boğazı, kuzeyde Karadeniz ve Kafkaslar'a, güneyde ise Kızıldeniz, Yemen ve Hint Denizi'ne kadar uzanıyordu.

Sultan Melikşah iyi kalpli, âdil bir hükümdardı. Ölümü yalnız Türk ve İslâm dünyasın

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun son hükümdarı Sultan Sencer (1086-1157)

Çizgili Forum

da değil, Ermeni, Hıristiyan ve Musevî gibi Müslüman olmayan teb'a arasında da büyük üzüntü yarattı.

● İmparatorluğun dağılması

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları yüzünden, imparatorluk parçalanmaya yüztuttu. Melikşah'ın yerine geçen oğlu Berkyaruk, birliği sağlayamadı. Suriye meliki Tutuş yeğeni Berkyaruk'a başkaldırdı ve saltanatta hak iddia etti. Berkyaruk ile Tutuş'un birbirleri üzerine ordu sevketmelerini Hıristiyan dünyası fırsat bildi. Bunlar haçlı orduları kurarak ülkenin bazı bölgelerini istilâya başladılar. Hasan Sabbah'ın yani Batınîlerin yıkıcı faaliyetleri de yoğunluk kazandı.

Berkyaruk 1104 yılında ölünce yerine kardeşi Muhammed Tapar geçti. Karışıklıklar devam ediyordu. Bir yandan Haçlılar, öte yandan mezhep kışkırtıcıları sultanları uğraştıran önemli meselelerdi. Muhammed Tapar' dan sonra Horasan meliki Sencer kendisini sultan ilân etti ve o da 1157'ye kadar hüküm sürdü. Fakat Sencer'in ölümünden sonra parçalanan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan küçük küçük devletler doğdu:

● Irak ve Horasan Selçukluları

Başkenti Hemedan olan Irak Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan Mahmud 1119'dan 1131'e kadar hüküm sürdü. Onun yerine geçen II. Tuğrul 1134'de, II. Tuğrul'un yerine geçen Mesud ise 1152'de öldüler. Bundan sonra tahta çıkan III. Tuğrul zamanında Irak ve Horasan Selçukluları Devleti iyice zayıfladı ve 1194'de Harezmşahların hâkimiyetine geçti.

● Suriye Selçukluları

Melikşah'ın ölümünden sonra onun kardeşi ve Suriye meliki **Tutuş** kendisini sultan ilân etmiş, fakat **Berkyaruk** karşısında yenilmiş ve 1095'te ölmüştü. Oğullarından **Rıdvan,** Haleb'de, **Dokak** ise Şam'da oturuyordu. İki kardeş arasında, Suriye Selçuklu Devleti'nin hükümdarlığı için mücadele başladı. Sonunda **Rıdvan,** Suriye hükümdarı oldu. Fakat Mısır Fatımîleri ile anlaşan Haçlılara yenildi. Şam'da bulunan kardeşi **Dokak,** idareyi **Atabeyi Tuğ-Tekin'**e bırakmıştı.

Rıdvan 1113'te ölünce Haleb, halkın dâveti ile gelen **Artukoğlu İl Gazi'**nin idaresine geçti. Şam'da ise idareyi **Atabey Tuğ-Tekin'**in oğlu **Tacülmülük Böri** aldı (1117).

● Kirman Selçukluları

Kirman, Fars, Umman bölgeleri, Çağrı Bey'in oğlu **Kara Arslan Kavurt'**un idaresinde idi. Kavurt, Melikşah'ın hükümdarlığını tanımamış, isyan etmiş ve 1073'te öldürülmüştü. Kavurt'un oğulları bölgeyi idare ettiler ve 1157'ye kadar **Sultan Sencer'**e bağlı kaldılar.

1187'de, Oğuz başbuğlarından **Dinar,** bölgeyi hâkimiyetine aldı ve böylece Kirman Selçukluları da yıkılmış, tarihe karışmış oldular (1187).

Selçukluların bu kolunda fazla bir hareket görülmemişti. Fakat Anadolu Selçukluları güçlenerek daha uzun zaman yaşayacak ve Anadolu'ya Türklerin sahiplik damgasını vuracaklardı .

darkmalt-çizgiliforum

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Anadolu Selçuklu Devleti

Selçuklu devletlerinin en önemlisi ve en uzun ömürlüsü

Melikşah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu, dağılmış, bu dağılmadan sonra da küçük bazı Türk devletleri kurulmuştu. Bunların arasında, Anadolu Selçuklularının güçlenerek uzun ömürlü bir devlet kurduklarını belirtmiştik.

Gerçekten, Selçuklu devletleri arasında en önemlisi ve en uzun ömürlüsü, **Arslan Yabgu'**nun torunu **Süleymanşah** tarafından kurulan **Anadolu Selçuklu Devleti** olmuştur.

Süleymanşah, kurduğu bu yeni devlet için **İznik'**i başkent yapmıştı (1078). Suriye meliki **Tutuş** ve onunla beraber olan **Artuk Bey** karşısında mağlup olduğu için intihar eden Süleymanşah, Antakya seferine çıkarken yerine kumandanlarından **Ebul Kasım'**ı bırakmıştı. **Ebul Kasım** İstanbul'a doğru akınlarını devam ettirdi. Bizans İmparatoru **Aleksios,** kalabalık bir ordu ile İznik'i kuşatarak Selçuklu tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak istedi. Fakat Türkler bir yandan kaleyi savunurken, bir yandan da ani çıkışlar yaparak ve beklenmedik yerlerden hücuma geçerek Bizans ordusunu yıprattı. Bizanslılar kuşatmayı kaldırıp dönmek zorunda kaldılar (1086).

Ebul Kasım, Boğaziçi'ne kadar ilerledikten sonra, Bizans'a hâkim olmak için kuvvetli bir deniz gücüne ihtiyaç olduğunu anlamıştı. Bunun için, **Gemlik Körfezi'**nde bir donanma hazırlamak istedi. Bu hazırlığın kendisi için çok büyük bir tehlike olacağını anlayan Bizans, bütün donanmasını Gemlik'e gönderdi. **Ebul Kasım** kara savaşları ile meşgulken bir baskınla henüz kurulmakta olan Türk filosunu yaktı.

Fakat Ebul Kasım'ın intikam alacağını biliyordu. Onun için onunla dostluk yollarını aradı. Bu Türk başbuğunu İstanbul'a dâvet etti ve hatırlı devlet başkanlarına yapılan büyük bir törenle karşılayarak ağırladı. Onu, Selçuklu İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmeye, yani bağımlı olduğu Büyük Türk Hakanlığına cephe almaya razı etti. Bu, Ebul Kasım için affedilmez bir hata idi. Zaten Bizanslılar onu bu şekilde oyalar ve aldatırken, ülkesinden uzakta bulunmasını fırsat sayarak **İzmit'**i işgal etmişlerdi. **Ebul Kasım** bunu geç anladı.

Ebul Kasım'ın Bizans'la işbirliği yapmaya razı olduğunu Sultan Melikşah öğrenmiş ve çok kızmıştı. Onun üzerine derhal bir ordu sevketti. Bu orduya karşı koyabilmek için Bizans'tan bir yardım görmeyen Ebul Kasım, Türk başkenti İsfahan'a giderek affını istedi. Ama sultanın huzuruna kabul edilmedi. Tekrar Anadolu'ya döndüğü zaman Melikşah'ın kumandanı **Bozan** tarafından cezası verildi (1092).

Ebul Kasım Türk başkentine giderken yerine kardeşi **Ebulgazi'**yi bırakmıştı. Fakat Melikşah'ın ölümünden az sonra, Süleymanşah'ın Horasan'da bulunan oğlu **Kılıç Arslan** Anadolu'ya geldi. Kılıç Arslan, babası Süleymanşah öldükten sonra, Ulu Hakan Melikşah'ın sarayında eğitim görmüştü. Süleymanşah'ın ölümünü ve onun hatırasını unutmayan İznik halkı, Kılıç Arslan'ı candan bir gösteri ile karşıladı ve Ebulgazi yerini ona terketmek zorunda kaldı.

● Kılıç Arslan birliği başlıyor

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Anadolu'da birlik bozulmuştu. Herbiri Büyük Hakanlığa şeklen bağlı olmakla beraber, tamamen bağımsız hareket eden ve birer devlet kur-

maya çalışan beylikler ortaya çıkmıştı. Bizans ise, fırsat buldukça İznik'e saldırmaktan geri kalmıyordu.

Kılıç Arslan bu karışıklığa son vermek istedi. Önce, İzmir'deki **Çaka Bey'**i bertaraf etmeye karar verdi. **Çünkü Çaka Bey** (Çakan Bey) gittikçe kuvvetleniyor ve kendi başına hareket ediyor, buyruk dinlemiyordu.

Kılıç Arslan Çaka Bey'i bertaraf ettikten sonra Malatya'yı kuşattı. Burası o sırada bir Ermeni prensin eline geçmiş bulunuyordu. Fakat kuşatmayı yarıda bırakmak zorunda kaldı. Çünkü Haçlı ordularının Anadolu'ya gelmekte olduğu haberini almıştı. Bu, yüzyıllarca sürecek Haçlı seferlerinin başlangıcı idi.

● Türklerin Avrupa kapılarına dayanması Hıristiyan dünyasında büyük korku yaratıyor ve Haçlı Seferleri başlıyor

Kudretli Bizans'a baş eğdiren, Anadolu'yu yurt edinen Türkler, Batı dünyasını korkutmuştu. Haçlılar, hem Bizans'ı Türklere kaptırmak istemiyor, hem de, Bizans'ı ele geçirecek Türklerin bir daha durdurulamayacağını bildikleri için, kendilerini emniyete almak istiyorlardı. Kilise, İslâm'ın savunuculuğunu üstlenen Türklerin, Müslümanlığı batıya da yaymasından endişe ediyor, bir yandan da kutsal şehir **Kudüs'**ü Müslümanlardan almaya çalışıyordu.

Kudüs, Haçlıları harekete geçiren, dinî duyguları coşturarak Haçlı ordusuna katılmalarını sağlayan bir istismar konusu idi. Zaten ekonomik güçlükler içinde bunalan yüzbinlerce insan, orduya, din uğruna savaşmaktan çok, doğunun zengin şehirlerini yağmalamak için katılıyordu. Elbette, Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmakla cennete gideceklerine inanan mutaassıplar da az değildi.

1095 yılında, **Papa II. Urbanus,** Kudüs'ün kurtarılması için bir konferans düzenlemiş, bütün Hıristiyanlara savaş için çağrı yapmış ve gerçekten onları etkilemişti. Haçlı ordusunun ilk toplanma yeri Fransa oldu, sonra bu ordu Almanya'da toplananlarla birleşti. Macaristan'da ve Balkanlar'da toplananlar da yolda onlara katıldı. Bunların manevî liderleri aynı zamanda rehberleri iki keşiş idi. Bizans kapılarına dayandıkları zaman onların bir çapulcu alayından başka bir şey olmadığını gören imparator, kurtarıcı olmaktan ziyade batırıcı, yağmalayıcı olacaklarını anlayarak korktu. Hiç bekletmeden, Boğaz'dan Anadolu yakasına geçmelerini sağladı.

Bu birinci kalabalık, sayıları pek çok olsa da, bir kuvvet sayılamazdı. Onları İzmit dolaylarında **Kılıç Arslan'**ın kardeşi karşıladı ve kısa zamanda imha etti.

● Haçlılar İznik'te

Fakat, kontların, düklerin, şövalyelerin idaresindeki yüzbinlerce kişiden oluşan asıl Haçlı ordusunun gelmesi de gecikmedi. I. Haçlı Seferini gerçekleştiren bu orduyu oluşturanlar savaşçı askerlerdi. Kılıç Arslan'ın Malatya kuşatmasını yarıda bırakıp gelmesine de bunlar sebep olmuştu.

Bu Haçlılar İznik'e kadar geldiler. Sayıca çok fazla oldukları için Kılıç Arslan onları durduramadı. İznik düştü ve Haçlılar bu yepyeni Türk başkentini Bizans idaresine verdiler (1097).

Kılıç Arslan, sayıları yüzbinleri aşan Haçlı ordusuna karşı yıpratma savaşı yapmaya karar verdi. **Danişmend Gazi'**nin ve Kayseri hâkimi **Hasan Bey'**in kuvvetleriyle takviyeli olarak, Haçlıları Eskişehir önlerinde karşıladı ve onlara büyük kayıplar verdirdi. Haçlılar, okların tesir edemeyeceği zırhlara büründükleri için imha edilemediler. Fakat Kılıç Arslan onlardan daha süratli hareket ederek geçecekleri yolları bozdu. Yiyecek sağlamalarını engelleyecek tedbirler aldı, Türklerle meskûn yerleri boşaltarak savaşa savaşa geri çekildi.

Eskişehir-Akşehir-Konya istikametinde ilerleyen Haçlı ordusunun bir kısmı doğuya yönelmişti. Kılıç Arslan bunları Amasya yakınlarında, diğer bir kolu da Ereğli yakınlarında imha etti. Fakat sayıları yüzbinleri aşan Haçlı ordusunun büyük kütlesi Haziran 1097'de Antakya'ya ulaştı ve burasını ele geçirdi. Daha sonra Urfa'yı ve Temmuz 1099'da da nihayet Kudüs'ü ele geçirdiler.

I. Haçlı Seferinde elde ettikleri bu başarı ile Avrupalılar bazı Türk-İslâm ülkelerinde küçük Frank devletlerinin kurulmasını sağladılar: **Urfa Kontluğu** (1098-1114), **Antakya Prensliği** (1098-1268), **Trablus Kontluğu** (1109-1289) ve **Kudüs Krallığı** (1100-1268).

Bundan sonraki yıllarda (yüzyıllarda) Türkler Haçlıları buralardan söküp atmak için yılmadan savaşacaklardı.

● Kılıç Arslan'ın ölümü

Kılıç Arslan Haçlılarla uğraşırken, Danişmendliler Malatya'yı almışlardı. 1102 yılında Malatya'yı, daha sonra Harran'ı, Suriye meliki **Dokak'**a bağlı Meyafarikîn'i topraklarına kattı. Diyarbekir ve Musul civarına da hâkim oldu. Bu bölgelerin beyleri **Çavlı, Artuklu İl-Gazi** ve Suriye meliki **Rıdvan** birleşerek Kılıç Arslan'ın üzerine yürüdüler. Kılıç Arslan Habur Suyu kenarında bir çarpışmayı kaybetti ve bu ırmakta boğularak öldü (1107).

Hayatı Anadolu'da birliği sağlamak ve Haçlıları püskürtmek için mücadele etmekle geçen Kılıç Arslan'ın kendi soydaşları tarafından mağlup edilmesi acı bir son idi.

● Sultan Mesud ve Haçlılar

Kılıç Arslan'ın yerine Malatya'da oğlu **Şehinşah** tahta geçti. Fakat yaşı çok küçüktü. Kardeşi **Mesud'**la aralarında saltanat kavgası başladı. Mesud, Danişmendlilerin desteği ile tahtı ele geçirdi ve başkenti Bizans'tan geri alınan **Konya'**ya nakletti.

Sultan Mesud, Anadolu'da birliği sağlamak ve Haçlılar sayesinde bazı yerleri işgal eden Bizans nüfuzunu kırmak için çalıştı. Kastamonu'yu Bizanslılardan geri aldıktan sonra Anadolu'da en güçlü devlet haline geldi. Danişmendli Mehmed Bey'in ölümünden sonra (1142) Ankara-Çankırı civarını da topraklarına kattı. Elbistan'ı da zaptederek bu şehrin idaresini büyük oğlu veliahd **II. Kılıç Arslan'**a verdi.

● Alman imparatorunun 75 bin kişilik ordusundan yalnız 5 bini hayatlarını kurtarabiliyor

I. Haçlı Seferinden sonra Urfa'da kurulan **Frank Kontluğu,** 1144 yılında Musul ve Haleb Atabeyi İmadeddin Zengî ve oğlu **Nureddin Mahmud** tarafından ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine Hıristiyan dünyası **II. Haçlı Seferini** düzenledi.

Bu defa Haçlı ordusunun başında **Mukaddes Roma-Germen İmparatoru III. Konrad, Fransa Kralı VII. Louis** vardı. Bu büyük ordu 1147'de yola çıktı ve aynı yıl İznik'e geldi. **Sultan Mesud,** Alman imparatorunun 75.000 kişilik ordusunu Ceyhan yakınlarında karşıladı. Yapılan korkunç savaşta Alman imparatoru sadece 5.000 kişi ile canını kurtarabilmiş, güçbela İznik'e sığınmıştı.

Fransa kralının komutasındaki ordu 150.000 kişilik idi. Bu ordu da Yalvaç yakınında mağlup edildi ve ağır kayıplar verdirildi. Sağ kalanlar, Alman ordusunun canını kurtarabilen 5000 kişilik birliği ile birleştiler ve ancak deniz yoluyla **Akkâ'**ya çıkabildiler.

Sultan Mesud bundan sonra Ermeni prensi **Stefan'**ı ve 1149'da da **Maraş** ve civarını hâkimiyeti altına aldı. **Urfa Kontluğunu** ve Danişmendli Beyi **Yağı-Basan'**ı kendine bağladı.

Sultan Mesud, ölümünden kısa bir süre önce ülkesini üç oğlu arasında paylaştırmış bulunuyordu. 1156'da ölünce, **II. Kılıçarslan sultan** oldu. Öteki kardeşler ona bağlı olacaklardı.

● II. Kılıç Arslan

Başkent Konya ve civarını alan **II. Kılıç Arslan,** ilk yıllarını isyanları bastırmak ve Bizans saldırılarını püskürtmekle geçirdi. Maalesef kardeşler arasında yine taht kavgaları başlamıştı. Onun için ortanca kardeşini ortadan kaldırmak zorunda kaldı. Küçük kardeşi ise kendisine ait olan Ankara-Çankırı taraflarına çekildi ve Selçuklularla rekabet halinde olan Danişmendli **Yağı-Basan** ile işbirliği yaptı. Danişmendli-Selçuklu çatışmasını fırsat bilen **Ermeni Prensi Stefan** ayaklandı, ama hemen mağlup edilerek cezası verildi. Aynı şekilde fırsattan yararlanmak isteyen **Bizans İmparatoru Manuel'**in kuvvetleri Eskişehir yakınlarında püskürtüldü.

II. Kılıç Arslan, sağlamak istediği birliği engelleyen başlıca düşmanın Bizans olduğunu biliyordu. Batı sınırını emniyete aldıktan sonra Selçuklu Devletinde birliği ve dirliği daha kolay sağlayacağını anlamıştı. Onun için Bizans'la anlaşmak istedi. Bu maksatla, Bizans İmparatoru **Manuel** ile görüşmek üzere **İstanbul'**a gitti. Burada siyasî bir başarı kazandı. Saldırmazlık ve yardımlaşma anlaşması imzalanmıştı.

Bundan sonra II. Kılıç Arslan ülke içindeki bütün isyanları bastırdı. Kardeşi Şehinşah'a ait topraklarla, Danişmendli Beyliğinin topraklarını da ülkesine kattı. **Danişmendli Beyi Zünnun** kaçıp Bizans'a sığındı.

II. Kılıç Arslan'ın kuvveti arttıkça Türkmen kuvvetleri batı sınırlarında toplanmaya başladılar. Tıpkı Malazgirt savaşının öncesinde olduğu gibi Bizans'a akınlar düzenleyerek onun güçlenmesini, ani hücumlara geçme-

sini önlemeye çalıştılar. Bizans imparatoru tehlikeyi anladı ve savaş hazırlığına girişti.

İmparator, yapacağı savaşta, kendisine sığınan Danişmendli Beyini Amasya taraflarına götürüp Kılıç Arslan'a karşı ayrı bir cephe açmayı da planlıyordu.

II. Kılıç Arslan Bizans'ın hazırlıklarını öğrendi ve tedbir almaya başladı. Bizanslılarla yeni ve büyük bir savaş kaçınılmaz hâle gelmişti.

IRAK, HORASAN VE KİRMAN SELÇUKLULARI

darkmalt-cizgili-forum

Miryakefalon Zaferi

Bu zaferden sonra elini ayağını Anadolu'dan tamamen çeken Bizans imparatoru İngiltere kralına şöyle diyordu:

"İhtiyar Türk kadınları ve erkekleri, atlarımızın ayakları altına kendilerini atıyor, süvarilerimizi düşürüp öldürüyor, kendileri de ölüyorlardı..."

Yıl 1176, Eylül'ün 17'si, Selçuklu Türk ordusuyla büyük Bizans ordusunun bir defa daha karşı karşıya geldikleri gün.

II.Kılıç Arslan Anadolu'da birliği sağlamış, Haçlı seferlerinin meydana getirdiği kargaşa yatışmıştı. Türklerin üzerine bütün Avrupa'yı saldırtan Bizans, onları Anadolu'dan atmak amacına ulaşamamıştı. Bunu kendisi yapacaktı.

Bizans imparatoru **Manuel Komnenos,** imparatorluğun dört yanından topladığı kuvvetlerine ilâve olarak **Macar, Sırp, İtalyan, Fransız** ve **Peçeneklerden** ücretli birlikler meydana getirmiş, bunları ordusuna katmıştı.

Muazzam Bizans ordusu, 1176 yılının Eylül'ünde Eğridir Gölü'nün kuzeydoğusuna indi ve burada Türkler tarafından durduruldu. 12-14 Eylül arasında üç gün üç gece devam eden **Düzbel Savaşında** Bizans ordusu bir adım ileri atamadı. Çünkü Türkler, Anadolu'yu anavatan edinmişlerdi ve bu ikinci anavatanı savunmak, kadın-erkek, genç-ihtiyar bütün Türklerin birinci görevi olmuştu. İmparator Manuel Komnenos, daha sonra İngiltere kralına gönderdiği bir mektupta, büyük çarpışmadan ve Türk ordusu ile karşılaşmadan önce Türk halkının kendilerine nasıl karşı koyduklarını şöyle anlatıyordu:

"...İhtiyar Türk kadın ve erkekleri, savaş alanına varmak isteyen süvarilerimizin karşısına çıkıyor, atların ayaklarına atılıyor, süvarilerimizi düşürüp öldürüyor, sonra kendileri de ölüyorlardı..."

Bizanslıların **Miryon** dedikleri bugünkü **Gelendost** ilçesiyle onun üç kilometre kuzeyindeki **"Kefalon"** deresi arasında kalan yer Türk-Bizans hesaplaşmasına sahne olacaktı. Bizans imparatorunun niyetini anlayan **Kılıç Arslan,** Batı Anadolu'ya **Manuel**'den daha önce gelerek onun yolları üzerindeki kaleleri, bu arada **Miryakefalon Kalesi**'ni tahrip etmişti. Fakat Bizans ordusu da çok iyi donatılmıştı. Atlı birliklerden başka çağın en modern kuşatma araçları onlardaydı. Fakat erzak ve mühimmat taşıyan çok sayıda araba ilerlemesini yavaşlatıyordu.

● Yine Turan taktiği

Kılıç Arslan, asıl hücumdan önce bir kaç defa yaptırdığı baskınla, sivil halkın engellemeleriyle, imparatoru ve ordusunu şaşırtmış, yıpratmıştı. Nihayet asıl büyük çatışmayı başlatmanın zamanı geldiğine hükmetti.

Türkler burada da meşhur Turan taktiğini uygulayacaklardı. Bizanslılar bu taktiği öğrenmiş, ama bu tarzda bir savaşı önlemeyi

yer seçimi ve hücum inisiyatifini ellerinde tutmayı öğrenememişlerdi. Türklerin okla, kılıçla ve at üstünde ok atarak gösterdikleri savaş hünerlerini de öğrenememişlerdi.

Bizanslılar, Miryakefalon Kalesi'nin bulunduğu bir geçitten geçmek zorunda bırakılmışlardı. **Manuel**'in ordusunda bulunan tecrübeli subaylar bunun tehlikeli olacağını söylediler, ama, diğer kumandanlar ve mağrur imparator orduya çok güveniyorlardı.

İmparator geçide öncü kuvvetlerini gönderdi. Onların ardından büyük kuvvetlerini de soktu, ağır ağır ilerlemeye başladı. Öncü kuvvetleri Türklerle karşılaşmadıkları için memnundu.

Kılıç Arslan kuvvetlerini geçidin iki yanındaki ve çıkışındaki dağların gerisinde gizlemişti. Bizans ordusunun arkasından gelen ve ağırlıklarını taşıyan çok sayıdaki araba da geçide girinceye kadar varlığını hiç belli etmedi. Kuşatma araçlarını, mancınıkları, çadırları, erzak ve çeşitli silâhları taşıyan bu arabaların geçide girmesi, düşmanın geriye kaçmasını önleyecekti.

Bizans ordusunun ağırlıklarını taşıyan arabalar geçide girer girmez, Türk atlıları yamaçlardan şimşek hızıyla inerek hücuma geçti. Türk süvarileriyle Bizans süvarileri arasında müthiş bir çarpışma oldu. Bizanslılar yanlara açılamıyor, öne ilerliyemiyorlardı. Gerilerini ise kendi arabaları kapatmıştı. Çaresiz savaşı orada kabul ettiler.

Savaş günboyu sürdü. Güneş batmak üzere iken Bizans ordusu perişan olmuş, o büyük geçit onların cesetleriyle dolmuştu. **İmparator Manuel ve maiyeti esir alındı** (17 Eylül Cuma, 1176).

Bu savaş sonunda 5.000 araba dolusu silâh, erzak ve çeşitli malzeme ele geçirildi. İmparator Manuel Komnenos canını kurtarmak için çok ağır bir fidye ödedi.

● Zaferin sonuçları

Miryakefalon zaferinden sonra Bizans'la bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre Bizans, Batı Anadolu'daki istihkâmları kaldırmayı ve ağır bir tazminat ödemeyi kabul ediyordu.

Artık Bizans, Malazgirt Savaşı'ndan bu yana, yüz yıldan beri beslediği **"Anadolu'yu geri alma"** emelinden tamamen vazgeçiyor, bu ümidini yitirmiş bulunuyordu. Bu tarihe kadar Anadolu için **"Türklerin işgali altındaki ülke"** diyen Batılılar, artık **"Türkiye"** demeye başladılar.

Yine bu zaferin sonucu olarak, Selçuklu sınırları batıya doğru genişledi ve denizlere yaklaştı. 1183'te Türkler, Adalar Denizi'ne (Ege'ye) tekrar ulaştılar. Bundan bir yıl sonra da Bizans İmparatoru **İsaakios** Türklere yıllık vergi vermeye mecbur oldu.

II. Kılıç Arslan döneminde Anadolu'da yalnız savaş yapılmadı. Yollar, kervansaraylar, başka mimarlık eserleri de yapıldı. Bilim adamları, şairler yetişti. Altın para basıldı. Venedikliler ve Kıbrıs Krallığı ile ticarî ilişkiler geliştirildi ve halkın refah düzeyi yükseldi.

● İhtiyar Arslan

II. Kılıç Arslan, uzun ve mücadeleli bir hayattan sonra yaşlanmış, yorgun düşmüştü. 11 oğlunu ülkenin çeşitli yerlerine melik olarak, tayin etmiş bulunuyordu. Devleti kendi adına veziri idare etmekteydi.

Kılıç Arslan daha ölmeden çocukları arasında taht için gerginlik başladı. Bir Türk sultanının ölmesi, genellikle taht kavgalarına sebep olduğu için, düşman ülkeler böyle zamanları fırsat sayarlardı. Bu defa kargaşa sultan ölmeden başlamışa benziyordu. Tam bu günlerde **Selahaddin Eyyûbî,** Kudüs'ü Haçlılardan geri almıştı ve Avrupa'da **III. Haçlı Seferi** düzenlenmiş bulunuyordu.

Haçlılar yine Türk ülkesinden geçeceklerdi ve **Kılıç Arslan'ı** ihtiyarlığında yakalamış durumda idiler.

III. Haçlı ordusunun başında **Alman İmparatoru** ile **Fransa** ve **İngiltere** kralları vardı. Akşehir dolaylarında yapılan şiddetli bir savaştan sonra Haçlılar galip geldiler. Konya'ya girip pek çok tahribat yaptılar. Bir yandan bu yenilgi, öte yandan evlatlarının taht kavgasına düşmüş olmaları, ihtiyar sultana son günlerini zehir etti. 1192 yılında, Uluborlu meliki veliaht oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'in yanında, 80 yaşındayken öldü.

● Gıyaseddin Keyhusrev Süleyman Şah III. Kılıç Arslan

Gıyaseddin Keyhusrev, Konya'yı geri aldı ve babasının yerine sultan oldu. Kardeşleriyle mücadele halinde olduğu için saldırıya geçen Bizans ordusunu da yendi. Fakat bir süre sonra kardeşi **Süleymanşah** daha güçlü, daha baskın çıktı ve Konya'yı ona ter-

ketmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Bizans'la anlaşmak ve yardımlaşmak istedi. Fakat bu sırada Hıristiyanlar **IV. Haçlı Seferini** düzenlemişlerdi. Bu defa Haçlılar Bizans'ı zaptederek burada bir Latin Devleti kurdular.

Keyhusrev'in kardeşi Süleymanşah 1204'te öldü, yerine oğlu **III. Kılıç Arslan** geçti. Yaşı pek küçüktü. Türkmen beyleri tahta Keyhusrev'i davet ettiler. Keyhusrev sultan oldu ve kuvvetlerinin başına geçti. Bundan sonra, İstanbul'dan kaçarak Trabzon'da **Pontus Rum Devleti'**ni kuran III. Aleksios' la savaştı ve onu yendi. 1207'de Antalya'yı, 1209'da Ermeni Prensi II. Leon'un yönettiği Sis bölgesini zaptetti. **Eyyûbîlerin** Suriye ve Anadolu'yu istilâ etmelerini önledi. 1211'de, İznik'te bir Rum krallığı kuran **Laskaris'**e karşı yaptığı seferde şehit düştü.

● İzzeddin Keykavus

Keyhusrev'in yerine oğlu **İzzeddin Keykavus** devlet büyüklerinin kararı ile sultan ilân edildi.Kardeşi **Alâeddin Keykubad** bu kararı tanımak istemedi ama tahtı zorla almaya da gücü yetmedi.

İzzeddin Keykavus İznik Rum Kralı **Laskaris** ile anlaştı. Ermeni kralının hediyelerini de kabul etti ve Kıbrıs'la olan ticarî anlaşmayı yeniledi. Bundan sonra Trabzon Rum imparatorunu yenerek esir aldı ve Sinop'a da hâkim oldu. 1216 yılında Antalya'yı zaptetti. Ermeni krallığını hâkimiyeti altına aldı. **Artuklu** ve **Erbil** beylerini kendisine bağladıktan sonra **Eyyûbîlere** karşı bir sefer düzenledi. Ama bunu gerçekleştiremeden Malatya'da hastalanarak öldü (1220).

● Alâeddin Keykubad

Keykavus'un yerine **Alâeddin Keykubad** geçti. Onun zamanında ülke her bakımdan parlak bir devir yaşadı. İmar hareketleri arttı ve zamanımıza ulaşan büyük eserler yapıldı.

Alâeddin, o zamanki adı **Kolonoros** olan kaleyi işgal etti ve bu kaleye onun adından dolayı **"Alâiye"** denildi. Bu isim zamanla **"Alanya"** şeklinde söylenir oldu.

Alâeddin Keykubad Alanya'dan sonra **Kırım'**da çok önemli bir liman olan **Suğdak** şehrini de zaptetti. Suğdak'ın alınmasından sonra Kıpçak Beyleri ve Rus knezleri de Selçuklulara itaat ettiler. **Keykubad,** bundan sonra kumandanlarına Güney Anadolu kıyılarını, **Anamur** ve **Silifke'**ye kadar olan bütün kaleleri zaptettirdi.

Bu sırada doğudan batıya Moğol akını başlamıştı. Moğolların önünden çekilen **Celâleddin Harezmşah** da ülkenin doğusunu tehdit ediyordu. Diyarbekir'deki Artuklu Beyi, Eyyubî hükümdarına tâbi olmuş, ayrıca Harezmşah ile ittifak kurmuştu. Bu gelişmeleri takip eden Keykubad daha fazla vakit geçirmeden doğu seferine çıktı (1226). **Eyyubî-Artuklu** kuvvetlerini yendi ve Artuklu Beyliği'ni kendisine bağladı. Eyyubîlerle bir anlaşma yaptı.

Celâleddin Harezmşah Ahlat'ı ele geçirince, Harezmşah'la da savaşmak zorunda kalan Alâeddin Keykubad 1230'da onun birliklerini yendi ve Erzurum'u işgal etti.

Moğollar Anadolu'ya doğru ilerlemekteydi. Keykubad onlarla iyi geçinmek için Karakurum'da oturan Moğol Kaanı **Ogoday'**a elçi gönderdi, anlaşma teklif etti. Fakat Moğollar, kendi hâkimiyetlerini kabul etmesi ve vergi vermesi şartıyla anlaşma yapabileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad bir yandan şartları kabul eder görünerek onları oyalama yolunu tuttu, bir yandan da tedbirler almaya başladı.

Keykubad önce doğu ve güney sınırlarını emniyete almak istiyordu. Bunun için Van Gölü'nden Tiflis'e kadar olan yerlerde bütün kaleleri zaptetti. Buralara Türk nüfusu yerleştirdi. Anadolu'yu istila etmeyi tasarlayan ve geçitleri tutan Mısır Eyyûbî ordusunu bozguna uğrattı. Harput'u da alarak Artukoğulları'nın buradaki koluna son verildi. Bundan sonra Urfa ve Harran dolayları hâkimiyet altına alındı.

● Alâeddin Keykubad'ın ölümü

Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil, ordusunu yeniden toplamış, Mardin'e yürüyerek büyük tahribat yapmıştı. Onunla da savaş yapılacaktı. Bu arada oğlu **Rükneddin Kılıç Arslan,** törenle veliaht ilân edildi. Sultan Alâeddin artık sefere çıkabilirdi. Fakat tam bu sırada Halifeden, Eyyûbîlerden ve Hıristiyan devletlerden elçiler geldi. Hepsi Moğol tehlikesine dikkat çekiyor, onlara karşı beraberlik teklif ediyorlardı.

Keykubad, komşu ülke elçilerinin tekliflerini olumlu karşıladı. Kendisi de aynı düşüncedeydi ve bunu ülkesinde birliği sağlamak için bir fırsat sayıyordu. Elçilere bir ziyafet

verdi. Yazık ki bu ziyafette zehirlenerek, henüz 45 yaşında iken öldü (1237).

● Moğollar geliyor

Sultan Alâeddin Keykubad'ın yerine, veliahd ilân edilen Kılıç Arslan değil, Erzincan meliki **Gıyaseddin II. Keyhusrev** tahta çıktı. Keyhusrev zayıf, telkinlere çabuk kapılan bir karakterdeydi. Kumandanlardan **Saadeddin Köpek'**in tahakkümü altına girdi ve onun dediklerini yapmaya başladı... Bu kumandan, önce, Selçuklu hizmetine girmiş olan Harezm beylerinden **Kayır Han'**ı öldürttü ve Harezm kıtalarının isyanına sebep oldu. Saadeddin Köpek, türlü entrikalarla, kendine rakip saydığı kumandan ve idarecileri birer birer yok ettirmek istiyordu. Onun bu entrikaları yüzünden memleket karıştı. Sonunda kötü niyeti anlaşılınca kendisi de yok edildi ve ortalık biraz yatıştı.

Fakat, şimdi devleti tehdit eden daha büyük bir tehlike sınırlara dayanmış bulunuyordu. Bu, Moğol istilası idi.

● Kösedağ Savaşı

Moğol ordusu Selçuklu topraklarına girmişti. Temmuz 1243'te, Kösedağ civarında, Selçuklularla **Baycu Noyan** adındaki Moğol kumandanının emrindeki birlikler arasında korkunç bir savaş oldu ve Selçuklular ağır bir yenilgiye uğradı.

Selçuklu Devleti bu bozgundan sonra Moğolların hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu. Moğollar ülkeyi yağmaladılar ve yarım asır boyunca (1308'e kadar) sömürdüler. II. Keyhusrev'den sonra tahta çıkan Selçuklu sultanları, Moğolların emrinde, onların buyruklarını uygulayan birer memur gibi hareket etmek zorunda kaldılar. Yine de isyanlar, taht kavgaları eksik olmuyordu.

Moğollara bağlı Anadolu Selçuklu Devleti, 1256'da, Kızılırmak sınır olmak üzere ikiye ayrıldı. Çökmekte olan Selçuklu Devletinin yıkıntıları üzerinde bir çok beylik doğdu. Artık zayıflayan Moğol baskısına karşı bunlar yer yer bağımsız hareket etmeye başladılar. Bu beyliklerin başlıcaları şunlardı: **Pervane Oğulları, Sahip Ata Oğulları, Karasi Oğulları, Germiyan Oğulları, Saruhan Oğulları, Aydın Oğulları, Ladik Oğulları, Hamid Oğulları, Eşref Oğulları, İnanç Oğulları, Candar Oğulları, Karaman Oğulları ve devletin batı ucunda yer alan küçük Osmanlı Beyliği. Bu küçük uç beyliği, Selçuklu geleneğini ve teşkilâtını devralacak, geliştirecek, dünyanın en büyük, en uzun ömürlü hanedanını kuracaktı.**

darkmalt-çizgiforum
Çizgili Forum

Selçuklularda kültür ve sanat

Dünyada ilk üniversiteyi Selçuklu Türkleri kurdu ve bu üniversitede bir çok ilim adamı yetişti

Selçuklular Anadolu'ya sadece bir askerî güç olarak yerleşmediler. Bir toprağın **"vatan"** olabilmesi yalnız askerî güçle mümkün olamazdı. Türkler Anadolu'ya Türklüğü, Müslümanlığı bütün müesseseleriyle, gelenekleriyle, teşkilâtlarıyla getirmişlerdir. Bu değerlerin, bu geleneklerin kaynağı Büyük Selçuklu İmparatorluğu idi. Yerleştikleri her yere kendi kültürlerini taşıyan Türkler, müesseselerini, zamanın ve coğrafyanın icaplarına göre geliştirmişlerdir.

Selçuklular, karşılaştıkları yeni kültürlerle etkilenmişlerdir ama onların bu yabancı kültürlere etkileri daha fazla olmuştur. İslâm medeniyetinde yeni bir çağ açanlar, İslâmiyeti kabul etmiş olan Türklerdir.

Selçuklular devlet idaresinde teşkilâtlanmaya, dinî hayat, adalet, eğitim, ekonomi, bilim, sanat ve edebiyata da önem vermiş, büyük eserler meydana getirmişlerdir.

Dünyada **ilk üniversiteyi Selçuklular kurdular. Ahîlik** teşkilâtını kuranlar da Selçuklulardır. İslâm dünyasının fıkıh, kelam, tefsir ve hâdisçilerinin çoğu ve ünlü sûfîler Selçuklular devrinde ve onların himayesinde yetişmiştir. Selçuklu başkentleri ve onlar zamanında Anadolu birer ilim merkeziydi. Dünyanın her tarafından ilim adamları buralarda toplanıyor, himaye görüyorlardı.

Türk sûfîleri, özellikle Selçuklular devrinde, ahlâkı, sadeliği, ruh temizliğini gaye saymış, onu, eski Türk **"alp"**lık ve **"fütühat"** düşüncesiyle birleştirmişlerdir. İran sûfîliği daha ziyade bir sanattı ve sanatkârane bir dünya görüşüne vasıta idi. Türk tasavvuf mensupları, Türk sûfîleri, Anadolu'da, ahlâk ve ruh temizliği ile beraber, yurt tutulması, yurt savunması için cengâverliği, kahramanlığı da telkin etmişler ve Orta Asya'da **"Alp-erenler"** olarak, Anadolu'da ise **"Baba'lar", "Abdallar"** ve **"Gaziler"** olarak vatanî görev yapmış, rehber olmuşlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra **Ertuğrul Gazi'**nin küçük aşireti kısa zamanda büyük, güçlü bir imparatorluk haline gelmişse, bunda, o alp-erenlerin, babaların, abdalların, Selçuklu Devleti'nden miras alınan değerlerin, birinci derecede rol oynadıklarını unutmamak gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılan Japonya ve Almanya'nın kısa zamanda kalkınarak yeniden güçlü birer büyük devlet olmalarında nasıl savaştan önceki dönemlerden miras aldıkları kültür, bilim ve **"bilen insanlar"** birinci derecede rol oynamışsa, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, Osmanlı Beyliği'nin muazzam Osmanlı İmparatorluğu haline gelmesinde de, Selçuklulardan, Orta Asya Türklüğünden devralınan teşkilât ve kültür mirasları, **'baba'**lar, **'abdal'**lar, **'gazi'**ler, **'bilen insanlar'** öyle rol oynamışlardır. Zaten, Selçuklu Devleti nasıl daha önceki Türk devletlerinin devamı ise, Osmanlı Devleti de öyle Selçukluların devamıdır. Değişen sadece hanedandır, isimdir.

★

Yukarıdaki bölümde, Selçukluların kültür ve medeniyeti hakkında çok kısa bir özet sunduk. Şimdi, yeryüzünde kurulan ilk üniversite olan **"Nizamiye Medresesi"** ile, devrin ilim ve sanat alanındaki bazı ünlülerini, eserlerinden örnekler vererek tanıtmağa çalışacağız. Elbette, Selçuklu döneminin bütün sanat verimlerini saymaya ve göstermeye, kitabımızın önceden belirlenen hacmi yetmeyecektir. Ama en önemlilerini sayabiliriz.

● Dünyada kurulan ilk üniversite: NİZAMİYE

Dünyada **"üniversite"** denebilecek ilk medrese, **Sultan Alparslan'ın** emri ve himayesiyle, 1066 yılında Bağdad'da kurulmuştur. O güne kadar ilim öğrenmek isteyenler kendi kendilerini yetiştiriyor veya ünlü hocaların yanında çalışarak onlardan ders alıyorlardı.

Sultan Alparslan'ın Bağdad'da, Dicle kenarında kurduğu üniversite o devrin parasıyla 60.000 dinar (altın)a mal olmuştu. Devrin en tanınmış bilginleri bu üniversiteye müderris yani profesör olarak alınmış, kendilerine yüksek maaş bağlanmıştı. Öğrenciler burada parasız yatılı okuyorlardı. Profesör, öğrenci ve diğer hizmetlilere bedava yiyecek verilirdi. Üniversitenin çok zengin bir kütüphanesi vardı. Masrafların karşılanması için bu üniversiteye çarşılar, han, hamam ve çiftlikler vakfedilmişti.

Binasının cephesinde **"Nizamül-mülk"** yazıldığı için adına **"Nizamiye"** denmiş olan bu medresede, yalnız dinî bilgiler ve hukuk değil, **filoloji, matematik, astronomi** gibi müsbet ilimler de okutulurdu. Dünyanın ilk üniversitesi denmesinin sebebi de budur. Buna benzer müesseseler Avrupa'da çok daha sonra kurulmuştur. Türk illerinde Nizamiye medresesi örnek alınarak daha başka öğrenim müesseseleri de açılmıştır.

Nizamiye'den yüksek vasıfta bilginler yetişmiş, bunlar imparatorluğun her tarafında önemli görevler almışlardır.

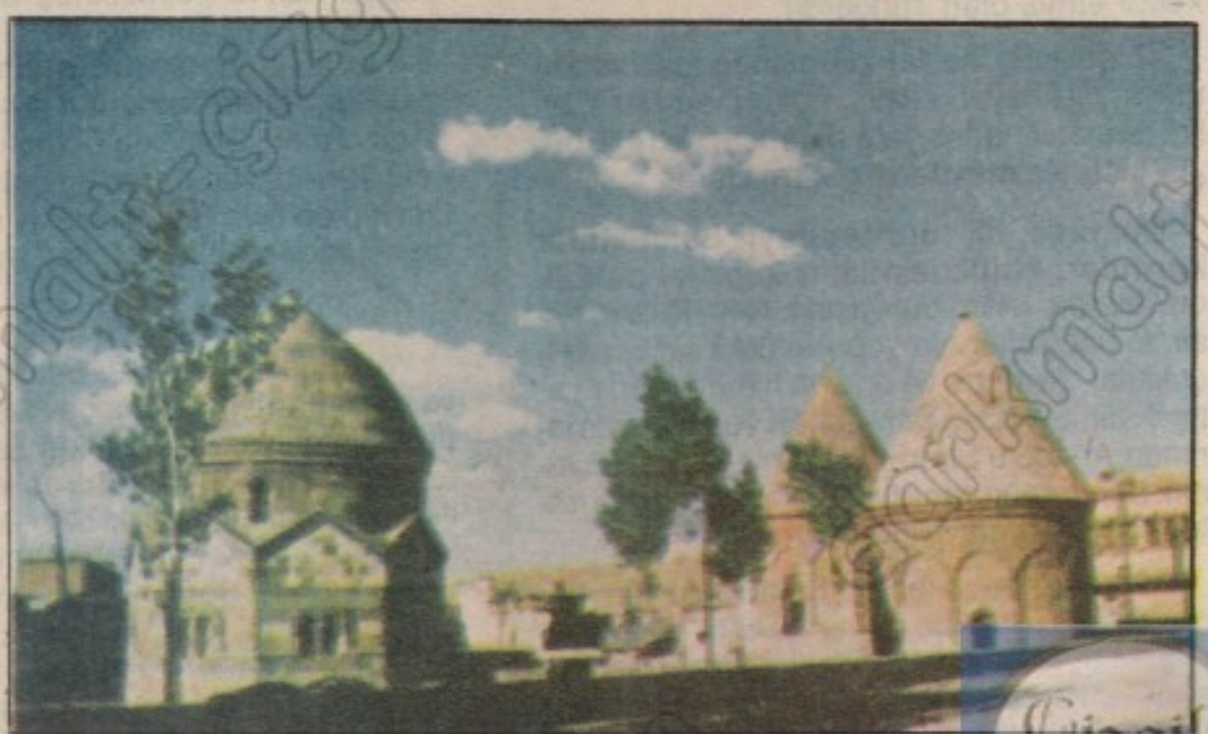
● Matematik ve astronomi

Selçuklular, **matematik, astronomi, tıb, kimya** gibi ilimlerde yüksek bir seviyeye ulaşmışlardı. **Melikşah** zamanında yapılan **"Takvim-i Melikşahî"** astronomide ne derece ileri olduklarını göstermeye yeter.

Melikşah zamanında **Ömer Hayyam, Muhammed Bayhakî, Ebül-Muzaffer İstifzârî, Necib Vasıtî** gibi bilim adamları büyük eserler vermişlerdir. Bugün daha çok rubaileri ile tanınan **Ömer Hayyam** büyük bir matematikçi ve astronom idi. Onun başkanlığında bir heyet, Melikşah'ın teşvik ve himayesiyle bir rasathane kurmuş ve burada yeni bir takvim düzenlemişlerdi. Sultan'ın lâkabına izafeten **"Celâlî Takvimi", "Takvim-i Melikşahî", "Tarih-i Celâlî", "Tarih-î Melikî"** gibi adlar verilen bu takvim, **Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi esasına göre hazırlanmıştı ve halen kullanılmakta olan milâdî takvime göre daha sahih hesaplara dayanıyordu.** Oysa, o tarihten 540 yıl sonra Galile **"dünya dönüyor"** dediği için aforoz edilecekti.

Ömer Hayyam bu takvim hakkında **"Zîc-i Melikşahî"** adında bir de açıklama kitabı yazdı. Ayrıca **"Levâzim'ül-Emkine"** adlı eseri ile mevsimleri, iklimleri ve sebeplerini açıkladı.

Celâlî Takvimi, Melikşah hayatta olduğu sürece kullanıldı, fakat onun ölümünden sonra terkedildi. Çünkü Milâdî takvim **Hz. İsa'**

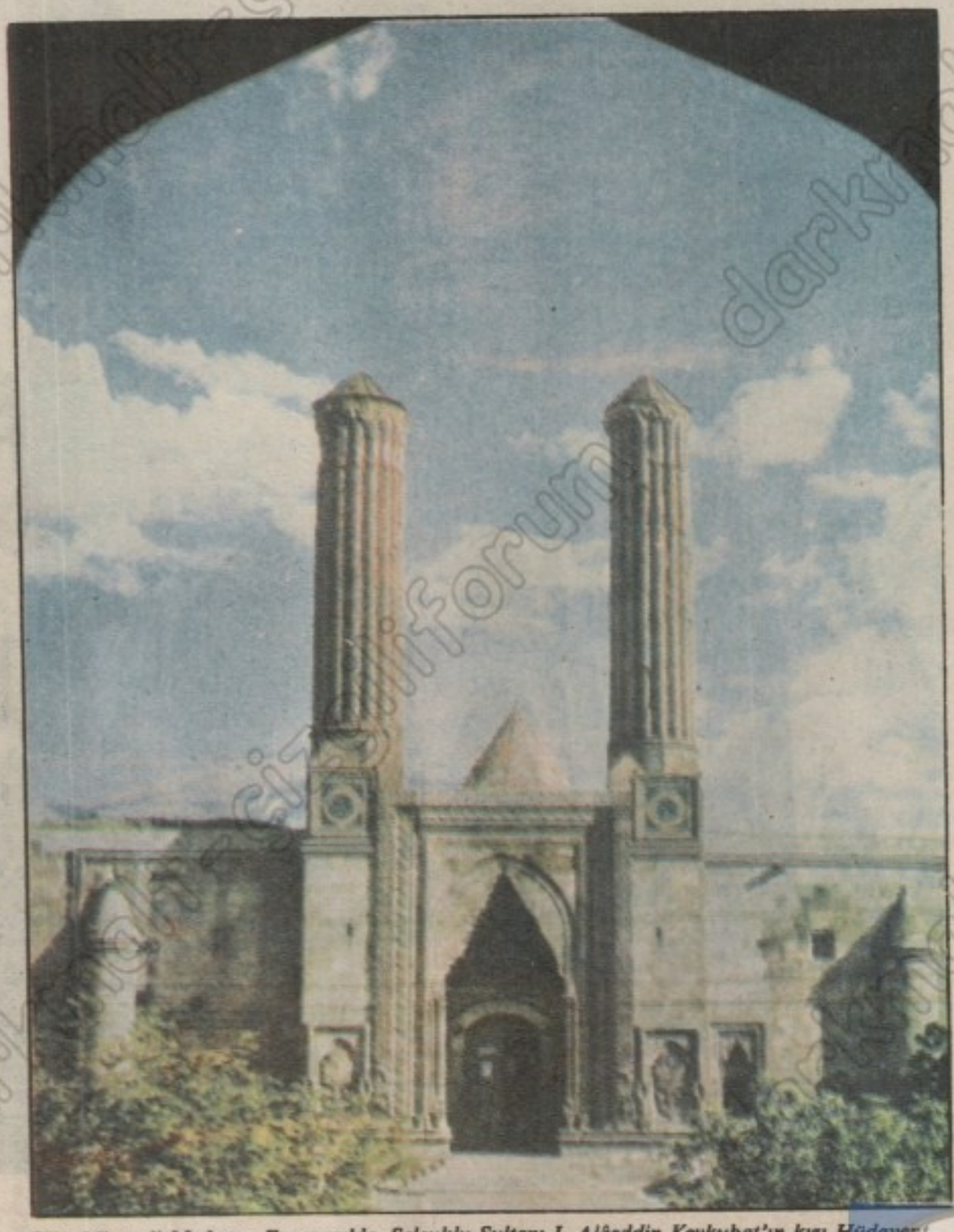

Erzurum'da "Üç Kümbetler" (Selçuklu 12 yy. eseri)

nın doğum yılından, İslâmî takvim **Hz. Muhammed**'in Medine'ye hicret ettiği yıldan başlarken, Celâlî takvim 1079'dan başlıyor, yanı başlangıç olarak **Melikşah**'ın saltanat devrini alıyordu.

Selçuklular devrinde boya sanayii gelişmiş, kâğıt imalâtı ilerlemiş, büyük tabipler ve dilciler de yetişmiştir. Anadolu'nun bir çok yerinde (Kayseri, Sivas, Konya, Alâiye, Divriği, Çankırı, Kastamonu vb.) hastaneler inşa edilmişti.

Selçuklular devrinden zamanımıza kalan değerli tarih kitapları da yazılmıştır. **İbnül Hassûl**'un **"Risale-i Melikşahîye"**si, şair **Ebû Tahir-i Hatûnî**'nin **"Tarih-i Al-i Selçuk"**u, şair **Muizzî**'nin **"Siyer-i Fütûh-i Sultan Sencer"**i, **Hemedanî**'nin **"Unvan'us-Siyer"**i bunlar arasında sayabileceğimiz eserlerdir. Ayrıca **Bayhakî, Ali Kainî, İmadeddin İsfahanî, İbn'ül Cevzî, Râvendî, Sibt** gibi tarihçiler Selçuk çağını anlatan eserler yazmışlardır.

Çifte Minareli Medrese: *Erzurum'da. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın kızı Hüdavent Hatun tarafından 1253 yılında yaptırılmıştır.*

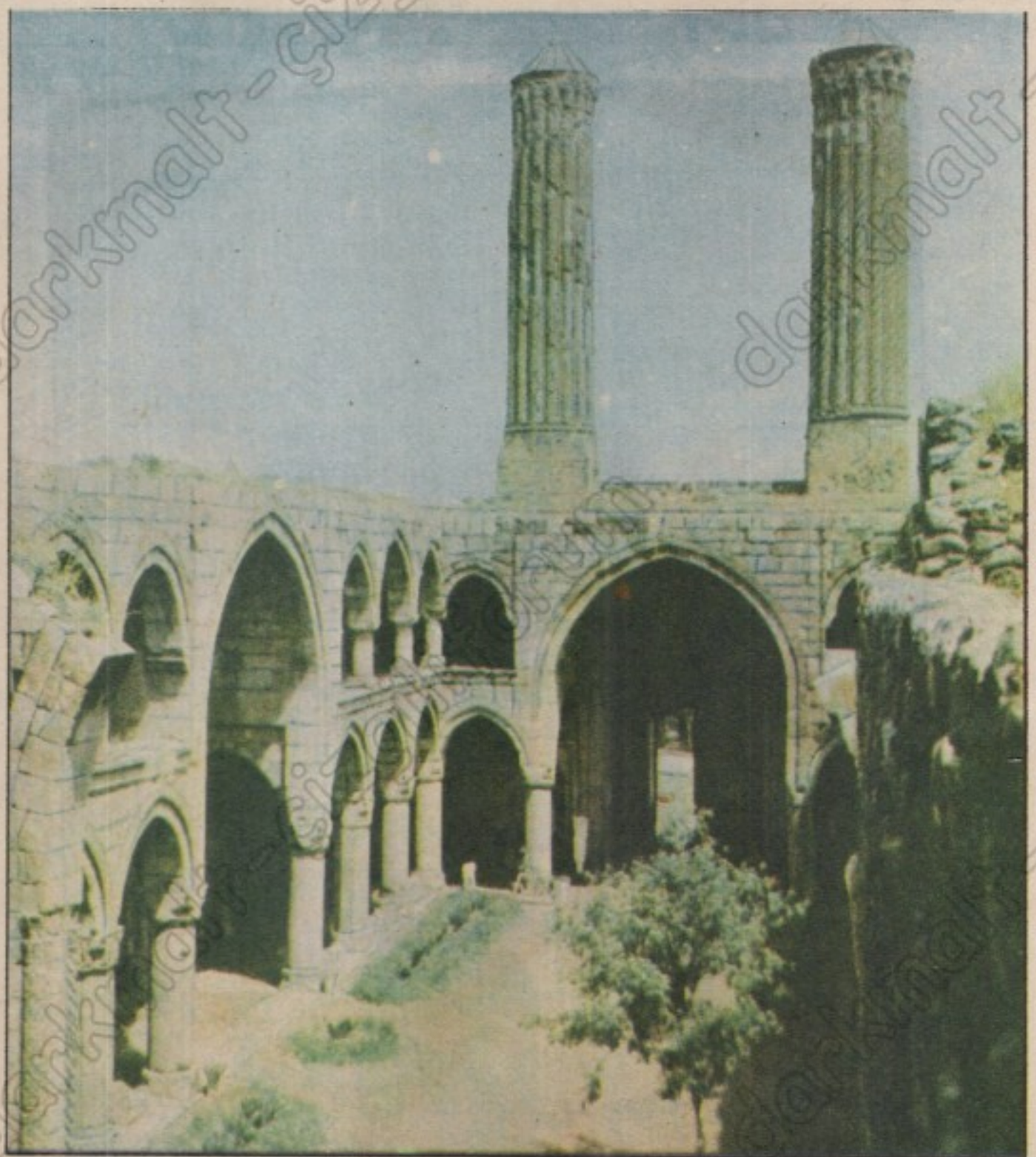
darkmaliçizgiforum
Çizgili Forum

● Mimarlık-sanat

Selçuklular binlerce mimarlık eseri meydana getirmiş, bunları şaheser çinilerle, renkli yazılarla, sayısız güzel motiflerle süslemişlerdir. Saray, kervansaray, cami, mescid, medrese, türbe, kümbet, çeşme... ve daha bir çok mimarlık eseri meydana getiren Selçuklular, taşı, tahtayı ve demiri en güzel şekilde yontmuş, şekillendirmişlerdir.

Uygur-Türk sanatının bir devamı olarak kitap kapaklarına yapılan resimler ve minyatürler de Selçuklularda ayrı bir sanat dalı olarak gelişmiştir.

Selçuklular, üzerinde insan figürleri bulunan paralar basmış, kuş, boğa, çift başlı kartal kabartmaları yapmışlardır. Kubbe yapımında ve sütun başlıklarının oymalarında da yenilik getirmiş, kendilerine özgü bir üslûp ortaya koymuşlardır.

Erzurum Çifte Minareli Medresesi'nden başka bir görünüm

Mevlânâ, Yunus Emre, Nasreddin Hoca gibi meşhurlar Selçuklular devrinde yaşadı

Selçuklularda 1277'ye kadar resmî dil ve kültür dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmış, bu durumdan da daha çok Fars edebiyatı yararlanmıştır. Çünkü ünlülerin çoğu, meselâ **Mevlânâ Celaleddin-i Rumî,** eserlerini Farsça, bazıları da Arapça yazmışlardır. Fakat halk Türkçe konuşmaya devam etmiş, Türkçe yazan büyük şair ve sûfîler de az olmamıştır. Böylece, Türk-Fars-Arap kültürleri arasında bir mücadele başlamış, bu mücadele Türkçenin ve Türk kültürünün zaferiyle sonuçlanmıştır.

Millî geleneklerine bağlı Türkmenler, Anadolu'ya yerleşen Türk boyları, dillerine, örf ve âdetlerine sımsıkı bağlı kaldıkları gibi, devletin Farsça ve Arapçaya öncelik vermesinden de hiç memnun olmamışlardır. Bunun içindir ki Selçuklu tahtında hak iddia eden ve bütün Türk kütlelerinin desteğini kazanmak isteyen **Karamanoğlu Mehmed Bey,** 1277 yılında, meşhur fermanında **"Bu günden sonra divânda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşulmayacaktır"** demiştir.

Böylece, Arapça Kur'ân dili olduğu için medrese duvarları arasında kullanılmaya devam etmiş, fakat başka alanlarda kullanılmaz olmuştur. Farsça ise günlük konuşma dili olmaktan tamamen uzaklaştırılmıştır.

Fakat, Türkçenin devlet dili olarak güçlenmesi ve bu dille yazılmış büyük bir edebiyatın doğması 13. yüzyılın sonundan ve 14. yüzyıl başlarından itibaren görülecektir.

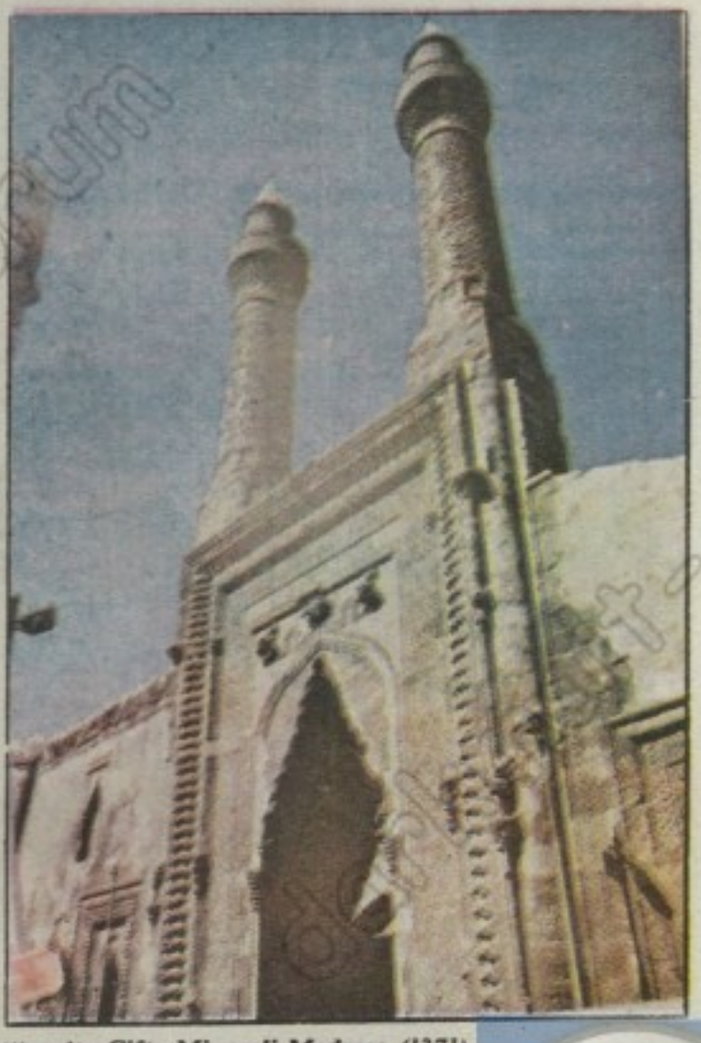

Selçuklular devrinden Kur'ân nokta motifi

Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan en ünlü ve en büyük tasavvuf şairleri şüphesiz **Mevlânâ Celaleddin-i Rumî** ile **Yunus Emre**'dir. Bektaşîlerin ve yeniçeri ocağının "pîr"i **Hacı Bektaş Veli** de bu devirde yaşamıştır.

Türk tarihinin en ünlü mizah üstadı, zekâsı ve fıkralarıyla dünyaca tanınmış halk filozofu **Nasreddin Hoca** da Anadolu Selçukluları döneminde, 1208-1284 yılları arasında yaşamış,I. Alâeddin Keykubad,II. Keyhusrev, IV. Kılıçarslan ve III. Keyhusrev devirlerini görmüştür.

Devrin öteki ünlü şairleri arasında **Dehhanî**'yi,Mevlânâ'nın oğlu **Sultan Veled**'i, **Çarhname** adlı eseri yazan **Ahmed Fakih**'i, **Şey-**

Sivas'ta Çifte Minareli Medrese (1371)

yad Hamza'yı sayabiliriz. Fakat yaşadıkları devirden bu güne kadar, kendi sahalarında aşılamayan üç Türk büyüğü, **Mevlânâ Celaleddin Rumî, Yunus Emre** ve **Nasreddin Hoca**'dır. Onları hayat hikâyeleri ve eserlerinden örneklerle tanıtmaya, daha doğrusu herkesçe bilinen bu ünlüleri bir defa daha hatırlatmaya çalışacağız.

Sivas'ta Gökmedrese (1371)

darkmalt Çizgili forum darkmalt

Mevlânâ Celaleddin Rumî

"Seviyoruz ve hayatımızın iyiliği o yüzden."

HAYATI: Mevlânâ Celaleddin Rumî, 30 Eylül 1207'de, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Babası **Sultan-ül Ulema** (Bilginler Sultanı) lâkabıyla anılan ve Harezmşahlar ülkesinin büyük sûfîlerinden olan **Bahâeddin Veled,** annesi ise Harezmşahlar ailesine mensup olduğu söylenen **Mümine Hâtun**'dur.

Bahâeddin Veled'in Harezmşah sultanı ile arası açılınca, aile Belh'ten ayrıldı. O sırada Celaleddin ancak 5 yaşında idi. Önce Hicaz'a, oradan Şam'a gittiler. Kısa bir süre sonra Anadolu'ya geçip Larende'ye (Karaman'a) yerleştiler. Burada 7 yıl kaldılar. Celaleddin Rumî 18 yaşına gelmişti. Burada Semerkantlı Hoca Lala Şerafeddin'in kızı **Gevher Hatun** ile evlendi. Bu evlilikten **Mehmed Bahâeddin** ile **Alâeddin Mehmed** adlı iki oğlu dünyaya geldi ki birincisi **Sultan Veled** lâkabı ile anılır ve Mevlevî tarikatının asıl kurucusu odur.

Selçuk Hükümdarı Sultan Alâeddin'in daveti üzerine Konya'ya gelen Sultanlar Bilgini, buraya yerleşti. Babası 1231'de vefat eden Mevlânâ da, ölüm tarihi olan 1273'e kadar Konya'da kaldı. Bu bakımdan o **"Anadolulu"**dur. Zaten **"Rum"** veya **"Rumeli"** o tarihte Anadolu için kullanılan bir isimdir. **"Mevlânâ"** deyimi ise **"Efendimiz"** anlamına gelir. Buna göre Mevlânâ Celaleddin Rumî **"Efendimiz Anadolulu Celaleddin"** demektir.

● İki denizin buluşması

İlk derslerini babasından alan Mevlânâ, daha sonra **Seyyid Burhaneddin Tirmizî'** nin yanında bilgisini arttırmıştır. Fakat onu en çok etkileyen 1244 yılında Konya'ya gelen **Şems-i Tebrizî** olmuştur. Mevlânâ, Tebrizli Şems ile karşılaştıktan sonra ona sâfiyane bir sevgiyle bağlanmış, zâhiri bilgilerin sınırladığı ilim ve dış ibadet dünyasından çıkarak, duygu ve düşünce dünyasının geniş ufuklarına yönelmiştir. Bundan sonra Mevlânâ, **sema'** nın zevkini, musikînin tadını, şiirin derinliğini duyarak, tasavvuf edebiyatının eşsiz şairi olmuştur.

Mevlânâ'nın Konya sokaklarında Tebrizli Şems ile karşılaşmasıyla ilgili olarak şu olay anlatılır: **"...Şems sokakta giderken İplikçi Medresesi'nden dönen Mevlânâ'yı görür ve atının dizginini tutarak ona sorar: 'Ey Bilginler Bilgini, acaba Hz. Muhammed mi büyüktür yoksa Bayezid Bistamî mi?..' Mevlânâ 'Bu nasıl sorudur, Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Burada Bayezid'in sözü mü olur?' der. Bunun üzerine Şems, 'Peki, o halde neden Hazreti Muhammed Kalbim paslanır da bu yüzden Rabbime günde yetmiş kere istiğfar ederim' diyor da, Bayezid, 'Kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim, cesedimin içinde Allah'tan başka bir varlık yok' demekte? Mevlânâ bu zor soruya şu cevabı verir: Hazreti Muhammed günde yetmiş makam aşmakta idi. Her makam ve mertebeye vardığında önceki makam ve mertebedeki bilgisinden ötürü istiğfar ediyordu. Bayezid'e gelince, o, ulaştığı makamın yüceliğinden geçti, o sözü söyledi."**

Bu karşılıklı konuşmadan sonra iki velî birbirleriyle kucaklaştılar. Bu buluşmanın olduğu yere **"iki denizin buluştuğu yer"** anlamına gelen **"Merc-el Bahreyn"** adı verildi.

FELSEFESİ VE SANATI: Mevlânâ'nın yolu, **"En Büyük Hakikat"** dediği Allah'a, bilgi, tefekkür, sanat ve aşk ile varmak isteyenlerin yoludur. En büyük tasavvuf şairi kabul edilen Mevlânâ, bir **'vahdet-i vücut'** (Varlık Birliği)çu idi. Ona göre insan **"Allah"**tan kopan **ruh** padişahının **nefis** denilen madde ve ihtiras ordusunu yenmek ve yalnız **"varlık"**ta **"birlik"** özlemine, o maşukaya gönül vererek tekrar **Allah**'a ulaşmak mümkündür. İn-

san, **"Büyük Hakikat"**e ulaşmak için, gönlünü, idrakini yormalı, duyduklarını, düşündüklerini söylemelidir. Diliyle söylemeye gücü yetmezse, ruhunun ulaştığı sırları sazlara ve sema'lara söyletecektir. Bunlarla da söylenemeyecek büyük sırlara erdiği zaman susacaktır.

Mevlânâ, İslâm imânının bütün esaslarına, emirlerine, **Allah**'a ve **Peygambere** tam bir ihlasla bağlı idi. **"Kur'ân'ın bendesiyim"** diyor ve Hz. Muhammed'e sevgi ve saygısını şu sözleriyle belirtiyordu: **"Ben Muhammedi Muhtar'ın yolunun toprağıyım. Eğer size benim bundan başka bir sözümü naklederlerse ben kimseden de, o sözden de bîzarım".**

Mevlânâ'ya göre aşk Tanrı vasıflarındandır. En büyük hakikate insanı aşk ulaştırır; gaye budur. Aşkın kaynağı da ruhtur. **"İnsan neyi ve kimi severse sevsin, bu sevgi hakiki varlığadır". "Bu aşk, insanı insan eden hırstan, kibirden, varlıktan ve benlikten kurtaran tek ilâçtır."**

*Menakıb-ı **Hazret-i Mevlâna**'dan: **Mevlânâ** Hazretlerine bir boğa saygıda bulunuyor*

MEVLEVÎLİK: Mevlevî tarikatını, Mevlânâ'nın oğlu **Sultan Veled** kurdu. Fakat bu tarikatın temeli, Mevlânâ'nın hayat felsefesine, din ve dünya görüşüne dayanır. Bu görüş Tanrı ile evrenin birliğidir. Gerçek varlık Tanrı'dır. Her şey Tanrı'dan gelir, sonunda yine Tanrı'ya gidecektir. Yaratılmışlar içinde en yücesi insandır. Allah insanı ilâhî özlerle, yüce nitelik ve yeteneklerle donatmıştır ki insanın yüceliği bundan ileri gelir. **"İrfan"** bu yüceliği kavramaktır ve ancak aşk ve sezgi ile kazanılır. Gönlünde aşk ateşi, ruhunda Allah sevgisi bulunmayan, bu derin anlamı kavrayamaz. Mevlevîliğin anladığı aşk insanın insana karşı duyduğu geçici sevgi değil, Allah'a duyulan sınırsız, derin ve karşılıksız sevgidir. Sonsuz coşkunluktur.

Mevlevîliğin 12 temel ilkesi vardır: 1.İnsanlığa hizmet etmek, 2.Başkalarına her zaman iyi ve güzel davranmak, 3.Mesnevî okumak ve mutasavvıf olmak, 4.Aklı iyi kullanmak, hikmet sahibi olmak, 5.Dindar olmak, 6.İçini her zaman temiz tutmak, 7.Mevlânâ'yı pîr tanımak, 8.Mevlânâ'nın yolundan ayrılmamak, 9.Allah'tan, Hz. Muhammed'den sonra Mevlânâ'ya bağlanmak, 10.Bilgili olmak, bilim öğrenmek, 11.Alçak gönüllü, güleryüzlü, sabırlı ve nazik olmak. 12.Maddî ve manevî bakımdan temiz olmak.

MEVLEVÎ SEMA'I: Dervişlerin kudüm, ney, nısfiye gibi çalgılar eşliğinde, ayakta, toplu olarak ve dönerek yaptıkları törendir. Bir çeşit ayakta zikretmek şeklinde olur ve **ruhun Allah'a kanatlanması** anlamına gelir. Çünkü Mevlevî inancına göre bütün gök katları Allah sevgisiyle döner, insanın da bu dönüşü uygulaması gerekir. **Kur'ân-ı Kerîm**'de geçen ve **"Ne yana dönerseniz Allah'ı görürsünüz"** mealindeki âyet buna kaynak gösterilir. **"Mevlevî"** kelimesi de **"tevellu"** dan türemiştir ve **"dönen"** anlamına gelir.

Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü gecesinde yapılan törene **"Şeb-i urs"** yani **"düğün gecesi"** denirdi. O gece sema meclisi kurulur, helvalar yenir, sohbet edilir, eğlenilirdi. Sonradan **Şeb-i urs** yerine **"Şeb-i arûs"** denildi ki bunun anlamı **gelin gecesi, gerdek gecesi** veya **vuslat gecesidir.** Çünkü Mevlânâ'nın ölümü ayrılık değil kavuşma, vuslat sayılır. Çünkü o ölümle **'varlıkta birlik'** maşukasına kavuşmuştur.

● Mevlânâ'nın eserleri

Mevlânâ eserlerini o devrin edebiyat dili olan Farsça ile yazmış, bundan dolayı da hâ-

Sema âyini

lis bir Türk olduğu halde, en güzel şiirlerini İran edebiyatına kazandırmıştır. Mevlânâ'nın yarısı Farsça yarısı Türkçe yazılmış **"mülemma"** denilen mısraları, tamamen Türkçe olan beyitleri de vardır.

Mevlânâ ve eserleri hakkında Türkçe ve yabancı dillerde pek çok inceleme ve tercüme yapılmıştır. **Mesnevî**'nin bu günkü dile en başarılı tercümesini Abdülbaki Gölpınarlı ile Dr. Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu yapmışlardır. Gölpınarlı'nın tercümesi düz yazı ile, Hacıtahiroğlu'nun tercümesi ise kendi vezni ile manzum olarak yapılmıştır. Fakat Hacıtahiroğlu tercümesinin henüz **2113** beyti yayınlanmıştır. Mesnevî'nin tamamı **25.618** beyittir.

Batı'da Mesnevî üzerine en ciddî araştırmayı yapan ve bu eseri tercüme eden İngiliz şarkiyatçısı **Reynold A. Nicholson**'dur. Nicholson'un bu konudaki eseri 8 cilttir.

DİVÂN-I KEBİR: Mevlânâ'nın en güzel şiirleri **Divan-ı Kebir**'dedir. Bu divanda 2073 gazel ve 1791 rubai vardır. Buna göre rubailer 3506 beyittir. Gazeller de 21.366 beyittir ki böylece eser 24.872 beyit oluyor. Fakat basma nüshadaki beyitler daha fazladır.

MESNEVÎ: Mevlânâ'nın yalnız İslâm ülkelerinde değil bütün dünyada en çok tanınan eseri budur. 6 cilttir ve 25.618 beyitten oluşur. Mevlânâ bu eserinde **vahdet-i vücut** inanışını öğretiyor, Allah'a varma yollarını arıyor ve **Kur'ân-ı Kerîm** ile O'nu getiren **Hz. Muhammed** ona ilham kaynağı oluyor.

FİH-İ MÂFİH: Mevlânâ' meclislerinde, onun yaptığı konuşmaları bir araya getiren bu eserde 70'ten fazla sohbet vardır. Farsça ve düz yazı ile yazılmıştır. Sohbetlerin ana konusu tasavvuftur.

MEKTUBAT: Bu eser, Mevlânâ'nın mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir. Eserde 147 mektup yer alır. Bunların çoğu birisini tavsiye etmek veya birine yardım edilmesini istemek için yazılmış mektuplardır.

MECALİS-İ SEB'A: Mevlânâ'nın yedi vaazını bir araya toplayan ve **"Mevaiz-i Mecalis-i Seb'a"** adını taşıyan bu eserde yine tasavvufla, ahlâkla ilgili konular, öğütler yer alır.

Çizgili Forum

Mevlânâ'dan örnekler

(Mevlânâ'nın eserleri Türkçeye bir çok kişi tarafından tercüme edilmiştir. Bizce Abdülbaki Gölpınarlı'nın tercümeleri en iyilerindendir. Örnekleri daha çok Gölpınarlı'nın tercümelerinden aldık.)

"Ey rüşvet yiyen, sen fil yavrusunu yiyorsun. Bu yüzden fil sana düşmandır. Bir gün gelip seni yok edecektir."

★

"Yaratılış daimidir ve dünya bir savaş âlemidir. Eskiler yıpranıp gider, yeniler gelir. Fakat biz, dünyayı öylece hep durur gördüğümüzden bu sürekli yenilenmeden pek haberdar değiliz."

★

"Her sebep eserinden yücedir. Çakmak kıvılcımdan üstündür. Zaman bakımından dal meyvadan önce gelir, fakat hüner bakımından meyva daldan ileridir. Çünkü ağaçtan maksat meyvadır. Şu halde, gerçekte meyva evveldir, ağaç sonra gelir."

★

"Rebabın dili Türk olsun, Rum olsun, Arap olsun, âşıkların dilidir... Rebab aşk susuzlarını sular, dostlara mûnis olur. Bulut nasıl gül bahçesindeki gülleri sularsa, rebab da öyledir, ruh gıdasıdır, aklı başında olanların sâkîsidir..."

★

"Sohbet vardır, kılıca benzer; bostanı, ekini kış gibi kesip biçer. Sohbet vardır, ilkbahara benzer; her tarafta sayısız meyvalar bitirir."

★

"Adalet her şeyi lâyık olduğu yere koymaktır: Ayakkabı ayağında, külâh başında."

★

HEP YUKARILARA DOĞRU

Seni bildim bileli,
ey balçık dünya,
başıma nice belalar geldi,
nice mihnet ve dert.
Seni sırf beladan ibaret gördüm,
seni sırf mihnetten, dertten ibaret.

İsa'nın yurdu değilsin sen,
yayıldığı yersin eşeklerin.
Nerden tanıdım seni bilmem ki,
nerden parçası oldum bu yerin?

Bana vermedin bir yudum tatlı su
sofranı yaydın yayalı.
Elimi, ayağımı bağladın gitti,
elimin ayağımın farkına varalı.

Bırak da bir ağaç gibi,
yerin altından çıkarıp ellerimi,
sevgilinin havasıyla haşir neşir olayım,
uzayıp gideyim bari.

Ey çiçek, dedim çiçeğe,
dedim, bu küçük yaşta sen,
neden ihtiyar oldun bu kadar,
dedim, nasıl oldu bu böyle?

Çocukluktan kurtuldum, dedi çiçek,
sabah rüzgârını tanıyalı;
zira, hep yukarılara doğru çıkar
yukarlardan gelmiş bir ağaç dalı.

Ve ilâve etti çiçek:
Madem aslımı tanıdım,
madem topraktan olma değilim ben,
madem mekânsızlık âlemi aslım,
artık bana tek bir şey düşecek:
Yücelip aslıma gitmek.

Sus yeter artık
var git yokluğa haydi,
yoklukta yok ol.
Git, yokluklardan tanı
yokluktan var olanı!

MESNEVÎ'den

(Abdullah Özkenz Hacıtahiroğlu'nun Mesnevî tercümesinden ilk beyitler.)

Dinle neyden duy neler söyler sana,
Derdi vardır ayrılıklardan yana,

"Kestiler sazlık içinden, der beni;
Dinler, ağlar: Hem kadın, hem er beni.

Göğsü göz göz ayrılık delsin de bir,
Sen o gün benden işit özlem nedir.

Her kim aslından uzak düşsün: Arar;
"Asl"a dönmekçin bir uygun gün arar.

Dost'a kâh yoldaş olup, kâh düşmana,
İnleyip sesler duyurdum her yana.

Dost olur -zannınca- her insan bana,
Sırlarım gel gör ki meçhuldür ona.

Sırlarım olmaz iniltimden uzak,
Her göz etmez fark, işitmez her kulak.

Saklı olmaz birbirinden can ve ten,
Canı görmekçin izin yok bil ki sen.

Bir ateştir, yel değildir ney sesi;
Kim ateşsizdir: Yok olsun böylesi.

Sevgiden ağlar eğer ağlarsa ney,
Sevgiden çağlar eğer çağlarsa ney.

Ney o şeydir: Perde yırtıp perdesi,
Dost edinmiş dosta hasret herkesi.

Hem devâdır ney denen şey hem zehir,
Bir bulunmaz arkadaştır: Hemfikir.
Anlatır ney: Aşkı Mecnun'un nedir,
Kanlı bir yoldan haber vermektedir.

Müşteri ancak kulak: Söz satsa dil,
Ancak âşık akla mahrem, böyle bil.

Derdimizden gün zamansız dolmada,
Her yanlış bir günle yoldaş olmada.

"Geçti gün" der, etmeyiz yersiz keder;
Var ol, ey sen tertemiz insan, yeter.

Yurdudur engin: Balık kanmaz suya,
Rızk eğer eksikse: Gün dolsun mu ya!

Anlamaz olgun adamdan, ham adam;
Söz hem az hem öz gerektir vesselâm.

DEĞİRMEN

Gönül buğday tanesine benziyor,
bizse değirmene.
Değirmen nereden bilecek
Bu dönüşün hikmeti ne?

Değirmen taşına benziyor beden,
düşünce ve kaygı, suyu.
Su kulak kabarttı, dinledi.
taş başından geçeni söyledi durdu.

Su der ki:
Değirmencidir suyu arka döken,
ona sor sen bu işi.
Ey ekmek yiyen, der sana değirmenci,
ekmekçi dediğin de kim oluyor
bu değirmen bir dönmedi mi?

Başından geçenler uzar gider,
gelmez sonu bir türlü.
Tanrı sayesinde marifet değirmeni
bir hayli tane öğüttü.

Söylesin sana, ona sor.

Tebrizli Şems, devlet kuşu.
Padişahın kutluluk göğünde
yücelere doğru
uçuyor da uçuyor.

Bektaşîlerin ve Yeniçeri Ocağı'nın pîri

Hacı Bektaş Velî

Orta Asya'dan, özellikle Horasan' dan XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelip yerleşen **"Erenler"** az değildi. Daha sonra Anadolu Gazileri, Anadolu Abdalları da denilen bu erenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun manevî kurucusu sayılırlar. Onların oluşturduğu bilim, sanat ve kültür birikimi olmasaydı, Ertuğrul Gazi'nin küçük aşireti kısa zamanda dünyanın en büyük imparatorluğu haline gelemezdi.

XIII. yüzyıl Türkiyesine (Anadolu'ya) manevî damgasını vuran Türk ulularından biri de **Hacı Bektaş Velî**'dir. Horasanlı bir Türk olan **Hacı Bektaş Velî,** 1208 yılında doğmuş, 1271'de, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Kırşehir'in, o zamanki adı **Suluca Kara Höyük** olan **Hacı Bektaş** ilçesinde vefat etmiştir.

Hacı Bektaş, **Baba Ishak'**ın kurduğu ve onun adından dolayı **"Babaî"** denilen tarikatın ileri gelenlerinden idi. **Baba İshak** bir siyasî ihtilâl hazırladığı için idam edilince, **Babaîler** onun en kudretli müridi olan **Hacı Bektaş'**ın etrafında toplandılar ve bunlara da **"Bektaşî"** denildi. Hacı Bektaş'ın Suluca Kara Höyük'te kurduğu tarikatın adı da **"Bektaşîlik"** oldu.

Bu tarikat, hür düşünceye yer veren, ama Alevî tarikatlerine benzeyen bir kuruluştu. Kurulduğu yıllarda Mevlevîliğe ve Sünnîliğe zıt değildi. Bektaşîlik de Mevlevîlik gibi şiir ve musikiye önem vermiştir.

Hacı Bektaş Velî'nin **"Makaalât"** adlı Arapça yazılmış bir kitabı varsa da bu kitabın aslı bulunamamıştır. Yalnız, vaktiyle yapılmış tercümeleri vardır.

Aynı yıllarda Anadolu'da kurulan dinî-iktisadî ve sosyal bir kuruluş olan **Ahîlik** ile uyum içinde olan Bektaşîlik, kısa zamanda yaygınlaştı. Fakat Bektaşîliğin asıl gelişmesi ve yaygınlaşması, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonraki dönemde görülür. **Yeniçeri Ocağı** çok önce ölmüş bulunan Hacı Bektaş Velî'yi **"pîr"** kabul etmiştir. Bundan sonra tarikat Anadolu ve Balkanlar'da hızla yayıldı. İslâm dininin, yeni fethedilen yerlerde kuvvetlenmesine vasıta oldu.

XV. yüzyılda Bektaşî şeyhlerinden **Balım Sultan,** tarikate bazı yenilikler getirdi ve bundan sonra imparatorluğun bir çok yerinde Bektaşî tekkeleri kuruldu. Bektaşî tekkeleri, **Sultan II. Mahmud** zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kapatılmıştı.

Bektaşî şairleri, heyecanları saf Türkçe ve millî nazım şekilleriyle terennüm ederek tasavvufî Türk edebiyatının en güzel örneklerini vermiş, Türkçenin güzelleşmesine hizmet etmişlerdir.

Hacı Bektaş Velî'nin bir bektaşî nakkaşı tarafından minyatür üslûbunda yapılmış portresi

Edebiyatımızın eşsiz ve ölümsüz "eren-şair"i

Yunus Emre

Biz dünyadan gider olduk,
Kalanlara selâm olsun
Bizim için hayır dua edenlere
selâm olsun

"Herdem yeni doğarız,
bizden kim usanası"

Yedi yüz yıldan beri şöhreti eksilmeyen, artan; her sözünde buram buram sevgi tüten, dili çağlayanlar gibi coşkun ve berrak, gönlü ummanlar kadar derin ve mübarek bir şair. Anadolu'da Türkçe şiir dilinin öncüsü, en açık anlatanların birincisi ve Türk milletinin yetiştirdiği en büyük şairlerden biridir o.

Ne zaman doğdu, nerelerde yaşadı, nerede öldü? Efsaneleşmiş, destanlaşmış bir hayatı var. Bu efsaneler, menkıbeler, gerçek hayatının üstüne çıkmış, bunları gerçek kabul etmek onu sevenlerin anlayışına daha uygun düşmüştür.

Doğum ve ölüm tarihlerini belgeleyecek kaynaklar yetersiz, yok denecek kadar az ise de, **Yunus Emre** üzerine araştırma yapanlar, onun 1240-41 tarihinde doğup, 1320-21 tarihinde öldüğü hususunda birleşiyorlar. Buna göre Yunus Emre 82 yaşında ölmüştür. Ömrünün büyük bir bölümünü Orta Anadolu'da geçirmiş, fakat Azerbaycan ve Suriye illerini de dolaşmıştır.

Yunus Emre'nin ailesi Anadolu'ya Horasan'dan gelmişti. Kendisi ise, Hacı Bektaş Velâyetnamesi'ne göre, evvelce Sivrihisar'a, bu gün Mihalıççık'a bağlı **Sarıköy**'de doğmuştur. Ölüm yerinin de burası olduğu söyleniyor. Ama onun Karamanlı olduğunu, orada doğup, orada öldüğünü söyleyenler de vardır.

İster Sarıköy'de (Bu günkü adı Yunus Emre), ister Karaman'da doğmuş ve oturmuş olsun, onun bir çiftlik sahibi olduğu, bu çiftliği kurduğu zaviyeye vakfettiği, hayatını bir tekkede geçirmediği anlaşılıyor.

●Yunus'un 9 mezarı

Yunus Emre'nin Anadolu'da dokuz yerde mezarı bulunuyor. Çünkü Yunus, bütün Türkiye'nin, bütün Türk dünyasının malıdır ve asıl yattığı yer Türk Milleti'nin kalbidir. Mezarı tam olarak bilinmeyen Türk ulularını her şehir, her kasaba, her köy kendinden sayar, ona kendi bağrında bir mezar hazırlar veya sahibi bilinmeyen bir mezarı onun mezarı sayar. Bunun için o **Türk ulu**'sunun oraya yakın yerlerde yaşamış veya sadece görünmüş, bir seyahatte uğramış olması yeter. **Yunus Emre**'ye ait olduğu söylenen mezarların çoğu **'makam'**dır. Yani, vücudu orada gömülü değilse bile, onun adına yapılmış bir mezar veya türbedir.

Yunus'un gerçek mezarının Eskişehir'in **Mihalıççık** ilçesine bağlı, Eskişehir-Ankara trenyolu üzerindeki **Yunus Emre Köyü**'nde olduğu kabul edilmektedir. Bu köyün eski adı, yukarıda da belirttiğimiz gibi **Sarıköy** idi. 1949 yılında Sarıköy'de bir anıt yapılmış, kemikleri eski mezarından alınıp, bu türbeye taşınmıştır.

Nihat Sami Banarlı ve **Faruk Kadri Ti-**

murtaş, Yunus Emre'nin 1949'da yapılan türbesiyle ilgili şu olayı anlatıyorlar:

"Yunus Emre'nin Sarıköy'deki türbe ve mezarı Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından yakılmış ve yıkılmıştı. 1948'de buraya çifte tren hattının yapılması tasarlandı. Ama tren hattının Yunus'un mezarı üzerinden geçeceği anlaşılınca bu mezarın 50 metre sağa alınması için hükûmete müracaat edildi. Hükûmet, hiç bir tören yapılmaması şartıyla buna izin verdi ve mezar açıldı. İçinden, bir eli başının altında, bir eli kalbinin üstünde, bozulmamış bir iskelet çıkmıştı. Kafatası mütehassısları tarafından incelenen Yunus'un Türkmen soyundan olduğu, 80 yaşlarında vefat ettiği, bu mezara altı asır kadar önce gömüldüğü anlaşılmıştır. Kemiklerinin ve kafataslarının fotoğrafları alınan iskelet, büyük bir saygı ile bir tabuta konmuştur. Ancak, böyle bir mezar naklinin yapılacağını nereden ve nasıl haber aldıkları bilinmeyen on binlerce insan (6 Mayıs 1949 Cuma günü) Sandıklı'dan, Bolvadin'den, Konya'dan, Bolu'dan ve Anadolu'nun bir gecede gelinebilecek her yerinden, helvalarıyla, aşlarıyla, tekbirler ve ilahiler söyleyerek akın akın gelmiş, Yunus'un tabutunu yeni türbesine tam üç saatte götürerek, Anadolu'nun bu en büyük mutasavvıf halk şairine görülmemiş derecede büyük bir ihtiram töreni yapmıştır..."

Yunus'un efsanevî hayatı

Yunus Emre'nin dervişliğe girmesi Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde şöyle anlatılıyor:

"Hacı Bektaş Horasan'dan gelip Anadolu'ya yerleştikten sonra veliliği ve kerametleri etrafa yayıldı. Her taraftan muhip ve müridler gelmeye başladı. Fakir halli kimseler de gelir, nasip alır giderlerdi.

O zaman Sivrihisar'ın kuzeyinde, Sarıköy denilen yerde, Yunus derler bir kimse var idi. Gayet fakir olup ekincilik (çiftçilik) ederdi. Bir vakit kıtlık oldu. Yunus, kimsenin kapısından boş dönmediği Hacı Bektaş Veli'ye giderek, kifaf denecek kadar bir şey istemeyi düşündü. Eli boş gitmemek için dağdan alıç toplayıp öküzüne yükledi, Suluca Kara Höyük'e doğru yola koyuldu. Hacı Bektaş dergâhına ulaştı. Pîr'in ayağına yüz sürerek hediyesini verdi ve biraz buğday istedi. Bir kaç gün orada eğlendi. Ayrılacağı zaman abdallar Hacı Bektaş'a haber verdiler. O da, **"Sorun bakalım ne ister, buğday mı verelim nefes mi?"** dedi. Sordular. Yunus **"Nefesi neyleyim, bana buğday gerek"** diye cevap verdi. Şeyhe bildirdiler. Şeyh yine, **"Varın söyleyin, isterse getirdiği alıcın çekirdekleri sayısınca himmet edeyim, her çekirdek başına on nefes vereyim"** dedi. Yunus yine buğday istedi ve ona istediği buğdayı verdiler.

Yunus buğdayı alıp yola koyuldu. Fakat köyün aşağı ucuna ulaşınca aklı başına geldi ve şöyle düşündü: **'Buğday bir nice gün içinde tükenir, nefes ise tükenmez, o nasipten mahrum kaldım, geri döneyim, ola ki himmet ettikleri nasibi vereler."**

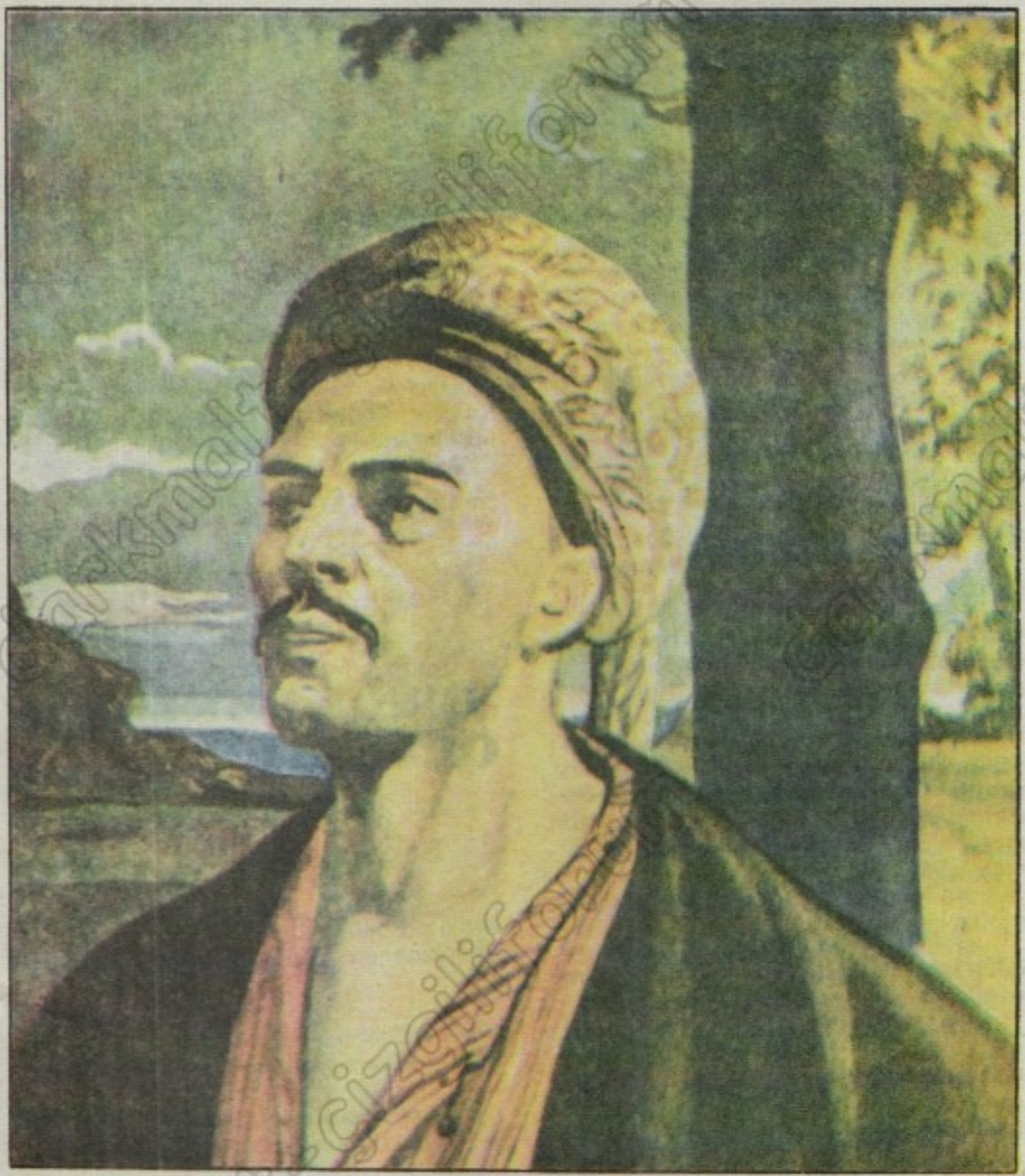
Böyle deyip dergâha döndü. **"Bana buğday gerekmez, himmet olunan nasibi versinler"** dedi. Abdallar durumu Hacı Bektaş'a arzettiler. Hacı Bektaş buyurdu ki, **"O iş şimden gerü olmaz. Biz o kilidin anahtarını Taptuk Emre'ye verdik, varsın nasibini ondan alsın."**

Bunun üzerine Yunus tekrar yola koyuldu, Taptuk Emre'ye geldi. Taptuk Emre ona **Safa geldin, halin bize malum olmuştur. Hizmet et, emek yetir, nasibini al"** dedi. Yunus da **"Ne hizmet var ise yapalım"** cevabını verdi.

Taptuk'un tekkesinin ardında dağ vardı. Yunus'u dağdan odun getirme hizmetine koştu. Yunus her gün dağdan odun getirir oldu. Odunu sırtına vurup getirirdi. Amma yaşını ve eğrisini kesmezdi. **"Erenler meydanına eğri yakışmaz"** derdi. Tam kırk yıl bu hizmeti gördü ve bir gün bile eğri odun getirmedi...

Günlerden bir gün Anadolu erenleri Taptuk'un tekkesine geldiler. Büyük bir topluluk oldu. O mecliste, **Yunus-ı Gûyende** derler, bir kimse vardı. Yunus Emre de oradaydı. **Taptuk Emre** cezbelenip hallenince Gûyende'ye, **"Yunus, söyle"** dedi. Yunus-ı Gûyende işitmedi. Tekrar **"Yunus, şevkımız var, sohbet eyle, işitelim"** dedi. Gûyende yine işitmedi. Üçüncü defa söylediğinde de sesini duymadı. Bu defa öteki Yunus'a, yani Yunus Emre'ye dönüp **"Yunus, vakit oldu. O hazinenin kilidini açtık, nasibini alıverdin, sen söyle! Bu mecliste sohbet eyle. Hünkâr varlığının nefesi yerine geldi"** dedi.

Bu andan itibaren Yunus'un gönlü açıldı, gözlerinden perde kalktı. Şevk denizine düştü... Ve, ağzını açıp inci ve cevahir saçtı... İlâhî hakikatlerin sırlarından, inceliklerinden öyle bir sohbet eyledi ki, işitenler hayran kaldılar. Sonra, o ne söylediyse hepsini kaleme aldılar. Muteber bir divan oldu. Hâlâ mezarı Sivrihisar civarında doğduğu yere yakındır..."

En büyük halk şairimiz ***YUNUS EMRE***
(Resim: Münif Fehim)

Yunus Emre'nin hayatı, dervişliği, ermişliği ile ilgili daha başka menkıbeler de vardır.

★

● Yunus ve Molla Kasım

İnanışa göre Yunus üç bin şiir yazmış. Bu şiirlerin yazıldığı defter onun ölümünden sonra, **Molla Kasım** adında yobaz bir hocanın eline geçmiş. Bu molla, bir su kenarına oturup bunları okumaya başlamış. Şeriate uygun görmediklerini okudukça yakmış. Bin tanesini yaktıktan sonra, usanıp ikinci binini suya atmış. Üçüncü bine başlayınca şu beyitle karşılaşmış:

Derviş Yunus bu sözü, eğri büğrü söyleme,
Seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir.

Bu beyti okur okumaz Molla Kasım Yunus'un ermişliğini anlayarak aklı başına gelmiş, divanını okuyup başına koymuş ama ne yazık ki elde sadece bin şiiri kalmış.

Halkın inanışına göre şimdi Yunus'un ya-

kılan bin şiirini gökte melekler, suya atılan bin tanesini balıklar, kalan bin tanesini de insanlar okumaktadır.

● Tarikatlerin üstünde

Yunus Emre'ye yüzyıllardan beri çeşitli zümreler, tarikatler sahip çıkmış, onu kendilerine maletmek istemişlerdir. Bektaşîler, Kadirîler, Halvetîler, Mevlevîler ve daha başka tarikat ve gruplar onu kendilerinden saymışlardır. Ama o, tarikatlerin üstünde bir **"eren-şair"**dir. İlâhî aşk ve insan sevgisiyle dolup taşan bir şairdir. **Vahdet-i Vücud** felsefesini, tasavvufun bütün inceliklerini, Islâmî ölçülere uygun olarak dile getirir. O, bütün insanlara bir göz ile bakan, bütün yaratılmışları bir gören bir Müslüman Türk hümanistidir. O, **"Yaratan'dan ötürü yaratılmışı hoş görür."**

"Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan Halka müderris ise hakikatde âsidir" diyor. Yine o, gönülü her şeyden üstün tutar:

"Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil", "Yüz Kâbe'den yiğrekdir bir gönül ziyareti", "Hepisinden eyüce bir gönüle girmektir", "İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise" gibi deyişleriyle bunu çok güzel anlatır.

Dünya görüşünü şu beyitlerle özetleyiverir:

Gelün tanışuk idelim, işin kolayın tutalım
Sevelim, sevilelim, dünya kimseye kalmaz."

Ben gelmedim dâ'vi içün, benim işim sevi içün,
Dostun evi gönüllerdür, gönüller yapmağa geldüm."

● Yunus ve Türkçe

Yunus Emre, Anadolu Türkçesini en iyi kullanan bir şairdir. N.S. Banarlı Yunus'un Türkçesi için şunları söylüyor: "Yunus'ta, tasavvufun söylenmesi güç heyecanları, berrak bir su içindeymiş gibi zevkle görülür. Bu su, denilebilir ki Yunus'un güzel, musikî dolu, saf ve temiz Türkçesidir. Bu öyle bir sudur ki bulunduğu kap sarsılıp, onu çağıldatan şairin ruhundaki fırtınalar arttıkça daha çok berraklaşır... Üç milletin asırlarca işlediği acem lisanı bile vahdet-i vücud inanışını Yunus kadar kolay söyleyememiştir..."

Bu özelliklerinden dolayı Yunus, edebiyatımızın eşsiz ve ölmez bir şairidir. Yedi yüz yıldan beri Türk milleti tarafından çok iyi anlaşılması, ısrarla sevilmesi bundandır. **Kullandığı dil yedi asır yaşayan ve yaşamaya devam eden başka bir şair yoktur.**

● Eserleri

Yunus Emre'nin bilinen iki eseri vardır. Bunlardan biri **Risalet-ün Nushiye** (Ölüm Risalesi)'dir. Manzum ve Mesnevî tarzında yazılmış olup 573 beyitten meydana gelmiştir. Bu eser, **Abdülbaki Gölpınarlı** tarafından tıpkı basımı ile birlikte yayınlanmıştır (1961).

Yunus'un asıl meşhur eseri **'Divan'**ı olup üç yüz kadar şiirden meydana gelir. Altmış kadar şiiri aruz vezniyle, diğerleri hece vezniyle yazılmıştır.

Yunus'un Divan'ı en çok basılan eserlerden biridir.

YUNUS EMRE'DEN ÖRNEKLER:

Bana seni gerek seni

Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni
Ben yanaram dünü günü bana seni gerek seni.

Ne varlığa sevinürem, ne yokluğa yerinürem,
Aşkın ile avunuram, bana seni gerek seni.

Aşkın âşıklar öldürür, aşk denizine daldurur,
Tecelliyile doldurur, bana seni gerek seni.

Aşkın şarabından içem, mecnun olup da düşem,
Sensin dünü gün endişem, bana seni gerek seni.

Sûfîlere sohbet gerek, ahîlere ahret gerek,
Mecnunlara Leylî gerek, bana seni gerek seni.

Eğer beni öldüreler, külüm göğe savuralar,
Toprağım anda çağıra, bana seni gerek seni.

Yunus'durur benim adım, gün geldikçe artar od'um,
İki cihanda maksudum, bana seni gerek seni.

Gel gör beni aşk neyledi

Ben yürürem yane yane, aşk boyadı beni kane
Ne âkılem ne divâne, gel gör beni aşk neyledi

Geh eserem yeller gibi, geh tozaram yollar gibi
Geh akaram seller gibi, gel gör beni aşk neyledi

Akar sulayın çağlaram, dertlü ciğerüm dağlaram,
Şeyhüm anuban ağlaram, gel gör beni aşk neyledi.

Ya elüm al kaldur beni, ya vasluna irdür beni,
Çok ağlatdun güldür beni, gel gör beni aşk neyledi.

Miskîn Yunus biçareyem, baştan ayağa yareyem,
Dost ilinden avareyem, gel gör beni aşk neyledi.

Bir kez gönül yıktın ise

Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil.

Kanı erenler geldi geçti, bunlar yurdı kaldı göçtü,
Pervaz urup Hakk'a uçtu, hüma kuşudur kaz değil.

Yol oldur ki doğru vara, göz oldur ki Hakk'ı göre,
Er oldur alçakda dura, yüceden bakan göz değil.

Doğru yola gittin ise, er eteğin tuttun ise,
Bir hayır da ittin ise, birine bindir az değil.

Yunus bu sözleri çatar, sanki balı yağa katar,
Halka mata'ların satar, yükü gevherdir tuz değil.

Bizden kim usanası

Dilsizler haberini kulaksız dinleyesi
Dilsiz kulaksız sözü can gerek anlayası

Ayıtmadan anladık, anlamadan eyledik,
Gerçek erin bu yolda, yokluktur sermayesi.

Biz sevdik âşık olduk, sevildik ma'şuk olduk,
Her dem yeni doğarız, bizden kim usanası.

Yetmiş iki dil saçtı, araya sınır düştü,
Şöyle bitiri baktık, yermedik âm-u hâsı.

Yunus istersen velî, yerde gökte dopdolu
Her bir taşın dibinde bin İmranoğlu Musî.

★

Kalanlara selâm olsun

Biz dünyadan gider oldük, kalanlara selâm olsun,
Bizim için hayır dua edenlere selâm olsun.

Ecel büke belimizi, söyletmiye dilimizi,
Hasta iken halimizi soranlara selâm olsun.

Tenin ortaya açıla, yakasız gömlek biçile
Bizi bir âsân vechile yuyanlara selâm olsun.

Selâ verin kastımıza, gider olduk dostumuza
Namaz için üstümüze duranlara selâm olsun.

Eceli gelenler gider, hepsi gelmez yola gider
Bizim halimizden haber soranlara selâm olsun.

Derviş Yunus söyler sözün, yaş doludur iki gözün,
Bilmeyen ne bilir bizi, bilenlere selâm olsun.

Çıktım erik dalına

Çıktım erik dalına anda yedim üzümü,
Bostan ıssı kakıyıp der ne yersin kozumu.

Kerpiç koydum kazana poyraz ile kaynattım
Nedir diye sorana bandım verdim özünü.

Bir serçenin kanadın kırk katıra yüklettim
Çift dahi çekemedi şöyle kaldı yazını.

Bir sinek bir kartalı salladı vurdu yere
Yalan değil gerçektir, ben de gördüm tozunu.

Balık kavağa çıkmış zift turşusun yemeğe
Leylek koduk doğurmuş baka şunun sözünü.

Gözsüze fısıldadım sağır sözüm işitmiş
Dilsiz çağırıp söyler dilimdeki sözümü.

Tospağaya sataştım, gözsüz sepek yoldaşı
Sordum sefer nereye, Kayseri'ye azimi.

Yunus bir söz söylemiş hiç bir söze benzemez
Münafıklar elinden örter ma'ni yüzünü.

Özgili Forum

Sözlü mizahın en büyük temsilcisi

Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca, 13. yüzyılda yaşadı (1208-1284). Ama yalnız 13. yüzyılın değil, bütün zamanların en büyük nüktecisidir. Bir halk filozofu, Türk halk zekâsının, mizah dehâsının en büyük temsilcisidir.

Gerçi, Nasreddin Hoca'ya mal edilen bütün güldürücü, düşündürücü, uyarıcı fıkralar onun değildir, ama Türk halkı, Türk zekâsı, kendisinin söylediği en güzel fıkralara sahip olarak onu seçmiş, bunların temsilcisi olarak onu göstermiştir. Çünkü, sönmeyen zekâ kıvılcımları niteliğinde olan fıkraları söyleyen, bu edebiyat türünü en kudretli şekilde başlatan odur.

Nasreddin Hoca, Anadolu insanının belli olaylar karşısında düşünce ve duygularını yansıtan bir vasıta olmuştur. Timur Anadolu'ya Nasreddin Hoca'nın ölümünden tam 116 yıl sonra 1402 yılında geldiği halde, halk Hoca'yı onunla karşılaştırır, konuşturur, onun ağzından eleştirir, iğneler. Daha sonraki zamanlara ait nice olaylara da yine Hoca'nın gözü ile bakar, yergisini, övgüsünü, alayını ona yaptırır. Böylece Nasreddin Hoca fıkra[illegible] zenginleşir, bütünleşir.

asreddin Hoca 1208 yılında Sivrihisar'ın **ortu** köyünde dünyaya geldi. Babası bu k[illegible]n imamı olan **Abdullah Efendi,** annesi **Sıdıka Hâtun** idi. Önce Sivrihisar medresesinde okudu, sonra babasının ölümü üzerine köyüne dönerek bir süre imamlık yaptı. 1237'de **Akşehir**'e yerleşti. Burada zamanın ünlü âlimlerinden olan **Seyyid Mahmud Hayranî** ve **Seyyid Hacı İbrahim Sultan**'dan ders aldı. O devirde Akşehir önemli bir kültür merkezi idi. Burada müderrislik, kadılık yaptı. O devirde ona **Hace Nasırüddin** derlerdi. Zamanla halk bu ismi kendi söyleyişine uydurdu ve **Hoca Nasreddin, Nasreddin Hoca** şeklinde anıldı.

Dünyayı güldüren, güldürerek öğreten halk filozofu

1284'de vefat eden Hoca'nın türbesi Akşehir mezarlığındadır. Türbenin dört yanı açıktır ama bir kapısı ve bu kapıda kocaman bir asma kilit vardır. Bununla Hoca'nın tuhaflığı belirtilir.

Akşehir'de Hoca'nın çocuklarına ve torunlarına ait mezar taşları da bulunmuştur.

Kabrinde kahkahalar

Hoca'nın Akşehir'deki kabri, dünyada gülerek, kahkahalar atılarak ziyaret edilen tek kabirdir. Akşehir'de her yıl Nasreddin Hoca'yı anma törenleri yapılır. Fakat onun kabri yalnız bu törenlerde değil, her zaman ziyaret edilir. Kızlarını evlendiren ana-babalar, Hoca'nın türbesine uğrayarak onu da düğüne davet eder, yeni evliler için ondan dirlik, düzenlik isterler.

Hoca'nın fıkraları bir çok yabancı dile çevrilmiştir. Çünkü onun fıkraları bütün insanlığa hitapeder ve bütün milletleri tatmin edecek değerdedir.

Türkiye'de bir kaç Nasreddin Hoca fıkrası bilmeyen tek kişi yoktur diyebiliriz. Yüzyıllardan beri böylesine benimsenmiş, sevilmiş bir şöhretin bulunmadığını da söyleyebiliriz.

Çizgili Forum

Güldürerek düşündüren büyük Türk filozofu **Nasreddin Hoca'nın** *Topkapı Sarayı* **Hazine Kütüphanesi'nde** *bulunan bir minyatürü*

Çizgili Forum

Harezmşahlar Devleti

Gürgenç valileri, önce bağımsızlıklarını kazandılar, sonra büyük bir imparatorluk kurdular

Aral Gölü'nün güneyini, Hive dolaylarını ve Ceyhun Irmağı'nın suladığı kuzeydeki ovaları toplayan bölge **Harezm** (bazen de Harzem) adıyla anılır. Burası, doğudan batıya ve güneyden kuzeye uzanan yolların kavşak noktasıdır. Onun için hem askerî hem ticarî bakımdan önemli bir bölge idi. Ayrıca bu bölge çok verimli bir tarım havzasıdır.

Eskiden beri Türklerin çok yoğun olarak bulundukları Harezm'in merkezi **Gürgenç** şehri idi. Ülkeyi yöneten emirler, genel valiler burada oturur ve bunlara **Harezmşah** (Harezm Şahı) denirdi. **Harezmşah Devleti** kurulmadan, daha doğrusu tam bağımsız bir devlet haline gelmeden önceki son dönemde, burada Selçuklulara bağlı genel valiler bulunuyor ve bunlar da **"Harezmşah"** unvanını taşıyordu.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hizmetinde bulunan **Anuş Tigin,** Harezm valisi olarak **"Harezm-Şah"** unvanı ile bu ülkeyi 1128'den 1156'ya kadar idare etti. **Anuş Tigin** ölünce yerine geçen oğlu **Gazi Alâeddin Atsız,** 1153'e kadar Selçuklu hükümdarı **Sultan Sencer'**e bağlı kaldı ve onun sadık bir yardımcısı oldu. Fakat bu tarihten sonra, başta **Sultan Sencer** olmak üzere bütün komşularına karşı bağımsızlık mücadelesini başlattı. Bu mücadelesini ölüm tarihi olan 1156'ya kadar devam ettirdi.

Atsız ölünce yerine geçen oğlu **İl-Arslan,** önce doğu sınırlarında güvenliği sağlamak istedi. Çünkü şeklen Selçuklulara bağlı bir genel vali idiyse de, doğuda Kara Hıtaylılara yıllık vergi ödemek zorunda kalmıştı. Selçuklulara baş kaldırmaktansa Kara Hıtaylıların boyunduruğundan kurtulmak istedi. Yeniden Selçuklu tahtına geçen Sultan Sencer'e bağlılığını bildirerek doğu sınırları ile ilgilendi. Bu sırada Maveraünnehir'de Karlukların isyanını değerlendirdi ve Semerkant üzerine baskısını arttırdı. Fakat Kara Hıtayların Harezm'e yaptıkları bir saldırıda öldü.

● Alâeddin Tekiş Kıpçak prensesi ile evleniyor ve Doğu Türk Hakanlığı tahtına oturuyor

İl-Arslan'dan sonra 1172'de onun yerine Harezmşah olan **Alâeddin Tekiş,** üstün bir başarı gösterdi. Onun zamanında devlet tam bağımsızlığına kavuştu ve kısa zamanda imparatorluk haline geldi. Artık Harezmşah Devleti **"Doğu Türk Hakanlığı"** olmuştu.

Alâeddin Tekiş Müslümanlığı kabul etmemiş olan Kara-Hıtayları yenmişti. Daha sonra **Kanglı** ve **Kıpçak Türklerini** de idaresi altına aldı. Bir Kıpçak prensesi ile evlenen **Alâeddin Tekiş** gücünü iyice arttırdı. Askerî gücünün hemen hemen tamamı şimdi Kıpçaklardan oluşuyordu. 1182'de **Buhara**'yı, 1187'de **Horasan**'ın büyük bir bölümünü işgal etti. Daha sonra Selçuklu Sultanı **III. Tuğrul**'u da yendi ve Irak'ı imparatorluğuna kattı. **Rey, Kazvin, Hemedan** gibi büyük merkezlere kendi valilerini tayin etti.

Alâeddin Tekiş 1200 yılında öldüğü zaman devletin sınırları Aral Gölü'nden Bağdat yakınlarına kadar uzanıyordu. **Tekiş'**in yerine geçen **Alâeddin Mahmud** devletin sınırlarını daha da genişletti. 1212'de Kara Hıtay Devleti'ni tamamen ortadan kaldırdı. Daha sonra **Kirman, Sicistan** ve **Umman Denizi'**ne kadar olan geniş bölgeleri, **Taberistan, Erran** ve **Azerbaycan'**ı hâkimiyeti altına aldı. Artık Şam'ı ve Mısır'ı da alabilirdi. Fakat Abbasî halifesi **En-Nasır** ile arası açıktı. **En-Nasır,** dünyevî iktidar hırsına da düşmüştü ve Harezmşahlara engel oluyordu.

Alâeddin Mahmud büyük bir orduyu Bağdad üzerine gönderdi. Fakat şiddetli bir kar fırtınası ile karşılaşan ordu savaşmadan bir çok kayıp verince, geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Muhammed, Hemedan'dan Horasan'a geçti.

● Elçiye zevâl, devlete vebal...

Bu sırada doğuda **Cengiz Han**'ın idaresindeki Moğol ordusu, Kara Hıtay ülkesini işgal etmiş ve Moğol İmparatorluğu Harezmşah İmparatorluğu ile sınır komşusu haline gelmişti.

Cengiz Han başlangıçta Harezmşahlarla ticareti geliştirme işine önem verdi. İki ülke arasında elçiler gelip gidiyor ve ticarî anlaşma imzalanmış bulunuyordu. Bundan sonra bir Harezm ticaret kervanı Moğol ülkesine girdi ve çok iyi karşılandı. Fakat bu arada Cengiz Han'a tâbi olmak istemeyen **Merkut** kavimleri, **Kıpçak** ülkesine kaçtılar. Onları kovalayan küçük bir Moğol ordusu da Kıpçak ülkesine, yani Harezmşah hâkimiyetindeki topraklara girince, Harezmşah bunu, Moğolların daha fazla ilerlemesini durdurmak ve güçlenmesini engellemek için fırsat saydı ve hücuma geçti. Fakat yenilerek esir düştü. Oğlu **Celaleddin Harezmşah,** zamanında yetişerek babasını kurtardıysa da, onun başarısı da bundan ibaret kaldı.

Harezmşah, Moğolların savaş gücünü iyi değerlendirememişti ve küçük Moğol ordusunu yenememek büyük bir moral çöküntüsüne sebep oldu. Moğollarla asıl savaş bundan sonra olacaktı. **Cengiz Han,** daha önceki anlaşmaya göre, **Otrar** şehrine bir ticaret kervanı göndermişti. Bu kervan Otrar'a yaklaşınca Otrar Valisi **Yınal** kervandakileri tutuklattı ve öldürttü. Bu olayı öğrenen Cengiz Han bir elçi göndererek **Vali Yınal**'ın kendisine teslim edilmesini istedi. Harezmşah Cengiz'in gönderdiği bu elçiyi de öldürttü. Bu büyük bir hata idi. Artık büyük savaş kaçınılmaz olmuştu.

Cengiz, en büyük ordusunu hazırlayarak üç koldan saldırıya geçti. Ünlü komutanları, **Subutay, Cebe** ve **Borcu** önde, oğulları **Coci, Çağatay** ve **Ögeday** ikinci sırada idiler. Kendisi de üçüncü kademede yer almıştı. Savaşa çıkmadan önce kurultayı toplayan **Cengiz,** ölürse yerine **Ögeday**'ın geçmesini söyledi ve kurultay da buna karar verdi.

Muhammed Harezmşah bu savaşta iyi bir taktik kullanamamıştı. Komutanlar arasında da taktik bakımından fikirbirliği yoktu. Harezmşah'ın büyük oğlu **Celâleddin** asıl ordunun ırmaklar yöresinde tutulmasını, oraya kadar uzun bir yol yürüyerek yorgun gelecek Moğol ordusunun orada yenilmesini istiyor, kumandanlar ise vur-kaç şeklinde bir savaştan başarılı sonuç alınacağına inanıyorlardı. Muhammed Harezmşah Moğollarla bir meydan savaşını göze alamadı. Her şehrin kendisini savunmasını istedi. Önceki çarpışmalarda ona yılgınlık geldiği belliydi. Onun için çekildi ve böylece büyük şehirleri kolay kolay yutulur lokmalar halinde Cengiz Han'a sunmuş oldu.

● Çağatay Han Hakanlık tahtında

Cengiz Han'ın orduları büyük şehirleri birer birer ele geçirerek başkent **Gürgenç**'e kadar geldiler. Teslim olan şehirler hemen işgal ediliyor, teslim olmayan şehirler ise yakılıp yıkılıyor, direnen halk kılıçtan geçiriliyordu. Gürgenç teslim olmadı ve yerle bir edildi. Bu, Harezmşah İmparatorluğu'nun sonu oldu.

Muhammed Harezmşah, kaçarak sığındığı Hazar Denizi'nin ıssız bir adasında öldü (1220). Bütün ülke Moğolların eline geçti.

Muhammed'in oğlu **Celaleddin Harezmşah** dağılan orduyu yeniden toplamaya, devleti yeniden canlandırmaya çalıştı ama, iyi bir siyaset adamı ve teşkilâtçı olmadığı için, bunu başaramadı. On yıl süren faydasız bir çırpınıştan sonra, **Aras** Nehri kıyılarına kaçmak zorunda kaldı. Sonra **Dersim Dağları**'na geçti ve kendisini takip eden Cengiz Han'ın askerleri tarafından yakalanarak öldürüldü.

Harezmşah İmparatorluğu'nun böylece ortadan kaldırılmasından sonra bütün Orta-Asya, Yakın-Doğu ve Kuzey Türk illeri Cengiz Han'ın hâkimiyeti altına geçti. Doğu Türk Hakanlığı tahtına da Cengiz'in oğullarından **Çağatay Han** oturdu.

Harezmşahlar'da kültür ve sanat

Harezmşahlarda konuşma dili Türkçe, yazı dili ise önceleri Farsça, sonra Arapça idi. Siyasî kuruluş olarak ayrı olsalar da bilim ve kültür bakımından öteki Türk devletleriyle (Selçuklular, Gazneliler, Kıpçaklarla) iç içe idiler. Zaten Büyük Selçuklular döneminde gelişen bilim ve kültür mirasına sahip olmuşlardı.

Bilim ve sanat adamları bu Türk ülkeleri arasında gelip gidiyorlardı. Meselâ, meşhur Türk âlimi **İbni Sina** önce Gazne'de iken daha sonra Harezm'e gelip yerleşmişti. **Zemahşeri, Fahreddin Razî, Şihabeddin Hivakî** gibi ünlü bilim adamları ve şairler de Harezm'de yaşadılar.

Harezm, Oğuz akınları ve ayaklanmaları, daha sonra Moğol istilâsı ile büyük sarsıntılar geçirmeseydi, bilim ve kültürde daha ileri bir durumda olacaktı. Çünkü Harezm bölgesi yalnız bir tarım havzası ve kervan yollarının kesiştiği yer değildi, aynı zamanda bir kültür merkeziydi. **Gürgenç, Merv, Nişapur** gibi şehirlerde o devrin en büyük kütüphaneleri vardı.

Harezmşahlar Devleti'nin yıkılışından sonra burasının Cengiz'in oğullarından **Çağatay Han**'a geçtiğini, Doğu Türk Hakanlığı tahtına **Çağatay Han**'ın oturduğunu söylemiştik. Moğolların saldırısı ve Harezmşah Devleti'ni yıkmaları, bilim ve kültür alanında da bir yıkıma sebep olmuştur. Fakat daha sonra, Türkçenin Çağatay lehçesi denilen diliyle en güzel eserleri yine bu bölgede meydana getirilmiştir.

Çağatay Han Moğol asıllıydı. Fakat, hâkim olduğu ülkenin insanları Türk ve dilleri Türkçe idi. Çağatay Han, kültür ve sanatı, Orta-Asya Türkçesiyle eser verenleri koruduğu, teşvik ettiği için, Harezmşah'ta bir kültür dili olarak gelişen Türkçeye, **Çağatayca** veya **Çağatay Türkçesi** denildi.

Beylikler

Büyük Türk hakanlıkları bölündü ve Türkmen beylikleri bağımsızlıklarını ilân ederek birer devlet hâline geldiler

Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah'ın ölümünden (1192) sonra, hanedan mensupları arasında taht kavgalarının başladığını önceki bölümlerde görmüştük. Bu kavgalar sonunda, şeklen Türk hakanlık merkezine bağlı görünmekle beraber, bağımsız hareket eden, bazıları şeklen dahi bağımlılığı kabul etmeyen **Türkmen beylikleri** ortaya çıktı. Bu beylikler daha çok Anadolu'da idiler. Fakat, İran, Suriye, Mısır ve Balkanlar'da da bazı Türk beylikleri vardı.

Türkmen beylikleri idarî, askerî ve kültür bakımından **Selçuklu İmparatorluğu'**nu devam ettiren parçalanmış ve devletçikler haline gelmiş siyasî kuruluşlar niteliğinde idiler. Çoğu birer uç beyliği şeklinde kurulmuştu. Fakat bunları, adları **"beylik"** olmakla beraber, nüfusları, askerî güçleri ve teşkilâtları bakımından birer devlet, birer krallık sayabiliriz. 8. yüzyıldan itibaren kurulan Türk beyliklerinin listesini birinci ciltte vermiş ve sayılarının 34'e ulaştığını görmüştük.

Önce Selçuklular'a, sonra İlhanlılar'a, Osmanlılar'a ve Timurlular'a bağımlı, bazıları da tamamen bağımsız Anadolu Türk beyliklerinin sayısı 20'den fazladır.

Burada, siyasî bakımdan etkili olmuş, kültür bakımından da iz bırakmış Türk beyliklerinin başlıcalarını tanıyacağız.

İzmir Beyliği (1081-1097)

İzmir Beyliği'nin Türk tarihindeki önemi, bu beyliğin kurucusu **Çaka (Çakan) Bey'in ilk Türk Derya Kaptanı oluşundan, bir donanma meydana getirerek Ege Denizi'nde hâkimiyet kurmasından** ileri gelir.

Çaka Bey, Oğuzların **Çavuldur** boyundan idi. Anadolu'nun fethi sırasında, **Danişmend Gazi'**nin kumandanlarından biri olarak Malatya dolaylarında başarılı faaliyet gösterdi. Fakat katıldığı akınlardan birinde Bizans Kumandanı **Aleksandros'**a esir düştü ve İstanbul'a götürüldü. Burada, üstün yetenekleriyle imparatorun dikkatini çekti ve saraya alındı. Soyluluk unvanı ile bazı imtiyazlar da elde etti. Yunanca öğrendi. Ayrıca Bizans'ın güçlü ve zayıf taraflarını öğrenmiş oldu.

1081 yılında Bizans tahtına **I. Aleksios Komnenos** çıkınca saraydan uzaklaştırıldı. **Kutalmışoğlu Süleymanşah** ile **Bizans** arasındaki anlaşmaya göre Türklere bırakılan İzmir bölgesine gitti. Bizans'taki kargaşalıktan yararlanarak 1086'da beyliğini ilân etti.

Bizans İmparatorluğu'nun zayıf taraflarını iyi bilen **Çaka Bey, Urla** ve **Foça'**yı ele geçirdi. 40 parça gemiden oluşan bir donanma kurdu ve bunu çok iyi kullandı. Adalar Denizi'ndeki (Ege'deki) Sakız, Midilli, Sisam, Rodos adalarını zaptederek Çanakkale'ye doğru ilerledi. Asıl amacı İstanbul'u ele geçirmek idi. Bunu anlayan Bizans'ın gönderdiği donanmaları bir kaç defa mağlup etti.

Fakat kara kuvvetleri yeterli değildi. Onun için, Balkanlar üzerinden İstanbul'a ilerleyen soydaşı **Peçenek Türkleriyle** işbirliği yaptı. Peçenek ordusu Tuna boyunda karargâh kurarak **Çaka Bey'**in harekete geçmesini beklerken, Bizans'ın saldırttığı Kuman Türklerinin baskınına uğrayarak yenildi ve İstanbul'un fethi gerçekleşmedi.

Çaka Bey, Çanakkale Boğazı'nda Aydos'u (Nara Burnu'nu) zaptetmişti. Burası Bizans'ın gümrük merkezlerinden biriydi ve onlar için çok önemliydi. Bizans, Çaka Bey'in asıl amacının Bizans değil Selçuklular olduğu, hakanlığı ele geçirmek istediği şeklindeki haber ve kışkırtmalarını arttırdı. Selçuk Hükümdarı **I. Kılıçarslan** da, kendisinden emir almayan **Çaka Bey'**i 1097 yılında ortadan kaldırdı. Böylece, İzmir Beyliği kuruluşundan sadece 16 yıl sonra yıkılmış oldu.

Danişmendli Beyliği (1092-1178)

Anadolu'da fetihlere memur edilen **Gazi Ahmed Bey,** Türkmenlere hocalık, öğretmenlik yaptığı için **"Danişmend"** lâkabı ile anılıyordu. **Danişmend Gazi Ahmed Bey,** Kızılırmak ve Yeşilırmak dolaylarını ele geçirmişti. 1086'da **Süleymanşah** ölünce gücünü arttırdı. **I. Kılıçarslan'**ın Haçlılarla yaptığı savaşlara katılarak başarı gösterdi. Antakya Prensi **Bohemond'**u esir aldı ve Malatya'yı ele geçirdi. Bu prensin serbest bırakılmasını isteyen Kılıçarslan'la arası açıldı ve aralarında savaş çıktı. Bu savaşta **Gazi Ahmed Bey** yenildi ve 1106'da öldü.

Gazi Ahmed Bey'in oğlu **Gazi Bey,** Selçuklu şehzadelerinden **I. Mesud'**la işbirliği yaptı. 1116'da Haçlı birliklerini yenerek Konya'yı geri aldı ve I. Mesud'un sultan olmasını sağladı. Bu durum onun beyliğini güçlendirmesine de imkân verdi. Kayseri, Ankara, Çankırı, Kastamonu kalelerini ele geçirerek, hâkimiyet alanını Sivas'tan İzmit yakınlarına kadar genişletti.

Gazi Bey, gücünü arttırdıktan sonra Bizans'la çatışma kaçınılmaz oldu. Bizanslılar bazı Danişmendli şehirlerini yağmalamaya başlamışlardı. Yapılan savaşta Bizans ordusunu püskürttü. Bu başarılarından dolayı Selçuklu Sultanı Sencer ona **"melik"** unvanını verdi.

Melik Gazi Bey 1134'de ölünce yerine aynı unvanla oğlu **Mehmed Bey** geçti. Mehmed Bey de Bizans saldırılarını durdurdu. Beylik gücünü koruyordu. Fakat **Melik Mehmed Bey** 1142 yılında ölünce, kardeşi **Yağıbasan** ile öteki akrabalar arasında "beylik" için mücadele başladı. Bu da beyliğin zayıflamasına yol açtı. Bundan yararlanan Selçuklu Sultanı I. Mesud, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Elbistan'ı ele geçirerek Danişmendlilerin bağımsızlığına son verdi.

Yağıbasan, Sivas, Amasya ve Kayseri'de hâkimiyetini devam ettirdi ama 1150'de o da Selçuklu tabiyetini kabul etmek zorunda kaldı. **II. Kılıçarslan** Selçuklu sultanı olunca ona baş kaldırdı ise de ard arda yenilgilere uğradı. 1164'de vefat etti ve II. Kılıçarslan 1178 yılında Danişmendli Beyliği'nin elinde kalan bütün kaleleri ele geçirerek bu beyliği tamamen ortadan kaldırdı.

Saltuklu Beyliği (1092-1201)

Anadolu'nun fethinde görev alan kumandanlardan **Ebul Kasım,** Erzurum dolaylarını ele geçirmiş ve Sultan Alparslan onu bu bölgenin beyliğine tayin etmişti. Ebul Kasım 1102'de ölünce yerine oğlu **Ali** geçti ve Bey oldu. Ali'den sonra Bey olan **İzzeddin Saltuk** bu hanedanın en güçlü beyi oldu ve beylik onun adı ile yani **"Saltuk Beyliği"** olarak anıldı.

Saltuklu Beyliği Kars, Bayburt, Oltu, Trabzon, İspir ve Tercan bölgelerini ele geçirerek gücünü arttırdı. Önce Gürcülerle, sonra Bizanslılarla yaptığı savaşlarda da başarılı sonuçlar elde etti. Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'la ittifak kurarak kızını onunla nikâhladı. Fakat bu kız Konya'ya giderken **Danişmendli Yağıbasan** tarafından esir alındı.

İzzeddin Saltuk 1174'de ölünce yerine oğlu **Muhammed Kızıl Arslan** geçti. **Kızıl Arslan Bey,** 1195'te Erzurum önüne kadar gelen Gürcü kuvvetlerini mağlup etti.

O sırada Ulu Hakan olan **Melikşah,** Anadolu'da birliği korumak için bütün beylikleri itaat altına almak istiyordu. Süleymanşah da onun politikasını takip etti ve 1202'de Erzurum kalesini alarak Saltuklu Beyliği'ne son verdi.

Ahlatşahları Beyliği (1100-1207)

Ahlatşahları Beyliği'ne **"Sökmenliler Beyliği"** de denir. Sultan Melikşah'ın amcasının oğlu olan **Kutbeddin İsmail,** 1080 yılında Azerbaycan genel valiliğine tayin edilmişti. Kutbeddin İsmail'in kumandanlarından olan **Sökmen,** o sırada Mervanîlerin elinde bulunan **Ahlat Kalesi'**ni zaptederek burada bir hükûmet yani beylik kurdu. Aileye de bundan sonra **Ahlat Şahları (Ahlatşahlar)** veya **Ermenşahlar** denildi.

Sökmen Bey 1108'de Meryafrıkîn'i de ele geçirdi ama onun ölümünden sonra bu şehri **Artuklular** aldılar (1121).

Ahlatşahlar komşu beyliklerle (Artuklu, Saltuklu, Mengücek beylikleriyle) nüfuz çekişmeleri içinde geçen sürelerde güçlerini korudular. 12. yüzyılın ikinci yarısında hâkimiyet sınırlarını Kars'a kadar genişlettiler. Fakat 1207 yılında, **İzzettin Balaban'**ın beyliği sırasında, **Eyyûbîler** bu beyliğe hâkim oldu.

Artuklu Beyliği (1101-1409)

Kültür ve sanatıyla iz bırakmış uzun ömürlü beyliklerden biri Artuklu Beyliği'dir. Oğuz-

ların **Döver** boyundan ünlü bir Türkmen Beyi olan **Artuk Bey,** Anadolu'nun fethi sırasında büyük hizmetler görmüştü. Fakat, **Tutuş'** la **Süleymanşah** arasındaki savaşta **Tutuş'** tan yana olarak savaşı ona kazandırmış ve **Süleymanşah'**ın intiharına sebep olmuştu. **Tutuş, Artuk Bey'**in yardımına karşılık olarak onu Kudüs valisi yapmıştı. Ölüm yılı olan 1091'e kadar bu görevde kaldı.

Artuk Bey ölünce Kudüs Fatımî'lerin eline geçti. Fakat Artuk Bey'in oğulları **Sökmen** ve **İl-Gazi,** Selçuklu hükümdarı tarafından kendilerine verilen bölgelerde beylikler kurdular.

Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulan bu beylikler üç kol halinde gelişti:

Hısn-ı Keyfa ve Âmid Kolu (1101-1231):

Artuk'un oğlu **Sökmen Bey** tarafından 1101'de kurulan bu beyliğin merkezi **Hısn-ı Keyfa** (Hasankeyf) idi. Sökmen Bey, Hasankeyf ve Suruca'dan başka Mardin'i de ele geçirmişti. Haçlılarla da savaşmış, Türkmen başbuğlarından **Çökürmüş** ile birlikte hareket ederek Urfa'da hüküm süren Haçlı Kontu **II.Baudouin'**i yenmiş ve esir almıştı.

Sökmen Bey'den sonra yerine geçen oğlu **İbrahim** 1108'de Mardin'i amcası **İl-Gazi'**ye bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra, Bey olan **Fahreddin Kara Arslan,** Diyarbakır dolaylarını ele geçirdi. Onun oğlu **Nureddin Mehmed** 1182'de **Selâhaddin Eyyûbî'**ye bağlandı. Ona yaptığı askerî yardım ve Haçlılara karşı gösterdiği başarıdan dolayı kendisine bölgenin en büyük merkezi ve o zamanki adı **Âmid** olan **Diyarbakır** şehri verildi (1183). Başkent Diyarbakır'a nakledildi.

Nureddin'in oğlu **Nasıreddin Mahmud,** etrafını çeviren kuvvetli devletlerle (Selçuklular ve Eyyûbîlerle) mücadele ediyor, bazen birine, bazen ötekine bağlı kalarak varlığını korumaya çalışıyordu. Fakat Mahmud'un oğlu **Mevdûd** zamanında, 1231 yılında, Eyyûbîler, Âmid ve Hasankeyf'i zaptederek bu beyliğe son verdiler.

Mardin Kolu (1108-1409):

Artukoğulları tarafından kurulan beyliklerin en uzun ömürlüsü budur. 1108'de, Mardin'i ele geçiren Artuk Bey'in oğlu İl-Gazi tarafından kurulmuştur. İl-Gazi, Halep halkının isteği üzerine bu şehri de sınırlarına kattı ve savunmasını oğlu Temirtaş'a verdi (1118).

İl-Gazi, Haçlılarla yaptığı savaşlarda büyük başarı ve şöhret kazandı. 1119'da Antalya Haçlıları üzerine yürüyerek Prens Rager'i yendi. 1121'de Ahlatşahlar'dan Silvan'ı (Meyafarikîn) aldı.

İl-Gazi'nin ölümünden sonra oğulları, bulundukları şehri ayrı ayrı ama yine de merkeze bağlı kalarak idare ettiler. **Temirtaş** Mardin'de, **Süleyman** Silvan'da, yeğeni olan **Süleyman** ise Halep'te oturdular. Öteki yeğen **Belek,** Harput Kalesi ve civarını aldı. **Belek, İl-Gazi'**nin yolundan giderek Haçlılarla mücadele etti, zaferler kazandı. Urfa kontunu ve Birecik'in Haçlı senyörünü yenerek ikisini de esir aldı. Bir yıl sonra, Kudüs Kralı **Baudouin'**i de mağlup etti ve esir alarak yeni ele geçirdiği Harran'a götürdü. 1124'de, bu ünlü esirleri kurtarmaya gelen büyük bir Frank Haçlı ordusunu da yendi. Fakat bir kuşatma sırasında ok isabetiyle ağır yaralanarak şehit oldu.

Belek ve Süleyman ölünce bunların toprakları Temirtaş'a geçti. Fakat, güçlü Eyyûbî Devleti, beyliğin iç işlerine karışmaya başladı ve onu zayıflattı. **Kutbeddin İl-Gazi** zamanında Silvan Eyyûbîlerin eline geçti (1184).

Bundan sonra bağımsızlıklarını koruyamayan Artuklular sırasıyla Eyyûbilere, Selçuklulara ve Moğollara bağlandılar. Bu sırada güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan **Karakoyunlularla** da çarpışmak zorunda kaldılar. Son Artuklu Beyi **Şahabaddin Ahmed,** Mardin'i Karakoyunlulara teslim etti ve böylece Artuklu Beyliği'nin bu kolu da ortadan kalktı (1409).

Harput kolu (1185-1234):

Artukoğullarının kurduğu en kısa ömürlü beylik bu olmuş ve tarihî rolleri de önemli olmamıştır. Hasankeyf kolundan Nureddin Mehmed ölünce, kardeşi **Ebubekir** bu şehri yeğeni II. Sökmen'e bırakmak zorunda kalmış, kendisi Harput'ta oturmuştur. Bu aileye **Harput Artukluları** denildi. **I. Alâeddin Keykubat** 1234'de Harput'u ele geçirince bu beyliği kendisine bağladı.

İnallı Beyliği (1103-1183):

Suriye Meliki Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı idi. **Sultan Melikşah** ölünce **Tutuş** kendisini sultan ilân etmiş ve Selçuklu başkentine doğru yürüyüşe geçmişti. Bu amacına ulaşamadı, fakat Diyarbakır'ı zaptetti. İdaresini **Dokak'**ın atabeyi **Tuğtekin'**e bıraktı. Tuğtekin de Haçlılarla savaşa giderken idareyi Türkmen beylerinden **İnal'**a verdi.

İnal Bey, 1103'te Diyarbakır'da kendi hükûmetini kurdu ve Selçuklulara bağlı bir beylik haline geldi. İnallılarla Mardin Artukluları arasında akrabalık da kurulmuştu. Son devrede idare vezir ailesine geçti. Selâhaddin Eyyûbî 1183'te Diyarbakır'ı zaptedince bu beyliği ortadan kaldırdı.

Mengücüklü Beyliği (1118-1250)

Türkmen beylerinden **Mengücük,** Anadolu'nun fethi sırasında Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar'ı zaptetmişti. Kendisi bu çarpışmalarda şehit düştü. **Oğlu İshak,** 1118'de, bu bölgede, babasının adını taşıyan beyliği kurdu.

İshak Bey, beyliğini korumak için Selçuklularla, Artuklu ve Danişmendli beylikleriyle mücadele etti. Fakat **Artuklu Belek** tarafından mağlup edildi. **İshak Bey** 1142'de ölünce beylik ikiye ayrıldı. Oğullarından **Davud,** Kemah ve Erzincan'da, **Süleyman** ise Divriği'de kendi beyliklerini ilân ettiler.

Kemah-Erzincan Kolu (1142-1228):

Dâvud Bey, Selçuklu II. Kılıçarslan tarafını tuttuğu için, ona düşman olan **Danişmendli Yağıbasan** tarafından 1162'de öldürüldü. Yerine geçen **Fahreddin Behramşah,** II. Kılıçarslan'ın damadı idi. 63 yıl hüküm sürdü ve bu süre içinde Erzincan'ı bir ticaret ve kültür merkezi haline getirdi.

Behramşah 1225'te öldüğü zaman oğlu **Davudşah,** Erzincan'da, öteki oğlu **Mehmed,** Karahisar'da oturuyor ve bu şehirleri idare ediyorlardı. Bu şehirler 1228'de **I. Alâeddin Keykubat** tarafından Selçuklu topraklarına katılınca, beyliğin Kemah-Erzincan Kolu ortadan kalkmış oldu.

Divriği Kolu (1142-1250):

Divriği idaresini elinde tutan İshak Bey'in oğlu Süleyman ölünce, yerine oğlu Şehinşah geçti. Şehinşah Hıristiyanlarla mücadelede başarılı oldu. Selçuklu II. Kılıçarslan'a ve Sultan Süleymanşah'a bağlı kaldı. Fakat bu ailenin son beyi Melik Salih zamanında, Sultan I. Keykubat beyliğin topraklarını sınırlarına kattı ve Mengücük Beyliği'nin Divriği Kolu da ortadan kalkmış oldu.

Erbil Beyliği (1146-1232)

Musul Atabeyi **Zengî** 1146'da ölünce, Erbil, Şehr-i Zor, Hakkâri, Sincar ve Harran bölgesi, **Zeyneddin Ali Küçük'**ün idaresinde bulunuyordu. Ali Küçük, Musul Atabeyi Zengî'nin valilerinden **Beğ-Tigin'**in oğlu idi. 1167'de yaşlılığı sebebiyle bu bölgenin idaresini, Atabey'in oğlu **Mevdud'**a bıraktı ve kendisi Erbil'e çekildi.

Ali Küçük'ün oğlu **Kök-börî** (Gök börü=Bozkurt) önce Musul atabeyine bağlı kaldı, sonra **Selâhaddin Eyyûbî,** askerî yardımlarına karşılık 1183'te Urfa şehrini ona bıraktı ve kız kardeşini de ona verdi. Selâhaddin Eyyûbî'nin ölümünden sonra bağımsız hale gelen **Gök-börü,** Moğol akınlarını püskürterek bağımsızlığını korudu.

Gök-börü'nün beyliği 44 yıl sürdü. Bu süre içinde Erbil önemli bir kültür merkezi haline geldi. Fakat **Gök-börü'**nün varisi yoktu. Ölümünden sonra topraklarının Abbasî Halifeliği'ne bağlanmasını vasiyet etmişti. 1232 yılında ölünce, bu vasiyet yerine getirildi ve beylik ortadan kalkmış oldu.

darkmalt-çizgili forum

Karamanoğulları Beyliği

(1256-1483)

Türkçe'den başka dilin konuşulmasını yasaklayan Karamanoğulları, Osmanoğulları'nın en büyük rakibi idi

Anadolu'da yaklaşık 230 yıl hüküm süren bu beylik, Türkmen beyliklerinin Osmanoğulları'ndan sonra en önemlisi, en kudretlisidir. Merkezi Karaman (o zamanki adı **Larende)** olan geniş bir bölgede, güçlü bir devlet olarak hüküm sürmüş ve Büyük Selçuklu Devleti'nin halefi, Anadolu'nun hâkimi olmak için, varlıkları boyunca Osmanlılarla mücadele etmişlerdir.

Karaman Beyliği'nin kurucusu, Oğuzlar'ın **Kaçar** Boyu beylerinden **Ahmed Hüsameddin Bey**'in oğlu **Nûre Sûfî Bey**'dir. 1255-1256 yılları arasında kurulan beyliğin ilk merkezi **Ereğli** idi. **Nûre Sûfî**'den sonra yerine **Karaman Bey** geçti ve aileye onun adı verildi. 1261'de Selçuklularla yapılan bir savaşı kaybetti, kardeşleri ve oğulları esir düştü. Fakat kısa bir süre sonra, Karaman Bey'in oğlu Mehmed, Karamanlıların başına geçti ve Niğde'de isyan eden **Hatıroğlu** ile birleşerek Selçuklulara cephe aldı.

Bu sırada Anadolu Türkmenleri Moğolların baskısına karşı ayaklandılar. Mehmed Bey Memlûklar sultanı ile birlikte hareket ederek Konya'ya yürüdü ve şehri zaptetti.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in Türkçeden başka dilde konuşulmasını yasaklaması işte bu sırada (13 Mayıs 1277'de) olmuştur. Konya önünde toplanan divanda, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, Mehmed Bey ünlü fermanını yayınlamıştı: **"Bu günden sonra divanda, dergâhta, bargâhta ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."**

Mehmed Bey Konya'ya yerleşmedi, Ermenek'e çekildi. Fakat Moğollar Konya'ya geldiler ve yapılan savaşta **Mehmed Bey** ile birlikte kardeşleri **Tanu** ve **Zekeriya** da öldürüldü.

Karamanlılar bu defa **Güneri Bey**'in etrafında toplandılar ve **Eşrefoğlu Türkmenleri** ile birleşerek Konya'ya yürüdüler. Bundan da bir sonuç alınamadı ve Moğollar Karaman'ı yaktılar. **Güneri Bey** dağlara çekildi. Fakat Moğol valileri Karamanlıları desteklediler. **Güneri Bey** 1299'da ölünce yerine **Mahmud Bey** geçti. Mahmud Bey hem Selçuklularla, hem Moğollarla savaştı. 1308'de Anamur yakınlarında Ermenilerle çarpışırken öldü.

Mahmud Bey'den sonra sırasıyla **Yahşi-Han, İbrahim, Halil Mırza Bey** tahta çıktılar.

Karamanlılar Selçuklu saltanatının yıkılmasından sonra Konya'yı kesin olarak ele geçirdiler. İlhanlı İmparatorluğu da çökünce Memlûklar Anadolu'da nüfuz kurmak istediler. Fakat Anadolu'da asıl hâkimiyet kurmak ve birliği sağlamak isteyen kuvvet Osmanlılardı ve Karamanlılar Osmanlılara karşı Memlûklerle ve öteki Türkmen beylikleriyle işbirliği yapıyorlardı.

Halil Bey'den sonra onun oğlu **Süleyman Bey,** daha sonra da Süleyman Bey'in kardeşi **Alâeddin Bey** başa geçti. Alâeddin Bey Osmanlı Sultanı **I. Murad**'ın damadı idi. Bütün direnmelere rağmen Karamanlılar'da Osmanlı nüfuzu artıyordu ve Büyük Türk Hakanlığı, Osmanlılara geçecek, Karamanlılar da tâbi olmaktan kurtulamayacaklardı. Nitekim, **Alâeddin Ali Bey**'den sonra dört yıl için Karaman Beyliği **Osmanlı Devleti**'ne katıldı.

Yıldırım'la **Timur** arasındaki savaştan sonra Karaman Beyliği **Timur**'un yardımı ile

Çizgili Forum

tekrar bağımsız oldu. Timur'un çekilip gitmesinden sonra Osmanlılar toparlandılar ve Anadolu'da hâkimiyet yine onlara geçti. 1483'te, Karaman Beyliği tamamen bir Osmanlı eyaleti haline gelirken, beylik tahtında **Turgut Oğlu Mahmud Bey** bulunuyordu.

● Karamanoğulları'nda kültür ve medeniyet:

Kültür ve medeniyet bakımından Anadolu Selçuklularının gerçek mirasçısı olan, Selçuk mimarlığını devam ettiren, Osmanlılardan ziyade Karamanlılar olmuştur. **Türkçeden başka dilin konuşulmasını yasaklayan ilk Türk hükümdarı Karamanoğlu Mehmed Bey**'dir ve Karamanlıların Türk kültür tarihine en büyük armağanları bu olmuştur. Her yıl 13 Mayıs'ta kutlanan **"Dil Bayramı"**nda işte bu mutlu olay kutlanır.

DİĞER ÖNEMLİ BEYLİKLER

• Menteşeoğulları (1280-1424)

Selçukluların uç beyliği olarak **Menteşe Bey** tarafından 1300'de kuruldu. Muğla, Kaş, Fenike, Bozdoğan, Çine, Tavas, Çameli, Acıpayam ile Aydın ve Denizli illerinin güneyinde hüküm sürdü.

Menteşeoğulları Beyliği'nin, Ege Denizi'nde kuvvetli bir donanması vardı. Selçukoğullarına ve İlhanlılara tâbi oldu, fakat Osmanlılarla mücadele edemeyerek 1424'de bir Osmanlı eyaleti haline geldi.

★ ★ ★

• Candaroğulları (İsfendiyaroğulları) Beyliği (1291-1461):

Beyliğin kurucusu **Demir Yaman Candar Bey,** Oğuzların **Kayı** boyundandır. Beyliğin 8. beyi olan **İsfendiyar** Bey'den sonra (1392'den itibaren), hanedan, **İsfendiyaroğulları** olarak anılmıştır.

Beylik, Kastamonu, Sinop, Samsun, Çankırı, Zonguldak vilayetlerinde hüküm sürüyordu. Osmanlı sarayı ile sıkı bir akrabalık bağı kurmuşlardı. 1461'de Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

★ ★ ★

• Karesioğulları Beyliği (1303-1345)

Selçuklu uç beyliği olarak 1303 yılında **Karesi Bey** tarafından kurulan bu beylik, ancak 42 yıl hüküm sürdü. Balıkesir, Bergama, Dikili ve Soma bölgelerine hâkimdi. 1345 yılında Orhan Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.

★ ★ ★

• Germiyanoğulları Beyliği (1260 1429):

Selçukluların uç beyliği olarak 1260 yılında **Kerimeddin Ali-Şîr Bey** tarafından kuruldu. Kütahya başkent olmak üzere Afyon, Uşak, Denizli vilayetlerine hâkimdi. 1429'da Osmanlılara tâbi oldular.

★ ★ ★

• Hamidoğulları Beyliği (1280-1391):

Bu beyliğin kurucusu **Hamid oğlu İlyas Bey**'dir. 1280-1324 yılları arasında 44 yıl hüküm sürdükten sonra İlhanlılara katılmış, ancak 3 yıl sonra tekrar bağımsız olarak 1327'den 1391'e kadar yaşamıştır. Isparta, Burdur, Şuhut, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Elmalı, Korkuteli, Serik, Manavgat, Akseki bölgesinde hüküm sürüyordu. 1374'de topraklarının önemli bir bölümünü Osmanlılara terketti. 1391'de de **Yıldırım Bayezid** tarafından tamamen Osmanlı topraklarına katıldı.

★ ★ ★

• Tekeoğulları Beyliği (1300-1423):

Kurucusu **Yunus Bey**'dir. Antalya, Korkuteli ve dolaylarında hüküm süren bir uç beyliği idi. Beyliğin son hükümdarı **Osman Bey** 1423'de ölünce, Beylik Osmanlı Devleti'ne katıldı.

• Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322):

Selçukoğulları'na bağlı idi. 1277'de **Muineddin Mehmed Bey** tarafından kuruldu. Mehmed Bey (saray nazırı) demek olan **Pervâne** unvanı ile anıldığı için beyliğe de bu ad verildi.

Sinop ve çevresine hükmediyordu. **Selçukoğlu Gazi Bey** Sinop'u işgal edince bu beyliğe son verildi.

★ ★ ★

• Saruhanoğulları Beyliği (1300-1410):

Selçukluların uç beyliği olarak **Saruhan Bey** tarafından kurulmuştur. Manisa vilayeti ile Menemen, Kemalpaşa ve Foça dolaylarında hüküm sürdü. 1410 yılında Osmanlılara katıldı.

★ ★ ★

Aydınoğulları Beyliği (1300-1425):

Selçukluların uç beyliği olarak Aydın Bey tarafından kurulmuştur. 1308'den 1335'e ka-

dar İlhanlılara tâbi olmuş, daha sonra bazen bağımsız, bazen Osmanlılara tâbi olarak yaşamışlardır. Aydın, İzmir'in bazı havzaları, Alaşehir, Salihli ve dolaylarında hüküm sürdüler. Bu beyliğin en ünlü hükümdarı **Gazi Umur Bey** idi. **Kuvvetli bir donanma ile Adalar Denizi'ne (Ege'ye) hâkim olmuştu.** 1425'te Osmanlı topraklarına katıldı.

★ ★ ★

• Eretnaoğulları Beyliği (1327-1380):

Eretna Bey, İlhanlıların Anadolu'daki genel valisi idi. 1327'de tayin edilmişti. 1335'te bağımsızlığını ilân etti. 1338-1343 yılları arasında Memlûklere tâbi oldu, sonra tekrar bağımsızlığını elde etti. Ankara'dan Erzurum'a, Tokat'tan Malatya'ya kadar olan bölgeye hâkim idi.

1380'de bu beyliğin veziri olan **Kadı Burhaneddin,** Eretnaoğulları'nı devirerek kendi beyliğini kurdu.

★ ★ ★

Kadı Burhaneddin Beyliği (1380-1398):

Kadı Burhaneddin Ahmed 1380 yılında, başveziri olduğu Eretna Beyliği'nde iktidarı tamamen ele geçirdi, **"Sultan"** unvanını alarak kendi devletini kurduğunu ilân etti. Büyük bir idareci olduğu gibi büyük bir âlim ve şair idi. Şiirlerini daha çok Azerî lehçesiyle yazmıştır.

Sivas başkent olmak üzere Ankara, Erzincan, Amasya, Samsun, Tunceli, Niğde vilayetlerini içine alan geniş bir bölgede hüküm sürdü. Osmanlılarla yaptığı mücadeleyi kaybetti ve bu büyük beylik 1398'de **Yıldırım Bayezid** tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.

• Dulkadıroğulları Beyliği (1337-1522):

Büyük Osmanlı Türk Devleti ile Mısır'daki Türk Memlûk Devleti arasında güçlü ve uzun ömürlü bir beylik olarak görülmüştür. Kurucusu, **Dulkadıroğlu Zeyneddin Ahmed Karaca Bey'**dir. Bazen Memlüklere, bazen Osmanlılara tâbi olmuş, fakat en çok Osmanlılarla işbirliği yapmış ve Osmanlı sarayı ile akrabalık kurmuşlardır.

Elbistan başkent olmak üzere Maraş, Kayseri, Elazığ, Ayıntap, Malatya, Adıyaman vilayetlerinde hüküm sürdü. 1522 yılında Osmanlı topraklarına katıldı.

★ ★ ★

• Ramazanoğulları Beyliği (1352-1608):

Bu uzun ömürlü beyliğin kurucusu, Oğuzların **Yüregir** boyundan **Ramazan Bey'**dir. Zaman zaman Memlüklere ve Osmanlılara tâbi olmuş, fakat son 90 yıl, Osmanlı valisi gibi hareket etmişlerdir.

Bu beylik, Adana, Mersin'in doğusu ve Maraş'ın kuzeyini içine alan bölgede hüküm sürdü. 1608'de tamamen Osmanlılara bağlandı.

★ ★ ★

• Eşrefoğulları Beyliği (1280-1326):

Selçukluların uç beyliği olarak, **Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey** tarafından 1280'de kurulmuştur. Bir ara İlhanlılara tâbi olan bu beyliğin sınırları Beyşehir, Seydişehir, Ilgın, Akşehir ve Bolvadin dolaylarını içine alıyordu. 1326 yılında beyliğin son hükümdarı, İlhanlıların Anadolu'daki genel valisi **Timurtaş Bey** tarafından mağlup edilerek öldürülmüş ve beylik yıkılmıştır.

darkmalt-çizgiforum

Atabeylikler

Ülkeyi şehzadeler adına idare eden "ata bey"lerin kurdukları beylikler

Atabeylik, eski bir Türk geleneğine göre ortaya çıkmış bir idarî görev şekli idi. Göktürkler'de, Hazarlar'da olduğu gibi daha sonraki Türk hakanlıklarında, en çok Selçuklularda gelenek hâlinde devam etmiştir.

Atabeylerin asıl görevi, ülkenin çeşitli yerlerine gönderilen küçük yaştaki prenslerin (şehzadelerin) yanında, öğretici-eğitici olarak bulunmak, o yeri onlar adına bir naip gibi idare etmekti.

Atabeylerin çoğu değerli kumandanlar idi ve sadakatle hizmet etmişlerdir. Bazıları da, merkezin uzaklığından, şehzadenin küçüklüğünden yararlanmak yolunu tutmuş, devletin zayıfladığı bir anda kendi başlarına buyruk olmuş, idareyi tamamen ellerine alarak bağımsız hareket etmişlerdir. Şeklen Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı olduklarından, idare, teşkilât, kültür, din ve siyaset, Selçuklu İmparatorluğu'nun bir devamı gibi görülür.

Aşağıda, bağımsız birer devlet gibi hareket eden, fakat kurucuları birer **atabey** olan başlıca atabeylikleri göreceğiz.

Azerbaycan Atabeyliği (1146-1225)

"İl-Denizliler" olarak da anılan bu atabeylik, aslen Kıpçak Türklerinden olan **Şemseddin İl-Deniz** tarafından kurulmuştur. Irak Selçuklu Devleti'nde atabeylik görevi alan **İl-Deniz,** daha sonra Azerbaycan genel valisi oldu. Valiliği sırasında Gürcü ve Abhaza saldırılarını durdurdu. Ayrıca Erran ve Şirvan'ı idaresine aldı. Azerbaycan, Hemedan, İsfahan bölgeleri ona bağlıydı. 1146'dan itibaren buralarını, Irak Selçuklu Devleti'nin başkenti Tebriz'den bağımsız olarak idare etmeye başladı.

İl-Deniz, Selçuklu Sultanı **II. Tuğrul**'un dul karısı ile evlenerek nüfuzunu arttırmıştı. **"Atabeg-i âzam"** yani **"en büyük atabey"** olarak anılıyordu... Oğulları **Cihan Pehlevan** ve **Kızıl Arslan Osman** da hâshacib'lik ve ordu kumandanlığı gibi büyük görevler almışlardı.

İl-Deniz 1175'te öldü ve yerine geçen oğlu **Cihan Pehlevan** hem Azerbaycan'ın, hem bütün Selçuklu Sultanlığı'nın en kudretli adamı oldu. Kendine bağlı 60-70 kadar adamı ile bütün ülkeyi kontrol altında tutuyordu.

Cihan Pehlevan'dan sonra yerine geçen kardeşi **Osman,** bu kuvvetli durumdan yararlanarak kendini Irak Sultanı ilân etti (1191). Onun oğlu **Ebu Bekir,** hâkimiyet alanlarını daha da genişletti. Fakat 1221'de, Cihan Pehlevan'ın oğlu **Atabey Özbek,** kuvvetli bir devlet olarak gelişen Harezmşahlara bağlanmak zorunda kaldı. **Celaleddin Harezmşah** 1225'te Tebriz'i zaptedince atabeylik sona erdi.

Fars Atabeyliği (1147-1284)

Oğuzların **Salgur** boyundan olan **Atabey Sungur** tarafından kurulan bu atabeylik (Salgurlular Devleti) olarak da anılır. Atabey Sungur, 1147 yılında, İran'ın Fars bölgesinde bağımsızlığını ilân etti. Şeklen Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı idi.

Sungur 1161'de ölünce yerine oğlu **Zengî** geçti. **Zengî,** Selçuklu Devleti yıkılıncaya kadar Irak Selçuklularına bağlı olarak kaldı. Onun ölümünden sonra, 1203'te, oğullarından I. Saad, iktidara geçti ve tahtta hak iddia eden kardeşlerini yenerek **Salgurlu Atabeyi** oldu. Saad 1231 yılında öldü ve bu defa onun oğlu **Ebu Bekir,** atabey oldu. **I. Saad** gibi **Ebu Bekir** de âlim ve sanatkârları himâ-

ye etti. Meşhur İranlı şair **Şirazlı Saadî,** mahlasını **Atabey Saad'**dan almıştı.

Daha sonra atabeylik İlhanlılara tâbi oldu. **II.** Saad atabey olmuş ve Moğol hükümdarı **Hülâgû**'nun kızı ile evlenerek atabeyliğini devam ettirmişti. Fakat 1284'de ölünce atabeylik tamamen İlhanlılara bağlandı.

Şam Atabeyliği (1128-1154)

Bu atabeylik, Suriye Selçuklu Atabeyi **Tuğ Tekin'**in oğlu **Tacül Mülük Böri** (Tacüddin Böri de denir) tarafından 1128'de kuruldu. **Böri,** önce batınîliğin bir kolu olan ve Suriye'de gelişen İsmailîlerle mücadele etti. 20 bin kadar İsmailî'yi kılıçtan geçirerek Şam'ı onlardan kurtardı. Fakat kendisi de 1132 yılında bir İsmailî tarafından öldürüldü.

Böri'nin ölümünden sonra sırasıyla oğulları İsmail, Mahmud, Muhammed atabey oldular. Bunlar, Musul atabeyi ile uğraşmak zorunda kaldılar ve sonunda Musul atabeyi galip gelerek 1154'de Şam Atabeyliği'ni ortadan kaldırdı.

Musul-Halep Atabeyliği (1127-1259)

Bu atabeylik, Irak Selçuklu Hükümdarı **Mahmud** tarafından Musul valiliğine tayin edilen **İmadeddin Zengî** tarafından kuruldu. İmadeddin Zengî'nin babası **Ak-Sungur** da Melikşah'ın Musul valisi idi.

Zengî, kısa zamanda Cizre, Nusaybin, Sincar ve Harran'ı aldı. Haçlılara karşı koruduğu Haleb'i de kendisine bağladı ve Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir bölgenin hâkimi oldu. Antakya Haçlı Prensini, Kudüs Kralı **Foulque** ile Trablus Kontu **II. Raymond'**u yendi. Daha sonra Urfa'yı zaptederek Frank Kontluğunu ortadan kaldırdı. Onun bu başarıları, Avrupalıların İkinci Haçlı Seferi'ni başlatmalarına sebep oldu.

Zengî'nin oğullarından **Nureddin Mahmud,** Haleb'de, **I. Seyfeddin Gazi** ise Musul'da bulunuyorlardı. Babaları 1146'da ölünce, atabeylik bu iki kardeş arasında ikiye bölünmüş oldu. 1147'de Antakya Haçlı Prensi Raymond'u yenen **Nureddin Mahmud,** 1154'de Şam Atabeyliği'ni de kendine bağladı.

Bu sırada Mısır'daki Fatımîler, Sünnî Türklere karşı Haçlılarla işbirliği yaptılar. Fakat **Mahmud** 1164'de Kudüs Kralı **III. Bohemond'**u da mağlup etti. Bundan sonra kumandanlarından **Şirkuh** ve **Selâhaddin Eyyubî** kardeşleri Fatımîlerin üzerine gönderdi. Bu kumandanlar Fatımîleri yendiler ve **Selâhaddin Eyyûbî,** Atabey Mahmud'un temsilcisi olarak Mısır'da idareyi ele aldı (1171).

Nureddin Mahmud 1174'de ölünce, Şam ve Haleb atabeylikleri Eyyûbî sülalesinin eline geçti. Musul'un idaresi Seyfeddin Gazi'nin kardeşi Mevdud'a, Sincar'ın idaresi II. Zengî'ye verildi.

II. Zengî'nin kardeşi **Mesud** zamanında Musul ve Sincar Eyyûbîlere tâbi oldu ve 1186'dan 1259'a kadar onlara bağlı kaldı. Fakat 1259'da bütün bölgeyi İlhanlılar işgal ettiler.

darkmalt - çizgili forum

Eyyubîler Devleti

Mısır'da bir devlet kuran Selâhaddin Eyyûbî ünlü Avrupa krallarının kumanda ettiği Birleşik Avrupa ordusunu yendi ve Kudüs'ü kurtardı

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, **Selâhaddin Eyyûbî,** Musul Atabeyi **Nureddin Mahmud'**un yanında yetişmiş, onun tarafından **Şirkuh** ile birlikte Mısır'a gönderilmişti. **Selâhaddin Eyyûbî,** Fatımîleri yenerek **Atabey Mahmud adına Mısır'**ın idaresini ele almıştı (1171).

Fatımî Devleti'ni ortadan kaldıran **Selâhaddin Eyyûbî,** Mısır'da kendi adı ile anılacak olan Sünnî devletini kurdu. Kısa zamanda bu devleti güçlendirdi. 5 Temmuz 1187'de meşhur **Hıttîn** seferi ile Haçlıları büyük bir yenilgiye uğrattı ve Kudüs'ten çıkardı.

Bu başarısından sonra devletin sınırlarını Yemen'den El-Cezire'ye kadar genişletti. Bölgede Sünnîliği pekiştirdi.

Selâhaddin Eyyûbî'nin kurduğu devlette halkın çoğunluğunu Türkler meydana getiriyordu. Ordu da Türklerden kuruluydu ve resmî dil Türkçe idi.

Selâhaddin Eyyûbî'nin Haçlıları Kudüs'ten çıkarması, III. Haçlı Seferi'nin yapılmasına sebep oldu. Bu sefere Almanya İmparatoru **Friedrich Barbarossa,** Fransa Kralı **Philippe-Auguste** ve İngiltere Kralı **Richard (Arslan Yürekli Rişar)** katıldılar. Avrupa'nın en büyük orduları, en büyük hükümdarların kumandasında, Akkâ'yı kuşattılar (1189).

Karada ve denizde çok şiddetli savaşlar oldu. Haçlılar silâh ve asker sayısı bakımından çok üstün durumdaydılar. Selâhaddin Eyyûbî'nin askerleri ise süregelen savaşlardan dolayı yorgun düşmüştü. Buna rağmen, Haçlılar Selâhaddin Eyyûbî'nin karşısında hiç bir şey elde edemediler ve on binlerce Haçlının kutsal topraklarda ölmesinden başka bir sonuç alamadılar. Yalnız Richard Anadolu'da Kayseri'yi ele geçirmişti. Sonunda barış istemek zorunda kaldılar. Kudüs'ü alamamışlardı, fakat barış antlaşmasına göre, Hıristiyanlar silâhsız olarak mukaddes yerleri ziyaret edebileceklerdi.

Batının en büyük hükümdarları Selahaddin'e saygı duydular ve onu örnek bir hükümdar olarak kabul ettiler. Gerçekten de Selâhaddin Eyyûbî mert, cömert, hoşgörü sahibi idi. Mecbur olmadıkça kan dökmekten kaçınırdı. Fakat savaşmak zorunda kalınca da, hem taktik, hem cesaret bakımından üstünlüğünü gösterirdi. Büyük başarılarını ezici çoğunluğu Türk olan ordusu ile sağlamıştır.

Kültür, sanat ve edebiyatı çok korumuş, bilginlere büyük saygı göstermiştir. Sultanlığı 21,5 yıl sürdü. 1193'de öldü. Türbesi Şam'dadır ve Müslümanların ünlü ziyaret yerlerinden biridir.

Selâhaddin Eyyûbî'nin ölümünden sonra devlet, kardeşleri ve oğulları arasında bölüşüldü. Ülke, bazıları kısa, bazıları uzun ömürlü olan 9 kola ayrıldı. En kısa ömürlüsü olan **Güney Arabistan** kolu 1228'e, en uzun ömürlüsü olan **Hama** kolu 1348'e kadar devam etti. **Mısır** kolu ise bağımsızlığını 1250'ye kadar koruyabildi.

Eyyûbî'lerin diğer kolları Şam-Halep, Humus, El Cezire, Baalbek, Kerek ve Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) idi.

Çizgili Forum

Mısır Türk Devleti

Kıpçak Türklerinden Aybey'in kurduğu Türk Memlûk Devleti'nin resmî adı "TÜRKİYE DEVLETİ" idi

Selâhaddin Eyyûbî, 1171 yılında Fatımî Devleti'ni ortadan kaldırarak Eyyûbî Devleti'ni kurmuştu. Eyyûbî Devleti'nin ordusu **Kıpçak** Türklerinden oluşuyordu. Kıpçak bozkırlarından çocuk yaşta ve çok sayıda köle ve gönüllü olarak getirilen Kıpçak Türkleri özel bir askerî talim görüyor, Eyyûbîlerin hassa kuvvetlerini meydana getiriyordu. Daha sonra Kafkasya'dan aynı şekilde getirilen **Çerkesler** de ordunun ikinci önemli unsurunu teşkil ettiler ve burada **Türkler** ve **Çerkesler** kaynaştılar. Fakat Türk kumandanlarla Çerkes kumandanlar arasında sultanlık çekişmesi olmuştur.

İşte, 1250 yılında Mısır'da kurulan **Türk Memlûk Devleti** (Mısır Türk Sultanlığı ve Mısır Türk Devleti de denir)'nin ana dayanağı olan ordusu ile hükümdar ve kumandanları bu Türklerden idi.

Eyyûbîlerin son hükümdarı **Turanşah** öldükten sonra, dul kalan eşi, Kıpçak Türkü olan ordunun başkumandanı **İzzeddin Aybeg** ile evlenmişti. **Aybeg,** askerî kuvvetler tarafından sultan ilân edildi. Ordu kumandanlarının aralarından en nüfuzlu ve kabiliyetli olanı sultan seçmeleri geleneği de böylece başlamış oldu. Bazı dönemlerde sultanlık babadan oğula geçmişse de, sultanlar daha çok seçimle iktidara gelmişlerdir.

Kahire'de, 1250'de **İzzeddin Aybeg** tarafından kurulan bu yeni devletin resmî adı **"Ed-Devleti't-Türkîye"** yani **TÜRKİYE DEVLETİ** oldu. Resmî konuşma dili **Türkçe,** yazışma dili Arapça idi. Sarayda ve orduda Kıpçak lehçesi konuşulurdu, ama, Oğuz lehçesi ile konuşanlar da bulunduğu için bu iki Türk lehçesi kaynaşmıştı.

Aybeg'in kurduğu Türk Memlûk Devleti'nin birinci devresi 1250'den 1382'ye kadar devam eden 132 yıllık bir süredir ve bu sürede hüküm süren Türk sultanlarına **"Bahrî Memlûkleri"** denmiştir.

Aybeg yedi yıl sultanlık yaptı (1250-1257). Haçlılara karşı ünlü **Mansure Savaşı'**nı kazandı ve Mısır'a yönelen VII. Haçlı Savaşı'nı etkisiz bıraktı. Bir yandan da İsmailîlerle uğraştı.

1257'de Aybeg ölünce yerine **Nureddin Ali** sultan oldu, fakat tahtta sadece iki yıl kaldı. Ondan sonra tahta çıkarılan **Seyfeddin Kutuz'**un hükümdarlığı da bir yıl sürdü. **Seyfeddin Kutuz,** sadece bir yıl süren hükümdarlığı sırasında, Mısır'a doğru ilerleyen Moğol-Ermeni-Haçlı müttefik ordusunu Eylül 1260'ta, **Ayn-Câlûd Savaşı** olarak anılan savaşta ağır bir yenilgiye uğrattı.

● Baybars, Haçlıları Yakındoğu'dan sürüp çıkarıyor

Kutuz'dan sonra **I. Baybars** hükümdar oldu. 1260'tan 1277'ye kadar hüküm süren **Baybars** zamanında Mısır Türk Devleti en kudretli devrine ulaştı. Kıpçak Türkü **Baybars,** Altın Ordu Hakanı ve Cengiz'in torunu **Berke Han'**ın damadı idi. Kendi yerine geçecek oğluna da **Berke** adını vermişti. Kendisi 1223'te Kıpçak ilinde doğmuştu. Köle olarak Kahire'ye gelmiş, Eyyûbîlerin hassa ordusuna alınmıştı. Zekâ ve yeteneği ile kısa zamanda kendini gösterdi. **Ayn-Câlûd'**da

Haçlılarla yapılan savaşta öncü birliklerine kumanda ediyordu. **Sultan Kutuz** ona, vaadettiği Halep valiliğini vermediği gibi, şöhretinden ve kendi yerine sultan seçilmesinden korkarak öldürtmek bile istemişti. **Baybars,** Kutuz'un bu teşebbüsünü boşa çıkardı ve ölen **Kutuz** oldu. Bundan sonra sultan seçilen **Baybars,** hükümdarlığının birinci yılında (1261'de), Moğollar tarafından öldürülmüş olan Abbasî halifesinin yerine aynı aileden başka birini getirerek, Mısır Abbasî hilâfetini kurdu.

Cesur bir asker olan **Baybars,** kudretli bir hükümdar ve iyi bir idareci olduğunu da gösterdi. Franklarla, Ermenilerle, Moğollarla yaptığı savaşları kazandı. İsmailîlerle de mücadele etti. Anadolu'da Moğollara karşı direnişe geçen Türkmen beyliklerini destekledi ve ordusunun başında Kayseri'ye kadar ilerledi. Ermenilerin başkent yaptıkları Sîs şehrini zaptetti (1274). Sonra, kendi merkezinden daha fazla uzaklaşmamak için Şam'a döndü.

Altın Ordu ve Bizans ile de siyasî münasebetler kuran Baybars, Haziran 1277'de hastalanarak, 54 yaşında iken öldü. Orta çağ tarihinin en büyük ve örnek hükümdarlarından biri olarak anılan Baybars, devlet teşkilâtında büyük bir reform yapmış, Haçlıları Yakın Doğu'dan sürüp çıkarmıştı.

Baybars'tan sonra yerine geçen oğlu **Berke'**nin hükümdarlığı ancak iki yıl kadar, onun yerine geçen **Bedreddin Sülemiş'**in hükümdarlığı daha da kısa sürdü.

1279'da sultan olan Seyfeddin Kalavun 11 yıl iktidarda kaldı ve Haçlılara karşı başarılı mücadeleyi devam ettirdi. 1282'de Frank-Ermeni-Moğol müttefik ordusunu yendi. Kıpçak bozkırı ile de münasebetlerini kuvvetlendirdi. **Saint-Jean şövalyelerinin** elindeki önemli **Markab** kalesini aldı. 1289'da Trablus'u da zaptederek buradaki Haçlı hükûmetini ortadan kaldırdı.

Sultan Kalavun, Kudüs Krallığı'nı kuşattığı bir sırada öldü.

Sultan Kalavun'dan sonra, 1382'ye kadar Mısır Türk Devleti'ne onun sülâlesi hâkim oldu, yani bu Türk devletinde ilk sülale (hanedan) kurucusu o oldu.

Kalavun ölünce yerine geçen oğlu **Selahaddin Halil,** 3 yıl süren hükümdarlığı sırasında Akkâ, Sûr, Sayda şehirlerini alarak Haçlı hâkimiyetine kesin şekilde son verdi.

Fakat Halil'in ölümünden sonra ülkede karışıklık, dolayısıyla gerileme başladı. Valiler, kumandanlar başkaldırıyor, bağımsızlık ilân ediyorlardı. Sultanlar bu isyanlarını bastırmak için uğraşmaktan başka bir iş yapamaz oldular. Bu sırada Çerkes Kölemenlerin ordudaki sayıları ve kuvvetleri gittikçe artıyordu. Çerkesler Türkleşmiş olsalar da iktidar için Kıpçak Türkleriyle devamlı bir mücadeleye giriştiler. Bu durumdan yararlanan Kıbrıs korsanları da sık sık baskınlar yaparak ülkenin zayıflamasını hızlandırdılar.

● Hanedanlık Çerkeslere geçiyor

Son Türk hükümdarı **Nasreddin Hacı** zamanında taht kavgaları şiddetini arttırdı. Kumandanlardan **Çerkes Barkuk** rakiplerini yendi ve kendisini sultan ilân etti.

Şimdi Memlûkler Devleti'nde ikinci devir başlıyordu ve bu devirde (1517'ye kadar) tahtta Çerkes Kölemenler bulundu. Çerkes aslından Memlûk sultanlarına **"Burcî Memlûkleri"** denir. Fakat bunlar da dil ve kültür bakımından tamamen Türkleşmiş idiler. Onun için devletin siyaset ve karakterinde hiç bir değişiklik olmamıştır.

Bahrî Memlûkleri (Mısır Türk sultanları) devrinde olduğu gibi **Burcî Memlûkleri** devrinde de bilim, kültür ve sanata önem verilmiştir. Ama bu ikinci devirde **Memlûkler Devleti** en büyük İslâm devleti olmaktan çıkmıştır. Çünkü, **Osmanlılar** daha hızlı bir gelişme göstermiş, hele İstanbul'un fethinden sonra en büyük İslâm devleti olmuştu. **Timur** ve **Şahruh** devrinde Timurlular, **Şah İsmail** devrinde de İran, Türk İmparatorluğu, Memlûkleri geçmişlerdi.

Osmanlı Sultanı **Yavuz Sultan Selim,** 1517'de Ridaniye Savaşı'nda Memlûk İmparatorluğu'na son verdi ve bütün topraklarını Osmanlı sınırları içine aldı.

Memlûkler Devleti'nde kültür ve sanat

Memlûkler Devleti'nde konuşulan dil **Kıpçak Türkçesi** idi. Bu dilde eser vermiş yazarları, eserlerinden örnekler vererek 1. ciltdin **"Kuman-Kıpçak Dili ve Edebiyatı"** bölümünde tanıtmıştık. Burada şu kadarını söyleyelim ki, Memlûk Devleti, teşkilât bakımından da yenilikler getirmişti. Osmanlı teşkilâtı istisna, Türklerin tarih boyunca kurdukları siyasî düzenlerin en büyüklerinden birini Mısır Türk Devleti kurmuştur.

Karakoyunlular Devleti

Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki savaşa Karakoyunlular sebep olmuştu

Karakoyunlu Türkmenleri, oğuzların **Yıva, Yazır, Döğer, Avşar** gibi boylarından oluşuyordu. Bunlar XIII. yüzyıl sonlarına doğru doğudan gelip Erbil-Nahcivan bölgesi arasında yurt tutmuşlardı. XIV. yüzyıl ortalarında İlhanlı Devleti parçalanırken Karakoyunlular, Erzurum-Erciş-Musul dolaylarında bağımsız bir birlik meydana getirdiler. Başlarında, **Baranlı** oymağının beyleri olan **Bayram Hoca, Murat Hoca** ve **Mısır Hoca** kardeşler vardı. En büyükleri ve başbuğları **Bayram Hoca** idi.

Bayram Hoca 1380'de ölünce başa geçen oğlu **Kara Mehmed,** bağımsızlıklarını tehdit eden Mardin'deki **Artukoğlu'**nu yenmiş, **Timur'**un öncü kuvvetlerini durdurmuş ve 1388'de Tebriz'i almıştı. Tebriz'i başkent yaptı.

Kara Mehmed Bey 1389 yılında öldürüldü ve yerine oğlu **Kara Yusuf** geçti. Devletin gücünü arttıran, kendi adına para bastıran **Kara Yusuf,** Osmanlılarla ve Memlûklerle yakın ilişkiler kurdu. **Timur'**a karşı mücadelesinde Osmanlılardan ve Memlûklerden destek görmüş, fakat yine de geri çekilmek zorunda kalmıştı. **Timur,** Altın-Ordu Devleti'yle savaşırken, bıraktığı yerlerin bir kısmını geri aldı.

O sırada Bağdad meliki bulunan **Ahmed Celâyir** de Timur'un baskısı karşısında Kara Yusuf'a sığınmıştı. Ama Timur'un baskısı ağırdı ve bu durumda ikisi de Osmanlı padişahı **Yıldırım Bayezid'**e sığınmak ve ondan yardım istemek zorunda kaldılar. **Timur'**la **Yıldırım Bayezid** arasında 1402'de yapılan Ankara Savaşı'nın sebeplerinden biri de budur.

Timur'un ölümünden sonra Kara Yusuf tekrar devletinin başına geçti, Irak'ın büyük bir kısmını zaptetti. 1406'da, kaybettiği bütün toprakları geri aldı, ayrıca Erzincan'ı da işgal etti. 1409'da Mardin'de Artukoğullarının hâkimiyetine son verdi. Azerbaycan, Tebriz, Kazvin ve Sultaniye'yi de ele geçirdi. Eski müttefiki **Ahmed Celâyir'**le arası açılınca onunla da savaştı ve mağlup ederek Bağdad'a ve bütün Irak'a hâkim oldu. Bu savaşta **Ahmed Celâyir** ve oğullarından biri ölmüştü.

Kara Yusuf 1420 yılında Tebriz yakınlarındaki Saidâbad mevkiinde öldü ve cenazesi Erciş'e götürülerek oradaki türbesine gömüldü. Kara Yusuf öldüğü zaman oğulları **Şah Mehmed** Bağdad'da, **İskender** Kerkük'te, **İspend** Âdilcevaz'da, **Ebu Said** Erzincan'da, **Cihanşah** ise Sultaniye'de hüküm sürüyorlardı. Kara Yusuf'un yerine üçüncü oğlu **İskender** geçti.

Kardeşler arasında dayanışma olmadı ve devlet zayıfladı. Timuroğulları'ndan **Şahruh** Azerbaycan'ı işgal etti ve **Cihanşah** Bağdad'a çekildi. Şahruh Horasan'a dönünce İskender Azerbaycan'ı geri aldı ve Karakoyunlu hükümdarı durumuna geldi. Fakat kardeşler arasındaki anlaşmazlık sürüp gidiyordu. Şahruh da Azerbaycan'ı bırakmak niyetinde değildi ve tekrar savaş açtı. Mağlup olan İskender 1436'da Osmanlı sınırını geçip Tokat'a sığınmak zorunda kaldı. **Şahruh,** Azerbaycan ve Erran bölgeleri idaresinin kendisine bağlı kalacağını söyleyen **Cihanşah'**a verdi.

Cihanşah'ın saltanatı 31 yıl sürdü ve bu süre içinde önemli fetihlerde bulundu. Gür-

cistan üzerine başarılı seferler düzenledi. **Şahruh**'un ölümünden sonra hâkimiyet sınırlarını güneyde Kirman'dan, kuzeyde Dağıstan ve Gürcistan'a, doğuda Kazvin'den, batıda Musul, Mardin ve Erzincan'ın ötesine kadar uzatmış, büyük bir imparatorluk haline gelmişti.

●

Aynı boydan gelen Akkoyunlular, Karakoyunlular Devleti'ni ortadan kaldırıyor

Fakat **Cihanşah** iktidarının son yıllarında eski başarılarını gösteremedi. Karakoyunluların asıl düşmanları ve rakipleri **Akkoyunlular**'dı. **Akkoyunlular daima Timur'dan yana, Karakoyunlular ise Osmanlılardan yana olmuşlardı.** Gittikçe kuvvetlenen Akkoyunluların hükümdarı **Uzun Hasan**'la **Cihanşah** arasında, Mardin'de (1457) yapılan savaşı **Uzun Hasan** kazandı.

Cihanşah'ın bu yenilgisinden sonra ülkede karışıklıklar çıktı. On yıl sonra Uzun Hasan'la tekrar karşılaştı ve bu çarpışmada öldü. **Cihanşah**'ın ölümünden sonra yerine **Hasan Ali** geçti, artık ülke Akkoyunluların hâkimiyetine geçmişti. İki yıl içinde (1469'da), Akkoyunlu hükümdarı **Uzun Hasan,** Karakoyunlu Devleti'ni yıktı ve tamamen kendisine bağladı.

Akkoyunlular Devleti

Akkoyunlular hükümdarı, Fatih'le yarışa girmiş, Anadolu hâkimiyetini Osmanlılardan almak istemişti

Akkoyunlu Türkmenleri de Karakoyunlu Türkmenleri gibi **Oğuz** boylarından oluşuyordu. Bunlar **Bayındır, Döğer, Bayat** ve **Çepni** boyları idi. İlhanlıların çöküşü sırasında Diyarbakır dolaylarında yurt tutmuşlardı. Başbuğları **Tur Ali Bey,** 1340-1343 yılları arasında beyliği bağımsız hale getirdi. Kuzeyde bulunan Trabzon Rum Krallığı üzerine akınlar düzenlemeye başladı. Rum Kralı Akkoyunlu baskısını durdurmak için, bir Rum prensesini **Tur Ali Bey'** in oğlu **Fahreddin Kutluğ'**a verdi.

Tur Ali Bey 1350 yıllarında ölünce yerine oğlu **Kutluğ** geçti. Onun zamanında da birlik henüz bir devlet haline gelememişti. **Kutluğ'**un oğlu **Kara-Yülük Osman Bey** 1397'de başa geçti. O da bir Rum prensesi ile evliydi. Yaklaşık 38 yıl süren iktidarı sırasında, beyliği güçlü bir devlet haline getiren odur.

Kara-Yülük Osman Bey, 1398'de Karabel'de **Kadı Burhaneddin** ile savaştı ve onu öldürdü. Sivas'ı aldıktan sonra bağımsızlığını ilân ederek para bastırdı. Böylece bir rakipten kurtulmuş bulunuyordu. Fakat Akkoyunluların Anadolu'daki asıl rakipleri Osmanlılardı.

Kara-Yülük Osman Bey, Osmanlı Devleti'ne karşı, Mısır Kölemen Sultanı **Barkuk** ile anlaştı. 1399'da Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine gelen **Timur'**a da askeri ile yardımcı oldu. Buna karşılık **Timur,** Malatya'yı ona verdi. Timur Suriye'ye doğru yürürken o da yanında bulundu ve ordusunu **Timur'**un hizmetine verdi.

Kara-Yülük Osman Bey, 1403'de Diyarbakır-Malatya bölgesinin hâkimi oldu. Daha sonra Mardin, Halep ve Şam'ı da almıştı. Ona büyük rakip, kardeş Karakoyunlulardı. Karakoyunlularla sık sık savaşmak zorunda kaldı. Timuroğullarından da destek görüyordu. Bu çarpışmalardan birinde (1435'te) Osman Bey öldürüldü.

Osman Bey'den sonra yerine geçen oğlu **Ali Bey,** devletin önceki politikasını değiştirerek Osmanlılarla anlaşma yoluna gitti. Karakoyunluların artan baskısı karşısında, önce Osmanlı Padişahı **II. Murad'**a, sonra Mısır Sultanı **Seyfeddin Çakmak'**a sığındı.

Mardin ve Erzurum'da bulunan kardeşleri birbirine düşmüş, taht kavgası yapmaktaydılar. Kargaşalık bir süre devam etti. Sonunda **Ali Bey'**in oğlu **Cihangir** başa geçti. Fakat **Cihangir** Karakoyunlularla uğraşırken, küçük kardeşi **Hasan Bey** 1453'te başkent Diyarbakır'ı ele geçirdi.

Uzun Hasan

"Uzun Hasan" lâkabıyla anılan **Hasan Bey'**in 25 yıl süren saltanatı sırasında Akkoyunlu Devleti büyüdü ve güçlendi. Uzun Hasan Mardin Savaşı'nda Karakoyunlu hükümdarı **Cihanşah'**ı mağlup etti. Aynı yıl Hasankeyf'teki Eyyûbî hükûmetini ortadan kaldırdı. Bütün ülkede otorite sağladı ve Büyük Hakan (İmparator) oldu. Osmanlılara karşı olan Karaman beylerini himaye etti. Karakoyunlu Devleti'ni tamamen kendisine bağladı ve başkentini Tebriz'e nakletti.

Şimdi büyük bir imparatorluktu ve kendisine İran'da ve Anadolu'da rakip bırakmak istemiyordu. Timurlu **Ebu Said'**i yendi ve onun yerine **Şahruh'**un torunu **Yadigâr Mırza'**yı

tahta geçirdi. Bundan sonra Bağdad, Şiraz, İsfahan ve Hazar'ın güney bölgelerini hâkimiyeti altına aldı.

Bu başarılar Uzun Hasan'a **"cihangir"** olma hevesini vermişti. Ama bu emeline en büyük engel Osmanlı Devleti ile Mısır Sultanlığı idi ve onlarla da savaşmaya, onları ortadan kaldırmaya karar verdi. İyice şımarmıştı ve **Fatih Sultan Mehmed'**i de tehdit etmeye başlamıştı. Ona yazdığı mektupta sadece **"Mehmed Bey"** diye hitap ederek onu küçültmek istemişti.

● Otlukbeli Savaşı

Fatih gibi bir sultan bunu hazmedemezdi. Derhal üzerine yürüdü ve **Otlukbeli Savaşı'**nda onu yendi. Bundan sonra doğuya çekilen **Uzun Hasan** o yönde yayılmak istedi ama Otlukbeli yenilgisinden sonra iyice zayıflamıştı. Bir daha belini doğrultamadı.

Uzun Hasan 1478'de öldü ve ondan sonra 6 oğlu arasında taht kavgası başladı. On sekiz yıl içinde devletin başına beş hükümdar geldi. Valiler arasında isyanlar başladı. Son hükümdar **Göde Mehmed'**in ölümünden sonra **Uzun Hasan'**ın torunlarından üçü ayrı ayrı yerlerde hükümdarlık ilân ederek devleti büsbütün parçaladılar. İç savaş başladı.

Akkoyunlular Devleti'nde hüküm süren kargaşalıktan yararlanan, İran'da **Safevî Türk Devleti'**ni kuran **Şah İsmail** oldu.

Şah İsmail, ana tarafından **Uzun Hasan'**ın torunudur. Kuvvetli bir dinî propaganda ile Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinden topladığı grupları düzenlemiş ve 1502'de Safevî Devleti'ni kurmuş, az sonra da Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırmıştı.

Akkoyunlular Osmanlı ordu teşkilâtını esas almışlardı. Kültür, sanat ve edebiyat bakımından da İran ve Osmanlı tesirinde kalmışlardır. (Edebî eserlere dair örnekler 14. yüzyıl Türk Edebiyatı bölümünde verilecektir.)

darkmalt-çizgiliforum

Altın Ordu (Kıpçak) İmparatorluğu

Devletin sınırları doğuda İrtiş ve Obi havzasından batıda Litvanya, Polonya ve Balkanlar'a kadar uzanıyordu

Cengiz Han büyük imparatorluğunu oğulları arasında paylaştırmıştı. Harezm, Kafkasya ve İrtiş'in batısı büyük oğlu **Cuci**'ye düştü (1224). Fakat **Cuci,** Cengiz Han'dan az önce öldü ve ona ayrılan yerler oğlu **Batu Han**'a verildi. Ona verilen bölgede kurulan devletin adı **"Altın Ordu",** asıl kurucusu da **Batu Han**'dır.

Altın Ordu adı, Moğolcada çadır demek olan **"orda"** kelimesinden gelir. Hanların ordugâhında han çadırının üzeri altın kaplama olduğu için, bu çadıra **"Altın Orda"** deniyordu. Zamanla bu kelime Türkçede **"Altın Ordu"** şeklini aldı. Batı dillerinde **"Horde"** şeklinde yazılır. Hem Altın Ordulular, hem de **"kral sarayı"** ve **"ordugâh"** anlamlarında kullanılır.

Batu Han'a ait olan yerlere, babasının adından dolayı **"Cuci Ulusu"** deniyordu. Ulus, **"Birleşik İller"** anlamında, yani yer adı olarak kullanılıyordu, Batu Han da **"Sayın Han"** diye anılıyordu.

Batu Han, Aşağı İdil'i (Volga'yı) merkez yaptı ve burada kurduğu şehre **"Saray"** adını verdi. Saray şehri başkent idi. Burada oturuyor fakat hukuken, Karakurum'da oturan ve Büyük Hakan olan amcası **Ögeday**'a (Oktay'a) bağlı bulunuyordu. **Ögeday Han**'ın yerine Büyük Hakan olan **Mengü** 1259'da ölünce, Batu Han, Karakurum'la ilişkilerini gevşetti, ama şeklen hâlâ oraya bağlı idi.

Batu Han, Saray şehrinde hüküm sürerken, kardeşi **Orda,** Doğu Kıpçak yöresini idare ediyordu. İmparatorluğun doğu yöresine (Orda'nın hâkim olduğu yerlere) **Ak Ordu,** Batu Han'ın hâkim olduğu batı bölgesine ise **Gök Ordu** denmiş, sonradan **Gök Ordu**'nun adı **Altın Ordu** olmuştur. Bugün **Altın Ordu** diye andığımız devletin ilk adı işte bu **Gök Ordu**'dur. Devlet ikiye ayrılmış, fakat **Ak Ordu** hanları **Altın Ordu** Hanına bağlı kalmışlardı.

Altın Ordu Devleti'nde resmi dil **Çağatay Türkçesi** idi. Öncelerı **Gök Tengri**'ye tapıyorlardı ama kısa zamanda bütün ülke Müslüman oldu. Bir süre sonra devlet tam anlamı ile Türkleşti. Ama bu **"Türkleşme"** deyimi hükümdar ailesi içindir. Halkın yüzde doksanından fazlası zaten Türk idi. (Kuman, Kıpçak, Bulgar... Türkleri). Bugün **Tatar** adıyla anılan Türkler de Altın Ordu Devleti'nin halkıdır ve Tatar adı **"Kuzey Türkleri"** anlamında bir genel ad olmuştur. Moğollar çok küçük bir azınlık haline düşmüştü. Askerin büyük çoğunluğu da Türk idi. Moğol azınlığı Türklerle karışmış ve eriyip gitmişlerdi. Ama hanlar Moğol sülalesinden geliyordu. Bunlar da Türklerle evlendikleri için zamanla Moğol etkisi sadece idare şeklinde, teşkilâtta kaldı.

Altın Ordu sınırları doğuda **İrtiş** ve **Obi** havzalarından, batıda **Litvanya, Polonya** ve **Balkanlar**'a kadar uzanıyordu. Bütün bu bölgelerde **Batu Han**'ın hâkimiyeti mutlaktı. Buradaki bütün siyasî ve askerî kurumlara son vermiş, kendi düzenini kurmuştu.

● Berke Han Bizans ordusunu imha ediyor

Batu Han'ın ölümünden sonra yerine küçük kardeşi **Berke Han** geçti (1257). **Berke Han,** kendi adına sikke bastırmak suretiyle

ALTINORDU İMPARATORLUĞU

darkuldeniz.com çizgi forum

Karakurum'la ilişkisini tamamen keserek bağımsızlığını ilân etti. Ayrıca **Yenisaray** şehrini kurarak burasını yeni başkent yaptı.

Bu sırada Cengiz Han'ın öteki oğulları birbirleriyle anlaşmazlığa düşmüş, Büyük Hakanlık tahtı için kendi aralarında savaşmaya başlamışlardı. **Berke Han** bu durumu iyi değerlendirdi. Büyük Hakanlık savaşında önce **Arık Böke**'yi tuttu. Ama bu savaştan **Kubilay Han** galip çıkmıştı ve bu yüzden Büyük Hakanlıkla ilişkisi büsbütün kesilmişti.

Cengiz İmparatorluğu'nun paylaşılmasında Harezm bölgesinin **Çağatay Han**'a düştüğünü söylemiştik. Bu ülke artık **Çağatay Ülkesi** veya **Çağatay Ulusu** diye anılıyordu. Şimdi burada **Algu Han** hüküm sürmekteydi.

Berke Han, Kafkasya'ya bir sefere çıktığı sırada **Algu Han** sınırlarını Altın Ordu sınırlarını aşacak kadar genişletmiş bulunuyordu. Bu yüzden araları açıktı. Öte yandan İlhanlı hükümdarı **Hülâgû** Kafkasya'ya girince, onlarla savaşmak zorunda kaldı. Bu kardeş hükümdarların ikisi de zengin Azerbaycan topraklarını ellerinde tutmak istiyorlardı. Bu yüzden aralarında savaş çıktı. **Berke Han, Hülâgû**'yu tam bir bozguna uğrattı.

Berke Han'ın İlhanlılarla savaşması, Kıpçak ülkelerinden gelip Mısır'da devlet kuran Kölemenlerle arasında bir yakınlaşmaya sebep oldu.

Kölemen Sultanı **Baybars** ile dostluk kuran **Berke Han,** Bizans'la da ilgilenmeye başladı. 1265 yılında, yeğeni **Nogay**'ın komutasında 20 bin kişilik bir orduyu **Tuna**'nın güneyine geçirdi. Bizans, Türklerin hâkimiyetindeki bu günkü Bulgaristan topraklarına saldırmıştı. Burada Bizans ordusunu yendi ve imha etti. Bu seferi ile İstanbul'da esir bulunan **II. Keykavus**'u da kurtararak Kırım'a götürdü.

Emir Nogay'ın hâkimiyeti

Berke Han 1266'da ölünce yerine Batu Han'ın torunu **Mengü Temür** geçti. **Mengü Temür,** Kölemen Sultanı ile iyi ilişkilerini devam ettirdi ve **Ögeday** ile **Çağatay** oğulları arasındaki savaşlarda **Ögeday**'ın oğullarını destekledi. Bu sırada **Berke**'nin yeğeni **Emir Nogay**'ın nüfuzu çok artmış, devleti o yönetmeye başlamıştı. **Emir Nogay** bu nüfuzunu tam kırk yıl korudu ve bu süre içinde Altın Ordu hakanlarını tahta çıkaran ve onları kendi otoritesi altında tutan bir kumandan olarak kaldı.

Mengü Temür'den sonra sırasıyla **Tuta Mengü** ve **Teleboğa** tahta çıktılar. 1291 yılında tahta çıkan **Tokta Han** ise **Emir Nogay**'ın baskısından kurtulmak için fırsat kolladı ve nihayet 1300 yılında onunla savaştı ve galip gelerek öldürttü. Böylece devletin tek hâkimi oldu. O tarihten sonra Aşağı İdil, Yayık ve Embe ırmakları boylarında yaşayan ve **Emir Nogay**'a bağlı kalmış olan boylara ve kavimlere **"Nogaylar"** denildi.

Altın Ordu Devleti ikiye bölünüyor

Tokta Han 1312'de öldü ve yerine **Özbek Han** geçti. Özbek Han zamanında Altın Ordu Devleti tamamen bir Türk devleti oldu. **Özbek Han,** kız alıp vererek Kölemenler Devleti ile akrabalık kurdu. Artık hükümdar ailesi yalnız dil ve kültür bakımından değil, kan bakımından da Türkleşmişti. Halk zaten Türk idi, fakat artık bütün Kuzey Türklerine (Oğuzlara, Bulgarlara, Kıpçaklara ve Kumanlara) Tatar deniyordu ve Türk kültürü de Tatar kültürü olarak anılacaktı.

Tahta çıktığı zaman 30 yaşında olan **Özbek Han** dinamik bir hükümdardı. Azerbaycan'ı zaptetti. Rus prenslerinden alınan vergi sisteminde değişiklik yaptı. Müslümanlığa da önem verdi ve **Saray** şehri önemli bir din merkezi oldu. Pek çok medrese ve cami yaptırdı.

1341'de ölen **Özbek Han**'ın yerine önce oğlu **Tini Beğ,** ondan bir yıl sonra da öbür oğlu **Cani Beğ** geçti. **Cani Beğ** Altın Ordu Devleti'nin son büyük hükümdarı sayılır. Onun zamanında devlet daha da güçlendi. İran'daki İlhanlılar Devleti dağıtıldı ve Cani Beğ Tebriz'i tamamen ele geçirdi. Fakat bu devirde Altın Ordu Devleti'nin Kölemenlerle ilişkisi kesildi. Çünkü, Anadolu'da kurulan yeni ve güçlü diğer bir Türk devleti Osmanlılar, bir yandan Balkanlara geçmiş, bir yandan da güneye yönelmişlerdi.

Cani Beğ 1357 yılında ölünce karışıklıklar başladı. Cani Beğ'in oğlu tahta çıktı ve ancak iki yıl yaşadı. 1360-1380 yılları arasında süren kargaşalıkta 14 han tahta çıktı. Yirmi yıl süren bu karışık dönemden sonra 1380'de tahta çıkan **Toktamış Han** duruma hâkim oldu.

1359'da ölen **Berdi Beğ**'den sonra Batu Han hanedanı sona ermiş bulunuyordu. Toktamış Han taht üzerinde otoriteyi kurmuştu ama bu arada bir çok emir bağımsızlıklarını

ve hanlıklarını ilân etmiş bulunuyorlardı. Ayrıca Litvanya ve Podolya prenslikleri de bağımsızlıklarını ilân ettiler. **Emir Mamay Mırza** ise kendi başına hareket edecek bir güç ve nüfuza erişmişti ve Özbek Han'ın oğullarından **Abdullah'**ı tahta çıkardı. Böylece Altın Ordu Devleti ikiye bölünmüş oluyordu.

● İmparatorluğun çöküşü

Toktamış Han, Aksak Timur'dan yardım görerek birliği yeniden kurmuştu. Ayaklanan Rusları ve Litvanyalıları da yenmişti. Bu başarılarını Timur'un yardımlarına borçlu idi. Ama, durumunu düzeltip güçlenince, **Timur**'la ilişkisini kesmek istedi. Böylece başlayan aralarındaki anlaşmazlık büyüdü. Timur'la Toktamış Han arasında savaş kaçınılmaz oldu. Nihayet, 1395 yılında yapılan **Terek Savaşı'**nda, **Timur** galip geldi ve Altın Ordu Devleti'ni bir daha belini doğrultamayacak bir şekilde çökertti. Altın Ordu Devleti'nin başına **Kutluk Han'**ı getirerek çekildi.

Toktamış, batıya kaçarak Litvanya'ya sığınmıştı. Litvanya Kralı Witold'un yardımı ile geri dönüp tahtını ele geçirmeye çalıştı ama **Kutluk Han'**a yenildi. Litvanya ordusu büyük bir bozguna uğratıldı.

Kutluk Han 1401'de ölünce, **Emir Edige Mırza** onun yerine **Şadi Beğ'**i tahta çıkardı. Bir süre sonra **Edige Mırza** ile anlaşmazlığa düşen **Şadi Beğ** tahtı bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Yerine **Pulat Beğ** geçti. 1409'da Rusları da yenen Edige Mırza, bundan sonra gücünü kaybetmeye başladı. 1419'da Toktamış'ın oğlu **Kerim Berdi** ile yaptığı bir savaşı kaybetti ve öldürüldü.

Bu sırada Litvanya yeniden kuvvetlerini toplamış ve Altın Ordu Devleti üzerinde baskısını arttırmaya başlamıştı. Bu, Altın Ordu Devleti'nin bölünmesine de yol açtı. 1437'de **Uluğ Mehmed'**in hakanlığı sırasında devlet ikiye bölündü. Bu bölünme sonunda Kuzey'de **Kazan Hanlığı** kuruldu. 1441'de **Hacı Giray** Kırım'da hanlığını ilân etti.

Bölünmeler devam ediyordu. 1486'da **Astrahan Hanlığı** da kuruldu. Bu kargaşalıktan yararlanan **Moskova Prensliği,** 300 yıllık Türk hâkimiyetinden kurtulmuş oluyordu.

1502'de Kırım Hanı **Mengli Giray** artık Osmanlılara tâbi idi fakat serbest hareket ediyordu. Gittikçe gücünü arttırarak hâkimiyet alanını genişletti.

Altın Ordu'nun son hanı **Şeyh Ahmed'**in öldürülmesinden sonra bu devlet ortadan kalkmış oldu.

Altın Ordu Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra bir çok hanlık meydana geldi. Ama bunlar Büyük Altın Ordu Devleti'nin yerini tutamadılar. Altın Ordu, hem Türk dünyasının hem de bütün Doğu Avrupa'nın en önemli devletlerinden biri olmuş, bütün bu ülkeleri siyaset,ekonomi ve kültür bakımından etkisi altına almıştı. (Bu güçlü devletin parçalanmasıyla meydana gelen hanlıklar ayrıca anlatılacaktır.)

darkmalt-çizgilifor
Çizgili Forum

Delhi Türk Sultanlığı

Hindistan'da Türk Memlûk Devleti'ni kuran Kıpçak Türkü Kutbeddin Aybeg, bu ülkede Türk nüfusunu arttırmak ve Türkçeyi hâkim kılmak için çalıştı

Kıpçak Türkü **İzzeddin Aybeg**'in 1250 yılında Mısır'da bir Türk Memlûk Devleti kurduğunu biliyoruz. Hindistan'da **Memlûk Türk Devleti**'ni kuran kumandanın adı da **Aybeg** idi ve o da Kıpçak Türklerindendi. Mısır'da nasıl kalabalık Türk Memlûkları toplanmışsa, Hindistan'da da öyle yönetimi ele alacak duruma gelmişlerdi.

Kutbeddin Aybeg, Gur'lu devletinin hükümdarı **Muiziddin Muhammed**'in kumandanı idi ve Aybeg bu hükümdar tarafından Delhi Valisi tayin edilmişti. Daha sonra **"melik"** unvanını da vererek Hindistan'daki geniş toprakların idaresini ona bıraktı. **Aybeg,** ard arda zaferler kazandı ve hâkimiyeti altındaki toprakları genişletti. **Sultan Muiziddin Muhammed** ölünce **Aybeg** onun yerine tahta çıktı (1206). Zaten Sultan Muhammed onu manevî evlâdı ve veliaht ilân etmişti.

Sultan olan **Kutbeddin Aybeg** kuvvetli bir Türk milliyetçisi idi. Müslümanlığı Hindistan'da geniş ölçüde yaymış, Türkçeyi de yaymak için gayret sarfetmişti. Türkçe bilmeyen Hindu memurları istemiyor, onları Türkçe öğrenmek zorunda bırakıyordu. İyi bir idare kuran bu kudretli sultanı tebası da çok sevmişti. Fakat yazık ki iktidarı kısa sürdü. İlerlemiş yaşına rağmen çevgan oynamak istemiş ve attan düşerek ölmüştü (1210).

Aybeg'in erkek çocuğu yoktu, üç kızı vardı. Damatlarından **Şemsettin İl-Tutmuş** Bedaun şehrinde, ikinci damadı **Kabacı** Uc şehrinde, onun tayin ettiği **Kaymaz** ise Bengal'de vali olarak bulunuyorlardı.

Tahta damadı **İl-Tutmuş** çıktı ve onunla başlayan yeni hanedana **"Şemsiyye Hanedanı"** denildi (1210).

Şemsiyye Hanedanı 56 yıl hüküm sürdü. İl-Tutmuş da Türk idi ve kayınpederinin politikasını devam ettirdi. Pencab'ın büyük bir kısmını, Multan'ı, Lahor'u, Gazne'ye kadar olan geniş bir bölgeyi topraklarına kattı. Bu hükümdar, Moğollar yüzünden ülkelerini terkeden kalabalık Türk topluluklarını kendi ülkesine kabul ederek Kuzey Hindistan'da Türklerin sayısını arttırdı ve böylece Kuzey Hindistan'da Türk kültür hayatının devamını sağladı. **İl-Tutmuş**'u, Abbasi halifesi de **"Hindistan Sultanı"** olarak tanımıştı.

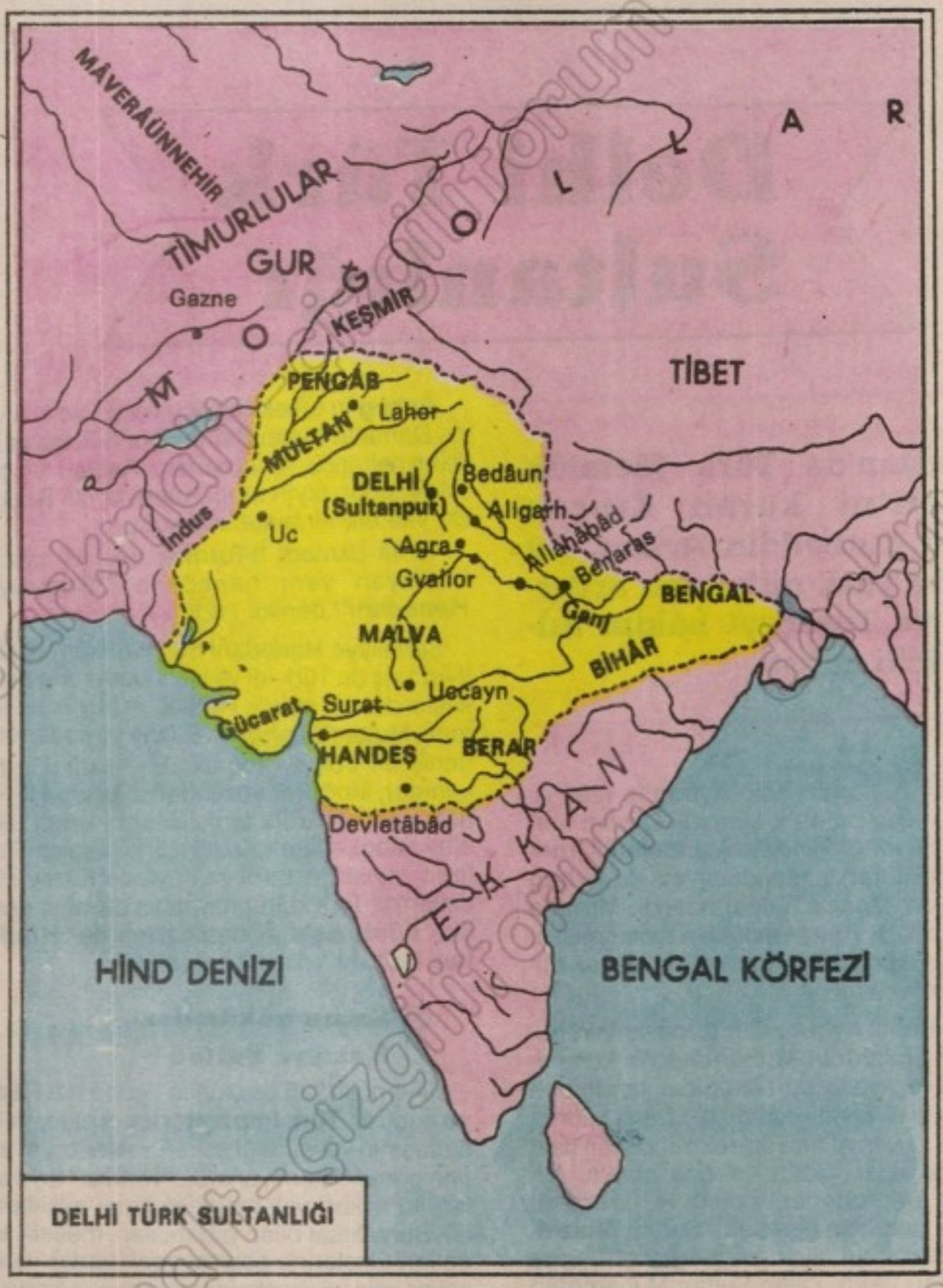
● Kadın hükümdar Razıyye Sultan

İl-Tutmuş 1236'da ölünce yerine kızı **Razıyye** geçti ve **Türk İmparatoriçesi** oldu. Fakat babasının yetiştirdiği askerî valiler onun emrine girmek istemiyorlardı. **"Kırklar"** diye anılan 40 askerî vali merkeze karşı ayaklandılar. Bunu fırsat bilen yabancıları, meselâ Moğolları ülkelerine sokmayacak kadar vatansever idiler ve başkaldırmalarına rağmen ülkelerini korudular.

● Balaban Hanedanı

Sultan Razıyye ve kocası öldürüldü. Onun yerine geçen **Şemsiyye** ailesinden **Nasıreddin Mahmud,** asayişi sağlamak, merkezî otoriteyi kurmak için 40'lardan **Balaban**'ı iş başına getirdi. Naib sıfatıyla görev yapan Balaban gerçekten otorite sağladı. Ama 1266'da Nasıreddin Mahmud ölünce kendisini Delhi sultanı ilân etti.

Çizgili Forum

Böylece, Hindistan Türk Devleti'nde yine Türk olan **Balaban** Hanedanı iş başına gelmiş oluyordu.

Balaban, kudretli bir hükümdardı. Moğol akınlarını püskürttü. Devlete yeni bir düzen getirdi ve orduyu Selçuklu ordusunu örnek alarak teşkilâtlandırdı. Ordunun kumanda kademesinde daima Türkleri bulunduruyor ve "7-8 bin Türk atlısı 100 bin Hindû askerinden üstündür" diyordu. Orduda daha çok Kalaç Türkleri yer alıyordu.

Kalaç Türkleri

Balaban'ın ölümünden sonra yerine torunu Keykubad Şah geçti. Devletin askerî gücünü oluşturan **Kalaç Türkleri** idarede de tesirli olmaya başlamışlardı.

Keykubad Şah bir suikast sonunda öldürüldü (1290) ve Kalaç Türklerinden **Celaleddin Firuz** idareyi ele aldı. Şimdi Kalaçlılar Hanedanı iş başındaydı.

Firuz Şah, yeğeni **Muhammed Kalaç**'ın kumandasında bir orduyu Dekkan (Güney Hindistan)'a doğru bir sefere çıkardı. **Mahmud Kalaç,** Allahâbad'a kadar ilerleyerek buraları ele geçirdi. 1296'da ölen **Firuz Şah**'ın yerine hükümdar olan Mahmud Kalaç tekrar sefere çıkarak Malva bölgesi, Raçputana ve Gucerat'ı zaptetti. Hindistan'ın güneyine ulaşamamıştı ama bu yarımadanın büyük bölgesini hâkimiyeti altına almış bulunuyordu. Ona **"Sultan-ı Azam"** yani **"En Büyük Sultan"** unvanını verdiler.

Mahmud Kalaç'ın ölümünden sonra ülkede karışıklık çıktı. Tahta çıkanlar kısa zamanda devrildiler ve nihayet **Gıyaseddin Tuğluk** iktidarı ele geçirerek isyanları bastırdı (1321).

Tuğluk idarî teşkilâtı yeniden düzene soktu. Bengal'e tamamen hâkim oldu ve başkent Delhi'nin adını **(Sultan Pûra)** olarak değiştirdi.

Bundan sonra Hindistan Türk Devleti'ni 1413'e kadar Tuğluk sülâlesi idare etti. Fakat Tuğluklar zamanında devlet zayıflamaya, isyanlar artmaya başladı. Önce Bengal birlikten ayrıldı. 1351-1388 arasında hüküm süren **Firuz Tuğluk** zamanında devlet biraz toparlandı ama ölümünden sonra kargaşa büsbütün arttı. Firuz'un ölümünden 1397'ye kadar geçen sürede Delhi tahtına 7 kişi çıktı. Büyük vilayetler birer birer bağımsızlıklarını ilân ettiler. Nihayet 1399'da Hindistan'a **Timur** hâkim oldu. Delhi 1413'e kadar yine Tuğlukların idaresinde kaldı, sonra burası da 1414'de Seyyidî Hızır Han'ın eline geçti.

Hindistan Türk Devleti, 1526'da burada büyük bir Türk İmparatorluğu kuracak olan Timurlulardan **Babür Şah** için, Türk toplumundan oluşan tesirli bir nüfus ve Türk kültür ortamını hazırlamış bulunuyordu.

Hindistan Türk Devleti'nde kültür ve sanat

Hindistan'da Türklerin silinmeyen damgaları

Hindistan Türk Devleti'nin ilk dönemi, Orta Asya Türkçesinin ve Türk kültürünün bölgeye aktığı ve yavaş yavaş yerleşmeye başladığı dönemdir. Yazılı eserlerin ve diğer sanatların yaygınlaşması daha sonra olacak, dünyanın erişilmez sanat harikaları arasında yer alacak örnekler (meselâ Tac Mahal) **Babür Şah**'ın Hindistan'da kuracağı Türk İmparatorluğu'nda görülecektir.

Fakat Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu **Kutbeddin Aybeg (Ay Bey),** kısa süren hükümdarlığı döneminde öyle mimarlık şaheserleri yaptırmıştı ki, bunlar sekiz asırdan beri **"Hindistan'da Türklerin silinmeyen damgaları"** niteliğini taşıyor. Bu niteliği taşıyan şaheserlerden biri Kutbeddin Aybeg'in yaptırdığı ve **Kutub Minar** (Kutbeddin Minaresi) diye anılan minaredir. Bu minare Delhi'de 1206-1210 yılları arasında yapılmış, cami ise 1210-1236 yılları arasında Şemseddin İl-Tutmuş tarafından tamamlanmıştır. Yani caminin önce o muhteşem minaresi yapılmıştır.

Kutub Minar, tepesinden bir bölüm yıkılmış olmasına rağmen bu gün 73 metre yüksekliktedir ve dünyanın en büyük, en muhteşem minaresidir. Taban çapı 14 metre olan minare yükseldikçe incelir. Dört şerefelidir. Kırmızı kumtaşı ve akmermerden yapılmıştır. Kitabe şeritlerinden meydana gelen geniş kuşaklarla süslüdür. Kitabe yazıları ve bazı âyetler, minareyi oluşturan kuşak taşlarına iri kabartmalar halinde yapılmıştır ve bu tarz kitabeli âyetli başka bir minare yeryüzünde yoktur. Âyet kabartmaları, şerefe desteğindeki süsler ve minarenin bütünü bir sanat şaheseri sayılmaktadır.

Delhi'yi ziyaret eden turistlerin mutlaka görmek istedikleri bu minare, resimde de göreceğiniz gibi dimdik ayaktadır, ama cami yıkılmış, yalnız temelleri ve ana duvarları kalmıştır.

Delhi Sultanlığı döneminden kalan ikinci önemli eser, Multan'da **Gıyaseddin Tuğluk** tarafından yaptırılan türbedir. Sapasağlam, göz alıcı bu eser, çini, hat ve mimarlık sanatını birleştiren bir şaheserdir. Bu türbe **Gıyaseddin Tuğluk** tarafından yaptırılmıştır ama burada 1334'de ölen **Şeyh Sûfî Rükneddin Multanî** yatmaktadır.

KUTBEDDİN MİNARESİ- *Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddin Aybeg (Ay Bey) tarafından yaptırılan bu minare, Hindistan'da Türklerin silinmeyen damgalarından biridir (1206-1210).*

Timur İmparatorluğu

**"Biz ki Mülük-ü Turan, Emir-i Türkistan'ız
Biz ki Türk oğlu Türk'üz;
Biz ki milletlerin en kadîmi ve en ulusu
Türk'ün başbuğuyuz!.."**

Timur, kendi adıyla anılan büyük Türk İmparatorluğu'nun kurucusudur. 8 Nisan 1336'da, Türkistan'ın Keş şehrinde dünyaya geldi. Semerkant'ın güneyinde bulunan bu yerin bu günkü adı **"Şehr-i Şebz"**dir. Babası, Barlas oymağının beyi **Turagay** (Turgay), annesi **Tekine Hatun** idi. Barlas boyu Orta Asya'dan gelen bir Türk kavmidir. O devirde Barlas boyu **Çağatay Hanlığı'**na bağlı idi. Timur'un babası 1360'ta ölmüş, onun yerine geçen amcası **Hacı Barlas** da 1361'de öldürülmüştü. **Timur,** o sırada 25 yaşlarında idi.

Cesur, zeki, bilgili bir Türk asilzadesi olan **Timur,** siyasî ve askerî dehasını gösterecek, her fırsattan yararlanacak, kısa zamanda yükselecek ve cihangir olacaktır. Doğu Türk Hakanlığı'nın tahtına çıkacak, imparatorluğun sınırlarını İtil (Volga)'den Hindistan'daki Ganj Nehri'ne, Tanrı Dağları'ndan İzmir ve Şam'a kadar uzatacaktı.

İskender, Sezar ve Dârâ gibi ünlü cihangirlerin seviyesine çıkabilmek için, Timur, hepsi zaferle sonuçlanan 17 sefer düzenlemiş, 27 ülkenin hakanına baş eğdirmiş, onlara baş olmuştu.

Böyle bir şahsiyeti çocukluğundan itibaren bazı özellikleriyle tanımak gerekir.

İşte tarihçilerin Timur için söyledikleri:

•At binen, kılıç kuşanan, attığı oku yüzük deliğinden geçiren bir çocuk; on iki yaşında savaşa katılan bir bahadır;

•Savaşlardan, savaş talimlerinden arta kalan zamanını okumakla, büyük âlimlerden ders almakla geçiren genç bir idealist;

•Üç yüz kişilik bir kuvvetle on bin kişilik bir orduyu yenen eşsiz stratejist;

•Bir savaşta ayağından yaralanan ve bu yüzden adının sonuna Fars dilinde 'topal' anlamına gelen 'lenk' sıfatı eklenen bir başbuğ. (Türkler 'Aksak Timur', Batılılar 'Tamerlan' derler).

•Dünya tarihini, özellikle Türk-İslâm tarihini çok iyi bilen, dinin, ilim ve sanatın koruyucusu;

•Asya'da Türkçenin, Türk sanat ve kültürünün Fars kültürünün baskısı altında yok olup gitmesini önleyen, öne geçmesi, örnek olması çığırını açan hükümdar;

•Aman dileyenin dostu, düşmanlarının acımasız baş belası, ama askerlerinin âdeta taptığı bir hükümdar ve milletinin babası...

Bu kadar değil. Günahını sevabından, zulmünü adaletinden çok göstermek isteyenler de vardır. Kellelerden kuleler yaptığını, şehirleri yakıp yıktığını da hatırlatırlar. **Yıldırım Bayezid**'le savaşmış ve kardeş orduları birbirine kırdırmış olmakla da suçlanır. Gerçekten Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti bir süre bocalamış ve bir fetret devri geçirmiştir. Fakat aynı tarihçiler, hatta bütün tarihçiler, **Timur'un son ana kadar savaşı başlatmamak için, Yıldırım'ın ise başlatmak için gayret gösterdiğini** yazarlar.

TİMUR İMPARATORLUĞU

Çizgili Forum

● Ey Firdevsî, kalk, kalk da, her satırında kötülediğin mağlup Türk'ü şimdi gör!

Timur'u Hıristiyan Batı zalim ve yıkıcı olarak anar. Timur, daha hayatta iken bu suçlamalara cevap vermiştir.

O, İlhanlı Devleti'nin ve ona bağlı Çağatay Hanlığı'nın kargaşalıklar, entrikalarla sarsıldığı bir dönemde, yenilmez bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Türk, İran ve Arap tarihçileri, bu kargaşalığa Yahudi tüccarların ve Hıristiyan misyonerlerin birinci derecede sebep olduklarını belirtirler. Bu tüccarlar ve bazı misyonerler Avrupa krallarına casusluk yapıyorlardı ve bunlar bütün Türkistan'a dolmuşlardı. Timur bunların faaliyetine son verdi. Hindistan'dan Hıristiyan misyonerlerin kovulmasını, bu kıtada Müslümanlığın yayılmasını sağladı. **Bunun için Hıristiyanlar ona düşman idi.**

Timur, işgal ettiği yerlerde, Yunan ve Roma eserlerinin kalıntılarını, putları yıkmıştı. Bu yüzden ona **"yıkıcı"** demişlerdir. Ama ona kendi devrinin İslâm âlimleri, **"Kutübeddin", "Sâhib-Kırân-ı Âzam Cennet Mekân"** adını da vermiş ve böylece onun, **"Dinin kutbu, en ileri geleni; Kutlu, güçlü ve cennetlik"** bir hükümdar olduğunu da söylemişlerdir.

İsfahan'da yetmiş bin kişiyi kılıçtan geçirip kellelerini kule gibi yığması da **"İnsan kellesinden kule yapan hükümdar"** olarak anılmasına sebep olmuştur. Buna kendisinin verdiği cevap şudur: **"İsfahan'a bıraktığım memurlarımı ve beş bin kişilik askerimi, isyan edip bir tekini bile sağ bırakmadan kılıçtan geçirdikleri, dinsizlik ettikleri için..."**

İran tarihçilerinin Timur'un daima aleyhinde olmalarının, böylece batıda olduğu gibi doğuda da kötülenmesinin bir sebebi de şudur: Timur, İran seferinde, Şehname'nin yazarı ünlü şair **Firdevsî**'nin mezarına giderek, **"Kalk, kalk da, her satırında kötülediğin mağlup Türk'ü şimdi gör!"** demiştir.

Timur'un, İslâmiyete öncelik vermek ve din adamlarını kullanmak suretiyle Türk milliyetçiliğini gerilettiğini söyleyenler de olmuştur. Ama o, kendi devrine kadar **Bilge Kağan**'dan başka hiç bir Türk hükümdarın göstermediği bir anlayışla, gurur kaynağını şu sözlerle belirtmiştir:

"Biz ki Mülük-ü Turan, Emir-i Türkistan'ız;
Biz ki Türk oğlu Türk'üz;
Biz ki milletlerin en kadîmî ve en ulusu Türk'ün başbuğuyuz!.."

Ankara Savaşı'ndan, Yıldırım Bayezid'i yenerek Bursa'yı yakmasından sonra, Osmanlı tarihçilerinin de Timur lehine yazmaları beklenemezdi. Ama, yüzyıllar sonra, her şeyi daha objektif değerlendirmek mümkündür. Yıldırım Bayezid'le yaptığı savaşın ayrıntılarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bayezid devrini anlatırken göreceğiz.

Yaşadığı devirden, cihangirliğinden , yaptıklarından söz etmeden de onun kimliğini belirttiğimiz zaman büyüklüğünü ifade etmiş oluruz:

Timur, Sultan II. Murad Han'ın 1441 yılında yazdığı bir nâme ile kendisini Büyük Türk Hakanı olarak tanıdığını ve tâbi olduğunu bildirdiği âlim hükümdar Şahruh'un babası; şair hükümdar Hüseyin Baykara'nın ve bu gün Ay'ın en geniş kraterlerinden birine adı verilen, Ay atlasında Türk adını bulunduran ünlü astronom Uluğ Beğ'in dedesidir.

● Cengiz soyundan olmadığı için tahta çıkamıyor ama...

Timur 25 yaşlarında iken Çağatay Hanlığı valilerinden Kazgan Han'ın emrine girdi ve büyük bir birliğin kumandanı oldu. Kazgan Han onu kızı **Olcay Türkân**'la evlendirdi. Kazgan Han'ın düşmanları onu pusuya düşürüp öldürdüler. Timur, Kazgan Han'ı öldürtenlere savaş açarak hepsini ortadan kaldırdı. Bu başarıları karşısında Çağatay Hanı onu kendi hizmetine aldı ve **Tümen Beyi** yaptı.

Timur bundan sonra nüfuzunu, gücünü hızla arttırdı. Hanlarla, beyler arasında sık sık meydana gelen çekişmelere karışıyor, durumu kendi lehine değerlendiriyordu. Devrin âlimleri, Timur'u, devletteki hızlı çöküntüyü durduracak lider olarak görmeye başlamışlardı.

1370 yılında Timur, Belh şehrinde, mutlak hâkim ve tam bağımsız bir duruma geldi. Fakat Cengiz soyundan olmadığı ve Cengiz hanedanının büyük prestijinden de yararlanmak istediği için, Cengiz soyunun Çağatay sülalesinden **Soyurgatmış Han**'ı tahta çıkardı, onu, hayatı boyunca kukla bir hükümdar olarak yanında gezdirdi. Şeklen ona bağlı görünüyordu, ama mutlak hâkim kendisiydi.

Özgürlük Forum

TİMUR'UN TÜRBESİ: *Semerkant'ta pek çok türbe ve mescid yaptıran Timur'un kendi türbesi bunların en güzelidir. Fakat Timur bu güzel türbeyi kendisi için değil, çok sevdiği torunu Muhammed Sultan için yaptırmıştı. Ölünce kendisi de buraya gömüldü. Timur "Emir" unvanı ile anıldığından, buraya "Emir'in Türbesi" anlamında "Gur-i Mir" denir.*

Çizgili Forum

Belh'te toplanan Kurultay, Timur'a **"Kutübeddin"** ve **"Sâhib Kırân"** unvanlarını verdi. Timur kısa bir süre sonra başkenti Belh'ten Semerkant'a nakletti. Bundan sonra dört yöne başarılı seferler düzenledi. Çok iyi planlanmış taktikler uyguluyor, yıldırım savaşları yapıyor ve her seferini zaferle sonuçlandırıyordu. 1371-1377 yılları arasında Harezm'e üç sefer, Moğolistan'a iki sefer düzenledi. 1378'de birinci Altın Ordu seferi ile ününü bütün dünyaya tanıttı. 1379'da Harezm'e bir sefer daha yaptı. 1380'de Herat'a girdi ve böylece Harezm ve Horasan tamamen fethedildi. 1389'a kadar yaptığı seferlerle Turfan, Karaşar bölgelerini zaptetti ve Uyguristan'ı kendisine bağladı.

1390 ve 1391 yıllarında tekrar Altın Ordu seferine çıktı. Bu son seferi düzenlemesine Altın Ordu Hakanı **Toktamış Han**'ın nankörlüğü sebep olmuştu. Çünkü önceki seferlerinde Timur, Toktamış Han'ı desteklemiş, onun düşmanlarını bertaraf etmişti. Toktamış Han bu destek sayesinde güçlenince bu defa Timur'a başkaldırmıştı. Bu seferinde, Doğu Avrupa'ya hâkim olan Toktamış'ı yıkmak için onun bütün ülkesini işgal etmek, tahrip etmek zorunda kalmıştı. Bu da, Rusya'nın doğup gelişmesine sebep olacak ve Timur istemeden sebep olduğu bu gelişmeden dolayı daha sonra tarihçiler tarafından suçlanacaktı.

• "Kıymetli bahadırlar sayesinde 27 ülkenin hakanı oldum"

Timur, 1401'e kadar yapılan dört seferle Irak ve Güney Anadolu, 1398-99 seferleriyle Hindistan Delhi Sultanlığı'nı, 1401-1402'de Suriye'yi fethetti. Nihayet 1402'de yapılan **Ankara Savaşı**'nda Osmanlı Devleti'ni de mağlup ederek itaat altına aldı. (Bu savaşı Osmanlı İmparatorluğu Bayezid Dönemi'nde anlatacağız.)

"Kıymetli bahadırlar sayesinde pek çok yer fethettim ve 27 ülkenin hakanı oldum" diyen Timur hakanı olduğu ülkeleri şöyle sıralıyor:

Turan, İran, Rum (Anadolu), Mağrib, Suriye, Mısır, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Mazende-

***ŞAH-I ZİNDE** (Yaşayan Şehidin Kabri): Hz. Muhammed'in yakınlarından olan Kasım İbni Abbas, yedinci yüzyılda İslâm dinini yaymak için Semerkant'a geldi. 672 yılında Kurban bayramı günü burada şehit oldu. Ölümünden sonra "Yaşayan Şehit" anlamına gelen "Şah-ı zinde" adıyla anılmaya başladı. Öldüğü yıl bir türbesi yapılmıştı. Fakat onun için asıl türbe 1334-1335 yıllarında Timur tarafından yaptırıldı ve kutsal bir ziyaretgâh oldu. Çevresi başka türbelerle, mescidlerle doldu. Bu türbe ve mescidler topluluğuna da Şah-ı Zinde adı verildi. Semerkant'ta Şah-ı Zinde'den ayrı türbe ve medreseler de çoktur.*

ran, Geylan, Şirvan, Azerbaycan, Fars, Horasan, Cidde, Büyük Tataristan, Harezm, Hotin, Kâbilistan, Bahter, Zemin, Hindistan... (Yirmi iki yer sayıyor, diğerleri de Gürcistan, Ermenistan gibi Kafkas ülkeleri idi).

Büyük cihangir son seferini Çin'e yapacaktı. 1404 yılı kışında her tarafın karla kaplı olduğu bir zamanda yola çıktı. Ömrünün sonuna yaklaştığını seziyor, en büyük cihadını geciktirmemek gerektiğine inanıyordu.

Çin sınırındaki Otrar şehrine geldiği zaman durdu. Burada ordusuna büyük bir geçit töreni yaptırdı. Kuğu avı düzenledi. Fakat Timur hastalanmış, yatağa düşmüştü. **Hekimbaşı Fazlullah,** ona ölüm döşeğinde olduğunu apaçık bildirdi. Bunun üzerine Timur vasiyetini hazırladı. Saray adamlarını, orduda bulunan torunlarını yanına çağırarak, ölüm döşeğinde bir konuşma yaptı.

Timur'un ölüm döşeğinde söyledikleri

Timur ölüm döşeğinde şunları söyledi:

Oğullarım,

Milletin refahını, saadetini sağlamak için sizlere bıraktığım vasiyeti ve tüzükleri iyi okuyun, asla unutmayın ve tatbik edin.

Milletin dertlerine derman bulmak vazifenizdir. Zayıfları koruyun, yoksulları zenginlerin zulmüne bırakmayın. "Adalet ve iyilik etmek" düsturunuz, rehberiniz olsun. Benim gibi uzun saltanat sürmek isterseniz, kılıcınızı iyice düşünerek çekiniz. Bir defa çektikten sonra da onu ustalıkla kullanınız. Aranıza nifak tohumları ekilmemesi için çok dikkatli olun. Bazı nedimleriniz ve düşmanlarınız nifak tohumları saçmaya, bundan faydalanmaya çalışacaklardır. Fakat vasiyetimde size idare şeklini, ana ilkelerini gösterdim. Bunlara sadık kalırsanız taç başınızdan düşmez.

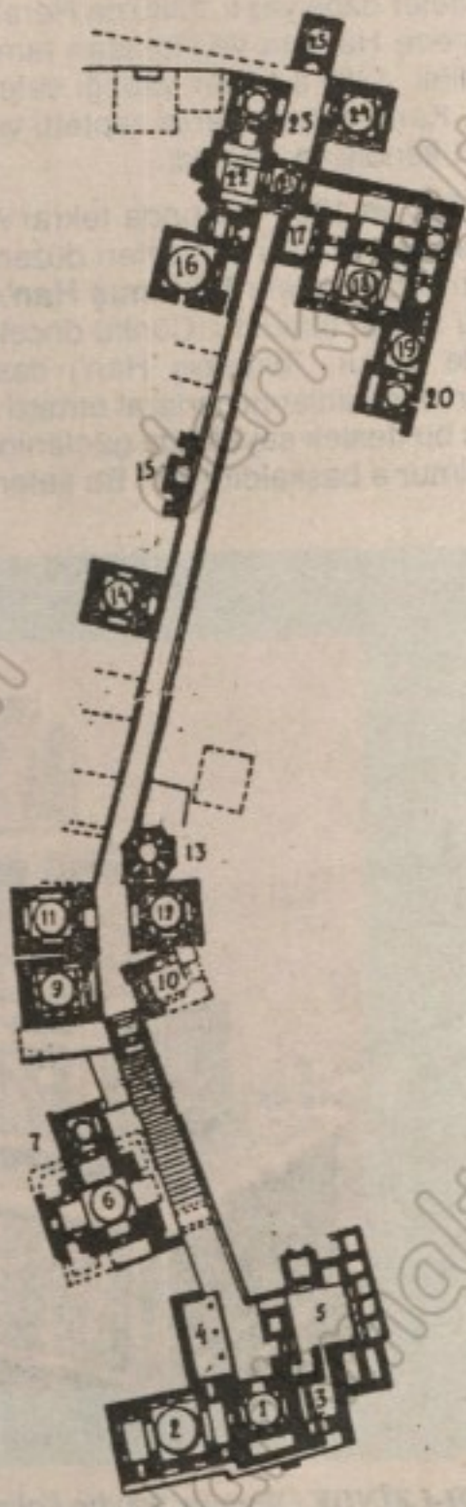
Ölüm döşeğinde söylenen babanızın bu sözlerini unutmayın.

Benden sonra hakan *Pîr Muhammed Cihangir* ***olacaktır. Ona, bana itaat eder gibi itaat edeceksiniz. Kumandanlarım, şimdi itaat yemini ediniz! (Ve bütün kumandanlar, saray adamları, ağlayarak yemin ettiler.)***

★ ★ ★

Timur, 19 Mart 1405 günü vefat etti. Son sözü "Lâilâhe illâllah" oldu.

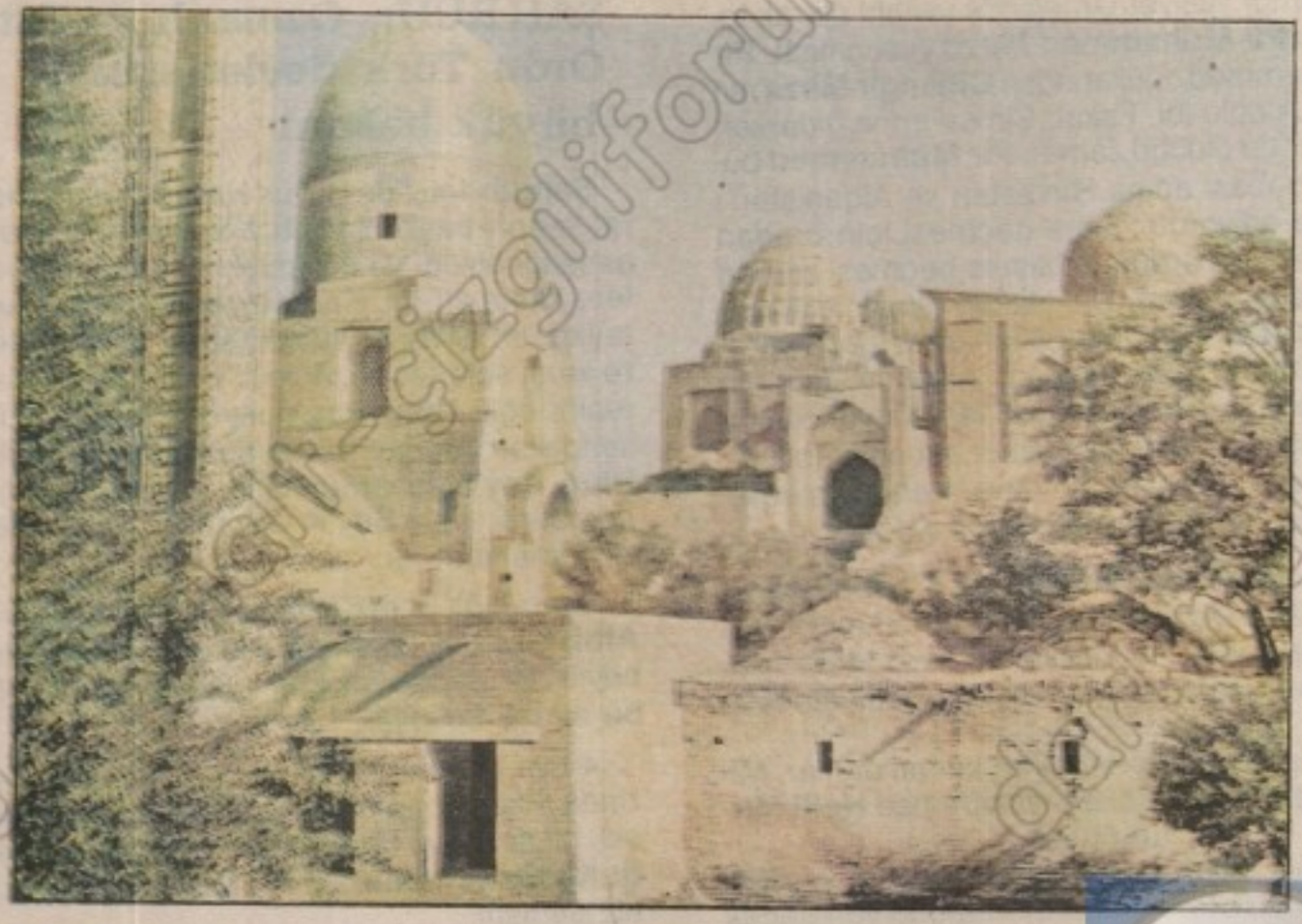
Cenazesini mumyalayarak Semerkant'a götürdüler. Sağlığında çok sevdiği torunu ***Muhammed Sultan*** *için yaptırdığı türbeye, torununun yanına gömüldü.*

Yaşayan Şehitler Beldesi olan Şah-ı Zinde, Semerkant'ta, bir tepenin yamacında, bu tepeye doğru uzanan bir yolun çevresinde yer alan türbeler, mescidler ve medreseler topluluğudur. Yukarıda bunların krokisi görülüyor.

ŞAH-I ZİNDE: *14 türbe, 3 büyük taç kapısı, 4 mescid ve 4 medresenin yer aldığı Şah-ı Zinde'nin doğu dan görünüşü.*

Şah-ı Zinde'nin batıdan görünüşü.

Çizgili Forum

Timuroğulları

Timur'un oğulları ve torunları, sanat, kültür ve edebiyatta Türk rönesansını meydana getirdiler.

Timur'un 9 karısından sadece 4 oğlu ve 2 kızı olmuştu. Fakat öldüğü zaman oğullarından yalnızca ikisi hayatta idi. Bunlardan **Miranşah** Irak-ı Arap (Bağdad) ve Azerbaycan'da, bu bölgelerin beyi olarak bulunuyordu. Öteki oğlu **Şahruh** ise, babası adına Horasan'ı idare ediyordu.

Timur vasiyetnamesinde veliaht olarak torunu **Pîr Muhammed Mırza**'yı seçmişti. Pîr Muhammed oğullarından **Cihangir Mırza**'nın küçük oğlu idi. Fakat, Çin seferine giderken Otrar'da öldüğü zaman **Pîr Muhammed** büyük babası adına Hindistan ve Afganistan'ı idare ediyordu. Tahta geçmesi için oradan gelmesi ve ordunun başına geçmesi zaman alacaktı. Ayrıca, Ulu Hakan olmak için oradan ayrılmasını fırsat bilenler kargaşa yaratabilirlerdi. Öte yandan, hakanlık tahtının uzunca süre boş kalması, tarih boyunca olageldiği gibi, taht kavgasına sebep olabilirdi. Ordunun Çin seferine devam edip etmemesine de karar vermek gerekiyordu.

Bu tehlikeleri Timur'un düşünmemiş olması imkânsızdı. Ama o, vasiyetnamesini yazdıktan sonra, bu tehlikelere karşı tedbir alabilecek kadar yaşayabileceğini ümit etmişti.

Durumu değerlendiren kumandanlar, Miranşah'ın oğlu Sultan Muhammed **Halil Mırza**'yı Hakan ilân ettiler.

Halil Mırza henüz 21 yaşındaydı ve dünyanın en büyük imparatorluğunu yönetecek tecrübeye sahip değildi. Amcası Şahruh da onun Hakan olmasını hoş karşılamamıştı. Duygulu bir şair olan, Türkçe ve Farsça şiirler yazan **Halil Mırza,** diğer kardeşlerinin **Şahruh**'tan yana olması ve Şahruh'un da hakanlığını ilân etmesi üzerine intihar etti.

ŞAHRUH: Osmanlı ve Altın Ordu Türk devletlerinin büyük hakanı

Şahruh 1407'de Büyük Hakan olunca, Herat şehrini başkent yaptı. Kısa zamanda kargaşalığı önledi ve hâkimiyetini bütün bölgelere kabul ettirdi. **Karakoyunlulara** ve Irak'ta iktidarı ellerinde tutan Moğol **Celâyirlilere** karşı seferler düzenledi. Irak'ı alarak idaresini oğlu **Uluğ Bey**'e verdi. Harezm'i de kendisine bağladı. Daha sonra veliaht oğlu **Uluğ Bey**'i Maveraünnehir Umumi Valiliği'ne getirdi. Uluğ Bey'in umumî valilik merkezi Semerkant idi.

Şahruh ölünceye kadar Batı Türkleri, yani **Altın Ordu** ve **Osmanlı Devleti** ile Anadolu beylikleri onu Büyük Türk Hakanı, yani metbû olarak tanıdılar.

40 yıl saltanat süren Şahruh'un son yıllarında ülke tamamen huzura kavuşmuş, yüksek bir seviyeye çıkacak olan **Timurlular Çağı Kültür ve Sanat** hayatı onun zamanında hız almıştır.

Şahruh, 1447 yılında, 70 yaşındayken eceliyle öldü ve yerine oğlu Uluğ Bey geçti.

Çizgili Forum

Buhara Uluğ Beğ medresesi.

Astronom hükümdar Uluğ Bey

Babası öldüğü zaman veliaht olarak Semerkant'ta bulunan **Uluğ Bey** buradan ayrılmadı. Semerkant'ı hakanlığın başkenti yaptı. Kısa adı **Muhammed Turgay,** tam adı **Sultan Alâüddevle Uluğ Bey Mırza Günkan** idi. Ama **"Uluğ Bey"** adıyla ün yaptı.

Uluğ Bey 1394 yılında doğmuştu. 17 yaşından beri başkenti Semerkant olan Maveraünnehir'i babası adına yönetmekteydi. Burada 38 yıl gerçek bir hükümdar gibi hüküm sürdü. Babası ölünce onun yerine geçtiği zaman tam tecrübe sahibi idi. Çok iyi bir öğrenim görmüş, dinî bilgilerden sonra mantık, matematik ve astronomi öğrenmiş, dünyanın en büyük astronomlarından biri olmuştu. (Büyük bir rasathane kurmuş, ünlü bilginlerin yetişmelerine imkân hazırlamıştı. Bkz: Timurlularda Bilim, Kültür, Sanat)

Uluğ Bey Büyük Hakan olunca, **Osmanlı Devleti** ile münasebetlerini sıklaştırmaya, geliştirmeye gayret etti. İki Türk ülkesi arasında elçiler, bilim adamları gidip gelmeye başladı.

Fakat, Hakanlığın daha ilk yılında Maveraünnehir **Özbeklerin** hücumuna uğradı ve taht kavgaları başladı. Öte yandan Karakoyunlular ve Akkoyunlular Horasan'ı ele geçirmek için teşebbüse geçtiler. Bu arada büyük oğlu da Horasan halkının başına geçip babasına karşı ayaklandı. Bu kargaşalık sırasında Uluğ Bey kılıçla öldürüldü (1449). Suikasti, yerine geçen oğlu Sultan **Abdüllatif Mırza'**nın düzenlediği söyleniyor. Abdüllatif Mırza ancak 4,5 ay hakanlık tahtında kalabilmiş ve o da bir suikast sonucu ölmüştür.

Bu kargaşalıklar devam ederken, **Miranşah'**ın torunu **Ebu Said,** 1452'de duruma hâkim olmuş, Kaşgar Han'ı **Esen-Buğa'**nın akınını durdurmuş, Horasan'ı, Karakoyunlulardan kurtarmıştı. Kaybedilen bütün toprakları yeniden ele geçirmek istiyordu.

Fakat, 1469'da, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Akkoyunlu **Uzun Hasan'**la yaptığı bir savaşta yenildi ve esir alındıktan sonra öldürüldü.

Uluğ Beğ'in Semerkant'ta yaptırdığı medrese.

HÜSEYİN BAYKARA

Sarayını Bilimler Akademisi haline getiren şair hükümdar

Timur'un torunu **Baykara Mırza'**nın oğlu olan **Hüseyin Baykara, Uluğ Bey'**den sonra devam eden kargaşalıklar sırasında, yine Timur'un torunlarından olan ve Herat'a hâkim bulunan **Ebu'l-Kasım Babür'**ün hizmetine girdi. Burada devlet idaresinde tecrübe edindi. Zaten çok iyi öğrenim görmüş, zeki bir insandı.

Herat Emiri Babür 1457'de ölünce, burada da çekişmeler başladı ve **Hüseyin Baykara** Herat'tan ayrılarak Merv'e geçti. Burada bölgenin hâkimi **Muizüddin Sencer'**in kızı ile evlendi ve ondan büyük oğlu **Bediüzzaman Mırza** doğdu.

Hüseyin Mırza kendisine bağlı az sayıdaki adamı ve Özbeklerden **Şadibeğ'**in yardımı ile Ceyhun'un Özboy yöresinde küçük bir bölgenin idaresini ele aldı. Az sonra **Şadibeğ'**i bertaraf ederek sınırlarını genişletti ve başka Özbek grupların yardımı ile Mazenderan'ı da ele geçirdi. Bundan sonra Herat'a hâkim olan **Ebu Said'**le mücadeleye başladı. Ebu Said Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a yenilince, Herat'ı ele geçirdi (1469).

Böylece başlayan saltanatının ilk zamanlarında, **Baykara,** bazı güçlüklerle karşılaştı. Ebu Said'in oğlu **Yadigâr Mırza,** babasının ölümüne sebep olan Uzun Hasan'la anlaşarak ve ondan yardım alarak Herat üzerine yürüdü. Çok güç durumda kalan Hüseyin Baykara şehirde gizli bir teşkilât bırakıp bozkıra çekildi.

Herat halkı **Yadigâr Mırza** idaresinden memnun değildi ve Timurluları istiyordu. **Hüseyin Baykara,** sadece 350 adamıyla, 24 Temmuz 1470 tarihinde gerçekleştirdiği bir gece baskını ile Herat'ı tekrar ele geçirdi ve **Yadigâr Mırza'**yı etkisiz hale getirdi.

Hüseyin Baykara bundan sonra Herat'ı Şeybanîlerden (Kuzeydeki Özbeklerden) korumak için seferler düzenledi ve Ceyhun boyundaki kalelerini güçlendirdi. Maveraünnehir ve Harezm'i idaresi altına aldı.

Hüseyin Baykara'nın iktidarı 37 yıl sürdü ve onun devrinde Herat **"Timuroğulları Rönesansı"** denilen büyük Türk medenî hamlesinin merkezi oldu. O devirde dünya-

nın en büyük şehri olan Herat'ın nüfusu 2 milyonu geçiyordu ve İstanbul ancak 1507'den sonra Herat'ı geçebildi.

Büyük Hakan Hüseyin Baykara aynı zamanda büyük bir şairdi. Şiirlerini diğer bazı büyük Türk şairleri gibi Farsça ve Arapça değil, Türkçe yazıyor ve **"Huseynî"** mahlasını kullanıyordu. Bilim adamlarına, sanatın diğer dallarına da önem veriyor, **sarayını bir Bilimler Akademisi haline getirmiş bulunuyordu.**

Hüseyin Baykara oğullarını geniş ülkesinin çeşitli bölgelerine vali olarak göndermişti. Saltanatının sonlarına doğru oğullarının bağımsızlık için mücadeleye başlamış olmaları ülke bütünlüğünü tehdit etmekteydi. Büyük oğlu **Bediüzzaman'**la arası iyice açılmıştı. **Bediüzzaman** 1499'da Herat'ı kuşattı ama sonuç alamadı. Öte yandan Özbekler de Herat üzerine baskılarını arttırdılar. Bu sırada (1501'de) **Ali Şîr Nevaî** vefat etti ve **Hüseyin Baykara** en büyük yardımcısını kaybetmiş oldu. Bundan sonra (1506'da) Özbekler üzerine sefer düzenlemeye karar verdi ve öteki Timurlulardan da yardım istedi. **Babür'**ün gönderdiği ordu henüz gelmeden Hüseyin Baykara sefere çıktı. Yolda vefat etti ve cenazesi Herat'a getirildi.

Hüseyin Baykara'dan sonra yerine oğullarından **Bediüzzaman** geçti. Oğulları babalarının topladığı orduları yönetecek ve Özbeklerle savaşacak nitelikte değillerdi. Babür savaşın sürdürülmesini istediyse de fikrini kabul ettiremeyince çekildi. Ordu dağıldı ve bir yıl içinde Özbekler, **Han Şıbanî Muhammed'**in kumandasında Herat'ı zaptettiler. Böylece Hüseyin Baykara'nın kurduğu devlet yıkıldı.

Bediüzzaman İstanbul'da

Timurlulardan **Zahireddin Muhammed Babür,** atalarının ülkesi Türkistan'da başarı kazanamayınca Hindistan'a gitti. Orada Büyük Hint-Türk İmparatorluğu'nu kurdu (1526).

Hüseyin Baykara'nın öbür oğlu **Bediüzzaman Mırza,** Özbeklere yenildikten sonra **Şah İsmail Safevî'**ye sığındı ve onun yanında altı yıl kaldı. Bundan sonra oradan ayrılıp İstanbul'a geldi ve **Yavuz Sultan Selim'**in misafiri oldu. Bediüzzaman'ın atası **Timur,** Bayezid'i vaktiyle esir almıştı. Ama Yavuz, Timur'un torununa saygı gösterdi, ona **Büyük Türk Hakanı** muamelesi yaptı ve yanına kurdurduğu bir tahtta oturttu.

Bediüzzaman, babası gibi Türkçe şiirler yazan bir şairdi. 12 Ağustos 1515'te, henüz 46 yaşında iken İstanbul'da öldü ve Eyüp Sultan'daki türbesine gömüldü.

Hüseyin Baykara'nın ölümü ile Orta Asya'da Timurlular devri sona eriyordu. Fakat Timur'un torunlarından olan **Zahireddin Babür'**ün Hindistan'da kuracağı Hint-Türk İmparatorluğu daha 352 yıl yaşayacaktı.

Bilim, sanat ve kültür

Timurlular devrinde bilim, sanat ve kültür çok yüksek bir seviyeye çıkmış ve bu yüksek medeniyet hamlesi **"Timuroğulları Rönesansı"** olarak adlandırılmıştır.

Timuroğulları devrinde konuşulan Türkçe, Çağatay lehçesi idi. Çağatayca bütün Türkistan'da, yani Orta Asya'da konuşulduğu gibi, Kıpçak bozkırlarında, Hindistan'da kurulan Türk devletlerinde de konuşuluyor, bu lehçede yazılan eserler bütün Türk dünyasında, meselâ Anadolu ve Balkanlar'da, Mısır'da beğenilerek okunuyordu. Timurlulardan önce ve sonra kurulan hanlıklarda da Çağatay Türkçesiyle eserler verildi.

Gerçek bir Türk rönesansı olan **Timuroğulları Rönesansı'**nın verimlerini, Kıpçak bozkırlarında ve Orta Asya'da kurulan Türk hanlıklarını anlattıktan sonra ayrı ve geniş bir bölüm halinde sunacağız. Yalnız, **Babür Şah'**ın kurduğu Hint-Türk İmparatorluğu dönemine ait bilim, sanat ve edebiyat verimlerini, bu eserler de Çağatay lehçesiyle yazılmış olmalarına rağmen, bu imparatorluğun tarihinden sonra ayrı olarak vereceğiz.

Büyük Türk Hakanlığı'nın dağılması sonunda kurulan

Hanlıklar

Türklerin, Büyük Hun İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar bir çok imparatorluk kurduklarını gördük. Batılıların **"İmparatorluk"** dedikleri büyük devletin adı Türklerde **"Hakanlık"** ya da **"İl-Hakanlık"** deyimi ile karşılanıyordu. **"Hakan"** veya **"Ulu Hakan"** ise **"imparator"** anlamında kullanılırdı.

Hakanlığın herhangi bir sebepten dağılması veya hükümdar çocuklarının, kardeşlerinin büyük Hakanlık'tan ayrılarak kurdukları devlet ise **"Hanlık"** idi ve hükümdarlarına **"Han"** deniyordu.

Türk tarihinde kurulan hanlıkların sayısı 17'dir. Bunların bazıları kısa ömürlü (meselâ Türkmenistan Hanlığı sadece 25 yıl yaşamıştır), bir kısmı da yüzlerce yıl yaşamışlardır.

Türklerin Müslümanlığı kabul edişlerinden önce kurulan bazı hanlıkları (Bulgar Hanlığı, Peçenek Hanlığı, Uz Hanlığı vb.) kendi çağlarında ayrı devletler olarak ele aldık, nasıl kurulduklarını ve sonra nasıl çöktüklerini gördük. Fakat asıl önemli hanlıklar Müslüman Türklerin kurdukları hanlıklardır.

Bu hanlıkların bir kısmı **Kuzey Türkleri** tarafından Batı Avrupa'da, Kıpçak bozkırlarında; diğer bir kısmı da **Doğu Türkleri** tarafından Türkistan'da, Orta Asya'da kurulmuşlardır.

Hanlıkların hemen hemen hepsi asıl yurt edinilmiş Türk toprakları üzerinde kurulmuştur. Nüfuslarının en az yüzde 90'ı Türktür. Geri kalanlar ise her bakımdan Türkleşmiş başka kavimlerden oluşur. Özellikleri, Hanların Cengiz Han sülalesinden gelmeleridir. Fakat zaman içinde, evlenmeler ve çeşitli etkenlerle, hanlar, kan bakımından da Türkleşmişlerdir. Moğol tesiri sadece idarî yönden devam etmiş, ama Osmanlılarla bütünleşen hanlıklarda bu tesir de kalkmıştır.

Şimdi, kuruluş sırasına göre başlıca Türk Hanlıklarını görelim.

Kırım Hanlığı (1438-1783)

Altın Ordu Devleti'nin kurucusu olan **Batu Han,** önemli merkezlere kendi soyundan valiler tayin etmişti. Bu merkezlerin en önemlilerinden biri **Kırım** idi ve burada yüzyıllardan beri Türk boyları oturuyordu. Daha çok **Hazar, Kuman, Kıpçak** ve **Oğuz boylarının** oluşturduğu bu Türklere ve zamanla bütün Altın Ordu Devleti'nin halkına "Tatar Türkleri" adı verildi ve sonra bütün Kuzey Türkleri bu adla anılır oldu.

Altın Ordu Devleti'nin çözülmeye başladığı son zamanlarda, İdil boyundaki başkent Saray şehrinden sonra en önemli merkez Kırım idi. Altın Ordu hanları taht mücadelelerinde Kırım'ı bir üs olarak kullanmış ve buradan **Saray**'daki hanlık tahtını ele geçirmeye çalışmışlardır.

İşte bu mücadeleler sırasında Kırım Valisi olan **Timurtaş Bey** hanlığını ilân etti ve kendi adına para bastırdı. Fakat bağımsızlık uzun sürmedi. Kendisinden sonra yerini alan **Gıyaseddin Han** zamanında, Altın Ordu hakanı Pulat Han'ın Kırım'ı ele geçirmesi üzerine Gıyaseddin, hanlığı terketmek zorunda kaldı. Ama, Altın Ordu Devleti'ndeki çekişmelerden yararlanan Gıyaseddin'in oğlu **Hacı Giray** 1438'de Kırım'a geldi, hanlığını ilân etti ve o da kendi adına para bastırdı. Altın Ordu Hakanı onun hanlığını kabul etmek zorunda kaldı. Bundan dolayı, Kırım Hanlığı'nın asıl kurucusu **Hacı Giray**'dır.

Hacı Giray, hanlığını ilân ettiği yıl Cenevizlilerle yaptığı bir savaşı kazandı, ama bu ilk savaşta Kefe'yi alamadı. Onun hâkimiyet kurması üzerine bir kısım **Nogaylar** da gelerek **Hacı Giray**'a katıldılar.

Hacı Giray Osmanlılarla sıkı bir dostluk kurdu ve Osmanlı donanmasının desteğiyle Kefe'yi kuşattı, Cenevizlileri vergiye bağladı. Fakat bu sırada Kırım bir defa daha Altın Ordu Hakanı tarafından işgal edildi. Hacı Giray

çarpışmalarda yaralanarak ve yaralı olarak kaçmak zorunda kaldı. Yedi yıl sonra **Tekne Mırza** Altın-Ordu kuvvetlerini Kırım'dan sürüp çıkarınca **Hacı Giray** tekrar Han oldu.

Hacı Giray 1466'da ölünce, bütün Türk tarihi boyunca göregeldiğimiz mutad ve müessif taht kavgaları başladı. Hacı Giray'ın sekiz oğlu birbirlerine düştüler ve boylar arasında çarpışma sürüp gitti. Kardeşlerden önce **Menğli Giray** (Benli Giray) hanlığı ele geçirdi ama, bir süre sonra kardeşi **Nurdevlet** onu yenerek tahta oturdu.

İkibuçuk yıl sonra tekrar **Menğli Giray,** ondan bir süre sonra da yine **Nurdevlet** han oldular. Nurdevlet Han'la anlaşan Cenevizliler, kendilerine sığınan Menğli Giray'ı hapsettiler.

● Osmanlı padişahının küçük kardeşi

Nurdevlet'in Cenevizlilerle anlaşması ve Menğli Giray'ın hapsedilmesi, Kırım Beyleri ve halk tarafından hiç hoş karşılanmadı ve bunlar Osmanlıları davet ederek duruma hâkim olmasını istediler.

Osmanlı Devleti, **Gedik Ahmet Paşa** kumandasında bir donanma göndererek Kefe'yi zaptetti ve **Menğli Giray'**ı kurtardı.

Bundan sonra Nurdevlet ve Menğli Giray kardeşler arasında taht mücadelesi bir süre daha devam etti. Sonunda Kırım Beyleri İstanbul'da bulunan Menğli Giray'ın han olmasını istediler. 1478'de, Osmanlı Hakanının fermanı ile, berat, menşur, kılıç ve sancak verilerek, Menğli Giray Han ilân edildi ve Kırım'a gönderildi.

Artık Kırım Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleşmişti. Fakat öteki Osmanlı eyaletlerinden çok farklı ve imtiyazlı bir statüye sahipti. Kırım Hanı atadan hutbe ve sikke sahibiydi ve kendisine **Osmanlı Padişahının küçük kardeşi muamelesi yapılırdı.** Bu birlik Kırım'ın ve dolayısıyla Osmanlıların gücünü arttırdı.

Kırım Hanlığı'nın merkez bölgesi Kırım Yarımadası idi. Bu yarımadanın yüzölçümü 26.000 kilometre kareden ibarettir. Fakat, hanlığın hâkim olduğu topraklar 1 milyon kilometre kareden fazla idi. **Lehistan Krallığı ve Rusya, Kırım'a yıllık vergi verirlerdi.**

Evvelce Altın Ordu teşkilâtını sürdüren Kırım Hanlığı, Osmanlılarla bütünleşince, Osmanlı teşkilât ve kültürü yerleşti. Fakat bazı gelenekler devam ediyordu. Kırım Hanlığı boy aristokrasisine dayanmaktaydı. Boylar, kendi aralarından en yaşlılarını **Beğ** seçer, han bunu onaylar ve azledemezdi. Her boy, beğlerine, beğler de han'a tâbi idiler. En önemli boylar **Şirinler, Argunlar, Barın'**lar ve **Kıpçaklar'**dı. Bu boyların beylerine **"Dört Karaçi Beği"** denirdi. Han divanında otururlar ve onların fikri alınmadan önemli kararlar verilemezdi. Şirin Beğ bütün beğlerin başı idi ve Han sülalesinden evlenirdi.

Hanın yerine geçecek veliahte **"Kalgay",** ikinci veliahte **"Nureddin"** denirdi ve bunların mutlaka hanın çocukları olması gerekmiyordu. Ama hanedandan olmaları şarttı.

Başkent, **Bahçesaray** şehriydi ve han burada otururdu. Kalgay, Kırım'ın en büyük şehri olan **Akmescid'**de (Ruslar Akmescid'in adını Simferepol olarak değiştirdiler), Nureddin ise **Bahçesaray'**da otururlardı. Prenslere, yani han çocuklarına **"Giray"**, kızlarına **"Hanım"** denirdi.

● Yavuz Selim'in eşi

Han, Kalgay ve Nureddinin tayinleri Osmanlı Sultanı tarafından tasdik edilirdi. Kırım Hanı tahta çıkarken, padişah kendisine hükümdarlık alâmeti olarak berat, sancak, iki tuğ, yalnız Osmanlı padişahlarının ve onların hediyesi olarak Kırım hanlarının giydikleri iki hil'at, altın düğmeli ve kırmızı kadifeye dikilmiş samur bir kapaniçe, kalpak üzerine iki mücevher top sorguç, tirkeş, hançer, kılıç, değerli takımlarla donanmış iki at gönderilirdi. Kırım hanlarının İstanbul'a gelip gitmeleri sırasında, başka hiç bir krala, hiç bir prense yapılmayan muhteşem törenler yapılırdı.

Kırım Hanlığı ile Osmanlı Hanedanı arasında da kaynaşma olmuştur. **Yavuz Sultan Selim'**in eşi ve **Kanunî Süleyman'**ın annesi olan, Manisa'da yaptırdığı şifahane, imarethane ve diğer eserlerle ünlü **Hafsa Sultan,** Kırım Hanı **Menğli Giray'**ın kızıdır.

Hanlığın kuruluşundan beri Kırım'ın nüfusu 1.5 milyon civarında kalmıştır. O tarihlerle belli başlı Avrupa devletlerinin nüfusları da bir kaç milyondan ibaretti. Kırım'da nüfusun artmayışı, zaman içinde 1 milyondan fazla Kırım Türkünün İstanbul'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Kafkasya'ya göç etmek zorunda kalması yüzündendir.

● Acı son

Kırım 1771'de Ruslar tarafından işgal edilmiş, 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması'yla da Osmanlılardan koparılmış, 1783'te Rus-

ya'ya ilhak edilmiştir. O tarihten itibaren Kırımlılar Kırım dışındaki Türk topraklarına göç etmektedirler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar, Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla yüz binlerce Kırım Türkünü, kara vagonlara doldurarak Sibirya'ya sürmüş, bunların büyük çoğunluğunun bu yolculuk sırasında kırılmalarına sebep olmuştur. Daha az bir grup da Özbekistan'a sürülmüş ve 1500 yıllık Türk yurdu olan Kırım'da böylece Türk bırakılmamıştır. Son yıllarda, Özbekistan'daki Kırımlılar yurtlarına dönmek için toplu teşebbüslerde, gösterilerde bulunmaktadırlar.

Kırım Hanlığı'nda Osmanlı kültür ve edebiyatı yaygınlaşmış, değerli eserler meydana getirilmiştir. Kırım'da Mimar Sinan'ın da eserleri vardır. Hanlar arasında da divan tarzında şiir yazan güçlü şairler yetişmiştir. (Bunları Osmanlı Devleti bölümünde ve kendi çağları anlatılırken göreceğiz.)

Kazan Hanlığı (1437-1556)

Altın Ordu İmparatorluğu'nun dağılması üzerine kurulan hanlıklardan biri de **Kazan Hanlığı'**dır. Altın Ordu Hakanı **Ulu Muhammed Han,** 1437'de çıkan ve ülkenin ikiye bölünmesine yol açan kargaşalıktan sonra taht şehri **Saray'**ı terketmek zorunda kalmış ve **Kazan** şehrine gelmişti. Burasını yeni merkez yaptı. Kendisini hâlâ Altın Ordu Hakanı saydığı için bu bölgedeki Türk beylerinden itaat istedi. Topladığı kuvvetlerle Moskova önlerine geldi ve 1439'da Rus çarı başkentini terketmek ve çekilmek zorunda kaldı.

Kazan'a yerleşerek gücünü arttıran **Uluğ Muhammed,** çar başkaldırdığı için 1445'te tekrar Moskova'ya yürüdü ve çarı mağlup ederek esir aldı. Çar bundan böyle Altın Ordu'nun Saray'daki merkezine değil, Kazan Hanlığı'na vergi ödemeyi ve tâbi olmayı kabul edince serbest bırakıldı.

Böylece Rus Prensliğine hâkim olan **Uluğ Muhammed,** 500 Türk'ü, Moskova'da ve diğer şehirlerde yüksek memuriyetlere tayin etti. Bunlar vasıtasıyla idareyi kontrol altına aldı. Bazı büyük şehirlerin gelirleri de **Kazan Beylerine** tahsis edildi.

Uluğ Muhammed, Rusya'yı daha sıkı bir denetim altında tutmak için oğlu **Kasım'**ı, Ruslardan alınan Gorodest şehrine Han yaptı. Daha sonra Osmanlıların **Kirman** dedikleri bu hanlığın adı **"Kasım Hanlığı"** oldu. Şehrin adı bu gün **Kasimov'**dur. Bu şehir **Oka** Nehri'nin kuzey kıyısında, Moskova'nın 230 km. güneydoğusundadır. Hanlığın masrafı Moskova tarafından karşılanıyordu.

Merkezi Kazan şehri olan Kazan Hanlığının toprakları, Orta İdil (Volga) ve Kama Nehri dolaylarına yayılıyordu. Uluğ Muhammed, Altın Ordu Devleti'ni birleştirmek ve bütün sahaya hâkim olmak için seferler düzenledi. Bunu başarmak üzereydi. Fakat galibiyetle döndüğü bir seferden sonra vefat etti ve Kazan şehrinde **Hanlar Türbesi'**ne defnedildi (1445).

Uluğ Muhammed'den sonra yerine büyük oğlu **Mahmud Han** geçti ve 1445'ten 1462'ye kadar hüküm sürdü. 1462'de ölünce yerine geçen onun oğlu **Halil Han** da 1467'ye kadar hanlığı idare etti. Bu iki han zamanında Altın Ordu birliği kurulamadı ama ülkede huzurlu bir dönem yaşandı.

Halil Han 1467'de öldü. Yerine geçecek erkek çocuğu yoktu ve taht kavgaları başladı. Beğlerin değişik isimleri han adayı göstermeleri bölünmelere, dolayısıyla hanlığın zayıflamasına sebep oldu. Bu da Rusların isyan etmelerine, bunu fırsat saymalarına yol açtı. Rus çarı, adaylardan **Kasım Han'**ı tercih etti ve onu **Kazan** üzerine yaptığı seferde destekledi. Türk Beğlerin büyük çoğunluğu **İbrahim Han'**ı destekledikleri için Kazan tahtına onu çıkarmışlardı. **İbrahim Han,** başkaldıran ve **Kasım Han'**ı destekleyen Rusların üzerine yürüdü, onları yendi. Fakat barış ancak sekiz yıl sürdü. Ruslar ard arda mağlup edilmelerine rağmen tekrar tekrar ayaklanıyor ve saldırıyorlardı.

İbrahim Han 1479'da öldü ve yerine oğlu **Ali Han** geçti. Fakat bir yandan taht kavgaları, öte yandan Rus saldırıları ile sarsılan Kazan Hanlığı gittikçe zayıfladı. **III. İvan** zamanında Kazan şehri Rus saldırısına bir kere daha uğradı ve tahrip edildi.

Kazan Hanlığı 1521'den itibaren bir kaç defa Kırım Hanlığı'na tâbi oldu ve toplam olarak 28 yıl Kırım Hanlığı'na bağlı kaldı. Fakat **IV. İvan** (Korkunç İvan) zamanında (1522'de) yapılan bir saldırıda Kazan düştü ve 1556'da Rusya'ya katıldı.

Kazan'ın Rus hâkimiyetine girmesi Türk dünyası için bir gerilemenin, Rusya'nın da büyük devletler arasına girmesinin bir başlangıcı sayılır. Artık Kazan Ruslara bağımlı olmaktan kurtulamayacaktı.

İdil-Ural Türklerinin yoğun olarak bulun-

dukları Kazan, bu gün, Sovyetler Birliği'ne bağlı **Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'**nin merkezidir. Büyük bir kültür merkezi olmak vasfını devam ettiriyor. Camiler, medreseler, saraylar, kütüphaneler çoktur. Büyük ilim adamları da yetiştirmiştir. (Kültür ve sanatı, yetiştirdiği ünlüler, sonraki bölümlerde anlatılacaktır.)

Kasım Hanlığı (1445-1552)

Kasım Hanlığı'nın, Kazan Hanı **Ulu Muhammed'**in oğlu **Kasım'**a, Rusya'yı daha yakından denetlemek maksadıyla kurdurulmuş olduğunu, önceki bölümde görmüştük.

Bu hanlığın merkezi Moskova'nın güneydoğusunda Oka Nehri üzerindeki **Kasım (Kasimov)** şehri idi. Kuruluş gayesine uygun olarak **Moskova'**yı her bakımdan kontrol altında tutuyordu. Moskova prensleri arasındaki taht kavgalarında son sözü söylüyor ve dinletiyordu. Moskova da onu metbu tanımakta ve yıllık vergisini vermekteydi.

Fakat, Kazan hükümdarı olan babası Uluğ Muhammed Han öldükten sonra, mutad taht kavgaları başladı. Bu mücadelede Ruslar, Küçük Kasım Hanlığı'nı Kazan Hanlığı'nın iç işlerine karışmak için bir vasıta haline getirmesini bildiler.

Rusların 1468-1486 yılları arasında Altın Ordu üzerine açtıkları seferde, Kasım Hanı olan **Dalyan Han** da onların safında yer aldı. **Dalyan Han** 1486'da ölünce, Kırım Hanı **Gazi Giray'**ın oğlu **Nurdevlet,** Kasım Hanı oldu. Böylece Kasım Hanlığı bir süre Kırım Hanlığı'na bağlandı. Fakat **Nurdevlet** de Rus nüfuzuna girmekten kurtulamadı. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu **Satılgan,** gerçekten Ruslara satılmıştı (1491).

Kasım prenslerinden bazıları Ruslarla dost geçinmek zorunda kalmış, Ortodoksluğu kabul ederek Ruslaşmışlardı. En büyük Rus ailelerinden bazılarını Ruslaşan bu Türk beğleri, prensleri meydana getirdi.

Kasım Hanlığı 1552'den itibaren tamamen Rus nüfuzuna girmişti ama şeklen 1861'e kadar devam etti. Bu gün bu hanlığın halkını Türkler ve Fin asıllı Mordvinler oluşturuyor.

Astrahan Hanlığı (1466-1557)

Astrahan Hanlığı, İdil (Volga) Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde, **Astrahan** şehrinde kurulmuştur (1466). Astrahan şehrinin asıl adı **Hacı Tarhan** idi. Bölgede, **Hazar, Bulgar, Peçenek** ve **Kuman Türkleri** yaşamıştır. Altın Ordu hanlarından **Küçük Muhammed'**in torunu **Kasım Han** tarafından kurulan bu hanlık ancak 91 yıl bağımsız kalabildi.

Astrahan, önemli bir ticaret kavşağı idi. Fakat kudretli hanlara sahip olamamış, Don-İdil-Kuban nehirleri arasında sıkışıp kalmıştı. Rus çarı **Korkunç İvan** 1556'da Kazan'ı aldıktan sonra, 1557'de de Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırdı. Astrahan'ın son hanlarından olan **Yamgurçu** (Yağmurcu), Ruslarla yaptığı mücadeleyi kaybedince Azak'a gelmiş ve Osmanlılara iltica etmişti.

Astrahan halkı genellikle göçebe idi. Hanlığın yıkılmasından sonra, beylerinin idaresinde bozkıra dağıldılar.

Özbek Hanlığı (1428-1599)

Altın Ordu Devleti'ne 1312-1340 yılları arasında hükümdar olan **Özbek Han'**dan dolayı, bu günkü Özbekistan'da yaşayan Türklere **"Özbekler"** adı verilmiştir. Bölgede İslamlığı yayan ve kuvvetlendiren **Özbek Han** olmuştur. **Timur'**un ölümünden (1405) sonra imparatorluk parçalanmaya başlamıştı. Özbekler, Aral Denizi'nin ve Seyhun Irmağı'nın kuzeyinde dağınık halde idiler.

Özbekler, 1428'de, **Sibir** şehrinde (bu günkü Tobolsk'un hemen batısındaki **Tura'**da), **Ebül Hayr'**ı Han ilân ettiler. **Ebül Hayr,** Batu'nun kardeşi **Şîban** (Şeyban) soyundan geliyordu. Onun için Özbeklere **"Şibanîler, Şeybanîler** veya **Şibanoğulları"** da denir.

Ebül Hayr, 1430-1431'de Harezm'i, sonra Sırderya kıyısındaki Sığnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan, Özkent kalelerini ele geçirdi. Sığnak'ı kendisine merkez yaptı. Isık Göl civarındaki Özkent'e kadar bütün bölgeye hâkim oldu.

Ülke 1457'de Oyratlar ve Kalmukların saldırısına uğrayınca karışıklıklar çıktı. Bunun üzerine halkın bir kısmı (Kazaklar), Çağatay Hanı Esen Buğa'nın yanına çekildiler ve ülkenin doğu bölgesine yerleşerek buradaki Kırgızlarla karıştılar. Bunlara daha sonra **"Kırgız-Kazaklar"** denmiştir.

Çizgili Tarih

Ebül Hayr, 1468'de Kırgız-Kazakları itaat altına almak için yaptığı bir savaşta yenildi ve aynı yıl içinde öldü. Onun oğlu **Muhammed Şîbanî Han** henüz on yedi yaşındaydı. Mücadeleye devam etti. Çevresinde çok az kuvvet bulunmasına rağmen **Kazak Barunduk Han'**ı yendi, ama Kazak **Canibek Han'**ın oğullarına yenildi. Bütün kuvvetlerini kaybettiği için Çağatay hükümdarı **Mahmud Han'**ın hizmetine girdi. Devrin tanınmış âlimlerinden olan **Mevlânâ Muhammed Hıtayî'**den ders aldı. İlim sahibi ve iyi bir şair oldu. Günümüze ulaşan Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.

1487'de Çağatay hükümdarı **Mahmud Han, Muhammed Şîbanî'**ye (Şeybanî'ye) Türkistan şehrini ikta (dirlik) olarak verdi. Timuroğulları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanan Muhammed Şıbanî, 1500'e doğru Maveraünnehir'i ele geçirdi ve hükümdarlığını ilân etti.

Muhammed Şîbanî hükümdarlığını ilân ettikten sonra arka arkaya seferler yaptı ve başarı kazandı. 1503'te **Akşi'**de yapılan bir savaşta Çağatay Hanı ile Uygur bölgesi emirini yendi. Bunun sonucu olarak Taşkent ve Sayram bölgelerini ele geçirdi. Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Harezm'i 1506 ve 1507'de Belh ve Herat şehirlerini de zaptetti. Maveraünnehir, Fergana, Horasan ve Batı Türkistan'ı aldı. Fakat 1510'da Safevîlerle yaptığı bir savaşı kaybetti ve öldü.

Muhammed Şîbanî öldüğü zaman başkent **Semerkant** idi. **Buhara, Taşkent** gibi büyük şehirlerde hanedan mensubu valiler vardı. Mutad taht kavgası yüzünden ülke neredeyse parçalanacaktı. Yarım asır süren kargaşalıkta ülke yine dağılmadan kalabildi. Nihayet 1560'ta **II. Abdullah Han** iktidarı ele aldı ve otoriteyi, birliği sağladı.

II. Abdullah Han 38 yıl iktidarda kaldı ve Özbekistan'a parlak bir devir yaşattı. Şairdi. Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazmıştır. Bilginleri de himaye etmiştir.

II. Abdullah Han, Safevî Hükümdarı Şah Abbas'a yenilince Özbek Hanlığı büyük bir sarsıntı geçirdi. Bu sırada Abdullah Han öldü (1598) ve Horasan Safevîlere geçti. Taşkent ve çevresini Kırgızlar işgal ettiler. Diğer bölgelerde başka hanlıklar kuruldu ve Özbek Hanlığı'na, Şîbanîlere akraba olan **Canoğulları** (Cânîler) hâkim oldu.

16. yüzyıldan itibaren küçük hanlıklara bölünen Türk illeri, Rusların saldırılarına ve işgallerine uğradı. 1860-1865 yıllarında Ruslar, Türkistan içlerine doğru ilerlemeye başladılar. 1868'den sonra **Özbek Hanlığı'**nın yerini alan **Buhara Hanlığı** yarı bağımsız bir şekilde devam etti. Nihayet 1924'de Rusya, bu bölgedeki Türk illerini küçük küçük sosyalist cümhuriyetlere ayırdı.

Özbek Edebiyatı 20. yüzyılın başına kadar Çağatay Edebiyatı olarak anılıyordu. Artık 'Özbek Edebiyatı' denilmektedir. Türk Edebiyatının zengin bölümlerinden birini oluşturur. Özbekler ülkeyi İslâmî eserlerle doldurmuşlardı.

Buhara Hanlığı (1599-1785)

Ruslar 1554'de Astrahan Hanlığı'nı topraklarına kattıkları zaman, hanedan mensubu **Yar Muhammed Han,** kaçıp Buhara'ya gelmişti. Yar Muhammed'in oğlu **Can,** Buhara hâkimi olan Şîbanoğullarından **İskender'**in kızı ile evlendi. Bu evlilikten doğan **Bakî Muhammed,** Özbek Hanlığı Safevîlere yenilip

Buhara'da, Abdülaziz Han Medresesi'nde oymalı kapı.

ortadan kalkınca, 1599'da, kendini Buhara Hanı ilân etti.

Böylece kurulan **Buhara Hanlığı** 185 yıl kadar bağımsız bir devlet olarak varlığını korudu. Büyük merkezlerden **Fergana** 1700'e, **Belh** ise 1740'a kadar Buhara Hanlığı'na bağlı kaldılar.

Bu sırada İran tahtına, Oğuzların **Avşar** boyundan olan **Nadir Şah** geçmişti. Bu şah, 1740'ta Maveraünnehir'e girdi. O dönemde Buhara Hanı olan **Ebül Faiz,** İran'ın hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı ve Belh'ten çekildi.

Buhara Hanlığı fetihler peşinde koşan bir politika takip etmedi. Sadece varlığını korumaya çalıştı.

Buhara Hanlığı'nın son hükümdarı Ebül-Gazi zamanında, 1758-1785 yılları arasında, ülke, Moğol asıllı ama Türkleşmiş **Mangıt'** lara geçti. Maveraünnehir, Türkmenistan, Horasan'ın bir kısmı ve Güney Türkistan'a hâkim olan Mangıtların başbuğu **Miranşah Murad,** Buhara hanlık tahtını işgal etti. Böylece Buhara Hanlığı'nda hanedan değişmiş oluyordu.

Mangıtlar zamanında devletin sınırları daralmaya başladı ve giderek Buhara-Semerkant bölgesinden ibaret kaldı. 19. yüzyıl sonlarına doğru Türkistan içlerine gittikçe yayılan Ruslar, Mangıtlara ait toprakları da işgal ettiler. Komünist ihtilâlinden sonra Buhara da öteki Türk illeri gibi Rus topraklarına katıldı. Buhara ve Semerkant, Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içine alındı.

Buhara, İslâm hâkimiyetinin ilk çağlarında dünyanın sayılı büyük şehirlerinden ve kültür merkezlerinden biri idi. Burada pek çok bilim adamı ve edib yetişmiştir. Bilim adamlarının en büyüğü ve en meşhuru Hâdis bilgini **Ebû-Abdullah Muhammed Buharî'**dir.

Hîve Hanlığı (1512-1920)

Hive Hanlığı, 1512 yılında, Şîbanî ailesinden **İl-Bars** tarafından kuruldu. Daha önce bu bölgede Harezm hanları ve daha sonra Özbek hanları hüküm sürüyordu. Harezm 1510'da Özbeklerden Safevîlere geçti. Safeviler merkezlere Şiî valiler yerleştirmişlerdi. Halk bunlara isyan etti ve ayaklanmayı idare eden **İl-Bars, Ürgenç** şehri merkez olmak üzere bir hanlık kurdu.

İl-Bars 1525'te vefat etti. Onun soyundan gelen hanlar ülkeyi, Kalmuklara ve Özbeklere karşı korudular. 1619 yılında kuraklığın sebep olduğu ekonomik sıkıntı yüzünden Ürgenç merkez olmaktan çıktı ve **Hîve** şehri başkent oldu.

Çağatay Edebiyatının en güzel örneklerinin verildiği merkezlerden biri Hîve'dir. 1643-1663 yılları arasında hüküm süren Hîve hükümdarı **Ebül Gazi Bahadır Han,** aynı zamanda büyük bir tarihçidir. **"Şecere-i Türk"** ve **"Şecere-i Terakime"** adlı eserleri meşhurdur. Bunlar, Türk ve Türkmen tarihi ile ilgili eserlerdir ve Türkolojinin ana kaynakları arasında yer alırlar.

Ebül-Gazi Bahadır Han'ın oğulları zamanında da Hîve bir ilim merkezi olmaya devam etti. Fakat askerî bakımdan güçlü değildi. **Nadir Şah** zamanında İran'a bağlı kalarak varlığını sürdürdü. 1783'te Rus himayesini kabul etmek zorunda kaldı.

Hîve tahtında 1804'e kadar Harezm hanları bulunmuştu. Bunların sonuncusu olan **III. Ebül-Gazi Bahadır Han'**dan sonra hanedan değişti ve yeni hanedanı **Kongratlar** kurdu. Kongratların ilk hükümdarı, **Mehmed Emin İnak'**ın torunu **İl-Tüzer Bey'**dir.

İl-Tüzer'in yerine geçen kardeşi **Mehmet Rahim Han** zamanında (1806-1825), Aral Gölü dolaylarında bir hanlık kurmuş olan **Karakalpaklar'**ın ülkesi de Hîve Hanlığı'na katıldı. Fakat artık Türk hanlıkları tam bağımsız değildiler. Ruslar baskılarını arttırıyordu.

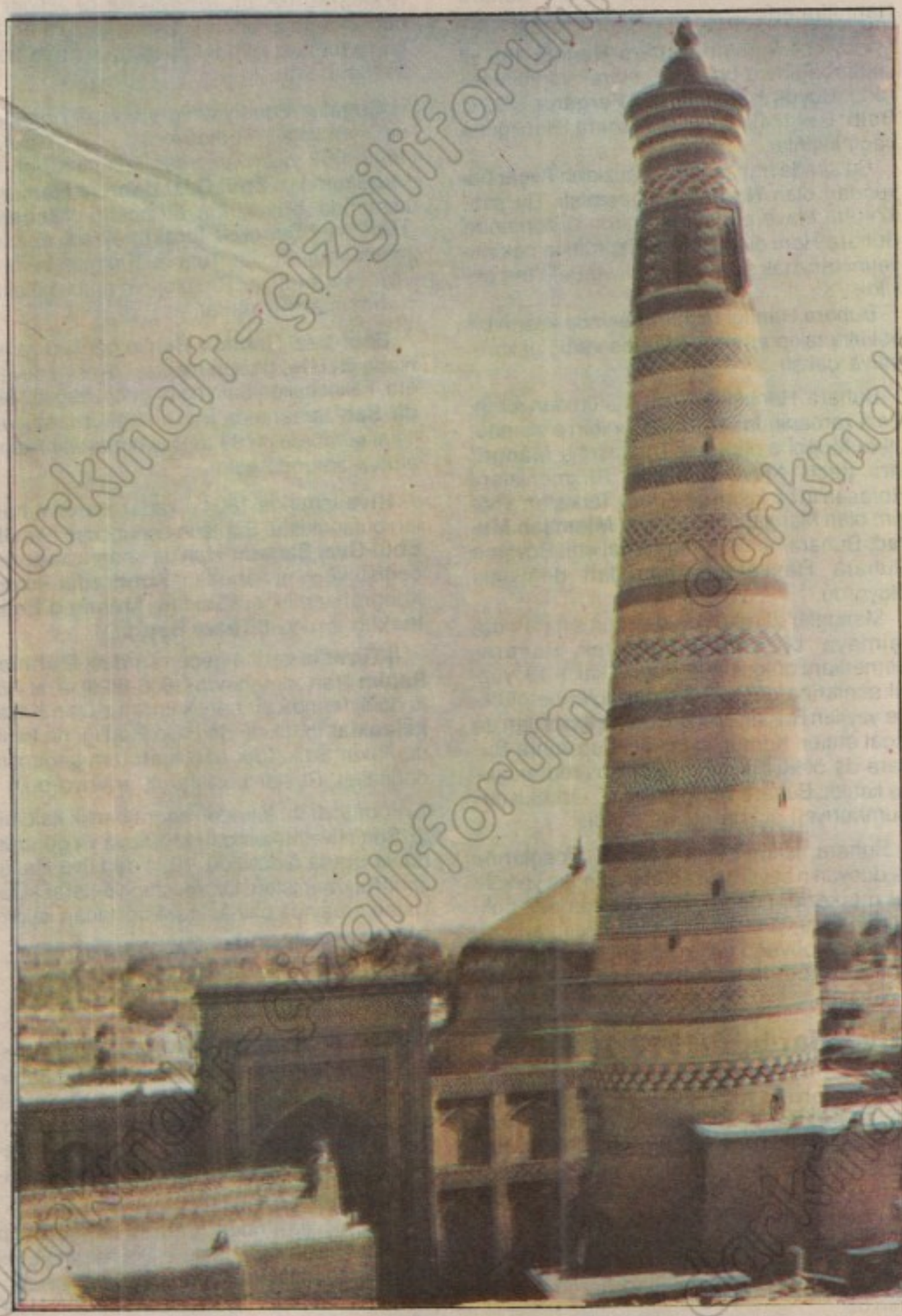
Komünist ihtilâlinden sonra hanlık kaldırıldı. Son Hîve hükümdarı Moskova'ya götürüldü ve orada öldürüldü. 1924'de Hîve Hanlığı'nı Türkmenistan, Özbekistan ve Karakalpakistan arasında paylaştırarak ortadan kaldırdılar.

Hokand Hanlığı (1710-1876)

Şibanoğulları'ndan olan **Şahruh,** 1710 yılında, Fergana'da bir hanlık kurdu. Bu hanlığın merkezi **Hokand** idi. Fergana, Özbekler zamanında Maveraünnehir'e bağlı kalmıştı. Daha sonra peygamber soyundan geldiklerini iddia eden ve **Hoca** denen Seyyîdler tarafından idare edilmişti.

Şibanoğulları'ndan Şahruh'un kurduğu hanlık 1758'de kısa bir süre Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. 19. yüzyılın ilk yarısında **Alîm, Muhammed** ve **Mehmed Ali Han**lar zamanında hanlığın sınırları, Taşkent ve Yesi şehirlerini içine alıyor, Balkaş Gölü'ne kadar uzanıyordu.

Çizgili Forum

Hive'de Hacı İslâm Camii minaresi.

darkmalt-çizgiliforum

Hokand Hanlığı, tıpkı Buhara Hanlığı gibi 1868'de Rus himayesini kabul etmek zorunda bırakıldı. 1876'dan itibaren de tamamen Rus hâkimiyetine alınarak ortadan kaldırıldı.

Kaşgar-Turfan (Çağatay) Hanlığı

Onbeşinci yüzyılın başlarında, Doğu Türkistan ve eski Uygur bölgesinde, Çağatay Hanedanı hüküm sürüyordu. Bunlar Müslümanlığı benimsemiş ve Müslüman olmayan Oyrat ve Kalmuklarla savaşmakta, cihad etmekteydiler.

Çağatayların hükümdarı **Veyis Han,** 1418-1428 yılları arasında bir yandan iktidarı sürdürüyor, bir yandan da sulama kanalları acarak tarımı geliştirmeye çalışıyordu. Kaşgar, Yarkent ve Hotan çevresine tamamen hâkimdi.

Veyis Han 1429'da öldü ve oğulları **Esen Buğa** ile **Yunus Beğ** arasında taht kavgası başladı. Emir Doğlat Seyyid Ali, Esen Buğa'yı destekledi ve Esen Buğa tahta çıktı. Bilgin ve edib olan kardeşi Yunus Beğ ise Timuroğulları'ndan **Uluğ Beğ'**e sığındı.

Yunus Beğ tahttan vazgeçmemişti ve ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Esen Buğa 1462'de ölünce aradığı fırsatı buldu ve Timurlu **Ebu Said Han'**ın desteği ile bütün Batı Çağatay bölgesini ele geçirdi. Ama Kaşgar, Yarkent ve Hotan civarı, şeklen Çağatay Hanına bağlı olan Türk Doğlat ailesinin elinde kaldı.

Timurlu **Ebu Said** ölünce oğulları birbirine düştüler. Bu kavgalara **Yunus Han** da karıştı. 1484'de Taşkent'i Timurlulardan alarak, başkentini Turfan'dan buraya nakletti. 1486'da ölen **Yunus Han'**ın yerine oğlu **Ahmed Han** geçti. Oyratlara ve Kalmuklara karşı başarılı seferler yapan Ahmed Han, Kaşgar ve Yenihisar'ı ülkesine kattı. Kendisi Aksu ve Turfan'da, yani Eski Uygur bölgesinde hüküm sürüyor, kardeşi Mahmud Han ise Taşkent'te oturuyor, ülkenin batı bölgesini idare ediyordu.

Bu sırada, Mahmud Han'a bağlı ve onun hizmetinde bulunan **Muhammed Şıbanî** Türkistan'da hanlığını ilân etti ve Semerkant'a girdi. Bunun üzerine Ahmed Han ve Mahmud Han kardeşler kuvvetlerini birleştirerek Şıbani'nin üzerine yürüdüler. Fakat önceki bölümde de gördüğümüz gibi bu savaşta **Şıbanî** galip geldi, Ahmed ve Mahmud Han kardeşleri esir aldı. Şıbanî, Taşkent ve Sayram'ı ülkesine kattıktan sonra esir kardeşleri serbest bıraktı.

Ahmed Han 1503'te öldü ve yerine oğlu **Mansur** geçti. Mansur, Uygur Hanı olarak tanınıyor, Kaşgar, Yarkent ve Hokand'ı kardeşi Said Han idare ediyordu. İki kardeş İslâmiyeti yaymak için çaba harcadılar.

Uygur (Turfan) Hanı Mansur 1543'te öldükten sonra taht kavgaları başladı ve Çin de bu kargaşalığı körükledi. Fakat, zayıflayarak da olsa, Turfan Hanlığı veya Sultanlığı uzun zaman devam etti.

Hanlığın Kaşgar koluna hükmeden **Said Han'**dan sonra, yerine oğlu **Abdürreşit** geçti (1565). Fakat, Doğlatların, Kırgız-Kazakların saldırılarına uğrayan hanlık gittikçe küçülüyordu ve 16. yüzyılın sonunda Kaşgar'dan ibaret kalmıştı. Bu bölge de Mançu sülalesi zamanında (1644-1911) Çin'e bağlandı. Ama ayaklanmalar devam etti.

1866'da **Yakub Bey'**in başlattığı isyan Türkistan'a bağımsızlık kazandırmak amacına yönelikti. **Yakub Bey, "Atalık Gazi"** unvanı ile anılır. Çin'e bağımlılığı reddederek kendini **Kaşgar Hanı** ilân etmişti. Doğudan Çinliler, kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler Doğu Türkistan'ı tehdit ediyordu.

Yakub Han, bu devletler kendisine her türlü vaadde bulunur, bir yandan da ülkesini işgal etmek için fırsat kollarlarken, asıl bağlanacağı devletin **Osmanlı İmparatorluğu** olacağını biliyordu ve 1870'te elçiler göndererek **Sultan Abdülaziz'**e bağlılığını bildirdi.

Osmanlılar Kaşgar'a askerî öğretmenler ve bir miktar silâh göndermekten başka bir yardım yapamadılar. Çünkü kendi durumları da iyi değildi.

Yakub Han 1877'de öldü ve direniş kırıldı. Çinliler bu tarihte Kaşgar-Turfan (Çağatay) Hanlığı'nı topraklarına kattılar ve bu bölgeye **"Yeni Fethedilmiş Ülke"** anlamına gelen **Sinkiang** (Sincan) adını verdiler.

Sibir Hanlığı (1556-1600)

Bu gün Sibirya'da "Sibir" denilen bölgenin adını, "Sabar" Türklerinden aldığını, kitabımızın 1. cildinde, **"Sabarlar"** bölümünde söylemiştik. Sibirya'nın batısında ve Avrupa sınırına yakın bir bölgede, 14. yüzyıla kadar Sabar Türklerinin yaşadığını biliyoruz.

Kırgız hanlarından biri işte bu bölgede, Tobolsk yakınındaki Tyumen şehrini ve bu şe-

hirde kendi hanlığını kurmuştu. Bir süre sonra idare merkezi eski bir Türk şehri olan ve yine o bölgede bulunan **Sibir**'e nakledildi. Daha sonra bölge Şıbanîlerin hâkimiyetine geçti. Fakat Şıbanîler Moskova hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalınca, hanedanın diğer kolundan **İbak**'ın torunu **Küçüm,** Ruslara savaş açtı ve **Sibir**'i geri aldı.

Ruslardan Sibir'i alan **Küçüm,** burada 1556 yılında kendi hanlığını kurdu. 1598'e kadar iktidarda kalan **Küçüm Han,** iktidarı boyunca Ruslarla mücadele etti. Halkını süratle Müslümanlaştırmıştı. Fakat diğer Türk ve İslâm ülkelerinden çok uzakta, ulaşımı güç kuytularda kalmış, modern silâhlara sahip olamamıştı. Ruslar ise topla, tüfekle saldırıyordu. Buna rağmen **Küçüm Han,** Rus Kumandanı **Yermak**'ı 1584'de ağır bir yenilgiye uğratmıştı.

Sibir Hanlığı'nın az nüfuslu, ateşli silâhlardan ve başka Türk devletlerinin yardımından mahrum kaldığını gören Ruslar, daha kalabalık kuvvetlerle saldırmaya devam ettiler ve 1600'de Sibir Hanlığı'na son verdiler. Geri alanlara çekilen **Küçüm Han**'ın oğulları bir avuç savaşçı ile 1665'e kadar gerilla savaşı yaptılar. Ama bu tarihte Rusya Sibir Hanlığının bütün topraklarını işgal etti.

Buhara'da Samanoğulları türbesi.

Timuroğulları devrinde bilim, kültür ve sanat

Bilim, kültür ve sanatta Timuroğulları'nın gerçekleştirdiği Türk Rönesansı

XIV. ve XV. yüzyıllarda üç kıtada konuşulan Türkçenin Çağatay lehçesinde yazılan şaheserleri

Timur, savaştığı ülkeleri ezip geçen, direnen şehirleri yakıp yıkan bir fatih idi. Kanlı fetihlerinin Türk tarihinin akışında siyasi bakımdan olumsuz etkileri de olmuştur. Meselâ Altın Ordu Devleti'ni yıkmakla, Rusya'nın canlanıp büyük bir devlet haline gelmesine, Yıldırım Bayezid'i mağlup etmekle İstanbul fethinin yarım asır gecikmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat, Timur'un yakıp yıkmaları, Cengiz Han döneminde Moğolların yaptığı tahribatla karşılaştırıldığı zaman çok hafif kalır. Bu yakıp yıkmaların Timur dönemi ekonomisine etkileri çok az olmuştur. Buna karşılık onun zamanında, özellikle oğulları ve torunları zamanında, Orta Asya'da Türk bilim, kültür ve sanatı doruğa çıkmıştır ve Türk tarihinde bu döneme **"Türk bilim ve sanatının yeniden doğuşu"** başka bir deyişle **"Türk Rönesansı"** denmiştir.

•Timur fethettiği yerlerde bilim adamlarını, sanatkârları, edibleri toplar, başkente (Semerkant'a) götürür, himayesine alırdı. Her türlü imkânı sağlar, eser vermeleri için büyük ödüllerle onları teşvik ederdi. Kendisinden sonra hükümdar olan oğulları ve torunları da aynı şekilde hareket ettiler. Ayrı ayrı merkezlerde hüküm süren hanedan mensupları bu konularda birbirleriyle yarıştılar ve Türk tarihine bilim, sanat ve kültürde yeniden doğuş hamlesini en güzel meyvalarıyla armağan ettiler.

•Timurlular, tarım ve ticarete, yani ekonomiye'de çok önem vermiş, tarım tesisleri, yollar, kervansaraylar yapmışlardır. Moğolların yıktıkları tarım tesislerini onarmış, yenilerini yapmış, Uzak-Doğu ve Ön-Asya arasındaki ticaret yollarını yeniden açmış, Osmanlılarla, Kölemenlerle ve Bizans'la ticareti geliştirmişlerdir.

Gittikleri her yere kanallarla su getirmek, dünyanın en güzel bağ-bahçelerini yapmak, Timuroğullarının diğer bir özelliğidir.

•Mimarlık, bayındırlık ve resim sanatı da Timurlular devrinde çok yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Orta Asya'da ve Hindistan'da, özellikle **Semerkant, Herat, Delhi** ve **Agra**'da, bu gün de her görenin hayran kaldığı mimarlık eserleri, Timurlular mimarisinin zevk ve zerafetine örnek ve tanıktırlar.

Semerkant'ta Timur'un yattığı ve **"Gur-i Mir"** adındaki türbe bir şaheserdir. Aynı şehirde, bir tepenin yamacında bulunan türbeler topluluğu da 14. ve 15. yüzyıllardan kalmadır. Bunlardan yalnız bir tanesi daha önce yapılmıştır ve Semerkant'ı İslâma açan sahabelerden **Kussem İbn-Abbas**'a aittir. Diğer türbelerin hemen hemen hepsi Timur'un yakınlarına aittir.

Bu türbeler topluluğu **"Şahı Zinde"** adıyla anılır ve **"Yaşayan Şehitler"** anlamına gelir. **"Asıl yaşayanlar şehitlerdir..."** meâlindeki âyetten dolayı bu isim verilmiştir. **Semerkant, Taşkent, Herat, Hive** ve diğer şe-

hirlerde Timurlular devrinin mimarlıktaki üstünlüklerini gösteren cami, medrese, saray ve sebiller çoktur.

Timurlu hükümdarlar süsleme sanatına da çok önem vermişler, duvar resmi, minyatür, kitap kapağı yapanları ve hattatları himaye ve teşvik etmişlerdir. Minyatür sanatı en yüksek devrini Timurlular zamanında yaşamış, mimarlık ve minyatür İran'da ve Osmanlılarda etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde halı ve kumaş desenlerinde büyük ilerleme olmuş, konuları dinî olmayan resimler çoğalmış ve ilerlemiştir.

•Musiki, Timurlularda çok gelişmiş ve besteciler de büyük himaye görmüşlerdir. Bunun en güzel örneği, büyük Türk bestecisi **Abdülkadir Meragî**'ye gösterilen ilgi, verilen ödüldür. Timur zamanında Semerkant, Timur'un oğlu Şahruh zamanında Herat ve daha sonra Osmanlı Sultanı II. Murad zamanında Bursa saraylarında baştacı edilen **Meragî** gibi, daha başka besteciler de yetişmiş ve himaye görmüşlerdir.

•Timur'un bir vasfı da, Orta Asya ve Hindistan'da **"din yayıcı"** olmasıdır. Ancak Timur İslâmiyeti yaymak için zaman zaman zor da kullanmış, başka dinden olanlara Müslümanlığı zorla benimsetmeye çalışmıştır.

•Timurlular devrinde matematik, astronomi ve tıp bilimleri de çok ileri idi. Kendisi de bir astronom olan Timur'un torunu **Uluğ Bey,** Semerkant'a **dünyanın en büyük medresesini** (üniversitesini) ve **rasathanesini** kurmuştu. Çevresine **Ali Kuşçu, Gıyaseddin Cemşid, Selâhaddin Musa Rûmî, Mesud Kâşî** gibi meşhur bilim adamlarını toplamış, himaye etmişti.

•Tarih ve edebiyat sahasında Timurlular devri Türk tarihinin en parlak devirlerinden biridir. Tarih, matematik ve astronomi kitapları Farsça yazılmışsa da, edebî eserler **"Çağatay lehçesi"** de denilen **Orta Asya Türkçesiyle** yazılmıştır. Büyük edib ve şairler Türkçe yazmakla kalmamış, Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu hem ilmî araştırmalarıyla, hem de verdikleri edebî eserlerle ispat etmişlerdir. Aşıl rönesans bu alanda olmuş ve Çağatay edebiyatını gelişmesinin en yüksek derecesine ulaştıran **Ali Şîr Nevâî** gibi edibler bu devirde yetişmiştir.

Orta Asya Türkçesi

Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllar Türk dünyasında bilim, sanat ve edebiyat yalnız Orta Asya'da ve yalnız Doğu Türkçesiyle meydana getirilmiş değildir. Aynı dönemde yükselişe geçen Osmanlı İmparatorluğu, her bakımdan dünya üzerinde hâkimiyet kurmakta idi. Anadolu lehçesiyle, Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserler deryalar kadar çok ve değerliydi. Fakat bunları, kesintisiz olarak anlatmak istediğimiz Osmanlı Devleti tarihi içinde göreceğiz. Çünkü, altı asırdan fazla yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, bu konularda, zamanımıza kadar uzanarak gelişen bir bütünlük arzeder.

Burada, sadece Timurlular devrinin en meşhurlarını, kısa biyografileri ve eserlerinden örnekleriyle tanıtmaya çalışacağız. Elbette, bu kitabın hacmi içinde bunları da bütünü ile tanıtmak mümkün değildir. Fakat bu ünlülerin sadece adlarını vererek yaptıklarını anlatmadan, eserlerinden örnekler vermeden geçmek de mümkün değildir.

Doğu Türkçesine **"Çağatayca"** denmesinin sebepleri üzerinde de kısaca durmakta yarar var. Bilindiği gibi Cengiz Han, Harezmşahlar Türk Devleti'nin başına oğlu **Çağatay**'ı han yapmıştı. Çağatay Han zamanında konuşulan dil yine Türkçe idi. Hatta sarayda, Çağatay Han'ın sülalesi arasında da Türkçe konuşulurdu. Çağatay Han eser verenleri himaye ettiği, müellifler de eserlerini ona takdim ettikleri için ve daha çok bu dilin onun hükmettiği ülkede konuşulması yüzünden **"Çağatayca"** deyimi yerleşmiştir. Fakat, Timuroğullarından itibaren duruma hâkim olan Özbekler, Türkçenin bu lehçesine **"Özbekçe"** ve **"Türkçe"** demiş, Çağatay lehçesinin en usta kalemi ve **büyük Türkçü Ali Şîr Nevâî** de **"Çağatay Tili"** deyimi yerine **"Türkî"** ve **"Türk Tili"** deyimlerini kullanmıştır.

SEKKÂKÎ

Timurlu hükümdarlarından Halil Sultan ve Uluğ Beğ zamanlarında (15. yüzyılın birinci yarısında) yaşamış olan **Sekkâkî,** Çağatay lehçesinde yazan ilk büyük Türk şairidir. Bir divanı vardır ve o da Londra'da, British Museum'da bulunuyor.

SEKKÂKÎ'DEN İKİ GAZEL

Cefa Kılma

Kara köz birle bir gamze kılıp yüz ming cefa kılma
Kirişme birle âlemni mining tig mübtela kılma.

Mining bu hasta canımga sining derding irür merhem
Kıyametka tigi hergiz bu derdimge deva kılma.

Karakıng pûtesi içre tenimni sızgurur her dem
Yüzimni altun itkeli gamıngnı kîmiyâ kılma.

Âhır bigâne tip giryân işikingdin kavar bolsang
Küler yüz körgüzüp evvel kişini âşina kılma.

Bağır kan eyleding cevr ü cefa birle i sultanım
Közüm yaşı birle her dem yüzimde mâcerâ kılma.

Sekkâkî bu şeh kapkın ganimet tut çü zülfinga
Azakın baylağan kuş sin uçarga hiç hevâ kılma.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Kara göz ile bir gamze kılıp yüz bin cefa kılma,
Göz süzme ile âlemi benim gibi müptela kılma.

Benim bu hasta canıma senin derdin merhemdir,
Kıyamete kadar asla bu derdime deva kılma.

Bakışın potası içinde tenimi parçalar her an,
Yüzümü altın gibi sarartacak gamını kimya kılma.

Sonunda bigâne deyip ağlatarak eşiğinden kovar olsan,
(Bari) evvela güler yüz gösterip kişiyi (kendine) dost kılma.

Bağrı kan eyledin cevr ü cefa ile ey sultanım,
Gözün yaşı ile her dem yüzünde macera kılma.

(Ey) Sekkâkî, bu şah kapısını ganimet say kendine,
Ayağı bağlanmış kuşsun sen, uçmağa hiç heves kılma.

darkmalt-çizgili forum

Bizden Söz Et Yar Karşısında

Ey bâd-ı sabâ bizdin ayıt yâr kaşında
Ol kameti serv ü engi gül-nar kaşında.

Kim bizni firakında munung tig kınağunça
Çıksun dağı salsun itige yâr kaşında.

Can rahtını câdû közi alsa aceb irmes
Kim sakladı rahtını bu ayyâr kaşında.

Sîm tig sakakı al yangakı lâyıkı ârî
Ak alma yaraşur bu kızıl nâr kaşında.

Nidin bilür il mini ol ay âşıkıdur tip
Çün sözlemedim hiç der ü dîvar kaşında.

Köydürse ni tang ışk otı Sekkâkî vücudın
Nâçâr köyer puhter belî nâr kaşında.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Ey sabah rüzgârı, bizden söz et yâr karşısında,
O servi boylu, yanağı gül-nar karşısında.

Can varlığını cadı gözü alsa, şaşılmaz,
Çünkü sakladı canını bu hilekâr karşısında.

Gümüş gibi şakağı al yanağının lâyıkıdır,
Ak elma yaraşır bu kızıl nar karşısında.

Gitse de taşlasa rakibin başını o yâr,
Ni ider bu diken o dikensiz gül karşısında.

Nerden bilir el-âlem o ayın âşığı olduğumu
Çünkü söylemedim hiç kapı ve duvar karşısında.

Aşk odu vücudunu ne kadar yaksa, Sekkâkî,
Çiğsin, çâresiz yanacaksın nâr karşısında.

HAYDAR TİLBE

XIV. yüzyılın sonlarında ve XV. yüzyılın birinci yarısında yaşamış, **Mahzenü'l-esrar** (Sırlar Hazinesi) adlı mesnevisini Timur'un torunu İskender'e sunmuştur. **"Türkî-gûy"** yani **"Türkçe söyleyen"** lâkabı ile tanınıyordu. Mahzenü'l-esrar'ın bir yazma nüshası Topkapı Sarayı'ndadır.

HAYDAR TİLBE'DEN BİR ÖRNEK

Söz Tarifi Üzerine

Emr çü kat itti adem menzili
Sözge rakam urdı kalemning tili.

Söz güherin bilgüçi sarraf-râz
Boldı cihan mülküne mansube-baz.

Cilve kılıp söz yatakı içre zevk
Şevk u taleb boynı ara saldı tavk.

Işk bu hengâmede virdi nidâ,
Gayb u şehadetka yayıldı sadâ.

İlm mahal taptı vü kıldı zuhur
Şu'le urup pertevinge saldı nûr.

Kuvvet içinde ni kim irdi nihân
Barça bu kudret bile boldı ayan.

Dâyire bizge ulanıp sözge söz
Eyledi eyle nazarî közge köz.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Emir (iş) katedince yoklukta menzili
Söze rakam vurdu (başladı) kalemin dili.

Söz cevherinin bilgici, sırlar sarrafı,
Oldu cihan mülküne baş oyuncu.

Söz, zevk yatağı içinde cilve kılıp
Şevk ve istek boynuna gerdanlık taktı:

Aşk bu hengâmede verdi nidâ (seslendi),
Kayıpta olana da, var olana da yayıldı sadâ.

İlim yer buldu ve ortaya çıktı,
Işığı alevlenip nur saçtı.

Kuvvet içinde ne varsa gizli olan,
Nesi varsa bu kudretle oldu âyan (ortaya çıktı).

Sıra bize geldi, eklendi söze söz,
Eyledi öyle bir nazar, göze göz.

Çizgili Forum

MEVLÂNÂ LÛTFÎ

XV. yüzyılda yaşayan **Mevlânâ Lûtfî** Herat'lıdır. Şahruh ve Hüseyin Baykara'nın iltifatlarına mazhar olmuş büyük bir şairdir. **"Gül ve Nevruz"** adlı bir mesnevisi, bir de divanı vardır.

MEVLÂNÂ LÛTFÎ'DEN İKİ TUYUĞ

Birmegil dirler vefasızga köngül
Kim anıng nûşından artuk nîşi bar
Min tama yüzmes min ölsem lâ'lıdın
Can mining canımdur ilning n'işi bar.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:
Vefasıza gönül verme diyorlar,
Çünkü onun tadından çok zehri var;
Can versem de dudağından ayrılmam,
Can benim canım, el ne karışır (elin ne işi var).

Hüsn ilining cânı bardı niteyin,
Ehl-i diller hanı bardı niteyin,
Şûr-ı ışkıng koydı könglüm başıga
Ol melâhat kanı bardı niteyin.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:
Güzellik ilinin cânı gitti nideyim,
Dil ehlinin hânı gitti nideyim,
O güzellik kaynağı gönül yarama
Aşk tuzunu koydu gitti nideyim.

GÜL ve NEVRUZ'dan:

Sining ışkıng barında taht kimdür
Bosağang sâyesinde taht kimdür?

(Senin aşkın var olunca baht kimdir,
Eşiğinin gölgesinde taht kimdir?
veya:
Senin aşkın var ise bundan büyük
bahtiyarlık mı olur. Eşiğinin gölgesi varken
tahtın ne önemi var)

Hayâlıngnı körüp bu boldı hâlım
Visâlınga kaçan yitsün mecalım?
(Hayalini görüp bu oldu halim,
Visaline nasıl yetsin mecalim?
veya:
Sadece hayalini görünce bile halim
böyle oldu.
Ya bir de sana kavuşacak olsam,
buna dayanmaya gücüm yeter mi?)

YUSUF EMÎRÎ

Şahruh'un oğlu Baysungur nedimlerinden olan **Yusuf Emîrî,** 1433'te vefat etti. Doğum tarihi bilinmiyor. Şiirlerini toplayan bir divanı, **"Deh-nâme"** adlı bir mesnevisi vardır.
Bir gazelinden beyitler:

Aşık men ışk otıda bağrım kebabdur
Bir lâhza körmesem anı hâlım harabdur.

Ayrılsa yâr mendin öler men firâkıda
Cânım gamıda teşne vü kanım şarabdur.

Işk odı tüştü canımga hergiz ilâcı yok
Hâlıma rahm eylesengiz savabdur.

Bağrım izildi küydü tenim kitti takatım
Biçare hasta canımga andak azabdur.

Bîhude il sözige kirip kavlama meni
Bu cân-siparım işikingizde bâdur.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Âşıkım, aşk odunda bağrım kebaptır,
Bir lâhza görmesem onu halim haraptır.

Ayrılsa yar benden, ölürüm (bu) ayrılıktan
Canım gamına susamış ve kanım şaraptır.

Aşk odu düştü canıma asla ilâcı yok
Halime rahmeyleseniz (acısanız) sevaptır.

Bağrım ezildi, yandı tenim, gitti takatim,
Biçare canıma öylesine azaptır.

Beyhude el sözüne girip (uyarak) kovma beni,
Bu cansiperim eşiğinizde bab'dır (kapıdır).

Çizgili Forum

SEYDÎ AHMED MIRZA

Seydî Ahmed Mırza, Timur'un torunu olan Miranşah'ın oğludur. Şahruh zamanında Horasan valisi idi. Buna göre XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılıyor. Doğum ve ölüm tarihlerini bilemiyoruz. **Taaşşuk-nâme** adlı 320 beyitten oluşan bir mesnevisi vardır ve bu mesnevinin bilinen tek nüshası Londra'da British Museum'dadır.

SEYDÎ AHMED MIRZA'DAN BİR GAZEL

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Ne boldı kim unuttung yâr bizni
Kılıp sin visaling üçün zâr bizni.

Ne oldu ki unuttun yâr bizi,
Visalin için kıldın zâr bizi (inlettin bizi).

Körüp yâr ol siyeh-rû müddeini
Könedür sin besî ağyar bizni.

Sen o kara suratlı rakîbe bakıp
Görüyorsun pek ağyar (yabancı) bizi.

Gamıngızdın ölerge râzî boldum
Bu candın kıldıngız bizâr bizni.

Gamınızdan ölmeye razı oldum,
Bu candan kıldınız bîzar bizi.

Tapuğında çü yoktur itibarım
Rakîbing kavlağay nâçâr bizni.

Huzurunda gerçi yok itibarım
Rakip, çaresiz kovalar bizi.

Cefadın yüz çevirmes Seydî Ahmed
Niçe kim salsa közdin yâr bizni.

Cefadan yüz çevirmez Seydî Ahmed
Ne kadar ırak tutsa gözden yâr bizi.

AHMEDÎ

XIV. yüzyılın sonlarında ve XV. yüzyılin başlarında yaşayan Ahmedî'nin 130 beyitlik değerli bir mesnevisi vardır. Mesnevisinde, bir meyhanede bulunan sekiz telli sazı birbirleriyle konuşturur, atıştırır.

Beyitler:

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Çeng aradın boynın uzatıp revan
Tüzdi uşal lahza tümen ming figan.

Çeng aradan boynunu uzatıp revan oldu (ilerledi)
Bir anda binlerce figan kopardı.

Didi biling barçanıng üstadı min
Ayş u tarabnıng takı bünyâdı min.

Dedi: Bilin ki varınızın (hepinizin) üstadı benim,
Yaşama ve eğlencenin dahi esası benim.

Gamzelerim barçadın efzûn irür
Leylî mining gamzeme Mecnun irür.

Gamzelerim herkesin gamzesinden fazladır
Leyla benim gamzeme mecnundur.

Halknıng igninde makâmım müdam
Min kibi yok tûti-i şirin kelam.

Halkın omuzudur makamım daima,
Benim gibi şirin sözlü papağan yoktur.

Dâyim irür şah bilen sohbetim
Ehl-i tabî'at biledür ülfetim.

Daima şah iledir sohbetim
Tabiat ehli iledir ülfetim.

Tanbûre dik yüzni kılay pâyimal
Eyledi oğlanlar anı dest-mâl.

Tanbure gibi yüz tanesini ayak altına alayım
Gençler onu destmal (mendil) eylediler.

GEDÂÎ

XV. yüzyılda yaşayan ve asıl adı bilinmeyen Gedâî, bir aşk şairidir. Divânının tek nüshası vardır ve o da Paris'te, Bibliothèque Nationale'dedir.

GEDÂÎ'DEN BİR GAZEL:

Bu köngül körgeç yüzüngde dâne-i anber gârîb
Tüşti zülfüng dâmına bî-çâre-i muztar garîb.

Müntehâdır ay yüzüng kaşında ol çolpan közüng
Kim kuyaş yanında irür matla-ı ahter garîb.

Sümbülüngni açuban körsem yüzüng men itme kim
Körünür yeldâ tüninde ahter-i hâver garîb.

Hoş yaraşur ol nebat irning üze müşgîn hatıng
Kim körünür âb-ı hayvân üzre nîlüfer garîb.

Gurbet içre pâyimâl itti Geda'nı derd-i yâr
Ey müselmanlar İlâhi tüşmesün kâfir garîb.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Bu gönül, görünce yüzünde anber tanesini garib (oldu).
Düştü zülfünün tuzağına da zavallı, çaresiz garib (oldu).

Ay yüzün karşısında o çolpan yıldızı gibi gözün,
Güneşin karşısında yıldızın parlaklığı gibi garib (oldu).

Sünbül (saçını) açıp görsem yüzünü (bunu bana) men etme,
Çünkü uzun gecede Doğu yıldızı garib görünür.

O nebat dudağın, miskin hattın, hoş yaraşır
Çünkü ab-ı hayat üzerinde nilüfer garib görünür.

Gurbet içinde ayaklar altına aldı Gedaî'yi yârin derdi,
Ey Müslümanlar! Allah için düşmesin kâfir bile böyle garîb!

ATAÎ

XV. yüzyılda yaşamış olan **Ataî**'nin hayatı hakkında da yeterli bilgi yoktur. Yalnız Yesevî dervişlerinden **İsmail Ata**'nın torunu olduğu ve bir divanı bulunduğu biliniyor.

ATAÎ'DEN BEYİTLER

Hayalıngdur bu hasta cân ümidi
Ki güldür bülbül ü bustan ümidi
(Bu hasta canın ümidi hayalindir,
Tıpkı bülbül ve bahçenin ümidi gül olduğu gibi).

Gehî mercan töker geh dürr-i meknûn
Közümdin ol leb ü dendân ümidi.
(Bazen mercan bazen parlak inciler döker
O dudak ve dişlerin ümidi olan gözlerin).

Saçar yulduz bigin tünler yüzümde
Yaşımnı ol iki çolpan ümidi.
(Saçar yıldız gibi geceleri yüzüm gözyaşımı
O iki çolpan yıldızı gözlerin ümidi).

darkmalt - çizgili forum

SULTAN İSKENDER ŞİRAZÎ

İskender Mırza, Timur'un torunlarından olup genç yaşında Türkistan'da fütuhatta bulunmuş, Nihavend'de valilik yapmış, bir ara Şiraz'ı da zaptetmiştir. Bu yüzden ona **İskender-i Şirazî** de denir. 15. yüzyılın ilk yarısında yedi-sekiz yıl saltanat süren İskender Şirazî'nin divanı bulunamamıştır. Fakat Ali Şîr Nevaî'nin **Mecalisü'n-Nefasî** adlı tezkiresinde onun iyi bir şair olduğu söyleniyor ve aşağıdaki güzel tuyuğ buna örnek gösteriliyor:

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Tolun ayga nisbet ittim yârumu
Ol hacâlet-din kim oldı yarumu
Târ-ı muyınun zekâtın min birey
Ya Mısır'nı, ya Haleb'ni, ya Rum'u.

Dolunaya nisbet ettim (benzettim) yârimi,
O, utancından (küçülüp) yarım oldu.
(Onun) saçının bir teline zikât (olarak) ben,
Ya Haleb'i, ya Mısır'ı, ya Rum'u (Anadolu'yu) veririm.

HÜSEYİN BAYKARA

Timur'un torunlarından olan **Hüseyin Baykara**'nın 1496'dan 1506'ya kadar Herat'ta hüküm süren bir hükümdar olduğunu, çağın en büyük şairi **Ali Şîr Nevâî**'yi kendisine başyardımcı yaptığını "Timuroğulları" bölümünde anlatmıştık.

İyi bir asker, iyi bir idareci olan **Hüseyin Baykara**, aynı zamanda iyi bir şair idi. Herat'ı, **"Timuroğulları Rönesansı"** diye bilinen büyük kültür ve medeniyet hamlesinin merkezi haline getiren odur.

Huseynî mahlası ile şiirler yazan Hüseyin Baykara'nın şiirlerini içine alan divanının güzel yazılı bir nüshası Ayasofya Müzesi'ndedir. Kendi biyografisini anlatan bir risalesi de, Amasya Bayezid kütüphanesinde bulunmaktadır.

BAYKARA'DAN BEYİTLER:

Işkdın kildi başımga ança sa'b hâl
Kim anı Ferhat bile Mecnun kıla almas hayâl.

Çün köngülde koymadıng ârâm u sabr u akl u hûş,
İmdi ey zalim bukişverde ni garet kılğa sin!

Ahım allıda savuk salkın sin ey dûzeh otı
Her dem er yüz katla izhâr-ı hararet kılga sin!

Ey Huseynî kiçgüm ışkıdın ki mühlikdür diding
Yahşırak ger imdi tağyîr-i ibâret kılğa sin.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Aşktan geldi benim başıma onca kötü hâl,
Ki Ferhat ile Mecnun (bunu) hayâl bile edemez.

Gönülde bırakmadın huzur ve sabır, akıl ve idrak
Şimdi, ey zâlim, neyi yağmalayacaksın?

Ahımın yanında sen ey Cehennem odu
Her dem yüz kat hararet çıkarsan, yine serin, soğuk kalırsın.

Ey Huseyni, helâk edici aşkından vazgeçeceğim dedin,
İyisi şu olur ki, şimdi sen (asıl) bu sözünden vazgeç.

Çizgili Forum

XV. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle yazan ve bütün Türk edebiyatının en parlak yıldızlarından biri

Ali Şîr Nevâî

"...Ana dilim üzerinde düşünmeğe koyuldum. Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin âlemden daha yüksek bir âlem göründü. Bu âlemin süsler, bezekler içinde enginleşen göğü, dokuz kat gökten daha üstündü. Bu erdemler, yücelikler hazinesinin incileri yıldızlardan daha parlaktı. Bahçelerindeki gülleri güneşler gibiydi... Bu âlemin aydınlık alanlarında ilhamımın şahlanan atını koşturdum..."

Ali Şîr Nevâî, 9 Şubat 1441 tarihinde Herat'da doğdu. Babası Gıyaseddin Kiçkine Bahadır, Timuroğullarına mensup aristokrat bir ailenin reisi idi ve Horasan Emiri Ebu'l Kasım Babür'ün hizmetinde bulunuyordu. Ana tarafından büyük babası Ebu Said Çiçek ise Mırza Baykara'nın beylerbeyi idi. Asıl adı **Nizameddin Ali Şîr** olan **Nevâî,** Mırza Baykara'nın torunu olan Hüseyin Baykara ile birlikte büyüdü ve öğrenim gördü. Daha sonra Hüseyin Baykara hükümdar olunca, çocukluk arkadaşı Nevâî'yi kendisine yardımcı yaptı. Ona **mühürdarlık, divân beyliği** ve sonra da **"Emîr"** ünvanını verdi.

Kendisi de tanınmış âlim ve şairlerden olan Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî, Herat'ı devrin en büyük kültür merkezi haline getirdiler. Nevâî iyi bir idareci olduğunu da göstermiştir. Yalnız ilim ve sanat dalında değil, ülkenin mamur hâle gelmesinde, teknik sanatların gelişmesinde ve ekonominin güçlenmesinde de büyük katkıları olmuştur. Zamanın bestekâr ve ressamlarını en çok teşvik ve himaye edenlerden biri odur.

Fakat onun asıl büyük hizmeti **"Türkçülük"** ve **"Türkçecilik"** konusunda olmuştur ve bu bakımdan eşsizdir.

● Türkçenin üstünlüğü:

Ali Şîr Nevâî,Arapça ve Farsçayı ana dili gibi biliyor, kendi devrinde bu dillerde en güzel eserleri verebilecek şekilde inceliklerine vakıf bulunuyordu. Örnek eserleriyle bunu ispat etmişti. Fakat o, devrin modasına uyarak Arapça ve özellikle de Farsça yazan Türk şairlerine karşı çıkıyor, Türkçenin yabancı dillerin gölgesinde bırakılmasına isyan ediyordu.

Nevâî, Türkçenin bir mecazlar, cinaslar, kafiyeler ve fiiller dili olduğunu, ses ve mâna incelikleriyle sağlanan kudretli ifade imkânlarının, Acem dilinden üstün olduğunu biliyor, bunu ispat etmek istiyordu. Ona göre, millî ve yüksek bir edebiyat, ancak millî şuur ve millî zevkin geliştirdiği bir dille yaratılırdı. **"Muhakemet-ül-Lûgateyn"** adlı eserini bu amaçla meydana getirmişti.

Ama onun Türkçe anlayışı aşırı ve bağnaz bir öztürkçecilik değildi. Ortak bir İslâm medeniyetine sahip olan milletlerin birbirlerinden kelime almış olmaları tabiî idi ve aksi düşünülemezdi. O da gerekli gördüğü ve yerleşmiş kelimeleri almış, ama bunları Türkçenin kendi kelimeleri gibi tabiî kullanmıştı. O, edebî eserlerin doğrudan doğruya Farsça ya-

darkmoon-çizgi-forum

zılmasına karşı çıkıyor, şairleri, edibleri, **Türkçenin on sekiz bin âlemden daha yüksek göğüne, yücelikler, erdemlikler, incelikler hazinesine davet ediyordu.**

Türklerle Acemler aynı hayat şartları altında, aynı kültür çevresinde ve Türk idaresinde yaşadıkları halde, büyük-küçük, cahil-okumuş, her Türk'ün Farsça öğrenebilmiş, buna karşılık Farsların (Acemlerin) Türkçe öğrenememiş, bu dilde yazamamış olmalarını, Türkün Sarttan (Acemden) üstün, daha zekî yaratılmış olmasına veriyor.

Ali Şîr Nevâî, yaptığı karşılaştırmada, Acem dilinde bulunan bütün kavramların Türkçede de bulunduğunu, fakat Türkçede bulunan pek çok güzel, derin anlamlı kavramların Acemcede bulunmadığını, Türkçedeki nice fiillerin Acemcede (Farsçada) karşılıksız kaldığını söylüyor ve bunun için yüzlerce örnek gösteriyor. Fiillerde olduğu gibi başka kelimelerde de Türkçenin Farsçaya göre kavram-anlam zenginlikleriyle dolu olduğunu söylüyor, pek çok misal veriyor.

• Eserleri

Ali Şîr Nevâî, 16'sı manzum, 16'sı mensur olmak üzere birbirinden değerli 32 eser yazmıştır. Çoğunun yazma nüshaları kütüphanelerimizde mevcuttur. Bu eserlerin hepsi önemlidir ama en önemlileri **Muhaakemet-ül Lûgateyn, Mecalisü'n-Nefais** adlı eserleriyle, beş mesneviden oluşan **Hamse'**si ve bütün şiirlerini topladığı **divan'**larıdır.

Muhakemet-ül-Lûgateyn adlı eserinde Türkçeyi ve Acemceyi karşılaştırıyor, Türkçenin ve Türklerin Acemceden ve Acemlerden hangi bakımlardan üstün olduğunu açıklıyor, ispat ediyor.

Mecalisü'n-Nefais, bir şairler ve edibler tezkiresidir. Başka bir deyişle bir edebiyat tarihidir ve XV. yüzyılda, Türkistan ve İran'da yetişen şairlerin hayat ve eserlerine dair önemli bilgiler vermektedir.

Hamse'sinde **Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun** gibi manzum romanlar, Makedonyalı İskender'in hayatını anlatan **Sedd-i İskenderî** ile Samanî hükümdarı **Behram Gur'**un hayatını anlatan **Seb'a-i Seyyare** adlı tarih kitapları, ahlâk ve tasavvufa dair konuşmaları yer alır. Divanlarında ise çocukluğundan itibaren yazdığı bütün şiirleri bulunur. Gazeller, musammatlar, rübailer, müstezadlar, tuyuğlar ve müfredlerden oluşan bu şiirler Orta Asya Türkçesinin en güzel örnekleridir.

• Tesirleri

Ali Şîr Nevâî'nin eserleri hem yazıldıkları devirde, hem de daha sonra bütün Türk dünyasında zevkle okunmuş, pek çok ünlü Türk şairi onu örnek almış, ona övgü yazmıştır. XV. yüzyılda yaşamış büyük Osmanlı şairi Ahmed Paşa, XVI. yüzyılda yaşamış ve Azerî lehçesiyle yazmış ünlü şair **Fuzulî,** Nevâî'den etkilenmişlerdir.

Bir çok Osmanlı aydını, bu arada **Yavuz Sultan Selim,** Nevâî'nin hayranı idiler. XVIII. yüzyılda, büyük divan şairimiz **Nedim** bile Nevâî dilinde (Çağatay lehçesinde) şiirler yazmıştır. Türkiyeli pek çok şair Nevâî'nin şiirlerine nazireler söylemişlerdir. Bu tesir Tanzimat sonrasında bile kendini göstermiş, **Ziya Paşa'**nın **"Harabat"** adını taşıyan üç ciltlik antoloji eserinde Nevâî'nin şiirlerine önemli bir yer verilmiştir. Zamanımızda yayınlanan bütün edebiyat tarihlerinde de Nevâî, ilmi, irfanı, sanatı, Türkçülüğü ve olumlu tesirleriyle övülür.

Ali Şîr Nevâî diyor ki

Nevâî'nin Muhakemet-ül-Lûgateyn adlı eseri bu günkü yazımızla küçük boy bir kitabın 50 sayfasını ancak doldurur. Fakat, hacim bakımından küçük olan bu kitap, muhtevasının değeri ile deryalar kadar büyüktür.

İşte Muhakemet-ül-Lûgateyn'den bazı cümleler:

"...Nazım bahçesinin şakrak bülbülü, Nevâî mahlasını alan Ali Şîr (Allah günahlarını yarlıgasın ve ayıplarını kapatsın) şöylece arzeder:

"Söz bir incidir ki onun denizi gönüldür ve gönül bütün anlamları kendisinde toplar. Nitekim denizden cevherleri dalgıçlar çıkarır ve onlara mücevherciler katında değer biçilir. Gönülden söz incileri çıkarma şerefine erenler de (dalgıçlar da) bu işin mütehassısıdırlar. O inciler bu mütehassıslar ağzında canlanır, nisbetlerine göre yayılır ve ün kazanırlar. İnciler değer bakımından çok farklı olurlar. Bir tümenden yüz tümene kadar (bir liradan binlerce liraya kadar) olanları vardır. Elden ele gezen ucuz incilerle, sultanların kulaklarına küpe olan incilerin değerleri bir mi?.."

"...Şöyle bilinir ki, Türk Farstan daha keskin zekâlı, daha anlayışlı, daha saf, daha pek yaratılışlıdır. Fars ise ilimde ve

gayret sarfıyle elde edilen bir anlayışta daha olgun ve derin görünüyor. Bu hal Türklerin doğru, dürüst, temiz niyetinden, Farsların da fen ve hikmetinden belli oluyor... Ve lâkin, Türk ve Fars dilleri arasında kusursuzluk veya noksanlık bakımından çok büyük farklar vardır. Söz ve ibarede, kelimelerin anlam ve kavramında, Türk Farstan üstündür. Türkün öz dilinde öyle incelikler, güzellikler, sanatlar vardır ki, inşallah yeri gelince gösterilecektir..."

"...Türkün Farstan daha üstün, daha kabiliyetli, daha açık ve parlak olduğunun şundan kuvvetli delili olur mu: Bu iki milletin gençleri, ihtiyarları, büyükleri, küçükleri arasında kaynaşma aynı derecededir. Alış-verişleri, işleri, güçleri, düşüp kalkmaları, oturup durmaları, birbirinden hiç farklı değildir. Aynı hayat şartları içinde yaşarlar... Böyle olduğu halde Türklerin hepsi Farsçayı kolayca öğrenir ve konuşur, oysa Farsların hiç biri Türkçe konuşamaz. Yüzde, belki binde biri Türkçe öğrenir ve konuşursa da, onun Türk olmadığı daha ilk sözünden belli olur... Türkün Farstan kabiliyetli olduğuna bundan daha kuvvetli tanık olamaz ve hiç bir Fars bunun aksini iddia edemez..."

"...Fars dili yüksek ve derin konuları anlatmada yetersizdir. Çünkü Türkçenin oluşumunda ve konularında pek çok incelik, özgünlük vardır. İnce farklar, en uçucu kavramlar için bile kelimeler yaratılmıştır ki bilgili kimseler tarafından açıklanmazsa kolay anlaşılamaz"

"İşte onlardan bazıları:
(Ali Şîr Nevâî burada tam 100 örnek veriyor)

"...Bu yüz kelimenin inceliklerini, özlerini karşılamak için Farsçada karşılık yoktur. Bu kavramları anlatmak isteseler uzun uzun cümleler yaparlar, o da ancak Arap kelimelerinin yardımı ile olur..."

Şimdi bunlarla misaller verelim:
(Nevâî, misallerini beyitlerle veriyor. Biz bir kaçını vermekle yetineceğiz.)

Farsçada karşılığı olmayan kelimeler:

•**Sıpkarmak:** İçkiyi ağzında süzüp sorarak içmek (Bu şekilde içmek nezaket gereği sayılırdı).

•**Tamşımak:** İçkiyi birden bire içmeyip tadını bula bula, yudum yudum içmek.

•**Ağlamak** (Yığlamak): Türlü türlü olur. Farsçada bir kelime ile söylenir. Ama Türkçede şunlar da vardır:

•**Yığlamsınmak:** Ağlarımsı olmak.

•**İngremek, singremek:** İçli içli, gizli gizli, yavaş yavaş ağlamak demektir. Bu iki kelime arasında fark azdır.

•**Sıktamak:** Aşırı ağlamak, çok ağlamak.

•**Ökürmek:** Yüksek sesle, hüngür hüngür ağlamak.

•**İnckirmek:** İnce sesle ağlamak.

•Türkçedeki **çakın** (şimşek) ve **ıldırım** (yıldırım) kelimeleri Farsçada yoktur. Bunları Arapçadan aldıkları **bark** ve **sâika** kelimeleriyle karşılarlar.

•Türkler büyük kardeşe **ağa,** küçük kardeşe **ini** derler. Farslar her ikisi için **birader** sözünü kullanırlar.

•Fars **'örek'**in her çeşidine **mürgab** der. Türkler ise bu hayvanın erkeğine **suna,** dişisine **burçin** derler. Farklılık gösteren türlerine de **çörke, irkesuktur, almabaş, çakırkanat, temürkanat, alaladga, alapeke, bağçal...** gibi isimler verirler ki, Farslar bunların hiç birini bilmez, hepsine **mürgab** der..."

Nevâî daha pek çok misal veriyor ve sonra şöyle diyor:

"...Türkün bilgisiz ve zavallı gençleri güzel sanarak, Farsça şiir söylemeğe özeniyorlar. İyi ve etraflı düşünseler, Türkçede bu kadar genişlikler, incelikler, derinlikler ve zenginlikler durup dururken, bu dilde şiir söylemenin ve sanat göstermenin daha kolay, şiirlerinin daha beğenilir olacağını anlarlar..."

Nevâî'den iki tuyuğ:

Lâlidin cânımga odlar yâkılur
Kaaşı kaddim-ni cefâdın yâ kılur.
Min vefâsı vadesi-din şâd min
Ol vefa kilmen ki kılmas yâ kılur.
(Dudağından canıma odlar yıkılır
Kaşının verdiği cefa vücudumu yay kılar
(yay gibi büker)
Ben onun vefa vaadiyle sevinç içindeyim
Ama o vaadini ya tutar ya tutmaz).

Nakş tutmış, közde ol yaşım mining
Eyle kim barmas yuban yaşım mining
Kâmım ölmektir habîbimdin yırak
Ger hôd Hızırça yaşım mining
(Nakış tutmuş gözde gözyaşım benim,
Öyle ki yıkanmakla gitmez yaşım benim,
Muradım: Sevgilimden ırak kalmaktansa
Yaşım Hızır'ın yaşı kadar olacaksa bile
ölmek isterim.

Nevâî'den bir gazel

Bir kün ey hûş u hıred min tilbege yâr irdingiz
Bî-haber hem bolsam özdin siz haberdar irdingiz

Derd yitkende devâ-cu yalğuz irkende refik
Gussa vaktı yâr u gam-gînlikde gam-huvar irdingiz

Neyledim nittim ki bir yolı çikip mindin ilig
İmdi irmestür siz andak kim bunun bar irdingiz

Bolmasa hûş u hıred gam-huvârım ey ışk u cünûn
Siz bolung bâkî ki hâlımga mededkâr irdingiz.

Işk eger zâr itti efgan kılmang ey cân u köngül
Ta ki siz bar irdingiz ışk ilgide zâr irdingiz.

Satmangız âlemga sevdâyî isem ey derd ü gam
Kim manga ışk içre dâyim siz hâridâr irdingiz

Ey zaman ehli füsûn u özringiz ni ayb kim
Her zaman dik dâyim efsûn- sâz u gaddar irdingiz

Rindler bes tiredür siz hânekâhga tüşkeli
Ey hoş ol kün kim mukîm-i kûy-ı hammâr irdingiz

Şâm-ı hicridin Nevayî'ning haber birgen ulus
Gûyiyâ kim kiçe tang atkunça bîdâr irdingiz.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE

Bir gün, ey akıl ve idrak, ben deliye yâr idiniz
Bihaber olsam da ben özümden, siz haberdar idiniz.

Dert gelince deva veren, yalnız iken arkadaş,
Keder vaktinde dost, gamlı iken dert ortağı idiniz.

Neyledim, n'ettim ki artık benden el çektiniz,
Şimdi eskiden olduğunuz gibi değilsiniz.

Olmasa akıl ve idrak, ey gam ortağım aşk ve delilik,
Siz bari halime yardım ediniz.

Aşk eziyet edince figan-feryad etmeyin ey can ve gönül,
Zaten var olduğunuzdan beri aşk elinde eziyet görüyordunuz.

Ey dert ve gam, sevdalı isem bunu âleme satmayın (duyurmayın)
Çünkü aşk içre siz hep alıcı idiniz.

Ey zaman ehli füsun (büyü) ve özrünüz ne ayıp
Siz zaten her zaman büyüleyici ve gaddar idiniz.

Rindlerin gönlü karardı siz hanegâha (tekkeye) düşeli,
Meyhanecinin sokağında oturduğunuz o gün ne güzeldi.

Nevâyî'nin ayrılık gecesinden haber veren ulus
Güya siz tan atana kadar uyanık idiniz.

darkmalt-çizgili forum

Astronomi ve Uluğ Bey

Timurlular devrinin bilim, kültür ve sanat konularını özetlerken **Uluğ Bey**'den de söz etmiş, onun âlim bir hükümdar olduğunu söylemiştik. Burada onun, Ay'ın kraterlerinden birine adının verilmesine sebep olan uzayla ilgili çalışmalarından kısaca söz etmek istiyoruz.

Matematikçi, astronom, tarihçi ve şair olan **Uluğ Bey, Mesud el-Kâşî, Bursalı Kadızâde Rumî, Ali İbn Muhammed** (Ali Kuşçu) gibi bilginleri sarayına topladı. Semerkant medrese ve rasathanesini büyüttü ve yeni âletlerle donattı.

Uluğ Bey eski bilginlerin gök gözlemleriyle ilgili eserlerini asıllarından okuyarak inceledi. Bunların yanlışlarını düzeltti ve sonra yıldızların, Güneş'in, Ay'ın hareketlerini gösteren bir tablo yaptı. Ay ve Güneş'in safhalarını (evrelerini) tam olarak belirledi. **"Uluğ Bey Zayiçesi"** adıyla anılan bu eser, kendisinden sonra gelenler için başlıca kaynak oldu. Batılılar bu eseri biraz gecikerek ancak 17. yüzyılda tanıyabildiler ve çok yararlandılar. Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan bu eser Batılı astronomlar için rehber oldu. Eser önce İngilizceye, sonra bütün Avrupa dillerine çevrildi.

Uluğ Bey zamanında yeni astronomi âletleri yapılmış, eski âletler geliştirilmişti. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda bir usturlabla ancak 43 iş görülürken, Uluğ Bey zamanında geliştirilen usturlab 1000'den (binden) fazla iş görüyordu. Uluğ Bey'in usturlabının çapı 40 metre idi.

Beş ülkenin astronomlarından ve özellikle Ay'a uydu gönderen ülkelerin uzmanlarından oluşan bir komisyonun hazırladığı **Ay haritasında üç Türk astronomunun adları da yer alır. Büyük bir kratere Uluğ Bey adı verilmiştir.** Ay atlasında adları bulunan diğer iki Türk, **Birûnî** ve **Nasireddin Tûsî**'dir.

Musiki ve Abdülkadir Meragî

Timuroğulları devrinde musikiye verilen önemi ve musikide ulaşılan seviyeyi, besteleri zamanımıza ulaşan ve bu gün dahi sık sık icra edilen **Abdülkadir Meragî**'den söz ederek belirtmek istiyoruz.

Abdülkadir Meragî, 1350-1360 yılları arasında, Azerbaycan'ın **Meraga** şehrinde dünyaya geldi. O dönemde Meraga, **Celâyirlilerin** elindeydi. Meragî genç yaşında Celâyirlilerin başkenti Bağdad'a gitti. Burada **Hüseyin Han Celâyir**'in dikkatini çekti ve saraya alındı. Devrin büyük müzisyenlerinden Rızaeddin Rıdvan Şah'ın yönettiği bir musiki yarışmasında birinci oldu ve **100 bin dinarlık ödül** kazandı. Bu para, bu günkü satın alma gücüne göre, **'Nobel'** ödülü kazananlara verilen paradan kat kat fazla idi. Hele **Eurovision** Şarkı Yarışması'nda birinci olanlara verilen ödülle karşılaştırılamayacak kadar çoktu. Gerçi Nobel ödülü kazananlar ve Eurovision'da birinci olanlar asıl kazançlarını eserlerinin satışından sağlarlar, fakat beş asır önce, Türk dünyasında, herhangi bir sanat dalında ödül alanların kazancı da asla bundan ibaret kalmazdı. Yarışma kazanan sanatkârları Beyler, Han'lar, Hakan'lar âdeta kapışır, baştacı eder, onları servet içinde yüzdürürlerdi.

Abdülkadir Meragî de sarayların baştacı edilmiştir. Celâyirlilerden sonra **Timur,** Timur'un oğlu **Miran-Şah Mırza, Yıldırım Bayezid, Sultan Halil Mırza, Sultan Şahruh** ve **Osmanlı Padişahı II. Murad,** onu saraylarına almışlar, büyük itibar göstermiş ve himaye etmişlerdir. Meragî, 1435 yılında, Herat'ta veba salgınında öldü. Öldüğü zaman çok zengindi ve şöhretin doruğuna ulaşmış bulunuyordu.

•Eserleri:

Meragî'nin günümüze ulaşan besteleri 30 kadardır. Fakat, yukarıda da belirttiğimiz gibi o yalnız besteleyen, söyleyen ve çalan bir musikişinas değildi. Çok yönlü bir sanatkârdı.

•Kenzü'l-elhan (Nağmeler Hazinesi) adlı eserinde, **"ebced"** notasıyla yazılmış yüzlerce bestesi olduğunu başka kaynaklardan öğreniyoruz. Fakat bu eserin aslı kayıptır ve henüz bulunamamıştır.

•Camiü'l-elhan (Nağmeler Derlemesi) adlı eserini 1405'te **Şahruh**'a ithaf etmiştir. Bu eseri, eski Türk musikisi ve bu musikinin sistemi ile âletleri hakkında bilgi veren önemli bir musiki nazariyatı kitabıdır. Kendi el yazması olan bir nüshası Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde, yine kendi el yazması olan ikinci bir nüshası da İstanbul'da Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir.

•Mekasıdü'l-elhan (Nağmelerin Maksadı) adlı eserinin 1421'de II. Murad'a takdim edildiği, fakat daha önce şehir emiri **Seyyid Şerif**'in ricası üzerine ve onun oğlunun eğitimi için yazıldığı kayıtlardan anlaşılmıştır. Bu eser halen Hollanda'da **Leiden Üniversitesi Kütüphanesi**'ndedir.

•Kitabü'l-edvar adlı eseri bir **"makamlar kitabı"**dır. Bu eserin el yazma nüshası da Leiden Kütüphanesi'nde bulunuyor.

Safevîler

İran'da 234 yıl hüküm süren ve Osmanlıların doğuda en büyük rakipleri olan bir Türk hanedanı

Safevî adı, **"Safeviye"** tarikatını kurmuş olan **Şeyh Safiyüddin**'den gelir (1252-1335). Tarikatın merkezi başlangıçta **Erdebil** şehri idi. Şeyhlik babadan oğula geçiyordu. Safiyüddin'in torunu **Şeyh Hoca Alâeddin** zamanında sayıları ve nüfuzları arttı. Anadolu, Irak ve İran'da yayıldılar (1374-1429). İlk Osmanlı sultanları bu tarikatın şeyhlerine **"Çerağ Akçesi"** adı altında her yıl hediye gönderirlerdi.

Başlangıçta tarikat Sünnî idi. Timur da Şeyh Ali'ye hürmet gösterdi. Onun aracılığı ile serbest bıraktığı Anadolulu Türkmenler, Safevî tarikatına girdiler. **Şeyh Ali, Hz. Ali** soyundan gelen **Oniki İmamı** (İsnaaşariye) tutanları kazanmak için Şiî oldu. Alâeddin'in torunu **Şeyh Cüneyd** zamanında (1447-1460 yılları arasında) Şiîlik tamamen benimsendi. Bundan sonra **Safevî** şeyhleri bir iktidar kurmak için mücadele etmeye başladılar. Akkoyunlularla anlaştılar ve Şeyhlerle Akkoyunlu hükümdar ailesi evlenme yoluyla akraba oldular.

1460'ta Şeyh olan Haydar, müridlerine kızıl taç ve hırka giydiriyordu. Onun için taraftarlarına da **"Kızılbaş"** denmiştir. Bu dönemde Safevîler hem mezhep propagandasını hem de şeyhlikten şahlığa geçmek yani devlet haline gelmek mücadelesini arttırdılar. Akkoyunluların taht kavgasına düşmeleri Safevîler için uygun ortamı getirmiş oldu. 1502'de Şeyh olan **İsmail,** çoğu Anadolu'da oturan Türkmen boylarını etrafına topladı. Ana tarafından dedesi olan **Uzun Hasan**'ın tahtı için o da kavgaya karıştı. Aynı yıl Elvend Mırza'yı yenerek Tebriz'e girdi ve şahlığını ilân etti.

● Şeyhlikten şahlığa

Safevî hanedanı ve devleti böylece kurulmuş oluyordu. **Şeyh İsmail** şimdi **"Şah İsmail"** idi... Şeyh İsmail 1503'te, Akkoyunlu tahtı için savaşan **Murad Mırza**'yı da yendi ve kendisine rakip olabilecek Akkoyunlu beğlerini öldürttü.

Şah İsmail, kendisine devlet kurduran Şiîliği yaymaya başladı. Bütün İran'ı Şiîleştirmiş, şimdi Anadolu'yu ve Özbekistan'ı hedef almıştı. Anadolu ve Özbek Türkleri arasında giriştiği bu propaganda, Özbekleri ve Osmanlıları harekete geçirdi. Şah İsmail, Özbek Hanı Şeybanî ile yaptığı savaşta galip geldi (1511). Fakat 1514'de Çaldıran'da **Yavuz Sultan Selim**'e yenildi ve büyük bir darbe yedi (Savaş ayrıntıları Yavuz döneminde anlatılacaktır).

Şah İsmail, kurduğu devleti kısa zamanda büyük bir imparatorluk haline getirebilmişti. XVI. yüzyılın başında toprakları 3,3 milyon kilometre kareyi buluyordu. İran, Doğu Horasan, Irak, Gürcistan, Ermenistan, Kuzey Azerbaycan, Dağıstan, Türkmenistan, Doğu Arabistan kıyıları, Doğu Anadolu'da bu günkü Türkiye'nin on iki ili Safevî Devleti'nin sınırları içinde idi.

Yavuz Sultan Selim Tebriz'i aldığı için Şah İsmail başkenti oradan Kazvin'e nakletti. Ordusunu tekrar toplayıp birliği koruyabildi. Fakat Osmanlı-Safevî mücadelesi, Yavuz'un oğlu **Kanunî Süleyman** ve Şah İsmail'in oğlu **Şah Tahmasb** arasında devam edecekti.

Şah İsmail 1524'de henüz 37 yaşında iken ölmüş, yerine on iki yaşındaki oğlu Tahmasb

geçmişti. Devlet idaresi Türkmen Beğlerin elindeydi. Osmanlılardan sonra en güçlü devlet yine Safevîlerdi. Safevîlerle uğraşmak zorunda kaldıkları için Osmanlıların Batı seferleri engellenmiş oluyordu.

Osmanlılar ve Safevîler

Kanunî 1533'te Irakeyn, 1548'de Tebriz, 1553'te Nahcivan seferlerine çıktı. Bu seferlerin her biri Osmanlı sınırlarını doğuya doğru genişletiyor, Safevî sınırını ise küçültüyordu. Bağdad, Tebriz, Basra Osmanlıların eline geçti. 1555 Amasya Antlaşması ile iki Türk devleti arasında bir barış imzalandı ve 1576'ya kadar devam etti.

Bundan sonra İran'da taht kavgaları başladı. Şah Tahmasb yerine **Şah İsmail II,** İran tahtına geçti. Bu şah, Anadolu Alevîlerini ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bazı sınır beylerini kendi tarafına çekmeyi başardı.

1587-1629 yılları arasında iki Türk devleti arasında çatışma olmadı. Fakat **Şah Abbas I** tahta çıkınca askerî ve idarî teşkilâtı yeniden düzenlemiş, emirlerin isyanını bastırmış, Özbekleri de Horasan'dan uzaklaştırmıştı. Bu arada Avrupa devletlerine elçiler göndererek onları Osmanlılar aleyhine kışkırttı. Çünkü Osmanlılara geçen toprakları geri almak istiyordu.

Safevîler Şah Şafi I (1629-1642) döneminde Van'a saldırınca, Osmanlı tahtında bulunan **IV. Murad,** Revan seferine çıktı (1636). Daha sonra yine **IV. Murad** zamanında yapılan Bağdad seferi ile (1639) Revan ve Irak'ı Arap'ın kesin olarak Osmanlılarda kalması sağlandı. **Kasrışirin Antlaşması'**yla savaşlara son verildi.

XVIII. yüzyılın başlarında Safevî Devleti'nde kargaşalık başladı. 1709'da Kandehar Valisi **Mîr Veys** bağımsızlığını ilân etti, 1722'de Veys'in oğlu **Muhammed,** İsfahan'ı da ele geçirdi. Şah Hüseyin tahttan indirildi ve İran iyice karıştı.

Savaşlar sırasında Safevî kumandanı **Nadir,** kendini göstermiş, otorite kurmuştu. **Tahmasbh II'**den sonra Nadir, Abbas III'ü tahta çıkardı. Abbas III ölünce de kendisini şah ilân etti (1736). Böylece Safevî hanedanı yıkılmış, İran tahtını **Avşar Türkmenlerinden olan Nadir Şah** ele geçirmişti.

Avşar hanedanı sadece 13 yıl iktidarda kaldı. Onlardan sonra iktidar **Kaçarlara** geçti. Yine Türkmen olan Kaçar Hanedanı 1925'e kadar iktidarda kalmıştır.

SAFEVÎLERDE KÜLTÜR ve SANAT

Safeviler Türklüklerini unutmadılar ve Azerı Türkçesi'yle güzel eserler verdiler. Mimarlık, halıcılık ve minyatür sanatında da ileri idiler

Safevîlerde resmî dil Türkçe ve Farsça idi. Fakat Fars kültürü hâkim durumda bulunuyordu. Türkmenler de kolayca öğrendikleri Fars dilini konuşmaya başlamışlardı. Sanatsever bir hanedan olarak tanınan Safevîlerde mimarlık, halıcılık, minyatür ileri idi ve çok güzel eserler verilmişti. Devlete İran kültürü hâkim olmakla beraber, Safevîler Türklüklerini kaybetmediler. Sarayda ana dillerini konuşuyor ve koruyorlardı.

Safevîlerde siyasî ve idarî teşkilât aynen Akkoyunlulardaki gibiydi. Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Osmanlıları örnek alarak yeni bir düzenlemeye girdiler. Fakat idare üzerinde Şiî din adamlarının etkisi eksik olmadı.

Safevî Türkçesi **"Azerî Türkçesi"** olarak, bu lehçede verilen yazılı eserler de **"Azerî Edebiyatı Verimleri"** olarak anılır. Azerî Edebiyatında **Fuzulî, Ataî** gibi devlerin eserlerini XVI. yüzyıl edebiyatımızı anlatırken göreceğiz. Burada XV. yüzyıl Azerî edebiyatının en büyük şairi olan **Habibî'**yi tanıtmakla yetineceğiz.

Şunu da belirtelim ki **Azerî Edebiyatı** Akkoyunlu, Karakoyunlu sahalarında yayılmış, fakat daha sonra Osmanlı sahası ve edebiyatı ile yanyana, iç içe devam ederek gelişmiştir. Bu edebiyatın şairleri hem İran hem Osmanlı saraylarında bulunmuş veya himaye görmüşlerdir.

HABÎBÎ

Habîbî, 1470 yılında Azerbaycan'ın Gökçay bölgesinde, Berkişat kasabasında dünyaya gelmiş, 1520 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Çocukluğunda çobanlık ederken bir tesadüf onu Akkoyunlu hükümdarı **Sultan Yakub**'un karşısına çıkarmıştır. Çocuğun çok zekî olduğunu anlayan Sultan onu himayesine alarak okutmuş, yetiştirmiştir.

Habîbî, edebiyata yönelmiş, kısa zamanda herkesçe beğenilen, sevilen büyük bir şair olmuştur.

Şah İsmail, Safevî devletini kurup Akkoyunlu sahasına hâkim olunca Habîbî'yi sarayına almış ve onu **"Melikü'ş-Şuara"** (Şairler Sultanı) unvanı ile ödüllendirmistir.

Yavuz Sultan Selim 1514'de Tebriz'i alınca, Habîbî de İstanbul'a gelmiş ve kısa zamanda Türkiye şairleri arasında da sivrilmiştir. Zamanımıza ulaşan 42 şiiri vardır.

Habîbî XIV. yüzyıl şairi **Nesimî**'yi, XVI. yüzyıl şairi **Fuzulî**'yi bile etkilemiştir. **Âşık Çelebi** onun şiirlerinde tasavvuf kokusu ve aşk çeşnisi bulunduğunu söylüyor.

HABÎBÎ'DEN BİR GAZEL:

Ger senün-çün kılmayam çâk ey büt-i nazük beden,
Gurum olsun ol kaba eğnümde pirahen kefen.

Çıhmaya savda-yı zülfün başdan ey meh ger yüz yıl,
Üstühan-ı kellem içre dutsa akrebler vatan.

Düşdü şebnem bağa gel ta gül nisar etsün sana,
Sebzenün her bergine bir dürr tapşurmuş çemen.

Ey gönül aşk ehline her şeb gülerdün şem'tek,
Men demez miydüm ki bir gün ağlayasudur gülen.

Niçe dinlensün Habîbî sensüz ey endamı gül,
Çün batar cismine tende her tüy olmuş bir diken.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

Senin için parçalanmazsam eğer ey put gibi güzel beden,
Elbisem mezarım olsun, gömleğim kefen.

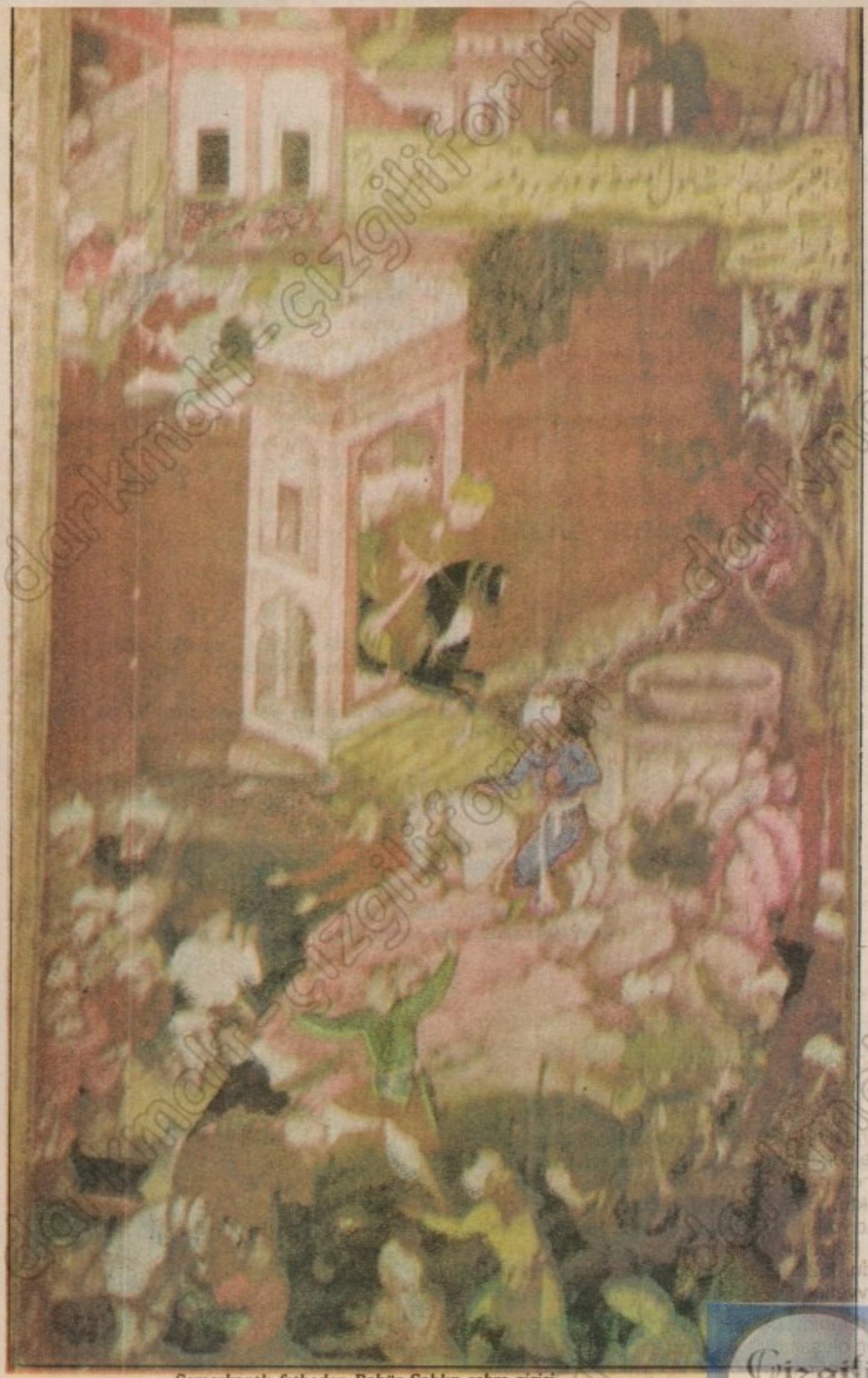
Zülfünün sevdası baştan çıkmasın ey ay yüzlü,
Kafatasımda akrepler yüz yıl yuva yapsa bile.

Şebnem düştü bağa gel, sana güller saçsın,
Sebzenin her yaprağına inci düşürmüş çimen.

Ey gönül aşk ehline sabahtan akşamadek gülerdin,
Ben demez miydim ki bir gün ağlayasıdır gülen.

Habîbî sensiz nasıl dinlensin ey gül boylu,
Teninde her tüy bir diken olmuş cismine batıyor.

darkmalt-çizgiforum

Semerkant'ı fetheden Babür Şah'ın şehre girişi ***"Babürnâme'den"***

Babür İmparatorluğu

Hint-Türk İmparatorluğu'nu kuran Babür Şah, kendisinin ve askerlerinin Türk oluşu ile iftihar ediyordu

Hindistan'da ilk büyük Türk devletinin, 1206 yılında **Kutbeddin Aybeg** tarafından kurulduğunu önceki bölümlerde görmüştük. Bu ülkede daha başka Türk hanedanları da uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir.

Fakat, Timur'un torunlarından **Zahireddin Muhammed Babür'**ün kurduğu **Hint-Türk İmparatorluğu** bunların en uzun ömürlüsü, en güçlüsü olmuştur.

Zahireddin Mahmud Babür, 14 Şubat 1483'te Fergana'da doğdu. Babası, Timur'un torunu ve Fergana hükümdarı **Ömer Şeyh Mırza** idi. Ömer Şeyh Mırza 1494'de ölünce, yerine, en büyük oğlu olan **Babür** geçti. Semerkant'ta Büyük Hakanlık tahtında oturan amcasını metbu tanıyordu. Fakat Babür henüz çok gençti ve taht kavgaları da başlamış bulunuyordu. Bu yüzden hayatını güçlükle kurtararak kendine bağlı beğlerle 1504'de Kâbil'e gitti. Devletinin başkentini de buraya taşıdı.

1507 yılında padişah unvanını alan **Babür** kendisini Timur'un en büyük vârisi ilân etti. Ele geçirdiği yeni toprakları sadık beyleri arasında paylaştırdı. İdare ve orduyu düzene soktu. 1519'da Sind Irmağı'nı geçerek Pencab yöresinde hâkimiyet kurdu. 1522'de Sind ve Bulucistan arasındaki bölgeye de hâkim oldu. 1524'de Delhi Sultanı **İbrahim Lûdî'**nin kuvvetlerini yendikten sonra **Lâhor'**a girdi.

İbrahim Lûdî'nin 100 bin asker ve 1000 filden oluşan büyük bir ordusu vardı. Bu ordu ile Babür'ü yok etmek azmiyle üzerine yürüdü. Babür'ün asıl kuvveti ise 13.500 kişilik seçkin Türkistan atlılarından ibaretti. Ama ateşli silâhlara da sahipti. Osmanlı Türklerinden **Mustafa Rûmî** adlı subayın idare ettiği bir topçu birliği vardı. Babür'e savaşı kazandıran bu topçu birliği ve atlı askerleri oldu.

Hinduların ateşli silâhları yoktu. Yarım gün süren savaşta, Lûdî'nin ordusundan 40 bin kişi ölmüş, büyük bir kısmı esir alınmış, diğerleri de kaçmışlardı. İbrahim Lûdî bu savaşta öldü.

Bundan sonra Delhi'ye giren Babür, 1526'da Hint-Türk İmparatorluğu'nu kurmuş oldu. 1527'de putperest Hindulardan oluşan bir orduyu yenince **"Gazi"** unvanını aldı.

Renk ve desen bakımından son derece orijinal bir sanat şaheseri olan Babürlü halısı (16. yy.)

Babür, kendisinin ve askerlerinin Türk oluşu ile iftihar eden, âdil, koruyucu bir hükümdardı. Kendisini beğlerine ve kumandanlarına sevdirmişti. Aynı zamanda çok büyük bir edib ve şair idi. Arap alfabesini almış, ama Çağatay Türkçesini, daha doğrusu Orta Asya Türkçesini resmî dil olarak ilân etmişti. (Babürname adı ile meşhur olan hatıratından ve devrinin kültür hareketlerinden bölüm sonunda bahsedilecektir. Burada şu kadarını söyleyelim ki bu eseri hem bizim tarihçilerimiz, hem yabancılar, bütün Türk dünyasında ve bütün zamanlarında Türkçenin en büyük şaheseri sayarlar).

Babür Delhi'den sonra Agra'yı da almış ve burasını başkent yapmıştı. 1528'de Luknov ve Bengal'i de ele geçirdi. Fakat 1529 sonlarına doğru hastalandı. Devletin ileri gelenlerini huzuruna çağırarak, onlara oğlu Humayûn'u veliaht seçtiğini bildirdi ve kabul ettirdi. 1530'da başkent Agra'da öldü, fakat Kâbil'de gömüldü. 1646'da torunu **Şahcihan** ona Kâbil'deki kabri üzerinde muhteşem bir türbe yaptırdı.

Humayûn (1530-1556)

Babasının ölümü üzerine tahta çıkan **Humayûn** 26 yıl saltanat sürdü. Fakat saltanatının daha ilk yıllarında tahtına göz dikenlerle ve babasının yendiği düşmanlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Altı erkek kardeşi vardı. Onlara ve öteki akrabalarına geniş araziler ve başka tavizler vererek tahtını korudu.

Öte yandan, Lûdî hükümdarı **Mahmud Lûdî,** Afgan emirleri ve bazı racalar ile birleşerek **Humayûn'**a karşı harekete geçti. Gucerat hükümdarını da hareket için tahrik etti. Fakat **Humayûn Şah** ikisini de yendi. Ancak çok geçmeden kardeşler arasında da kavga çıktı. Gucerat valisi olan kardeşi **Askerî,** başkent Agra üzerine yürüdü. Sonunda barıştılar ama kardeşler arasında birlik yine sağlanamadı.

Bu sırada, Lûdîlerin yerine Sûr Devleti'ni kurmaya çalışan **Şîr-Han,** bir gece Agra'ya baskın yaptı ve Humayûn Şah, kardeşlerinden de yardım görmeyince Şah Tahmasb'a (Safevîlere) sığındı.

Şîr-Han, Safevîleri ortadan kaldırmak için Osmanlılarla anlaşınca Şah Tahmasb da Humayûn Şah'ı kendi ordusu ile destekleyerek onun üzerine, yani Hindistan'a gönderdi. Bu, **Humayûn Şah** için iyi bir fırsat oldu. Artan ve toparlanan kuvvetleriyle Kâbil, Kandehar ve Bedahşan'ı geri aldı. Babası Babür gibi o da Kâbil'i de üs yaparak yeniden fetihlere başladı. 1555'te büyük Afgan ordusunu yenerek Delhi'ye girdi. Kardeşleriyle anlaştı ve yeniden imparatorluğa hâkim oldu.

Humayûn, Şah Tahmasb'dan yardım görse de Şiîliğe itibar etmedi ve Safevîleri kendi devletinin geleceğini tehdit eden bir tehlike olarak gördü. Onun için Osmanlı Padişahı **Kanunî Sultan Süleyman'**a **"Padişah Baba"** diye hitap eden mektuplar yazdı. Doğunun kendisine bırakılması halinde Safevî tehlikesini birlikte yok edebileceklerini bildirdi.

Humayûn Şah, babası Babür Şah kadar iyi bir kumandan ve idareci değildi. Sık sık ayaklanmalar oluyordu. Ama yine de imparatorluğu koruyabilmişti. 1556'da, kütüphanesinin yüksek raflarından kitap almaya çalışırken merdivenden düştü ve ağır yaralandı. 28 Şubat 1556 günü öldü. Ölmeden önce, o sırada misafiri olan **Osmanlı Derya Kaptanı Seydî Ali Reis'**in de tavsiyesi ile, Bedahşan'da ayaklanan Afgan birlikleriyle çarpışmakta olan oğlu Ekber'e bir nâme göndererek onu veliaht tayin etmişti. Yine **Seydî Ali Reis'**in tavsiyesiyle, Ekber'in savaşı bitirip dönüşüne kadar ölümü gizli tutuldu. Bir ay kadar sonra, ayaklanmayı bastıran **Ekber** geldi ve tahta çıkarıldı.

Ekber henüz 14 yaşındaydı ama sadık kumandanları ve kudretli atabeyi **Bayram Han** sayesinde başarılı olmuştu.

Humayûn Şah da babası kadar kudretli olmamakla beraber divan sahibi iyi bir şairdi. Delhi'de güzel bir türbesi vardır.

Ekber Şah (1556-1605)

On dört yaşında tahta çıkan **Ekber Şah,** 49 yıl saltanat sürdü. Yirmi yaşına kadar devlet idaresinde baş yardımcı ve yetkili olan atabeyi **Bayram Han'**ı, zorla emekli ederek Hacca gönderdi ve bundan sonra ülkenin tek hâkimi oldu. Güçlü bir teşkilât kurdu. Ayaklanmaları ve dağılmaları önledi. 1578'de Bengal, 1581'de Kâbil, 1587'de Keşmir, 1592'de Sind ve 1594'de Kandehar'ı tam olarak itaat altına aldı.

Ekber Şah zamanında sarayda Hint tesiri artmaya başladı. Haremine aldığı Hintli da-

Ekber Şah'ı Ganj nehrini geçerken gösteren bir minyatür. (Ekbername'den)

Çizgili Forum

dınların tesiri ve geniş hoşgörüsü ile, Hinduların da vatandaş sayılarak asker ve devlet memuru olmalarını sağladı. Müslümanlarla Hindular arasında eşitlik sağlanınca ülkede gerginlikler azaldı. O, **"halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu"** anlayışını benimsedi ve benimsetti. Muazzam nüfusu olan Hindistan'da Türkler küçük bir azınlık durumunda idiler ve daha çok asker ve memur oluyorlardı. Bir çok bakımdan eşitlik sağlandığı için azınlığın çoğunluk üzerindeki hâkimiyeti bir mesele olmaktan çıkmıştı.

Ekber Şah 1603'te hastalandı ve konuşamaz hale geldi. Oğlu Cihangir'i çağırarak ona kendi eliyle kılıç kuşandırdı ve hükümdarlık sarığını giydirdi. Ölümünden evvel Sıkandara'da kendisi için bir türbe inşaatı başlatmıştı. Kat kat ve piramidi andıran bu türbe oğlu Cihangir tarafından tamamlatıldı ve oraya gömüldü. **Ekber Şah** 1605'te ölmüştü.

Cihangir (1605-1627)

Selim Cihangir Şah, yirmi iki yıl saltanat sürdü. Âdil, fakat zevk ve eğlenceye düşkün bir hükümdar idi. Hemen hemen hiç bir askerî başarı elde edemedi ve Kandahar şehrini İranlılara kaptırdı. Devletin ileri gelenleri de kendi nüfuzlarını arttırmak için mücadele etmekten başka bir şey yapmadılar. Cihangir'in yaptığı en önemli iş, Agra ve Lahor arasındaki geniş yol idi.

Zayıf iradeli bir hükümdar olan **Cihangir** zamanında saray entrikalarına kadınlar da karışmaya başladılar. Gevşek yönetimi yüzünden oğulları ile de arası açıldı.

İngilizlerin Hindistan ticaretine el atmaları ve Gucerat'ın Surat limanında tüccarlarının yerleşeceği bir yer açmaları da Cihangir zamanına rastlar (1613). İngiltere'nin bir köprü başı gibi kullandığı bu liman, zaman içinde bütün ülkeyi ele geçirmesini sağlayacaktı.

Cihangir, tahttan indirileceği bir sırada öldü ve oğlu **Hürrem Şah, "Şah Cihan"** adı ile tahta çıktı (1628).

Şah Cihan (1628-1658)

Şah Cihan'ın tahta çıkabilmesi için önce taht kavgasına düşen kardeşlerini yenmesi gerekmişti. Mücadeleyi kazandıktan sonra, imparatorluğun parçalanmasını ve bundan sonraki taht kavgalarını önlemek için kendi soyundan olan erkekleri öldürttü. Bu arada Afgan emirlerinin ayaklanmalarını bastırdı. Devletabad, Golkanda, Micapur ve Tibet'i aldı. Avrupalılar onun zamanında Hindistan'la ilişkilerini daha da arttırdılar.

Şah Cihan'ın dört oğlu vardı. Onları idareci olarak yetişmeleri ve tahta hazırlanmaları için değişik bölgelere emir yaptı. Fakat 1658'de **Şah Cihan** ağır şekilde hastalanınca, daha ölmeden çocukları arasında taht kavgası başladı. Bunlardan **Evrengzib** (Alemgir), 1658'de babasını, az sonra da kardeşi **Murad'**ı tutuklattı ve **I. Alemgir** adı ile tahta çıktı.

Şah Cihan zamanında imparatorluk siyaset, sanat ve mimarlıkta en parlak çağını yaşadı. Safevîlere karşı işbirliği yapmak için Osmanlı Padişahı **IV. Mehmed'**e elçi gönderildi ise de bu işbirliği yapılamadı. Fakat İstanbul'dan gönderilen mimarlar dünyanın en güzel, en muhteşem türbesi olan **Tac-Mahal'**i yaptılar. Mimarbaşı, Osmanlı mimarlarından **Mehmed İsa Efendi** idi. Şah Cihan bu türbeyi çok sevdiği ve doğum yaparken ölen eşi **Banû Begüm** (Mümtaz Mahal) için yaptırmıştır. Kendisi de orada yatıyor.

Evrengzib (1658-1707)

Evrengzib'in (I. Alemgir'in) 1707'ye kadar süren saltanat döneminde, imparatorluk en geniş sınırlarına ulaştı ve Hindistan'ın tamamı Türk hâkimiyetine girdi. **Evrengzib** koyu bir Müslüman, cesur bir komutan, iyi bir idareci ve yeniliklere açık bir devlet adamı idi. Taht kavgasına girişen kardeşlerini ortadan kaldırdı.

Evrengzib Türk ve Müslüman dünyası ile iyi ilişkilerde bulunmuş, komşuları ile önemli bir meselesi olmamıştır. Halktan alınan vergileri azaltmış, düzeni ve huzuru sağlamıştı. Yemen İmamına, Habeşistan Hükümdarına gümüş ve altın para yardımı yapmıştır.

Fakat, onun zamanında Hindistan ticaretine İngilizlerden sonra Hollandalılar da el atmış, Gucerat limanlarında onlara da bazı imtiyazlar verilmişti. Ülkesinde gittikçe çoğalan yabancı şirketlerin sömürücü tutumlarından şikâyetçiydi ama, kendi ticaret gemilerini Hint Denizi'nde korsanlara karşı İngilizler koruduğu ve Hindistan'ın ekonomik menfaatleri

İmparator Cihangir, uzak ülkelerden gelen elçileri kabul ediyor. (Ortadaki beyaz kavuklu ve kara sakallı zat Osmanlı elçisidir.)

Çizgili Forum 287

onları hoş tutmayı gerektirdiği için, gümrük vergilerini biraz arttırmaktan başka bir şey yapamadı.

Evrengzib, **Hindistan'ın en âdil hükümdarı** olarak isim yaptı. En büyük kusuru, Türkistan'dan yeteri kadar Türk askeri getirmemiş olmasıdır. Çünkü Türkistan askerleriyle hem Hindu çoğunluğun baskısına hem de ülkeyi ele geçirmeye çalışan Batılılara karşı daha güçlü ve başarılı olacaktı.

Evrengzib 1707 yılında öldü ve bütün Türk devletlerinde kötü bir gelenek halini alan taht kavgaları yine başladı.

● İmparatorluk ikiye bölünüyor

Evrengzib'den sonra, kabiliyetsiz şehzadelerin birbirlerine düşmeleri, racaların isyanı, ülkeyi sarstı ve gerileme başladı. Nihayet Alemgir'in (Evrengzib'in) oğullarından **I. Ba-**

İmparator Cihangir, babası Ekber Şah'ın portresine bakıyor.)

darkmoll-çizgi forum
Çizgili Forum

hadır Şah tahta çıktı. Fakat onun zamanında Racputlar isyan ettiler. **Sih'**ler de başkaldırdı ve büyük karışıklık yarattılar. Bu kargaşalıktan yararlanan Afganlılar bağımsızlıklarını ilân etmekte gecikmediler.

1723'te **"Delhi"** ve **"Haydarabad"** şahlıkları olmak üzere ülke ikiye ayrıldı. Bu durumdan yararlanan İran (Avşar) hükümdarı **Nadir Şah,** 1739'da Kuzey Hindistan'ı ve Delhi'yi zaptetti. Çok büyük ganimet aldı. Hint-Türk İmparatorluğu'nun hazinesinden o zamanın parasıyla 700 milyon rupilik kısmına el koydu. Fakat **Bahadır Şah'**ın torununu yerine bıraktı. İdare, Nadir Şah'ın tayin ettiği umumî valinin elindeydi.

1748'de, bu defa Afganlı **Ahmed Şah** Hindistan'a girdi. Sind, Pencab ve Keşmir eyaletlerini hâkimiyeti altına aldı.

● İngilizler Hindistan'a hâkim oluyor

Artık Babürlü hâkimiyeti iyice zayıflamış, sınırları daralmıştı. 1760'ta **II. Alemgir Şah,** veziri tarafından öldürüldü ve yerine **II. Şah Âlem** geçti. Bu şah, ülkeye gittikçe yayılan İngilizlerle savaştı. Ama, 1764 Baksar Savaşı'nda yenilgiye uğrayınca, İngilizler idareye hâkim oldular ve bundan sonra gelen hükümdarlar bir İngiliz memuru olmaktan ibaret kaldılar.

1766'da Allahabad Anlaşması'yla pekişen İngiliz hâkimiyetinden sonra bazı direnişler, isyanlar oldu. Meselâ 1857'de büyük **"Sipahi İsyanı"** çıktı. Ama İngilizler bu isyanı da bastırdıktan sonra 1858'de bütün Hindistan'ı İngiliz İmparatorluğu'na kattılar. 1877'de Kraliçe **Victoria** resmen Hindistan İmparatoriçesi ilân edildi.

Babür İmparatorluğu'nda bilim, kültür ve sanat

Babürlüler, Hindistan'ı mimarlık harikalarıyla doldurdular

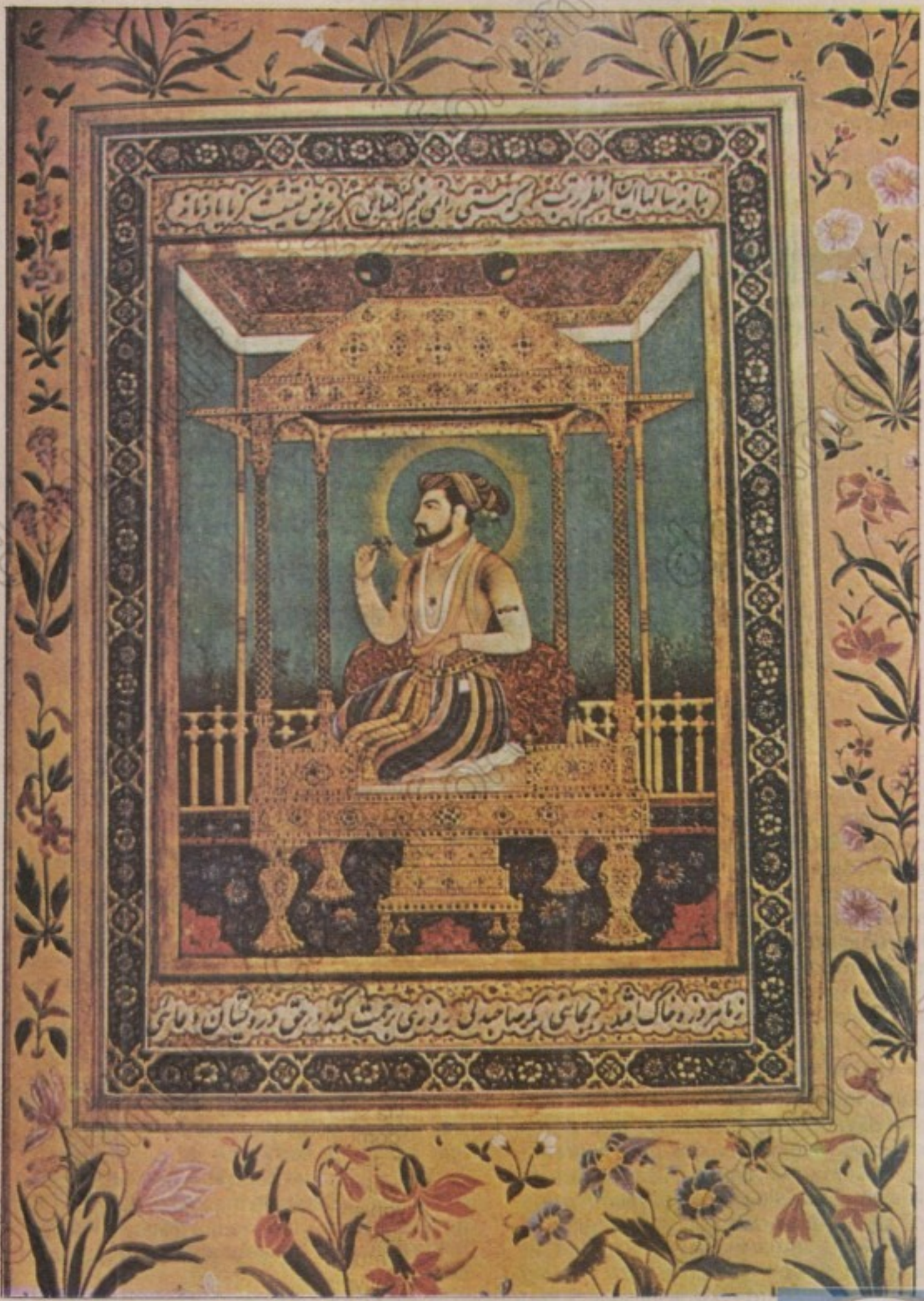
Kendi adıyla anılan imparatorluğun kurucusu, büyük kumandan, devlet adamı ve teşkilâtçı olan **Babür,** aynı zamanda büyük bir edib, şair, âlim idi. Bilim ve sanat adamlarını koruyor, teşvik ediyordu. **"Eğer baban iyi kanun koymuşsa onu muhafaza et, yürürlükte tut, eğer bu kanun fena ise, ihtiyacı karşılamaz duruma gelmişse, yenisini yap"** ilkesinden hareket ederek, yararlı kanun ve müesseselere işlerlik kazandırıyor, bunları geliştiriyor, modası geçmiş, yetersiz kalmış olanlarını yürürlükten kaldırıyordu.

Babür İmparatorluğu'nda ekonomik hayat tarıma dayanıyordu. Sebzecilik, tütüncülük, afyonculuk yaygındı. En çok pamuk üretilirdi ve dokumacılık ileriydi. Yün, pamuk ve ipekli kumaşlar, elle yapılan eşyalar Avrupalılara satılır, dışarıdan çok az şey alınırdı. Çünkü ülke, o zamanki nüfusuna yeterli bir ekonomiye sahipti. Bununla beraber, yağmursuz geçen yıllarda büyük kıtlıklar olurdu.

Babür İmparatorluğu'nda büyük şair, edib ve tarihçiler yetişmiştir. Mimarlık çok yüksek bir seviyeye çıkmış, bütün Hindistan çok güzel eserlerle âdeta doldurulmuştur.

Hindistan'daki bu Türk İmparatorluğu'nu yöneten hükümdarların en büyük hata veya kusuru, devletin geleceğini düşünerek, çok nüfuslu bu ülkede Türk nüfusu çoğaltamamak olmuştur. Mevcut Türkler azınlıkta kalıyor, onlar da orduda ve devlet işlerinde görev alıyorlardı. Bunun sonucu olarak, Babür zamanında Türkçe olan konuşma ve yazı dili, Babür'den sonra yavaş yavaş bırakılmış, onun yerini Farsça, daha sonra Urduca almıştır. **Urduca (Orduca),** çoğunluğu Türklerden oluşan askerlerin, yerlilerle anlaşmak için kullandığı karma bir dil olarak gelişti. Türkçe, Farsça ve değişik Hindu lehçelerinden alınan kelimelerle meydana gelen bu dil, bu gün Pakistanlıların resmî dilidir ve Hindistan'ın büyük bir bölümünde de konuşulmaktadır.

Hindistan'da dinî hayat canlıydı. Müslümanlık yerliler arasında yayılmıştı. Yalnız Delhi'de binden fazla medrese vardı. Türkistan'

Şah Cihan, bir sanat şaheseri ve aynı zamanaa aegerıı taşıarınaan dolayı da eşsiz bir servet sayılan altın tahtında. Bu meşhur taht daha çok "Taht-ı Tavus" adıyla anılır.

Çizgili Forum

dan gelen tasavvuf hareketi Hindistan'ı da etkilemiş ve burada Çiştî, Nakşibendî, Kadirî, Sühreverdî, Şettarî tarikatları yaygın hale gelmişti.

Fakat, Hindistan'da en ileri giden kültür ve sanat kolları, mimarlık ve edebiyat olmuştur. Bütün dünyanın hayranlığını kazanan **Tac Mahal,** Hindistan'daki Türk mimarlığının, mimarideki zevk,incelik ve ustalığın sembolü olmuştur. Çağatay edebiyatının en güzel örneklerinden biri sayılan eseri de, bu imparatorluğun kurucusu olan Babür Şah'ın kendisi meydana getirmiştir. Babür Şah'ın yazdığı **Vekayî (Babürname)** ile, başmimarı İstanbullu **Mehmed İsa Efendi** olan **Tac Mahal'**i ayrı başlıklarla tanıtacağız.

TAC MAHAL

İstanbul'dan getirilen Türk mimarların yaptıkları bu eser, dünyanın en güzel, en muhteşem en meşhur türbesidir.

Hindistan'da Babürlüler devrinin mimarlık harikaları çoktur ve bunlar bu gün sapasalam, pırıl pırıl durmakta, seyredenleri hayran bırakmaktadır. Bu gün Pakistan'ın en çok turist çeken yerlerinden biri olan **Lahor Sarayı,** aynı şehirde dünyanın en geniş ve revaklı avlusuna sahip **Padişahî Mescid,** Agra, Delhi, Haydarabad ve diğer şehirlerdeki saray ve camilerin her biri, başlıbaşına birer mimarlık şaheseridirler.

Fakat, yeryüzünde hiç bir türbe, hiç bir mimarlık eseri, **Tac Mahal** kadar güzel, muhteşem ve meşhur değildir.

Şah Cihan'ın eşi **Ercümend Banû,** güzelliği, zekâsı, iyilikseverliği ile bütün imparatorluğun gönlünü fethetmiş, en seçkin sultan idi. Bu vasfından dolayı **Mümtaz Mahal** diye anılıyordu. **Şah Cihan,** ona henüz 16 yaşındayken âşık olmuş, evlenmek için 5 yıl beklemişti. **Şah Cihan** çok sevdiği eşini gittiği her yere götürür, onun fikirlerine, zevkine önem verirdi.

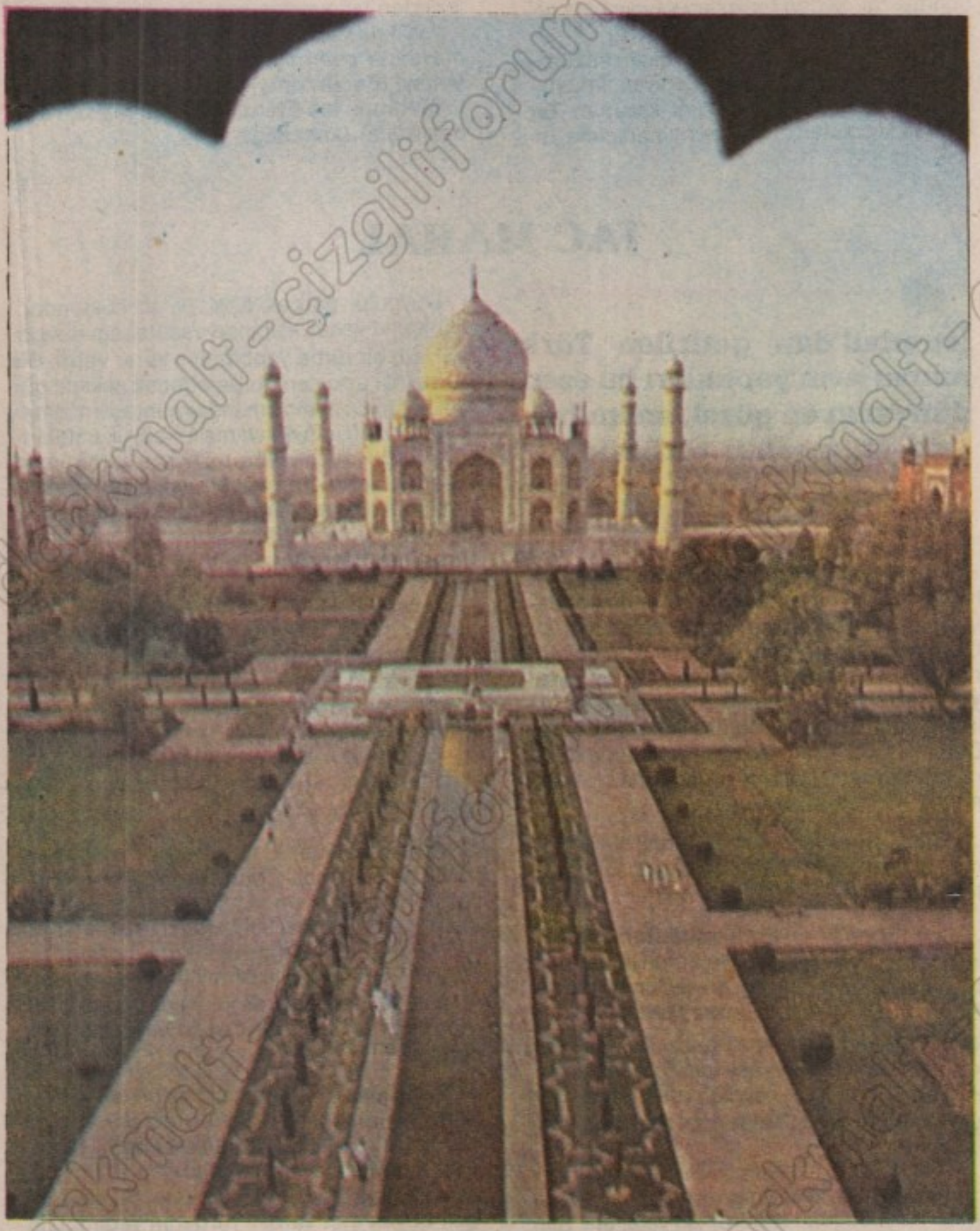
Bu duygulu, zekî ve güzel kadın 1631 yılında 14. çocuğunu doğururken vefat etti. Şah Cihan eşinin ölümünü takip eden sekiz gün boyunca yemekten, içmekten kesilmiş, hiç odasından çıkmamıştı. Dokuzuncu gün dairesinin kapısını açıp dışarı çıktığı zaman saçlarının bembeyaz olduğu, iyice çöktüğü görüldü.

Duygulu, gerçek âşık, vefalı hükümdar, ölünceye kadar kalbinde yaşatacağı sevgili eşi için bir türbe yaptırmaya karar verdi. Bu türbe saf aşkı sembolize edecek şekilde güzel, iç açıcı, aynı zamanda muhteşem olmalıydı. Bunun için dünyanın en büyük ustalarını bulacak, hazinesini, bu esere harcanmak üzere onların emrine verecekti. Bu amaçla İstanbul'dan mimarlar istedi. Gelen mimar, **Mimar Sinan'**ın öğrencilerinden olan **Mehmed İsa Efendi** ve ekibi idi.

Mehmed İsa Efendi'nin aylarca çalışarak planını çizdiği Tac Mahal'in yapısında son derece berrak, beyaz bir mermer kullanıldı. Parlak beyaz mermerin, ince mavi damarları da vardı. Bu mermerden yapılan muhteşem kubbenin yerden yüksekliği 82 metredir. Kubbenin üzerindeki altın alemle bu yükseklik daha da artıyor. Türbenin beyaz mermerden dört minaresi de var.

Eserin yapımına 1631'de başlanılmış ve 1652'de bitirilmiştir. **Mümtaz Mahal'**in ve öldükten sonra onun yanına konulan **Şah Cihan'**ın sandukaları üst kattadır. Kubbenin altında bulunan bu sandukalarda mermer oymacılığının en güzel örnekleri görülür. Sandukaların olduğu yerde insan ağzından çıkan her ses muhteşem kubbede yedi defa yankılanır.

Sanat eseri olarak başlıbaşına bir hazine olan Tac Mahal'in duvarları gerçek hazine taşlarıyla süslüdür. Yüz binlerce akik, sedef, firuze gömülü olan duvarlarında ayrıca 42 zümrüt, 142 yakut, 625 pırlanta, 50 tane de çok büyük inci vardır. Türbenin yapımı için 47 milyon altın lira harcanmıştır ve buna duvarlardaki mücevherler dahil değildir. İstanbul'daki muhteşem **Süleymaniye Camii** için bile 19 milyon altın lira harcandığını söylersek, Tac Mahal için ne muazzam bir fedakârlık yapıldığı daha kolay anlaşılır.

TAC MAHAL: İmparator Şah Cihan'ın eşi Mümtaz Mahal için yaptırdığı bir anıt-türbe olan Tac Mahal, türbe mimarisinin şaheseridir. Başmimarı İstanbul'dan çağrılan Mehmed İsa Efendi idi.

Bu anıt, Şah Cihan'ın İstanbul'dan davet ettiği Türk mimarların eseridir. Planını İstanbullu **Mehmed İsa Efendi,** kubbeyi İstanbullu mimar **İsmail Efendi** yapmış, duvarlardaki şahane yazıları yine İstanbullu hattat **Seddar Efendi** yazmıştır. Bir çok yabancı usta, bu arada İtalyan mimarlar da bunların emrinde çalışmıştır.

BABÜR ve BABÜRNAME

Babürname, bütün Türk edebiyatının en değerli hatırat eseridir

Büyük bir fikir adamı, edib ve şair olduğunu söylediğimiz Babür Şah, güzel sanatların her dalına ilgi göstermiş ve bu dallarda başarılı olmuştur. Güzel yazı yazar, beste yapar, saz çalardı. Hatta, **Babür hattı (Hatt-ı Babüri)** diye bilinen bir yazı çeşidi de icat etmişti.

Babür'ün Hanefî fıkhına ait **Mübeyyen** isimli bir mesnevisi, Türk şairlerin aruzla yazdığı şiirler hakkında da bilgi veren **Arûz Risâlesi,** çeşitli şiirlerini topladığı bir **"Divan"**ı vardır.

Fakat Babür'ün asıl eşsiz eseri **"Babürname"** olarak anılan büyük seyahat ve hatırat kitabıdır. Çağatay lehçesiyle (Orta Asya Türkçesiyle) yazılan bu eserde Babür, gezip gördüğü yerleri, bütün özellikleriyle, oralarda yaşayanların âdet, gelenek, duygu ve düşünceleriyle, çok akıcı ve tabiî bir üslupla tanıtmıştır. İyi ve kötü taraflarını, sebep olduğu mutluluk ve mutsuzlukları, kendi çağının tarihî gerçeklerini çok samimi, çok güzel bir şekilde anlatmıştır.

Edebiyatçılarımız ve tarihçilerimiz bu eseri, lisanındaki tabiî güzellik dolayısıyla **"Yalnız Orta Asya Türkçesinin değil, bütün Türk edebiyatının en güzel mensur eserleri arasında"** sayar. Bazıları da, **"Türk tarihinin bütün zamanlarının en değerli hatırat eseri"** olarak gösterirler.

Bir çok yabancı dile çevrilen bu eser günümüz Türkçesine **Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat** tarafından tercüme edilmiştir. İlk defa 1943 ve 1946 yıllarında Türk Tarih Kurumu tarafından iki cilt olarak, 1970 yılında Millî Eğitim Bakanlığı 1000 Temel Eser dizisinden üç cilt olarak (toplam 630 sayfa) basılmıştır.

BABÜR'DEN ÖRNEKLER:

Gazel

Ol ki yıllar aylar öktergey gam u mâtem bile
Şâd u hurrem bolmagay nevrûz ile bayram ile

Ol ki devranının ayağıdın dem-â-dem kan yutar
Neş'e tapmas ger içer her devr câm-ı Cem bile

Dime ay hem-dem diyâr u yâr sözin kim mining
Ülfetim yok âlem ehli birle bil âlem bile

Sindin ayru neylegey min ıyd ile nevrûznı
Ay u yıl hoştur sining birle eger bolsam bile

Tartıp efgan âh urup hicrânda Babür yığlasanğ
Nevha tüzgey bezm-i gam ehli bu zîr ü bam bile.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:

O ki yılları ve ayları gam ve matem ile geçirmiş (Bir) nevruz ve (bir) bayram ile mutlu ve sevinçli olamaz.

darkmalt-cizgiliforum

O ki zaman kadehinden daima kan yutar,
Her zaman Cem kadehi ile içse bile neşe bulamaz.

Daima yar ve diyardan söz etme ey (arkadaş)
(Benim) âlem ehli ile de, âlemle de ülfetim yok.

Senden ayrı neyleyim ben bayram ile nevruzu
Eğer senin ile olsam, aylar da yıllar da hoştur.

Babür efgan ve ah çekip hicranda ağlasa,
Gam bezminde bulunanlar tizden ve pesten nevha düzerler.

Rübaî

Babür niçe bu dehr mini zâr eyler
Sabrımnı kem ü gammımnı bisyâr eyler
Tâ dehr durur budur anıng resmi kim
Ayırıp kişini aziz idin huvar eyler.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:
Babür, bu dünya bana nice eziyyet verir,
Sabrımı az, gamımı çok eyler,
Dünya işte, âdeti budur:
Kişiyi sevdiğinden ayırıp zavallı eyler.

Rübaî

Ey gül ni üçün katıngda min huvar oldum
Yüz mihnet ü endûn ile yâr oldum
Vasling bile bisyâr sivindim evvel
Hicring bile âkıbet giriftar oldum.

BUGÜNKÜ TÜRKÇE İLE:
Ey gül, senin yanında ben niçin zelil oldum
Yüz mihnet ve kederle yâr oldum
Evvela vaslın ile çok sevindim
Sonunda gidişine (ayrılığına) tutuldum.

Babürlü Şehzade, yaz sarayında nedimleriyle.

Çizgili Forum

BABÜRNAME'den

"Vekayi" adı ile kaleme aldığı hatıratında Babür, bir yeri, bir savaşı, ibret alınacak bir olayı veya duygulandırıcı, düşündürücü bir durumu ayrıntılı olarak anlattıktan sonra, bazen, cümlesini bir beyitle tamamlar. Böylece, bir özet yapmış, hüküm vermiş de olur. Bazen, savaşacağı düşmana yazdığı **'teslim ol'** çağrısına, irticalen, bir beyit de ilâve eder.

Bunlardan bazılarını **Reşit Rahmeti Arat'**ın tercümesinden aynen alıyoruz:

On derviş bir kilimde uyur,
Ama iki padişah bir iklime sığamaz.

★

Dindar bir adam bir ekmeğin yarısını
yerse, diğer yarısını fakirlere verir;
bir iklimi zapteden padişah ise,
daha başka iklimleri de zaptetmek
arzusundan kendini alamaz.

Hindistan'ın meşhur kalelerinden Biyâne'nin emiri Nizam Han'a gönderdiği vaad ve tehdit fermanına eklediği bir kıta:

Ey Biyâne emiri, Türkler ile kavgaya girme;
Türklerin çevikliği ve kahramanlığı malûmdur.
Eğer çabuk gelmez ve öğüt dinlemezsen,
Malûm olanı beyana ne lüzum var!

Babür Şah hatıratında, içki içtiğini, eğlence âlemleri düzenlediğini, ama 40 yaşına gelince içkiye ve meşru olmayan her şeye tövbe etmeye kararlı olduğunu samimiyetle yazar. Günü geldiğinde nasıl tövbe ettiğini şöyle anlatıyor:

"...Gezinti esnasında tövbe gailesi hatırımda idi ve meşrû olmayan işi yapmakta devam ettiğimden, daima vicdan azabı duyuyordum. (Kendi kendime) dedim ki:

Ey nefs,

Ne zamana kadar günahlardan zevk alacaksın; tövbe tatsız değildir, onu da tat. Ne zamana kadar isyanda bulunacaksın ve ne zamana kadar mahrumiyetler içinde rahat edeceksin! Ne zamana kadar nefsine tâbi olacaksın ve ne zamana kadar ömrünü zâyi edeceksin! Gazâ niyetiyle yürüyorsun, yani ölümü göze alıyorsun. Ölümü göze alan kimsenin ne yapacağını bilirsin: Kendini bütün haramdan uzak tutar, kendini bütün günahlarından temizler. Bu geçici hayata veda edip şarap içmekten tövbe ettim. Altın ve gümüş sürahi ve kadehleri, bütün meclis takımlarını o zaman toplayıp, hepsini kırdım; içkiyi terkedip, gönlümü rahatlandırdım...

Bu kırılmış altın ve gümüş sürahi ve takımlar, lâyık olanlara ve dervişlere taksim edildi. Bu tövbede beni takip eden ilk adam Ases **oldu. O gece ve ertesi sabah, bey, sipahi ve sipahi olmayanlardan üç yüze yakın adam tövbe etti...**

Çizgili Forum

Küçük bir aşiretten cihana hükmeden bir devlet doğuyor

Osmanlı İmparatorluğu

Altı asırdan fazla iktidarda kalan Osmanlı hanedanı, Türk tarihinin en büyük devletini, en yüksek medeniyetini kuruyor

Bayat boyundan Korkut Ata koptu geldi. O, Oğuz kavminin bilgesi idi. Ne derse olurdu. Eyitdi: "Ahır zamana girende hanlık Kayı'ya değe, dahı kimesne ellerinden almaya..." O didüğü, Osman rahmetullah neslidür...

-Yazıcıoğlu Tarihi'nden-

Yalnız Türk tarihinin değil, bütün dünya tarihinin en büyük, en muhteşem imparatorluklarından biri **Osmanlı İmparatorluğu**'dur. Dünyanın en uzun ömürlü hanedanı, yine 623 yıl devam eden **Osmanlı** hanedanıdır.

Bu muhteşem devleti kuran ve ona adını veren **Osman Gazi, Oğuz Türkleri'nin Kayı** boyundandır. Oğuz Türkleri'nin, **Oğuz Han**'ın altı oğlundan geldiklerini, 24 boy olduklarını, kitabımızın birinci cildinde görmüştük. **Kayı,** Oğuzlar'ın **Bozoklar** kolundan, **Gün Han**'ın en büyük oğlunun adıdır. Anlamı "muhkem, sağlam, kavi" demektir. Ongunu, yani sembolü şahin idi. Damgası, başlangıçta "ا ر ا" şeklinde iken, Ertuğrul Gazi zamanında "I.Y." şeklini almıştı.

Osman Gazi'nin şeceresini yazmaya çalışan bazı tarihçilerimiz, boy boylayarak, soy soylayarak ta **Oğuz Han**'a dayanan bir şecere çıkarmışlarsa da, babası Ertuğrul Gazi ve dedesi **Gündüz Alp**'ten önce yaşamış atalarının kimler olduğunu belli eden belgeler yoktur.

Orta Asya'da Moğol baskısı artınca, Türkmen gruplar Anadolu'ya doğru göç etmeye

اَرْطُغْرُل

Kayı Boyu'nun reisi, Osman Gazi'nin babası ERTUGRUL GAZİ
Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in "Viyana Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek'te bulduğu ve aynen kopya ettiği bu minyatür, Ertuğrul Gazi'ye ait tek minyatür, tek resimdir.

Çizgili Forum

başlamışlardı. Bunların arasında **Gündüz Alp** ve oğlu **Ertuğrul**'un idaresinde, **Kayı** boyundan küçük bir aşiret de vardı.

400 çadırla konup göçen bu aşiretin sayısı, kadın, erkek ve çocuk olarak 4000 kişiden ibaretti. Bunlar Ahlat yakınlarında konakladılar ve burada bir süre kaldılar. **1230 Yassıçemen Meydan Savaşı'nda Celâleddin Harzemşah**'a karşı Selçuklu Sultanı **Alâeddin Keykubat**'ın saflarında vuruştular ve savaşı onun kazanmasında önemli rolleri oldu.

Gündüz Alp'in ne zaman öldüğü bilinemiyor, ama 1230 yılında yapılan bu savaşta, Kayılar'ın başında Ertuğrul Gazi'nin bulunduğunu biliyoruz. 1231 yılında Ertuğrul Gazi'nin, yine Alâeddin Keykubat adına, İznik Rum İmparatorunun topraklarına akınlar düzenlediği de bilinmektedir.

Bundan sonra Ertuğrul Gazi, aşiretini Ahlat'tan Ankara civarına getirmiş ve Selçuklu sultanından bir yurtluk, bir dirlik istemiştir. Selçuklu sultanı da bu cesur ve kendisine çok yardımcı olan aşiret reisinin isteğini yerine getirmiş, ona kışlak olarak **Söğüt** kasabasını, yaylak olarak da **Domaniç**'i vermiştir.

Ertuğrul Gazi'nin oymağı doğrudan doğruya Selçuk sultanına değil, Selçuklular'ın en büyük uç beylerinden olan Kastamonu'daki **Çobanoğulları**'na bağlı idi. 50 yıla yakın bir süre bu büyük beyliğe bağlı kalacak, sonra Germiyanoğulları'na tâbi olacaklardı. Beylik, Osman Gazi'nin beyliğinin ilk yıllarından sonra Konya'daki merkeze bağlı bir uç beyliği derecesine yükseldi. O yıllarda Konya'daki Selçuklu sultanı, Tebriz'de oturan İlhanlılar hükümdarı **İl-Han**'a, o da Pekin'deki **Büyük Kağan**'a bağlı idi.

● Ahî Evren kılıç kuşattı... Osman Gazi'yi dokuz defa havaya kaldırdılar...

Ertuğrul Gazi 1281'de öldü ve yerine oğlu Osman geçti. **Osman**'ın aşiret reisliğine kardeşleri **Sarıbatı Savcı** ve **Gündüzalp** itiraz etmediler. Fakat amcası **Dündar Bey,** beyliği istiyordu. Komşu aşiretler de onu destekliyorlardı. Ama **Osman Bey**'in kendi aşireti onun reisliğinde direndi. Zaten cesareti, zekâsı, mertliği, ilim adamlarına gösterdiği saygısı ve yaygın şöhreti ile, **Osman Bey** rakip tanımayan bir güce ulaşmış bulunuyordu. **Akçakoca, Konuralp, Aykutalp, Saltukalp** gibi ünlü kumandanlar da ondan yana idi.

Tarihler Osman Bey'in fizik yapısını şöyle tarif ediyorlar: **"Uzun boylu, geniş göğüslü, uzun kollu, yuvarlak ve tunç yüzlü, çatık kaşlı, elâ gözlü, koç burunlu, belden yukarısı bacaklarından daha uzun..."**

Osman Bey aşiret reisi olduktan sonra stratejik dehâsını göstererek süratle sınırlarını genişletmeye başladı. Anadolu'da yaşayan Türkmenler de Osman Bey'in beyliğine katılıyor, Türk nüfusunun önemli ölçüde arttırıyorlardı. Onun başarılarını öğrenen, bundan gururlanan ve birliği sağlayacağına inanan Selçuklu sultanı, Osman Bey'e bir ferman ile istiklâl alâmeti olan bir tuğ, bir bayrak, bir altın kılıç, bir gümüş takımlı at, yüz bin dirhem para , nakkare (davul) ve askere dağıtmak üzere birçok silâh gönderdi.

Fermanda şunlar yazılıydı: **"Osman Bey, sen asrın pehlivanlarındansın (galip kahramanlarındansın). Bizim sülâlemizle eski hukukunuz ve münasebetiniz vardır. Sizin atalarınızla bizim atalarımız Turan'dan İran'a ve oradan Rum'a (Anadolu'ya) gelmişlerdir. Bu yüzden aynı birlikteniz. Sana silâh gönderiyorum. Bunları askerlerine dağıt ve gâzâlara devam et..."**

Osman Bey gâzâlara devam etti. Fakat kısa bir süre sonra Anadolu'da Moğollar'a karşı bir isyan çıktı. Moğollar bu isyanla ilgili ve bundan sorumlu gördükleri Selçuklu sultanı **III. Alâeddin**'i esir alarak İran'a götürdüler. Selçuklu tahtı boş kaldı. Selçuklu beyleri ve birçok Türkmen beyi kaçıp batıya, Osman Bey'in yanına geldiler. Bunlar ve **Kayı** aşireti, Osman Bey'in **"han"** olmasını, bağımsız hanlığını ilân etmesini istediler. Derviş erenler, akıncı gaziler de aynı şeyi istiyordu.

Osman Gazi, oybirliğiyle yapılan bu teklifi gururla kabul etti ve bunu kutsal bir görev saydığını söyledi. Bundan sonra, Oğuz geleneklerine uygun olarak tahta çıkış ve and içme törenleri yapıldı: **"Önce Ahî Evren Osman Gazi'ye kılıç kuşattı. Bundan sonra Osman Gazi'yi bir keçeye oturtarak dokuz defa havaya kaldırdılar. Önünde birer birer diz çöktüler. Mehter çalmaya başladı. Bundan sonra Osman Gazi, beylerin herbirine kendi eliyle kımız sundu. Beyler de diz çöküp kımızı içince, hanlarına sonuna kadar itaat edeceklerine, sadık kalacaklarına yemin ettiler. Bundan sonra Osman Gazi'ye bal ve kımız sunuldu. O da bunu içince, hep birden:**

"Âbı hayatlar, âfiyetler, sıhhatler olsun, hanlık kutlu olsun" diye alkış tuttular ve dua ettiler.

Bundan sonra Hacı Bektaş Veli, Osman Gazi'nin başına horasanî bir kavuk giydirdi. Büyük bir şölenden sonra da Dursun

Osmanlı Devleti'nin kurucusu
OSMAN GAZİ (1258-1326)

Fakih hutbe okudu.

Böylece, Türk tarihinin en haşmetli, en yüksek medeniyetini yaratacak, en uzun ömürlü hanedanı göreve başlamıştı.

Osman Bey'i han (sultan) ilân eden Türk beylerinin ondan ne istediklerini, ne umduklarını, o devirde yazılmış bu şiir çok iyi anlatmaktadır:

Gönül kerestesiyle bir
Yeni şehri ile bâzar yap
Zulmeyleme rençberlere
Her ne istersen var, yap.

Eski Yeni-şehri bari
İnegöl'e dök hep varı,
Kırıp geçirdin ağyarı
Bursa'yı da yık tekrar yap

Kurt olup girme sürüye
Arslan ol bakma geriye,
Çar edip hayli çeriye
Dilgeçidi'ni hisar yap.

İznik şehrine hor bakma
Sakarya suyu gibi akma
İznikmid'i de al, bırakma
Her burcunda bir hisar yap.

Osman Ertuğrul oğlusun
Oğuz Kayıhan neslisin
Hakkın bir kemter kulusun
İslâmbol'u al gülzâr yap.

Osman Gazi'ye, Sakarya Nehri gibi boşa akmamasını, güzel şehirler ve hisarlar kurmasını, İstanbul'u da alıp gül bahçesi haline getirmesini söyleyen, ona amaç gösteren bu şiirin bir özelliği de, o devirde Anadolu'da konuşulan Türkçe'nin ne kadar duru, temiz ve açık olduğuna tanıklık etmesidir.

● Osman Gazi'nin savaşları ve fetihleri

Osman Gazi, **"Bey"** olmadan önce de savaşlara katılmış, yeni toprakların kazanılmasında babasının en büyük yardımcısı olmuştur. Fakat asıl savaşlarını fetihlerini, **Bey** olduktan sonra, 43 yıl süren iktidarı zamanında gerçekleştirmiştir. Ertuğrul Gazi öldüğü zaman Beyliğin toprakları 4800 kilometrekareden ibaretti. Fakat Osman Bey öldüğü zaman bu topraklar 16.000 kilometrekareye çıkmış bulunuyordu.

Osman Gazi ilk yıllarda, beyliğin batısında ve kuzeyinde bulunan tekfurlarla iyi geçinmeye çalıştı. Tekfurlar, Bizans'ın sınır valileri ya da beyleri idiler. Çoğu kendi başına buyruk hareket eden tekfurlar, idareleri altında bulunan halkı adaletsizlikleri, ağır vergi yükleriyle eziyor, fırsat buldukça Türk beyliklerine de saldırarak mallarını yağmalıyorlardı.

Osman Gazi, Yenişehir, Harmankaya ve **Bilecik** tekfurlarıyla iyi geçiniyordu. Yazın aşiret yaylaya çıkarken ağırlıklarını Bilecik tekfuruna emanet eder, mevsim sonunda kışlığa inerken tekfura yağ, peynir, bal, eyer takımı ve keçe gibi hediyeler verirdi.

Türkler'in gittikçe çoğaldıklarını, güçlendiklerini, zenginleştiklerini gören diğer tekfurlar onları rahatsız etmeye, zarar vermeye başladılar. Osman Bey de onlarla bir bir hesaplaşmak zorunda kaldı ve savaşlar başladı.

Osman Bey'in **aşiret reisi,** sonra **'han'** oluşundan ölümüne kadar yaptığı başlıca savaşlar şunlardır:

● Ermeni Derbendi Savaşı (1284)

İnegöl Tekfuru **Nikola,** öteki tekfurlarla işbirliği yaparak, **Osman Gazi**'nin kuvvetlerini tamamen yok etmek, daha fazla güçlenmeden bu Türk beyliğine son vermek istiyordu. Osman Gazi ile iyi geçinen Bilecik tekfuru, Nikola'nın bu planını Osman Gazi'ye bildirmişti. Osman Gazi de daha önce davranmak için, aşiretin ileri gelenleriyle konuşarak İnegöl kalesine baskın yapmaya karar verdi. Fakat Nikola'nın casusları Osman Gazi'nin saldırıya geçeceğini ona bildirdiler. Bunun üzerine Nikola, **Ermeni Derbendi** denilen dar geçitte bir pusu kurdu. Osman Bey bu pusuya düştüğü takdirde mahvolacaktı. Ancak Bizans içinde onun da casusları vardı. **Aratos** adındaki bir Rum, son anda pusuyu haber verdi. Osman Bey saldırıdan vazgeçmedi ama pusuya düşmemek için gerekli tedbirleri aldı. Geçide girmeden düşmanı savaşa mecbur etti. Savaş çok şiddetli oldu. Bizanslılar büyük kuvvet toplamışlar, geçidi tutmuşlardı. Onun için geçit aşılamadı. Burada, Osman Gazi'nin kardeşi **Sarıbatı**'nın yiğit oğlu **Bay-Hoca** şehit düştü. İki taraf da epeyce kayıp vermişlerdi.

Savaş bitmemiş, sadece ara verilmişti. Bir yıl sonra Osman Gazi, 300 atlı ile gece karanlığında harekete geçti. Dörtnal at sürerek İnegöl'ün yakınındaki **Kulacahisar**'a ulaştı. Muhafızları kılıçtan geçirdi ve kaleyi zaptetti.

● Domaniç Savaşı (1287)

Kulacahisar'ın yakılmasından sonra İnegöl Tekfuru'nun korkusu artmıştı. Tekfurların kuvvetlerini birleştirerek Türkler'e saldırmalarından başka bir çare kalmadığını düşünüyordu. Her birine mektup yazarak **"Uzaktan gelip burayı vatan edinen Türkler her tarafa el uzatmaya başladılar. Harekete geçmezseniz bu ilde ne sizi kor, ne de bizi. Onları bu ilden mutlaka sürüp çıkaralım, son pişmanlık fayda vermez"** dedi.

Onun bu çağrısına yalnız Karacahisar Tekfuru cevap verdi ve kardeşi **Flatos**'un kumandasında bir miktar askerini İnegöl'e gönderdi.

Osman Gazi, İnegöl ve Karacahisar tekfurlarının kuvvetlerini birleştirerek saldırıya hazırlandıklarını öğrenince, derhal tedbirini aldı. Önce Domaniç derbendini tuttu. Bizans askerlerinin az ilerideki İkizce'de toplanmakta olduğunu anlayınca hiç vakit kaybetmeden oraya yöneldi ve hücum etti.

Bizanslılar Türkler'in geldiğini öğrenmiş, savaş durumuna geçmişlerdi. Burada kısa süren ama çok kanlı bir meydan savaşı oldu. Sayı bakımından üstün olmalarına rağmen Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğradılar. Osman Gazi'nin kardeşi **Sarıbatı Savcı Bey,** bir çam dibinde okla vurularak şehit düştü. Az sonra Bizans ordularının kumandanı **Flatos** da vurulup öldürüldü. Onun vurulmasından sonra dağılan Bizans ordusu kaçtı. Canlarını kurtarabilenler Karacahisar'a sığındılar.

Sarıbatı Savcı'nın cenazesini alıp babası Ertuğrul Gazi'nin yanına defnettiler. Vurulup

Osman Gazi'nin Topkapı Sarayı'nda bulunan başka bir portresi

altında öldüğü çam uzun zaman **"Kandilli Çam"** olarak anıldı. Çünkü halk, **Sarıbatı Savcı**'yı anmak için, ağacın dallarına kandil asıp yakıyordu. Bizans kumandanı Flatos'un öldüğü yer ise **"İt İşini"** diye anılır.

Bu savaş hem Selçuklu merkezi Konya'da, hem de Bizans'ta geniş yankı uyandırdı. Çünkü bu zor ve önemli meydan savaşını kazanan Osman Bey'in durdurulamayacağı artık anlaşılmıştı. Selçuklu sultanının Osman-Bey'e beylik alâmeti olan davul, tuğ ve sancak göndermesi, işte bu zaferden sonra olmuştur.

● Karacahisar, Göynük ve Tarakçı Yenicesi'nin fethi

Osman Bey'in gücü de, şöhreti de artıyordu. Baş düşmanı İnegöl tekfuru Nikola ile

kesin hesaplaşma günü de gelmişti. 5000 kişilik bir kuvvetle İnegöl'e doğru hareket etti. Rumları kale dışında bastırarak savaşa zorladı ve müthiş bir çarpışma sununda Tekfur Nikola ile pek çok askeri öldürüldü. Birçok da esir alındı. Esirler arasında Nikola'nın kız ve erkek kardeşleriyle bir oğlu ve bir de kızı vardı. Büyük bir ganimet elde edildi.

Kılıçtan ve esir olmaktan kurtulabilenler kaçıp kaleye sığınmışlardı. Osman Bey kaleye girmedi. Ganimet ve esirleri alarak geri döndü. Bundan sonra ganimetten bir kısmını ve 50 kadar esiri hediye olarak Selçuklu sultanına gönderdi ki Nikola'nın kardeşleri ve çocukları da bunlar arasındaydı.

Osman Bey'in, tekfuru öldürülmüş, ordusu dağıtılmış olan İnegöl kalesini o sırada almayışının bir sebebi vardı. Artık tehlikeli olmaktan çıkan bu kaleyi kuşatarak vakit kaybetmek istemiyordu. Nikola'dan sonraki baş düşmanı Karacahisar tekfuru idi ve öbür tekfurları Osman Bey'e karşı kışkırtıyordu.

Osman Bey, kısa süren bir hazırlık devresinden sonra, 1291 yılında Karacahisar'ı kuşattı. Kale, uzun bir direnişten ve sonuçsuz kalan çıkış hareketlerinden sonra Türkler'in eline düştü. Kale ile birlikte pek çok esir ve ganimet alındı. Buradaki kilise de camiye çevrildi.

Şimdi beyliğin sınırlarını **Sakarya** vadisine doğru uzatmak, bunun için de buradaki **Göynük** ve **Tarakçı Yenicesi**'ni zaptetmek gerekiyordu. Osman bu fikrini önce kendi beyleriyle tartıştıktan sonra niyetini Harmankaya tekfuru **Köse Mihal**'e (Mikhael Koses'e) açtı. **Köse Mihal,** Osman Bey'in güvendiği bir dost idi. Harmankaya Rumlar'ı Türk gazilerinin birçok hizmetini yapar, yardım ederlerdi. Gerçek bir Türk dostu olan Köse Mihal daha sonra Müslümanlığı da kabul ederek **Abdullah** adını almıştı.

Köse Mihal Osman Bey'in fikrini onayladı. Ayrıca, **Beştaş** mevkiinde Sakarya Nehri'ni geçinceye kadar kılavuzluk yapmayı da kabul etti. Osman Bey, İnegöl tekfurunun zulmünden Mudurnu'ya çekilmek zorunda kalan **Samsa Çavuş**'a da haber göndermiş, yardım istemişti.

Osman Bey 1500 atlı ile yola çıktı. Köse Mihal'in kılavuzluğu ile Bektaş'a geldiler. Buradan Sakarya'yı geçip Samsa Çavuş'un kuvvetleriyle birleştiler. Hiç vakit kaybetmeden önce Göynük şehrine, sonra Tarakçı Yenicesi'ne hücum ederek buraları zaptettiler (1292).

● Haddini bilmeyen tekfur

Osman Gazi, İnegöl, Karacahisar tekfurlarını safdışı bıraktıktan, Göynük ve Tarakçı Yenicesi'ni de aldıktan sonra, çarpışmalara bir süre ara vererek ordusunu kuvvetlendirdi. Bu arada Bilecik'i kolayca ele geçirebilirdi. Fakat Kayı âşireti bölgeye geldiği zaman Bilecik tekfuru ve halkından yardım gördüğü için Osman Bey onlara saygılı ve dostça davranıyordu. Hattâ Köprühisar tekfuru Bilecik tekfuruna saldırınca Osman Bey yardıma koşmuş ve Köprühisar tekfurunu yenmişti.

Osman Bey'in bu yardımından çok memnun olan Bilecik tekfuru, ona ve maiyetine bir ziyafet vererek, büyük bir kral ya da imparatormuş gibi, Osman Bey'e hilât giydirmiş, çok değerli armağanlar vermişti. Ama, büyüklenerek el öptürmek de istemiş ve en büyük hatasını yapmıştı. Osman Bey bu tavrından sonra onu artık himaye etmemek, ona iyilik etmemek kararını aldı. Çünkü o, haddini bilmiyordu.

Köse Mihal kızını çok büyük bir düğün yaparak evlendirmiş, bu düğüne Osman Bey'i ve bütün tekfurları dâvet etmişti. Tekfurlar değerli saçılar (armağanlar) getirdiler. Fakat Osman Bey'in saçıları hepsinden daha çok ve daha değerliydi.

Tekfurlar Osman Bey'e zaten düşman idiler. Bu kadar çok hediyeyi kendilerini küçük düşürmek için getirdiğini sandılar. Birbirlerine **"Bu Osman'ın tutumu o ki, burada hiçbirimizi komak istemez. Onu yok etmenin bir çaresini mutlaka bulmalıyız"** dediler. Sonunda bu işi, içlerinde en kurnazı ve hilecisi bilinen Bilecik tekfuruna havale ettiler. En güçlüleri de o idi.

● Bu ne biçim düğün, oyun içinde oyun...

Bilecik tekfuru **"Osman'ı yok etmek"** teklifini kabul etti ve bunun için asla şüphe uyandırmayacak bir plan hazırladı: Bilecik tekfurunun oğlu ile Yarhisar tekfurunun kızı nişanlı idiler ve o günlerde düğünleri yapılacaktı. Düğüne Osman Bey de dâvet edilecek ve orada öldürülecekti.

Osman Bey, büyüklenerek el öptürmeye kalkan Bilecik tekfuruna kırgınlığını, hiddetini belli etmemiş, saygılı davranıyor görünmüştü. Düğün için daha okuyucu (dâvetiye okuyucusu) gelmeden büyük bir koyun sürüsü gönderdi. **"Tekfur kardeşim bu koyunları düğün için katına gelenlere yedirsin. İn-**

Osman Gazi tahta çıktıktan sonra (sağında Akça Koca Bey, solunda Konur Alp)

şallah ben de vardığım zaman saçıyı ileteyim, onlara lâyık neyimiz var ki, ama fakirane varalım hidmet edelim" dedi.

Bilecik tekfuru koyun sürüsünü almış, sevinmişti. Köse Mihal'i Osman Bey'e okuyuculuğa (dâvet yazısını okumaya) gönderdi. Bir hayli de altın, gümüş ve avadanlık yolladı.

Köse Mihal dâvet mektubunu getirdi, mutad merasimle okudu ve sonra da Osman Bey'e gizlice tekfurun kendisi için hazırladığı komployu anlattı.

Osman Bey Köse Mihal'i uğurlarken, büyük kalabalığın arasında ve herkesin duyabileceği bir sesle şöyle dedi: **"Mihal Bey kardeşim, tekfura benden selâm et. De ki: Her yıl zahmetimizi çekegelmişlerdir. Germiyanoğlu ile olan düşmanlığımız kendileri tarafından bilinmektedir. Bu yıl da zahmetimizi çeksinler. Şu günlerde yaylaya çıkacağız. Anamın ve benim eşyacıklarımızı yine kaleye gönderelim. Daima muhafaza edicimiz onlardır. Eşyamız onların emanet hariminde olsun ki, biz de bu tarafta düşmandan emin olarak düğüne hizmet edelim. Ayrıca kaynanam ve hatunum da tekfurun anası ile buluşmak, bilişmek isterler. Buyururlarsa düğüne onları da getirelim..."**

Köse Mihal'den bu cevabı dinleyen tekfur çok sevindi, **"Türk, bütün kadını, erkeği, malı ve rızkı ile pençeme giriyor, bu işin ardını bırakmamak gerek"** dedi ve Köse Mihal'i tekrar göndererek, **"Düğün filan gün yapılacaktır, lûtfedip teşrif buyurursanız elbette göçünüzü de (yaylaya çıkarken bırakılacak ağırlık) getirebilirsiniz"** diye mutabakatını bildirdi.

Osman Bey bir teklifte daha bulundu: **"Bizim halkımız sahraya alışıktır. Bilecik dar yerdir. Madem ki hatunlarımız da gelecek, düğünü genişçe bir yerde yapsınlar, böylece uzaktakiler de şenliği görür"** dedi.

Tekfur bunu da mâkul bularak düğünün **Çakır-Pınar** denilen yerde yapılmasını kararlaştırdı.

● Truva atı değil, Osman Bey'in yağız atı

Günü gelince, güya kaleye bırakılacak eşyayı taşımak için öküz arabaları hazırlandı. Kaleye girecek eşyaların öküz arabalarına ya da öküzlere yüklenmesi, bunların da kaleye

ancak kadınlar tarafından sokulması âdet idi. Eşyalar, çuvallara, keçelere sarılırdı. Ama bu defa keçe ve çuvallara eşya yerine cesur, güçlü ve becerikli savaşçılar konmuştu. Bunlar düğün akşamı kaleye vardı ve karanlık çökerken kadınlar tarafından içeri sokuldu. Kadınların da bir kısmı kadın kıyafetine girmiş askerlerdi.

Öte yandan Osman Gazi de, kadın kılığına soktuğu yiğitlerle düğün yerine hareket etti. Aynı gün ve akşam karanlığında Çakır-Pınar'a gelmiş ve tekfur da adamlarıyla birlikte onu karşılamıştı. Osman Bey, yanındaki kadın kılığına girmiş yiğitleri de tekfura göndererek "Kardeşim tekfur bu hatunları lûtuf ve kerem eyleyerek bir iyice yere kondursun ki, oradaki tekfurları görüp utanmasınlar" dedi.

Tekfur, Osman Bey'in kadınları kimse görmesin diye akşam karanlığında gelmek istediğini sandı. Onlara gerçekten güzel bir yer gösterdi. **"Türk'ün eşi, avradı, insanı, eşyası kolaylıkla elime geçti, hepsini kendi eliyle gönderdi"** diyor, planın çok iyi gittiğini düşünüyordu. Ama Osman Bey'in planı da çok iyi gidiyordu. Zaman ve yer iyi ayarlanmış, işaretler iyi tespit edilmişti.

Osman Bey ve maiyeti saygı ile karşılandı. Düğün başlamış, ziyafet hazırlanıyordu. Rumlar'ın çoğu şimdiden sarhoştu ve kalede çok az kişi bırakmışlardı. **"Göç ağırlığı"** olarak kaleye giren yiğitler, karanlıktan yararlanıp çuvallardan çıkmış, silâhlanmış, muhafızları kılıçtan geçirmiş, dışarıda bekleyen Türk askerlerine de kale kapılarını açmışlardı. Yıldırım hızı ile yola çıkan haberci düğün yerine gelmiş, Osman Bey'e kaledeki görevin yerine getirildiği işaretini vermişti.

Osman Bey ve **Köse Mihal** bu işareti alır almaz yağız atlarına atlayıp süratle düğün yerinden uzaklaşırken, durumu **"Osman Bey kaçıyor!"** diye tekfura bildirdiler. Planını uygulamaya fırsat bulamayan tekfur askerlerine emir vererek Osman Bey'in peşine düştü. Onu askersiz, halkından uzak bir yerde yakalayacak ve mutlaka öldürecekti.

Bilecik'e yakın bir yerde, **Kaldırak** denilen mevkide Osman Gazi'ye yetişti. Osman Gazi tekfurun böyle hareket edeceğini tahmin etmiş ve onu **Kaldırak**'a kadar getirmişti. **"Osman'ı yakaladım"** dediği yerde Türk askerleriyle karşılaşınca, tuzağa düştüğünü nihayet anlamış, askerine çekilme emri vermişti. Fakat bu defa da kadın kılığına giren yiğitlerin arkadan gelerek kaçış yolunu tuttuklarını gördü. Tekfur ve askerleri Osman Bey'le Köse Mihal'in peşinden gidince, düğün kalabalığına derhal hâkim olmuş sonra da atlanarak Kaldırak'a gelmişlerdi. Kaldırak, tekfur ve askerlerine mezar oldu.

Osman Bey bundan sonra planın ikinci bölümünü uygulamaya koyuldu. Ilgarla at sürüp düğün yerini bastı. Oradan hemen Yarhisar'a yürüdü. Sabaha karşı bu hisarı da ele geçirdi.Aynı saatlerde Turgut Alp, İnegöl kalesine yürümüş, kaleyi ele geçirmiş, tekfuru ve ganimetleri alarak dönmüştü (1298).

● Güzel Holofira...

Osman Bey, kendisini öldürmek için tuzak kuranları kendi tuzağına düşürmüş, onlara hakkettikleri cezayı vermiş bulunuyordu.

Yarhisar'dan pek çok ganimet elde ettiler. Burada, tekfurun, güzelliği dillere destan kızı **Holofira** da esir alındı. Osman Bey güzel Holofira'yı daha sonra oğlu Orhan Bey'le evlendirdi.

Holofira Müslüman oldu ve **Nilüfer** adını aldı. Bu evlilikten, Rumeli fâtihi **Süleyman Paşa** ile **Orhan Bey**'den sonra tahta çıkan **Murad Bey** dünyaya geldi.

Osman Bey Bilecik kalesini kendisine başkent yaptı. Zaten artık bey değil, devlet başkanı idi. Göçebelik sona ermiş, yerleşik hayat başlamış bulunuyordu. Bundan sonra Bizans kalelerini birer birer ele geçirecek, bir yandan da Anadolu'daki beylikleri kendisine katmaya, Orta Asya'dan gelen soydaşlarıyla Türk nüfusunu arttırmaya çalışacaktı. Öyle oldu.

Temmuz 1302'de 5000 kişilik Bizans ordusunu yendi ve Koyunhisar'ı zaptetti. Birkaç yıl sonra (1306'da) Ulubad, Kestel ve Kete kalelerini de ele geçirdi. 1315'e kadar Koçhisar, Akhisar, Geyve, Tekfurpınarı, Lüblice, Hisarcık, Yenikale, Karagöz, Yanıkçahisar ve daha birkaç küçük hisar zaptedildi.

● Bursa Türkler'e göz kırpıyor

Asıl büyük hedef Bursa idi. 1314 yılında Bursa'ya iyice sokulan Türkler 1315'te şehri tam kuşatmaya aldılar. Bu kuşatma uzun sürecek, ama bu arada başka küçük hisarların fethi devam edecekti.

Bursa kalesi çok sarptı, çok iyi korunuyordu. Onun için Osman Gazi, **"Sabır gerek, kuşatmayı sürdürelim, sonunda açlıktan teslim olurlar"** dedi. Kuşatma devam etti.

Fakat Osman Gazi, 1320'den itibaren ye-

Osman Gazi'nin hükümdar olması (Hünernâme-Topkapı Müzesi).

Çizgili Forum

kalandığı nikris hastalığından dolayı yürüyemez olmuş, kumandayı oğlu **Orhan Gazi**'ye vermişti. Babasının ve diğer beylerin fikirlerinden yararlanan, zaten pek çok savaşa katıldığı için savaş tecrübesi de olan **Orhan Gazi** çok başarılı akınlar ve çarpışmalar yapıyor, Bursa kuşatmasını da sürdürüyordu.

Bursa'nın iki tarafına iki hisar yapıldı. Kaplıca tarafındaki hisar **Osman Gazi**'nin yeğeni **Ak-Demir**'in idaresine, dağ tarafında yapılan hisar da **Balaban Bahadır**'a verildi. Bu hisarların yapılmaları bir yıl sürmüştü.

Hisarların yapılmasından sonra Bursa'nın çevresi tamamen zaptedilmişti. İşgal edilen Rum kaleleri adaletle yönetiliyordu. Halk memnundu. Fakat Bursalılar kaleden dışarı adım atamıyor, dışarıdan da hiçbir yardım alamıyorlardı. Zaten Bursa'nın denizle bağlantısı kesilmiş, yardım gelebilecek bütün yollar tutulmuş veya yardım gönderecek kaleler zaptedilmişti.

Bursa kuşatması on yıl kadar sürdü. Artık dayanacak gücü kalmamış, açlık da başlamıştı. Osman Gazi'nin hastalığı da artmış bulunuyordu ve Bursa'nın alınışını göremeyecekti. Fakat oğlunun, kahraman gazilerinin şehri alacağından emindi. Orhan Gazi'ye, Bursa'da yeni yapılan bir manastırı göstererek, **"Beni şu gümüşlü kubbenin altına koyasın"** diye vasiyet etti.

Orhan Gazi, 1326'da, Köse Mihal'ı Bursa tekfuruna göndererek teslim olmasını istedi.

Bursa tekfuru **Beres,** artık kaleyi teslim etmekten başka çare kalmadığını anlamıştı. Kendisinin ve yakınlarının canlarını, servetinin bir kısmını kurtarmak için teklifi fırsat bildi. Yapılan anlaşmaya göre Orhan Bey, tekfur ve yakınlarının kaleden selâmetle çıkışlarını sağlayacak, mal ve canlarının korunması için yanına muhafızlar verecekti. Buna karşılık tekfur 30.000 flori (altın) ödeyecekti. Bu parayı hemen gönderdi. Bundan sonra tekfur ve adamları alelacele toparlanarak kaleden çıktılar. Telâşından malının dörtte birini bile alamamıştı. Muhafızlar ona Gemlik'e kadar refakat ettiler. Oradan İstanbul'a gitti.

Tekfur kaleden çıkınca Türkler hemen tekbir ve tehlil ile (lâilahe illallah diyerek) kaleye girdiler. **"Mucizeler Hz. Muhammedin'dir"** diye salavat getirdiler. **Ahî Hasan** en yüksek burca çıkarak ezan okudu.

Ordunun kaleye girişi çok disiplinli olmuştu. Halka hiç zarar verilmemiş, bir çöpü bile alınmamıştı. Ama tekfur Beres'in bırakıp gittiği malı ve hazinesi gazilere bölüştürüldü. O kadar çok mal ve para vardı ki bütün gaziler zengin oldular.

Tekfur Beres'in veziri **Saruz,** Türkler'le kalmayı tercih etmişti. Çünkü kalenin teslimi için tekfuru çok sıkıştırdığından, onunla birlikte gitmeye cesaret edemiyordu. Çok da malı vardı. **Orhan Gazi**'ye kendiliğinden pek çok değerli eşya ve altın getirdi. Bunlar da gazilere dağıtıldı. Orhan Gazi bir bu getirilen servete, bir de kale içinde ölmüş ve kaldırılmamış insanlara bakarak sordu:

"—Bu kaleyi teslim etmenize asıl sebep nedir, sizi bunaltan ne oldu?".

"—Birçok sebep var, dedi Saroz. Gördük ki sizin devletiniz günden güne artıyor, bizim bahtımız ise ters dönüyor. Senin baban Osman Bey üzerimize havale (kuşatmayı sürdürmek için kaleler) yaptıktan sonra, etrafımızdaki il elden çıktı. Şehrin devleti ili iledir. Vilayetimiz size tabi oldu ve bize itaat etmediler. Size itaat edenler rahatlık içinde idi. Biz de bu rahatlığı istiyorduk. Tekfurumuzun malı, parası çoktu. Ama kaleyi güçlendirmek için zamanında bu mala kıyamadı. Paraya kıymanın zarurî olduğunu anlayınca da alacak silâh bulunamadı. Çünkü her tarafı tutmuş idiniz. Bu kale bize bir hapishane oldu ve açlıktan bunaldık. Düşündük ki dünyada değişiklik eksik olmaz. Bir gün bu değişiklik bizim için de olabilir. Türk'ün elinde zorla helâk olmaktansa, kaleyi aman ile vererek kurtulmayı yeğ bulduk..."

"—Peki, şu insanlar neden kırıldı?"

"—Hepsi açlıktan öldü", dedi Saroz.

● Osman Bey'in eşleri ve çocukları

Osman Gazi iki evlilik yapmıştır. Birinci eşi Türkmen beylerinden **Ömer Bey**'in kızı **Mal Hatun**'dur. Orhan Gazi bu eşinden doğmuştur. İkinci eşi **Şeyh Ede Balı**'nın kızı **Balâ Hatun**'dur. Bu iki eşinden yedisi erkek, biri kız olmak üzere sekiz çocuğu olmuştur. Erkek çocukları **Orhan Gazi, Alâeddin Bey, Savcı Bey, Çoban Bey, Melik Bey, Hamid Bey** ve **Pazarlı Bey,** kızı ise **Fatma Hatun**'dur.

Bazı tarihçiler (Âşık Paşazade, Mehmed Neşrî vb.) **Mal Hatun**'un **Ede Balı**'nın kızı olduğunu, diğer bazı tarihçilerimiz de **Eda Balı**'nın kızının **Balâ Hatun** olduğunu yazarlar. Bunun fazla önemi yoktur, çünkü bu hatunların ikisi de **Türkmen boyundandır.**

Osman Gazi'nin Şeyh Ede Balı'nın kızı ile evlenmesi olayı çok meşhurdur. Bu, Ede Ba-

lı'nın çok ünlü bir şeyh, bir derviş olmasından, Osman Bey'in bir rüyasını yorumlayarak onun padişah olacağını müjdelemesinden ve kızını bundan sonra Osman'a vermesinden dolayıdır.

Osman Gazi, derviş Şeyh Ede Balı'yı sık sık ziyaret eder, sohbetinden yararlanır, ondan öğüt alırdı. Bu ziyaretlerinden birinde şeyhin kızını görüp âşık olmuş, evlenmek için babasından istemiş, fakat şeyh **"Aşiret beyine lâyık değil"** diye kızını vermemişti.

Osman Bey, aradan yıllar geçtiği halde şeyhin kızını unutamıyordu. Bu arada Bizans tekfurlarıyla bir hayli vuruşma oldu. Bunlardan biri olan Ermeni Derbendi vuruşmasında kardeşi **Sarıbatı**'nın oğlu **Bay Hoca** (Bay-Koca) şehit düştü. Osman Bey üzüntü içinde geri döndü. Akşam, yatağına girdiği zaman, Bay-Hoca'nın ölümü için sessizce ağladı ve yorgunluktan uykuya vardı. O gece bir rüya gördü. Âşık Paşazade bu rüyayı ve sonunu şöyle anlatıyor:

"... Osman Gazi uyuyunca rüyasında gördü ki, bu azizin (Şeyh Ede Balı'nın) koynundan bir ay doğar, bu ay gelir Osman Gazi'nin koynuna girer. Ayın Osman Gazi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar, ağacın gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar vardır. Her dağın dibinden sular çıkmakta, bu sulardan kimileri içmekte, kimileri bahçe sulamakta, kimileri de çeşmeler akıtmaktadır..."

"... Osman Gazi uykusundan uyandı. Şeyhe gidip rüyasını anlattı. Şeyh (rüyayı yorumlayarak) dedi ki: Oğul, Osman! Müjde olsun ki, Hak Taâla sana ve nesline padişahlık verdi. Ve benim kızım Mal Hatun (Balâ Hatun) senin helalin oldu...". Hemen nikâh edip kızını Osman Bey'e verdi.

● Osman Gazi'nin ölümü ve vasiyeti

Osman Gazi'nin son yıllarda nikris hastalığından (romatizmanın ağır bir türü) ızdırap çektiğini, yürüyemez olduğunu, idareyi oğlu Orhan'a verdiğini biliyoruz. Bursa'nın fethinin de 1326'da olduğu kesindir. Osman Gazi'nin 1324'te mi yoksa 1326'da mı öldüğü konusunda ise tereddütler vardır. Tarihler umumiyetle ölüm tarihini 1326 olarak gösteriyorlar. Fakat, Orhan Gazi'nin vakfiyesine ve 1324'te kendi adına para bastırmış olduğuna dikkat çekerek, Osman Gazi'nin de bu tarihte, yani 1324'te ölmüş olabileceğini ileri sürenler de vardır. Neşrî tarihinde, Osman Gazi'nin Bursa'nın alınmasından önce ölmüş olabileceği düşündüren şöyle bir paragraf bulunuyor:

"...Kaleyi kuşatırken Osman Gazi Allah emrine vardı. Kale üzerinden göçtü. Bir kul oradan kaçarak Bursa tekfuruna geldi ve 'Türk-'ün Bey'i öldü, göçüp kaçtılar' diye haber verdi. Tekfur derhal kaleden çıkarak Müslümanlar'ın ardına düştü. Orhan Gazi de Osman Gazi'nin cesedini ileri göndermiş, kendisi pusuya görmişti. Gaflet içindeki kâfirlere saldırdı, tekfuru yakaladı ve kaleyi fethetti. Osman'ın cenazesini götürüp (yeni yapılan) manastırda defnettiler... 27 yıl padişah oldu."

Bursa kuşaltıldığı zaman Osman Gazi hasta yatağında idi. Şehirde çatısı yeni örtülmüş bir manastır vardı ki, güneşli havalarda uzaktan pırıl pırıl parlardı. Osman Gazi, "Beni şol gümüşlü kubbenin altına koyasın" diye oğlu Orhan'ı Bursa'nın mutlaka alınması için teşvik etmiş, sonra şu vasiyetlerde bulunmuştu:

"Allah buyruğundan gayri iş işlemeyesin. Bilmediğini din bilginlerinden sorup anlayasın. İyice bilmeyince bir işe başlamayasın. Sana itaat edenleri hoş tutasın. Ve askerlerine bağışta bulunmayı, ödül vermeyi eksik etmeyesin. Zâlim olma. Dünyayı adaletle şenlendir ve cihadı bırakmayarak beni sevindir. Bilginlere uy ki din işleri düzene girsin. Nerede bir bilgili kişi duyarsan ona rağbet et, güleryüz göster ve onu yücelt. Askerinden ve malından gururlanıp bilginlerden yüz çevirme. Bizim yolumuz Allah yolu ve amacımız Allah'ın dinini yaymaktır. Yoksa, kuru kavga ve cihangirlik dâvâsı değildir. Daima herkese bağışta bulun, iyilik et. Ülke işlerini noksansız gör"

● Cihana doğru gelip, doğru gidenler

Osman Gazi'nin hayatı ve yaptıkları, ilk Osmanlı padişahı, dünyanın en uzun ömürlü hanedanına, en büyük imparatorluğuna ad veren bir kurucu olduğu için önemlidir. Onun padişah oluşu Türk tarihinde bir çağın başlangıcıdır ve tarihin akışını değiştiren büyük bir olaydır.

Fakat bu muhteşem imparatorluğun kurucusu ne tek başına Osman Gazi idi, ne de onun 400 çadırlık göçebe aşireti!

Önce, bu 400 çadırın bir **"gezgin-site"** niteliğinde olduğunu belirtmeliyiz. Türkler'de göçebelik, I. cildde de belirttiğimiz gibi "boz-

kır göçebeliği" idi. Medeniyet kuran bir göçebelikti. Topluluk içinde namlı cengâverlerden başka **derviş gaziler** de vardır ve **Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi** bu **derviş-gazilerin** de reisi idiler. Din ulusu **Şeyh Ede Balı,** Bektaşîlerin pîri **Hacı Bektaş Veli,** Ahîlerin pîri **Ahî Evren...** topluluğun ileri gelenleri idi. **Abdal Murat, Kumral Dede, Geyikli Baba** gibi ulular vardı. **Samsa Çavuş, Aykut Alp, Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman** gibi kahramanlar ile Ahî tarikatinin yiğitleri de devletin kuruluşunda önemli hizmetlerde bulundular. **"İleri karakol"** niteliğindeki dergâhlar, izci ve gözcü olan daha nice beyler vardı.

Osmanlı beylerinin başarıları arttıkça, komşu beyliklerdeki soydaşları akın akın gelip topluluğa katıldılar ve Türk nüfusu kısa zamanda devlet kuracak, büyük ordular çıkaracak sayıya ulaştı. Pîrilerin yanısıra her sanatın ehli de geliyor, silâh, araç... her şeyi kendileri yapıyorlardı. **Yunus Emre** gibi tasavvuf şairleri ve daha nice Türk ululari akıp geldiler. Zaten Osman Bey'in aşireti bağımsız bir aşiret değildi, Selçuklu sultanına bağlı idi. Kurulan yeni devlette değişen hanedan idi. Gerçekte ise Osman Bey'in kurduğu devlet, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir devamı oldu. Osmanlılar Selçuklular'ın görev ve mirasını devralmış oldular.

Osmanlı Devleti'ni kuranlar, başta Ertuğrul gaziler ve nice din ululari ve pîrler olmak üzere, doğru, çalışkan, idealist, yurt ve milletini re, doğru, çalışkan, idealist, yurt ve milletini seven insanlardı. **Gündüz oturmadılar, gece uyumadılar, hep çalıştılar.** Müverrih derviş Ahmed Âşıkî'nin dediği gibi, **"Bu kahramanlar cihana doğru geldiler ve doğru gittiler".**

(٠١٠٦٠١٠)

KAYI DAMGASI_Türk boyları birbirlerini ayırt edilebilmek için özel damgalar kullanırlardı. Resimde, Osmanlılar'ın mensup olduğu Kayı boyunun damgası görülüyor

darkmalt-çizgiliforum

ORHAN GAZİ (1281-1359)

Çizgili Forum

Beyliği devlet haline getiren hükûmdar

ORHAN GAZİ

Devletin sınırları Ankara'dan Meriç Nehri'ne kadar uzanıyor

Osman Gazi'den sonra tahta çıkan Orhan Gazi, küçük yaşından itibaren babasının yanında bir cengâver olarak yetişmişti. Bilim hocası Şeyh Ede Balı, kılıç hocası ünlü kumandan **Akça Koca** idi. 1281'de Söğüt'te, Türkmen beylerinden Ömer Bey'in kızı **Mal Hatun**'dan doğdu. Tahta çıktığı zaman 40 yaşını biraz geçiyordu ve devlet işlerinde de tam tecrübe sahibi olmuştu. Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, **Osman Gazi** 1320'den itibaren, hastalığı yüzünden idareyi ve ordunun kumandasını ona bırakmıştı. **Orhan Gazi** o tarihten önce ve babasının ölümüne kadar pekçok savaşa katılmış, zaferler kazanmıştı. Pazarları basan **Çavdaroğlu** oymağını cezalandırmış, Sakarya boylarındaki bazı kaleleri zaptetmişti. 1326 yılında Bursa'nın fethi de ona nasip oldu.

● Beylik paylaşılmaz

Osman Gazi'nin vasiyetine uyularak Bursa'daki manastıra defnedilmesinden sonra azizler toplandılar, onun mirasını büyük oğulları **Orhan Gazi** ve **Alâeddin Paşa** arasında paylaştırmak istediler. Bu olay **Âşık Paşa** ve **Neşrî** tarihinde şöyle anlatılıyor:

"...Osman Gazi'nin hiç hazinesi bulunmadı. Fetholunan memleketlerden başka altın ve akçesi yoktu. Sadece Denizli bezinden yapılmış yeni bir sırtak tekelesi (kaftanı), bir yancığı (eyerin yanına asılan torba), bir tuzluğu, bir kaşıklığı, bir sokman çizmesi kaldı. Ayrıca Sultan Öyüğü (Sultanönü)'nde birkaç yüğrük atı, birkaç çift öküzü bulundu. Ama birkaç tavla dolusu iyi cins atları, birkaç sürü koyunu da vardı ki şimdi Bursa çevresinde yürüyen beylik koyunlarının damızlığı o koyunlardandır.

Orhan kardeşine:

"Ne buyurursun?" diye sordu.

Alâeddin Paşa:

"Bu il'e çobanlık etmeye padişah gerektir ki, bütün reayayı, orduyu görüp gözetsin. Bu atlar, yundlar, koyunlar, hepsi onun olsun. Zira bunlar şahlık esbabıdır. Babam gaza için saklamıştı. Bizim miras edinecek bir şeyimiz yoktur, beylik ise paylaşılmaz" dedi.

Çizgili Forum

Orhan Gazi'nin başka bir portresi

Orhan Gazi:

"Öyleyse, ey kardaş, gel, imdi o çoban sen ol" deyince, Alâeddin Paşa'nın cevabı şu oldu:

"Babam sağlığında beyliği sana verdi. Sen dururken bana padişahlık düşmez. Sen benim babam yerine ulu kardaşımsın".

Orada bulunan dervişler onun bu sözüne **"aferin"** ettiler.

darkmat-çizgiforum
Çizgili Forum

Bundan sonra Orhan Gazi:
"Gel, imdi, bana vezir ol" dedi.
Alâeddin Paşa bunu da kabul etmeyerek Kite Ovası'ndaki Fodra köyünün kendisine verilmesini, bunun ona yeteceğini söyledi. Orhan da bunu kabul etti..."

İki kardeş arasında geçen bu olay, bu anlaşma ve dayanışma, devletin geleceği için çok önemliydi. Tarih boyunca gördük ki, beyliklerin, hanlıkların, hakanlıkların zayıflayıp parçalanmasına taht kavgaları sebep olmuştur. Fakat bey çocukları, han çocukları, padişah çocukları arasında ne zaman dayanışma olmuşsa, devlet kısa zamanda yenilmez güce ulaşmıştır.

.....

● Maltepe zaferi

Bursa'yı devletin yeni başşehri yapan Orhan Gazi, şimdi İstanbul'a daha fazla sokulmak için o yönde fetihlere devam etti. Çünkü asıl hedef İstanbul idi. **Bolu, Kandıra, Aydos** zaptedildi. **İznik** kuşatıldı. Türkler'in Marmara kıyılarına dayandığını gören Bizans imparatoru **III. Andronikos,** onları ne pahasına olursa olsun durdurmak için harekete geçti.Büyük bir ordu ile **Pelenkanon** (Maltepe)'a geldi. Sayıca az olan Türkler'i yeneceğinden, sürüp uzaklaştıracağından emindi. Bu savaşı Bizanslı tarihçiler şöyle anlatıyor:

"...Güzel bir yaz günüydü. Her taraf ağaçlarla, renk renk çiçeklerle süslenmişti. İmparator öyle bir günde Pelenkanon Ovası'**na geldi, ordugâhını kurdu ve geceyi orada geçirdi. Sabahleyin gün doğarken yamaçlarda Türkler'in önce hafif sonra ağır piyadeleri göründü. Arkalarında da süvari birliği vardı..."**

"Türkler uzaktan ok atıyor, ama fazla yanaşmıyor, sokulmuyorlardı. İmparator bunun sebebini anlamadı ve korktuklarını sanarak hareketi hızlandırdı. Öğlene doğru sıcak iyice artmış, Rum askerlerinde yorgunluk, bunalma başlamıştı. Orhan'ın beklediği de bu idi. Onları bilerek ve isteyerek bu duruma düşürmüş ve tepelerden inmemişti. Ama onları bu halde görünce, dağlardan, tepelerden naralar atarak, ok yağdırarak bir sel gibi aktılar. Az sonra Dragos kıyılarında göğüs göğüse vuruşma başladı. Akşam karanlığı basarken Rumlar karargâhlarına yöneldiler. Türkler işte bu sırada saldırıyı şiddetlendirdiler ve Bizans ordusunu tam bir bozguna uğrattılar. İki Bizans prensi ölmüş, imparatorun kendisi de ayağından ok isabetiyle yaralanmıştı. Bu durumda hayvanlarını, ağırlıklarını bırakarak kaçmaya başladılar. Sabahı beklemeden daha önceden hazır bulundurdukları kayıklara atlayarak canlarını kurtarmaya çalıştılar. O kadar hızlı kaçmışlardı ki bazıları durdukları yerde nefesleri tıkanarak öldü..."

● Ben Türkler'le savaşmam!

Orhan Gazi, Ayasofya'ya 50 km. yakın bir yerde kazandığı bu meydan savaşından sonra, kuşatmanın sürdüğü **İznik'**e döndü. Kaleye giriş-çıkış mümkün olmadığı için İznik halkı açlıktan kırılmaya başlamıştı. Orhan Gazi'ye haber yollayarak, can ve mal güvenliklerinin sağlanması şartiyle kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. Orhan Bey buna razı oldu. Bu arada İznik Tekfuru kaçıp gitmişti. Halk Orhan Bey'i kurtarıcı gibi karşıladı. Zaten erkeklerin çoğu ölmüştü ve kadınlar çoğunluktaydı. Arzu eden gazileri bu kadınlarla evlendirdi. Halktan isteyenler eşyalarını alıp İstanbul'a gidebileceklerdi. Büyük çoğunluk kalmayı tercih etti.

İznik hem Türkler için hem de Bizans için tarihî bir önem taşıyordu. Bu şehir 1075-1097 yılları arasında Anadolu Selçukluları'na, 1204-1261 yılları arasında ise Bizanslılar'a başkent olmuştu. Şimdi de Osmanlılar'ın başkenti olacaktı.

Orhan Gazi İznik'i hemen imar etmeye başladı. Buradaki Ayasofya kilisesi camiye çevrilmiş, vèliaht oğlu **Süleyman Paşa** bir medrese, annesi **Nilüfer Hatun** bir imaret, **Orhan Bey** bir medrese ve daha başka eserler yaptırdılar.

Bundan sonra 1334'de **Gemlik,** 1335'te **Armutlu** fethedildi. **Bursa** ve **İznik'**ten sonra bölgenin üçüncü büyük şehri olan **İzmit** kuşatıldı. Fakat İzmit'in fethi için savaşa gerek kalmadı. O sırada İzmit tekfuru **Marika** isimli bir kadın idi. Bu kadın kumandanlarına şöyle dedi:

"Ben Türkler'le savaşmam. Bugüne kadar yapılan savaşta ölen öldü, kalanlardan da bir fayda yok. Savaşınca bizden ölenler olursa boş yere ölmüş olacaklar. Ama onlardan biri ölürse bizimle kan düşmanlığını yürütürler. Çaresi aman dileyerek kaleyi teslim etmektir."

Tekfur Marika'nın aman dilemesi üzerine, malını ve yakınlarını alıp gitmesine izin verildi ve **Marika** gemiyle İstanbul'a gitti.

Sultan Orhan Gazi'nin tahta çıkışı (Hünernâme-Topkapı Müzesi).

İzmit'i teslim alan Orhan Gazi, Aydos'taki bazı Türkler'i buraya getirerek yerleştirdi. Kısa bir süre sonra **Yalova** da zaptetildi. Böylece **Kocaeli**'nin fethi tamamlanmış oluyordu (1338).

Orhan Gazi'nin İstanbul'a doğru genişlettiği sınırlar kuzeyde İzmit'e ulaşmış, İstanbul Boğazı'na yaklaşmıştı. Çanakkale Boğazı'nı da tutmazsa, Marmara'da güvenliği uzun süre sağlayamazdı. Fakat Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası, yani Balıkesir, Bergama, Dikili ve Soma bölgeleri **Karesioğulları Beyliği**'ne aitti. Bu beylikte tam o dönemde iç çekişmeler başlayınca bazı beyler Orhan Bey'in hizmetine girdiler. Bu da bütün Karesi topraklarının ele geçirilmesini, bu soydaş, beyliğin hâkimiyet altına alınmasını çabuklaştırdı. Şimdi Ege kıyıları Osmanlılar'ın denetimine girmiş sayılırdı. Artık, Orhan Bey Rumeli yakasına çıkabilir, İstanbul'u iyice kıskaç altına alabilirdi.

● "Güzel kızım Teodora'yı al ve beni Bizans tahtına oturt!"

Bu sırada Bizans'ta kargaşalık artmış, imparator **III. Andronikos** ölmüş, yerine 5 yaşındaki oğlu **V. İoannes Paleologos** çıkarılmıştı. Saray nazırı **Kantakuzenos** çocuk imparatora vâsi tayin edildi.

Hırslı bir adam olan **Kantakuzenos** imparatorluk tahtına göz dikmişti. Emrindeki kuvvetlere güvenerek Dimetoka'da imparatorluğunu ilân etti. İstanbul ve Edirne halkı onun imparatorluğunu tanımadı. Bulgarlar'la Sırplar da ona karşı idiler. Bu durumda Kantakuzenos, Aydınoğlu **Gazi Umur Bey**'den yardım istedi. Gazi Umur Bey yardım gönderdi ama **Haçlı** donanması İzmir'e gelip **Umur Bey**'in gemilerini yakınca daha fazla ve etkili yardımda bulunamadı.

Bulgarlar, Sırplar ve İstanbul tarafından sıkıştırılan **Kantakuzenos,** 1345 yılında Orhan Bey'den yardım istedi.Ona, gencecik ve çok güzel kızı **Teodora**'yı da vermeyi teklif ediyordu. **"Güzel kızım Teodora'yı al ve beni Bizans tahtına oturt"** diye haber yolladı.

Bu, Orhan Bey'in Bizans'ın içişlerine karışması için bir fırsattı. Teklifi kabul etti ve çok muhteşem bir düğünle nikâhları kıyıldı. **Orhan Gazi** 58, **Teodora** ise 18 yaşında idiler.

Orhan Gazi'nin sağladığı yardımla kaleyi kuşatan **Kantakuzenos** içeri girmeyi başardı, muhafızlara boyun eğdirdi ve çocuk hükümdar **V. İoannes** ile sözde ortak saltanat sürmeye başladı.

Orhan Gazi'nin Tuğrası
(Orhan Bin Osman)

Orhan Gazi 1347 yılında Üsküdar'a geldi. Davet İstanbul'a gelmesi şeklinde idi ama oraya gitmek istemedi. İki hükümdar düzenlenen eğlence ve ziyafet sırasında gittikçe artan Sırp tehlikesini yok etme hususunda anlaştılar. Orhan Gazi'nin siyaseti gerçekte Bizans'ı korumak değil, Sırbistan'ın büyümesini ve yeni bir rakip olarak ortaya çıkmasını engellemek idi.

Sırp birlikleri 1349 yılında Selanik'i almak üzere iken, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa 20 bin kişilik bir kuvvetle yetişti ve Sırplar'ı dağıttı.

1352 yılında Sırp ve Bulgar orduları birlikte hareket ederek Edirne'yi kuşattılar. Edirne o sırada Kantakuzenos'un oğlu **Metheos**'un idaresindeydi. **Süleyman Paşa** anlaşmaya uyarak bir kere daha Bizans'ın yardımına koştu. Dimetoka'da yapılan meydan savaşında Sırp-Bulgar kuvvetlerini bozguna uğrattı. Böylece Edirne'yi ve orada bulunan Kantakuzenos'un oğlu Mateo'yu kurtardı.

Görüldüğü gibi Türkler'in bu dönemde askeri kuvvetlerle Trakya'ya geçmeleri fetih için değil, Orhan Gazi'nin kayınpederi ve müttefiki durumunda bulunan Kantakuzenos'a yardım içindi. Fakat gerçekte bu, Türkler'in ileriye yönelik siyasetinin uygulanması için bir fırsat, bir hazırlık ve bahane olacaktı.

● Ankara "Ahî Cumhuriyeti"

Süleyman Paşa ve kumandanları Rumeli'yi tanımışlardı. Artık fetih hazırlıklarını başlatabilirlerdi. Kantakuzenos, tahtını koruyan Türkler'e Gelibolu'daki **Çimpe Kalesi**'ni askeri üs olarak verdiği için, Süleyman Paşa bir miktar askerini burada bırakarak Anadolu'ya döndü.

Rumeli'nin fethi için hem asker olarak, hem de fethedilen yerleri Türk'leştirmek için çok sayıda Türk nüfusa ihtiyaç vardı. Bu maksatla **Ankara**'ya yöneldi. O dönemde Anka-

ra'da bir **Ahî Cumhuriyeti** kurulmuştu ve Türkler'in en yoğun olarak bulunduğu bölge de burasıydı. Orhan,Gazioğlu Süleyman Paşa'yı bu bölgeye gönderdi. Süleyman Paşa da Ankara ve dolaylarını Osmanlı topraklarına kattı (1354).

Artık, Rumeli'ye geçiş için gerekli hazırlıklar yapılmış, uygun ortam hazırlanmıştı.

Rumeli'ye geçiş

"Keramet gösterip halka, suya seccade salmışsın
Yakasın Rumeli'nin dest-i takvâ ile almışsın"

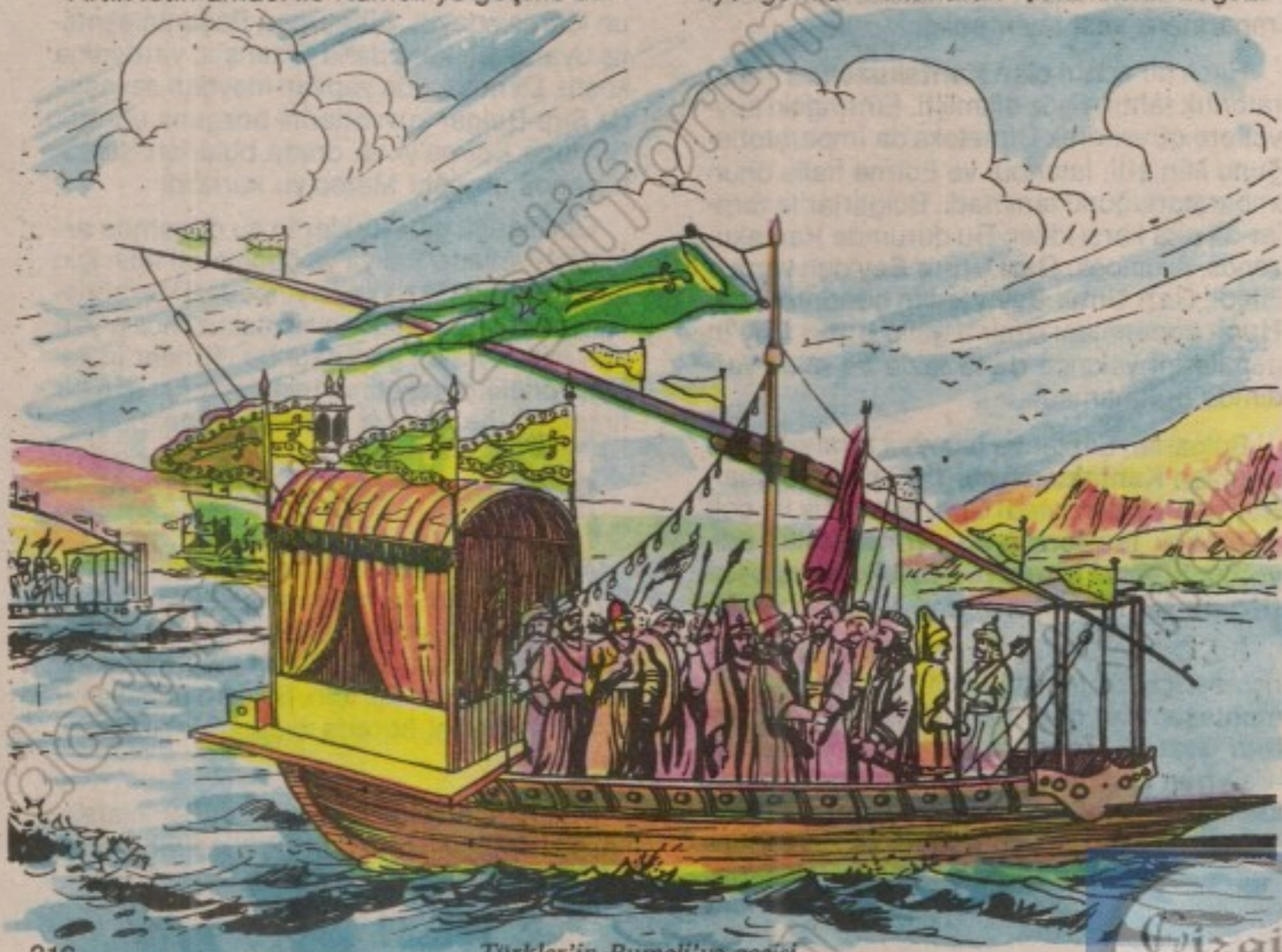
Bizans hükûmdarı Kantakuzenos, Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi'ni Türkler'e askerî üs olarak vermekle iyi etmediğini, artık onları oradan çıkaramayacağını, Rumeli'ye geçmelerine engel olamayacağını anlamıştı. Onun için Papa'yı Türkler'e karşı kışkırtıyor, yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesini istiyordu.

Süleyman Paşa Çimpe'ye yerleşen 3 bin kadar Türk askerinin ailelerini de yanlarına gönderdi. Böylece burada bir Türk kolonisi meydana getirildi. Çok önemli bir köprü başı niteliğindeki bu yere bir cami yapıldı ve bir de kadı gönderildi. Çimpe'deki Türkler orada ne amaçla bulunduklarının bilincinde idiler.

Artık fetih amacı ile Rumeli'ye geçme zamanı gelmişti ve Orhan Gazi'den emir bekleniyordu. Bu sırada (2 Mart 1354'de) büyük bir deprem oldu. Depremin merkez üssü Trakya idi. Buradaki birçok kalenin duvarları yıkıldı. İstanbul'daki surlar bile epeyce hasar gördü. Çimpe'deki Türk askerleri bunu fırsat bilerek bir baskınla Gelibolu'yu zaptettiler.

Bundan sonra Orhan Gazi beklenen emri verdi: Rumeli'nin fethi için harekete geçilecekti. Emri alan Süleyman Paşa **"Tanrı'ya şükürler olsun, nihayet emelime kavuştum"** diye dua etti.

Hazırlıklarını tamamlayan Süleyman Paşa, 20 bin kişilik düzenli bir orduyu pek çok nakliye gemisi kullanarak Çanakkale Boğazı-

Türkler'in Rumeli'ye geçişi

Gizgili Forum

ndan geçirdi. İlk iş olarak bu ordu için Gelibolu'da bir köprübaşı kurdu ve limanı da ele geçirdi.

Böylece başlayan fetih hareketi hızla gelişti. Fethedilen yerlerin halkına dokunulmadı, çok iyi muamele edildi. Bir yandan da çok sayıda Türk göçmenler getirilerek uygun yerlere yerleştirildi. Bu yerleştirmenin amacı Bizans'ın denizden Avrupa ile olan ulaşım yolunu kesmek ve Rumeli'yi tamamen ele geçirmekti.

Süleyman Paşa Gelibolu'yu karargâh haline getirdi. Burada muhteşem bir saray yaptırdı. Kendisine yardım eden kumandanlar arasında **Lâlâ Şahin Paşa, Hacı İlbey, Ece Bey, Gazi Fazıl Bey, Aksunguroğlu, Karatimuroğlu, Karahasanoğlu, Akçakocaoğlu, Balabancıkoğlu** gibi savaşta pişmiş beyler vardı.

Rumeli'nin ele geçirilmesi en ufak ayrıntılarına kadar önceden tespit edilmiş bir plana göre yapılıyordu. Türkler Gelibolu'ya iyice yerleştikten sonra üç yönde uç teşkil edeceklerdi. Birinci uç kıyıdan Tekirdağ, Çorlu ve İstanbul; ikinci uç ortadan Korudağ üzerinden Malkara, Hayrabolu ve Vize; üçüncü uç ise Meriç vadisinde İpsala, Dimetoka ve Edirne yönlerinde yapılacak fetihlerin hareket üsleri olacaktı. Bu plan aynen ve başarı ile uygulandı. **Fethedilen her yeni yere Anadolu'dan Türk kafileler akın akın gelerek yerleştiler.**

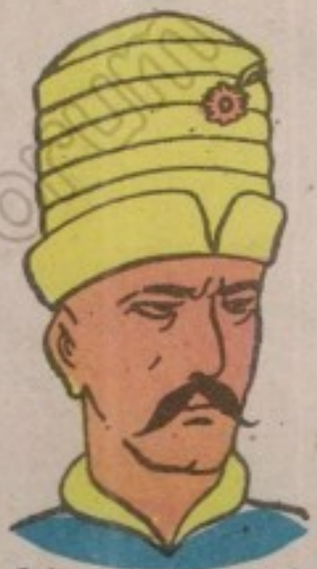
Süleyman Paşa Malkara ve Keşan'dan sonra Çorlu'yu da alarak İstanbul ile Edirne yolunu kesti. Bu fetihler sırasında kardeşi **Murad** da onunla beraberdi ve savaş tecrübelerini arttırıyor, bu yeni coğrafyayı öğreniyordu.

● Mezarımı çiğnetmeyin

Süleyman Paşa'nın komutasında fetihler ard arda tamamlanıyor, batıya doğru ilerleme devam ediyordu. Yazık ki bütün Rumeli'yi fethedecek kadar yaşamadı.

1358 yılının bir yaz gününde ava çıkan Süleyman Paşa, havalandırdığı doğanını takip etmek için hızla at koşturdu. Fakat arazi çok engebeliydi. Bir ara atının ayağı bir şeye takıldı ve düştü. Süleyman Paşa'nın başı da bir kayaya çarptı ve birkaç saat sonra öldü. Ölmeden önce son sözleri şu olmuştu: **"Tanrı bana biraz daha ömür nasip etse idi bütün Rumeli'yi fethederdim. Beni bu topraklara gömün, ama arkadaşlarım, karındaşlarım mezarımı düşmana çiğnetmesin!"**

Rumeli fâtihi şanlı kumandan **Süleyman Paşa,** Bolayır'a gömüldü. Arkadaşları onun mezarını düşmana çiğnetmediler.

Orhan Bey zamanında sivillerin giydiği börk

Orhan Bey'in silâhdarının başlığı

Rumeli'ye geçiş Türk tarihinin en önemli olaylarından biridir. Türkler artık Anadolu gibi Rumeli'yi de yurt edinmeye, Türk'leştirmeye başladılar. Bu olay dünya tarihinin akışını da değiştirdi. Bizans İmparatorluğu iyice daralan bir kıskaca alınmış, Boğazlar Türklerin denetimine geçmişti. Artık Bizans İmparatorluğu'nun sona yaklaştığı, İstanbul'un ergeç Türkler'in eline geçeceği anlaşılıyordu.

Rumeli'ye geçiş Türk tarihinde, Dandanakan Zaferi, Malazgirt Zaferi, İstanbul'un fethi gibi büyük ve önemli bir olaydır.

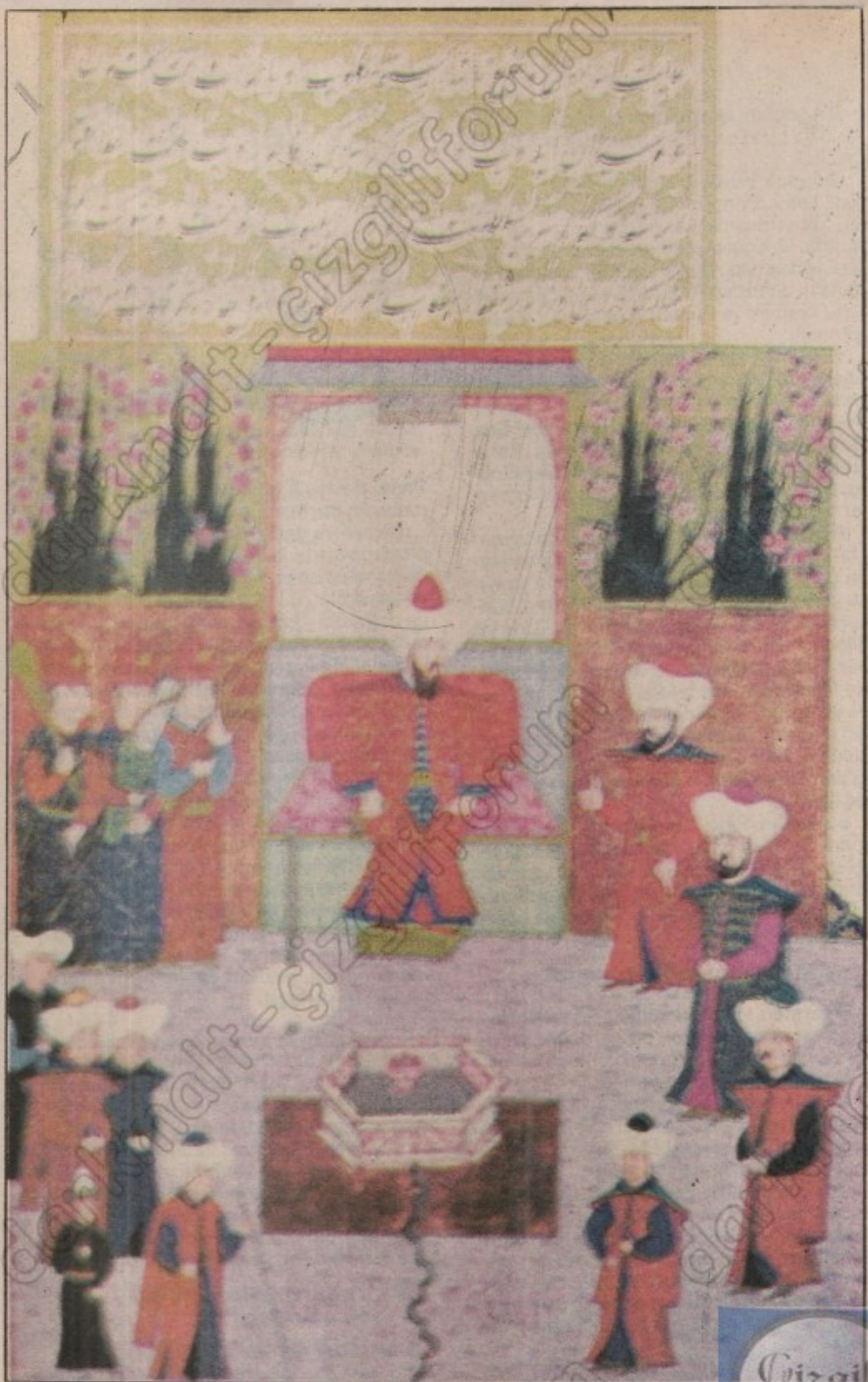
Bu, Türkler'in Rumeli'ye ilk geçişleri değildi. Türkler Rumeli'ye 1263'ten beri 18. defa geçmiş bulunuyorlardı. Ama o geçişler Rumeli'yi Türk'leştiremedi. Gerçi kolaylık sağlayacak gruplar bırakıldı ama yurt olarak muhafaza edilemedi. Süleyman Paşa (daha doğrusu Orhan Gazi) Rumeli'yi yalnız almak için değil, orada kalmak için fethetti. **Orada kadını-erkeği, gazileri-dervişleri, kültürü-sanatı ile yerleşti.**

★

Rumeli fâtihi kahraman oğlu veliaht Süleyman Paşa'nın ölüm haberi Orhan Gazi'yi çok sarstı. Zaten çok yaşlanmış bulunuyordu. Hiç vakit kaybetmeden Bolayır'a gelerek oğlunun mezarını ziyaret etti. Sonra da öbür oğlu Murad Bey'i veliaht yaparak fütuhatın devam ettirilmesi görevini ona verdi. Murad Bey (I. Murad) bu görevi yerine getirecekti. Fakat önce, Ahîler tarafından geri alınan Ankara'yı kurtarması gerekiyordu ve onun için Anadolu'ya hareket etti. Ankara'yı kurtardı.

● Orhan Gazi'nin eşleri ve çocukları

Orhan Gazi'nin ilk eşi Nilüfer Hatun (Holofira) Yarhisar tekfurunun kızıdır. Bu eşin-

Orhan Gazi'nin kuvvet gösterisi: Büyük bir gürzü kaldırıp dizlerinin üstünde bir süre tut-tuktan sonra yere indirmesi. **(Hünernâme-Topkapı Müzesi)**

Çizgili Forum

den Süleyman Çelebi, Murad Çelebi, Kasım Çelebi adında üç oğlu oldu. Türkmen boylarında büyük kardeşe 'Paşa' (baş ağa) demek gelenek olduğu için Süleyman Çelebi hep Süleyman Paşa olarak anıldı. İkinci eşi yine bir Bizans prensesi olan Asporça, üçüncü eşi Bizans hükümdarı Kantakuzenos'un kızı Teodora'dır. Teodora ile evlendiği zaman 58 yaşında, Teodora ise 18 yaşında idi. Siyasî sebeplerle yapılan son iki evlilikten de çocukları oldu. (Asporça'dan İbrahim Çelebi adında bir oğlu, Fatma Hatun adında bir kızı, Teodora'dan ise Halil Çelebi adında bir oğlu olmuştur.)

Teodora Müslüman olmamıştı. Hıristiyan anadan doğan çocuklar veliaht olamazlardı. Önce Süleyman Paşa, onun ölümünden sonra da Murad Çelebi veliaht olmuşlardı. Teodora'dan olan Halil Çelebi Dil İskelesi'nde kayık gezintisi yaparken Ceneviz korsanları tarafından kaçırılarak esir alındı ve 3 yıl Foça'da tutuldu. Sonra 100 bin altın karşılığında serbest bırakıldı. Bu paranın yarısını Orhan Bey Bizans hükümdarına ödetti.

● Orhan Gazi'nin ölümü

Orhan Gazi 1362 yılında, 81 yaşında iken öldü. Türbesi Bursa'dadır. Uzun boylu, pembe-beyaz tenli, iri elâ gözlü, çatık kaşlı, koç burunlu, seyrek sakallı idi. Kulağında siyah bir beni vardı. Zeki, uzağı gören, teşkilâtçı olan Orhan Gazi, beyliği tam devlet haline getiren hükümdardır. İyi huylu idi. Fethettiği yerlerin halkına çok iyi davranırdı. İdarî teşkilât ve arazi taksimatı kanunları onun zamanında yapıldı. Arazi için **'tımar', 'zeamet'** ve **'has'** teşkilâtı kabul edildi. Vergi işleri bir düzene sokuldu. Bütün bu teşkilâtlanmanın esası **Oğuz töresine uygun olarak** meydana getirildi. **Kazaskerlik** makamı da kuruldu ve ilk kazasker (kadı asker) **Mevlâna Çandarlı Kara Halil** oldu. Askere **börk** giydirildi ve yeni bir üniforma kabul edildi.

Orhan Gazi zamanına kadar Selçuklu parası kullanılıyordu. Orhan Gazi devrinde, devletin istiklâl alâmetinden olmak üzere padişah adına hutbe okundu. Bursa'da altın, gümüş ve bakır paralar basıldı.

Orhan Gazi zamanında meydana getirilen en önemli kurumlardan biri **"Yeniçeri Ocağı"** idi. Önce bin neferden maaşlı yaya askeri teşkil edildi. Bunlar sürekli askerdi ve kışlalarda yatıyordu. Başlangıçta devşirmelerden oluşan bu askerlerden birkaçını alarak **Hacı Bektaş Veli'**ye götüren Orhan Gazi, bu pîrden yeni askerler için hayır dua istedi. Hacı Bektaş Veli de elini neferlerden birinin omuzuna koyarak: **"Bunların adı Yeniçeri olsun. Cenab-ı Hak yüzlerini ak, pazularını kuvvetli, kılıçlarını keskin, oklarını tehlikeli, kendilerini daima galip buyursun"** diye dua etti. Yeniçeriler'in Hacı Bektaş Veli'yi kendileri için **"pîr"** kabul etmeleri bundandır.

Orhan Gazi, ilme ve ilim adamlarına da çok değer verir, ilim,irfan yuvaları olan medreseler yaptırırdı. Ömrü boyunca devlet idaresinde ve özel hayatında bir kusur işlememiş, herkese örnek olmuştur. Babasından 16.000 kilometrekare olarak devraldığı ülke toprakları, öldüğü zaman 90.000 kilometrekareyi aşmış bulunuyordu.

Orhan Gazi döneminde Osmanlı Devleti

Orhan Gazi'nin Kaluyaven'e (Bizans Prensi Kalo-Yoannis) kendi çektiği bir oku hediye etmesi. (Hünernâme-Topkapı Müzesi)

Gazi Hünkâr

I. MURAD

Edirne yeni taht şehri oluyor ve Rumeli'yi Türkleştirme savaşları başlıyor

Orhan Gazi'nin ölümünden sonra Osmanlı tahtına I. Murad çıktı (1362). O da babası gibi, birkaç yıl önce ölen ağabeyi Süleyman Paşa gibi, iyi öğrenim görmüş, aynı zamanda savaş meydanlarında tecrübelerini arttırmıştı. Tahta çıktığı zaman 36 yaşındaydı ve 27 yıl saltanat sürdü.

Murad Çelebi küçük yaşta Bursa Sancak Beyi oldu. En büyük tecrübeyi ağabeyi Süleyman Paşa'nın Gelibolu'daki sarayında, Rumeli fütuhatını sürdüren ünlü kumandanların yanında kazandı. **"Gülçiçek Hatun"** adında, güzelliği ve iyi ahlâkı ile ün salmış bir Türk kızıyla evlenmişti.

"Hüdavendigâr" ve **"Gazi Hünkâr"** lâkaplarıyla da anılan **I. Murad** bir yandan Rumeli'de fütuhatı devam ettirirken, öte yandan Anadolu'da kendi soydaşlarıyla da savaşmak zorunda kaldı. Gerçi tahta babasının ölüm yılı olan 1362'de çıkmıştı, fakat gerçekte 1360'tan beri velîaht olarak bütün idareye hâkimdi.

Sultan Murat tahta çıktığı zaman kardeşleri **Halil** ve **İbrahim Çelebi**'ler iktidarı ele geçirmek teşebbüsünde bulundular. Onları yalnız Bizans değil, Anadolu'daki kardeş Türkmen beylikleri de kışkırtıyordu. Fakat **Murad,** Ankara'yı Ahîler'den geri aldıktan sonra bu kardeşlerini ortadan kaldırarak taht kavgasına son verdi. Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, Ahîler'in en kuvvetli zümresi Ankara'da idi ve Selçuklular bu bölgeyi tamamen Türkler'le doldurmuşlardı. Yoğun Türk nüfusuna çok ihtiyaç vardı. Çünkü Rumeli'nin fethi de, Türk'leştirilmesi de onlar sayesinde olacaktı.

● Edirne'nin fethi

I. Murad saltanat dâvâsına kalkışan kardeşleriyle ve Ankara'nın geri alınmasıyla uğraşırken, Bizanslılar fırsattan yararlanarak Malkara, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan ve İpsala'yı geri almışlardı. Sultan Murad bu şehirleri yeniden ele geçirmek ve daha önemli bir hedef olan Edirne yolunu açmak için harekete geçti. Edirne dışındaki yerleri alması hiç zor olmadı ve buraların Türkmen kafileleriyle doldurulmasına başlandı. Yerli halktan bir bölümünü de Anadolu'ya götürüp Türkmenler'in arasına dağıttı.

Edirne'nin fethine sıra gelmişti. Zaten Bizans idaresinden memnun olmayan Edirne halkı da Türkler'i bekler gibiydi. Fakat Rumlar ve Bulgarlar bu önemli şehri Türkler'e kaptırırlarsa, onları bir daha buralardan çıkaramayacaklarını çok iyi biliyorlardı. Onun için ordularını birleştirerek **Pınarhisar** ve **Babaeski** arasındaki **Sazlıdere'**de toplandılar. I. Murad'da **Lüleburgaz'**da savaş meclisini topladı ve taktik tespit edildi.

Sazlıdere'de büyük bir meydan savaşı oldu ve Rum-Bulgar birleşik ordusu kısa zamanda bozguna uğratıldı. Bundan sonra Edir-

SULTAN 1. MURAD (1326-1389)

Çizgili Forum

ne'nin zaptı kolayca gerçekleşti. Zaten karşı koyamayacağını anlayan Edirne'deki Bizans kumandanı, Meriç Nehri'nin taşmasından yararlanarak bir kayığa atlamış ve kaçmıştı.

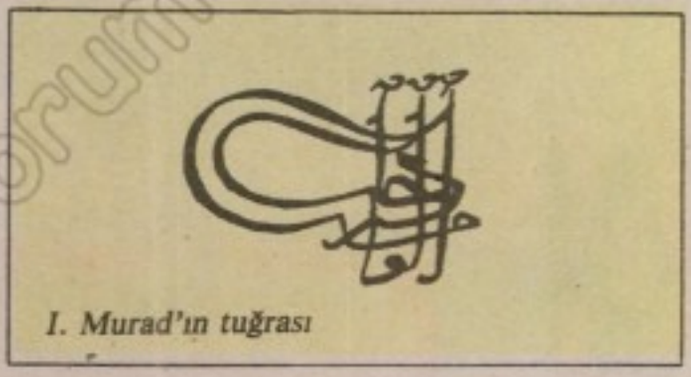
Edirne'nin fethi (1368) hem Türk dünyasında, hem Hıristiyan âleminde geniş yankı uyandırdı. Türkler'in buralardan bir daha asla çıkarılamayacağını daha o zaman anlamışlardı.

Edirne'yi **taht şehri** haline getiren Sultan Murad ilk iş olarak burada güzel bir saray yaptırdı. Diğer paşaların da saray, medrese, mescit yaptırmalarını istedi. Böylece şehrin imarı başlamış oluyordu.

Edirne'nin fethinden sonra **Lâlâ Şahin Paşa'**nın kumandasındaki bir birlik **Eski Zağra** ve **Filibe'**yi, **Evrenos Bey'**in kumandasındaki birlik ise **Gümülcine'**yi zaptetti.

Artık Türkler Rumeli'ye yerleşiyorlardı. Bizans için bunu kabul etmekten ve Türkler'in himayesine girmekten başka çare yoktu. Yapılan bir anlaşma ile Rumeli'de Türkler'in zaptettikleri yerleri resmen Türk toprakları olarak tanıdı. Ayrıca, Anadolu'da yapılacak seferler için gerekirse ve istenirse asker göndermeyi de taahhüt etti.

Devletin sınırları genişlemişti. Şimdi daha çok askere ihtiyaç vardı. Onun için askerî teşkilâtın yenilenmesi gerekiyordu. **"Acemi Ocağı"** ile **"Yeniçeri Ocağı"** esaslı bir şekilde yeniden ele alındı. **Çandarlı Kara Halil** ile **Molla Rüstem'**in hazırladıkları bir kanun uygulamaya konuldu. Buna göre küçük Hıristiyan çocukları Türk ailelerin yanına verilecek, Türkçe'yi,Türk törelerini öğrenerek yetiştirilecek, sonra Gelibolu'daki **Acemi Ocağı'**na verilerek Yeniçeri yetiştirileceklerdi. Bu usul **Orhan Gazi** zamanında sembolik olarak başlatılmış, ama şimdi kanun haline getirilmişti. Bunlar padişahın maiyetinde hassa askeri niteliğinde idiler. Sayıları çok azdı. Türk ordusunun asıl kuvvetini tamamen Türk gençlerinden oluşan **Tımarlı Sipahiler** meydana getiriyordu. Fetihleri yapan, zaferleri kazanan bunlardı. O dönemde Rumeli'de yaya askeri 10 bin kadardı. Büyük çoğunluk atlılardan oluşuyordu.

I. Murad'ın tuğrası

Sırp Sındığı Zaferi

10 bin akıncı, 60 bin kişilik Haçlı ordusunu imha ediyor

Türkler Edirne ve dolaylarını zaptettikten sonra Bizans'ın Bulgarlar ve Sırplar'la coğrafî bağlantısı kesilmiş, birleşik hareket etmelerine imkân kalmamıştı. Bu durum Hıristiyan dünyasında korku ve heyecen yarattı. Türkler'e karşı yeni bir Haçlı ordusu kurulması Avrupa saraylarında gündeme geldi.

Türkler'in Filibe'yi zaptı sırasında kaçan ve Sırbistan'a sığınan bir Rus kumandanı, yeni bir Haçlı ordusu kurulması yolunda tahriklere başladı. Sonunda Papa **V.Urban,** Macar ve Sırp krallıkları ile Eflâk ve Bosna prenslikleri arasında ittifak kurulmasına öncülük ve aracılık etti.

Böylece kurulan Haçlı ordusu 60 bin kişiden oluşuyordu. Bu ordu Macar kralı **Layoş** komutasında Edirne'ye doğru yürüdü. Bu sırada Murad Hüdavendigâr Bursa'da bulunuyordu. Ordusunun büyük kısmı da Anadolu'da idi. Haçlı ordusunun harekete geçtiğini haber alan Rumeli Beylerbeyi **Lala Şahin Paşa,** bir yandan padişaha haber göndererek yardım istedi, öte yandan Hacı İlbey kumandasında 10 bin kişilik bir süvari birliğini keşfe çıkardı.

Haçlı ordusu hiçbir engelle karşılaşmadan Merçi Nehri'ni geçmiş, Edirne yakınlarında duraklamıştı. Burada dinlenecek ve sonra Edirne'ye saldıracaklardı. Türk ordusunun Anadolu'da olduklarını bildikleri için şehri ko-

I. Murad'ın tahta çıkışı (Hümernâme-Topkapı Müzesi)

darkmalt-çizgiliforum
Çizgili Forum

layca alacaklarından ve Trakya'nın güneyine sarkacaklarından emindiler. Bu güven içinde şimdiden zaferlerinin tadını çıkarmak istercesine, konakladıkları yerde içki ve eğlenceye dalmışlardı.

Hacı İlbey 10 bin akıncıdan oluşan kuvvetleriyle sessizce ilerlemiş, düşman ordusunu Meriç kıyısında bulmuştu. Çadırların yanına kadar sokulmayı başaran öncü komandolar (akıncılar), düşman askerlerinin horul horul uyuduklarını görmüşlerdi.

Hacı İlbey sadece keşif hareketi yapmak ve durumu tespit etmek, gerekirse oyalamak görevi almıştı. Fakat düşmanı o durumda yakalayınca bir baskınla kesin darbeyi indirmek en akıllı iş olurdu. Öte yandan, talimat almadan girişeceği bu baskından zararlı çıkarsa kendi idam fermanını da hazırlamış olacaktı. Fazla düşünmedi. Sözkonusu olan canı değil, vatanı idi. Çünkü artık Edirne vatan olmuştu.

Hacı İlbey karanlıkta baskın için gerekli düzenlemeyi hemen yaptı. Sonra gür sesiyle emir verdi: **İleri!**

Akıncılar gök gürlemesini andıran bir sesle ve bulut gibi düşmanın üzerine çöktüler. Allah! Allah! sesleri, kılıç şakırtıları, at kişnemeleri bir anda ovayı doldurdu.

Neye uğradıklarını anlamayan düşman askerlerinden bir kısmı Türkler zannıyla müttefiklerine saldırıyor, bir kısmı kurtuluşu kaçmakta buluyordu. Fakat savaşmaya kalkanları olduğu gibi kaçanları da ölüm bekliyor, Meriç Nehri'ne dökülüp boğuluyorlardı Sırplar iyice sınmış, yani kırılmışlardı (1364).

Haçlı ordusundan canlarını kurtarabilenler pek azdı. Müttefik kuvvetlerin kumandaları da öldürülen ve Meriç'te boğulanlar arasındaydı. Yalnız Macar kralı **Layoş** canını güçlükle kurtarabilmiş ve memleketine dönmüştü.

● Tuğra ve Humâyûn

Sırp Sındığı zaferinden sonra Türkler bütün Trakya'yı, Bulgaristan'ı ve Sırbistan'ın bir kısmını ele geçirdiler. Sırp kralının yerine geçen oğlu **Marko,** Osmanlı Devleti'ne boyun eğdi. **Raguza Cumhuriyeti** padişaha elçi göndererek bir ticaret anlaşması imzalamış, sonra elini mürekkebe batırarak, üç parmağı ortada birleşmiş, başparmağı ile küçük parmağı ayrılmış olarak, andlaşma yazısının baş tarafına basmıştı.

Osmanlı padişahlarının nişanı olan tuğra bundan sonra ve bu damgaya benzetilerek yapılmış, zamanla çok geliştirilmiş, sanat eseri haline getirilmiştir. Fakat el basma geleneği çok eskiden beri vardı ve taahhüt etmek anlamına geliyordu. Oğuzlar tuğraya **"tuğrak"** derlerdi ki bu **Oğuz Han'**ın unganu, yani sembolü olan bir kuşun resmiydi. Eski Türkler bu kuşa **'humay'** ya da **'huma'** da derlerdi. Onun için Türkler tuğraya bir humay ilâve etmiş ve onlara ait şeyler **"humâyûn"** deyimi ile belirlenir olmuştur: **Otağı Humâyûn, Ordu-yu Humâyûn...** gibi.

● Samakov ve Çirmen zaferleri

Rumeli'de kazanılan her zafer, Türkler'in batıya doğru ilerlemelerine ve yayılmalarına sebep oluyordu. Onun için Bulgar Krallığı'na, Osmanlı hâkimiyetini tanımaktan başka çare yoktu. Fakat daha fazla yayılmalarını engellemek için Kral **İvan Şişman,** Osmanlı sarayı ile akraba olmak, kız kardeşi **Maria'**yı **Sultan Murad'**la evlendirmek istedi. Bu evlilik gerçekleşti. Fakat Sultan Murad'ın yayılma harekâtını durduramadı. Bunun üzerine Bulgar kralı, Sırp kralı ile anlaştı ve Türkler'e karşı kuvvetlerini birleştirdiler. **Samakov** yakınlarında yapılan savaşta bir kere daha ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Türk kuvvetleri **Lala Şahin Paşa** gibi ünlü bir gazinin kumandasında idi (1367).

Avrupa tedirgindi. **Sırp Sındığı** bozgunundan yedi yıl sonra bir Haçlı ordusu daha çıkardılar. Bu ordunun çoğunluğunu Sırplar oluşturuyordu. Türk ordusu Haçlı ordusunu 26 Eylül 1371 günü **Çirmen Ovası'nda** karşıladı ve aynı gün bir büyük zafer daha kazandı. Bu savaşta Sırp Kralı **Vukaşin** ile kardeşi veliaht prens **Ugleşa** öldüler. Müttefik Eflâk prensi ise kaçarak canını kurtarabildi.

Çirmen zaferinden sonra Türkler Makedonya'nın tamamını tehdit etmeye başladılar. Attika Yarımadası'nda at koşturuyor, Adriyatik kıyılarını kontrol altında tutuyorlardı. Bunun sonunda Sırbistan Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak yıllık vergi vermeyi kabul etti.

Fakat Sırbistan toprakları henüz Osmanlı topraklarına katılmamıştı. Artık bütün Balkan Yarımadası'nın Türkler'in eline geçeceği anlaşılıyordu. Ama önce Türk'leştirme politikasını uygulamak gerekiyordu. Onun için Anadolu'dan Rumeli'ye Türk göçleri arttırıldı. Rumeli'nin birçok yerinde yerli halk azınlığa düşürüldü. Bu da yetmeyecekti. Anadolu'daki diğer Türk beyliklerinin nüfuslarına da ihtiyaç vardı. Anadolu'da birlik kurulmalı, bütün Türkler bir bayrak altında toplanmalı, güçlerini bir-

I. Murad'ın Vize, Inceğiz ve Çatalburgaz hisarlarının fethinden sonra bir kavak gölgesinde dinlenmesi. (Hünernâme-Topkapı Müzesi)

leştirmeliydiler. **Murad Hüdavendigâr** bu amaçla teşebbüse geçti. Anadolu'da Osmanlılar'a komşu olan Türk beylikleri, **Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları, Hamidoğulları, Eretnaoğulları** ve **Candaroğulları** beylikleri idi. Bunların en güçlüsü ve Osmanlılar'ı en çok uğraştıracak, onlarla hâkimiyet yarışına girecek olan **Karamanlılar**'dı.

I. Murad, savaşa kalkışacak beylikleri sonraya bırakarak, önce birleşmeye eğilim gösteren beyliklerle anlaşmak istedi.

● Elçilerin gözlerini kamaştıran düğün hediyesi

Germiyan Beyi **Süleyman-Şah,** çok yaşlı idi, ama Osmanlılar'ın durumunu iyi değerlendiriyor, Anadolu'nun geleceğini doğru tahmin ediyordu. Oğlu Yakup Bey'e şu öğüdü verdi: **"Beyliği korumak istiyorsan Osmanlılar'la birlik ol. Kızlarımdan birini Sultan Murad'ın oğlu Bayezid'**e ver..."

Yakup Bey bu fikri uygun buldu. Olay **Âşıkpaşazâde** tarihinde şöyle anlatılıyor:

"...Hazırlıklar tamamlandı. Etrafın beğlerine davetçiler gönderildi. Karamanoğlu, Hamidoğlu, Menteşoğlu, Saruhanoğlu, Kastamonu'da hüküm süren İsfendiyar Bey ve Mısır Sultanı davet edilmişlerdi. Murad Gazi'nin kendi sancak beyleri ve bu arada Evrenos Gazi de davetliler arasındaydı...

Düğün başladı. Beylerin elçileri hediyelerle birlikte geldiler. İyi atlar, katar katar develer, türlü türlü değerli hediyeler getirmişlerdi. Herbiri âdet üzre hediyelerini verdi. Mertebelerine göre oturdular. Mısır Sultanı'nın elçisi de hediyesini sundu. Ona bütün elçilerin üstünde bir yer göstermişlerdi...

Bunlardan sonra Sultan Murad'ın kendi sancak beylerine izin verildi. Hepsi yine mertebelerine göre hediyelerini sundular.

Evrenos Gazi Bey'in hediyeleri hepsinden fazla idi: Yüz kul ve yüz kızoğlan cariye. On oğlanın elinde içleri altın dolu on gümüş tepsi vardı. Diğer on tanesinin elindeyse içleri mücevher dolu altın tepsiler bulunuyordu. Sekseninin elinde gümüş maşrabalar ve eğri boyunlu değerli ibrikler vardı. Hiçbirinin eli boş değildi.

Elçiler sultanın bir kulunun bu kadar çok ve değerli hediye getirmesine şaşıp kaldılar.

Murad Han Gazi ne yaptı dersiniz? Evrenos Bey'in getirdiği köleleri ve cariyeleri elçilere dağıttı. Elçilerin getirdiği altınların hepsini Evrenos Bey'e verdi. Evrenos Bey'in getirdiği altınlardan bir kısmını da kendisine iade etti. Kalanları bilginlere, yoksullara dağıttı. Kendisine hiçbir şey almadı.

Böylece bu düğüne niceleri müflis gelip zengin gittiler..."

● Anadolu'da "TÜRK BİRLİĞİ"ne doğru

Düğünle ilgili yukarıdaki ayrıntıyı, Osmanlılar'ın daha ilk dönemlerindeki ihtişam ve zenginliğine, Sultan Murad'ın cömertliğine bir misal vermek için naklettik.

Bu düğün sonunda **Germiyanoğulları Beyliği'**nin kuzeybatı bölgesi Osmanlı topraklarına katılmış, başşehri Kütahya olan beylik ise Osmanlı nüfuzuna girmişti.

Fakat, yeter sayıda Türk askeri çıkarmak için Germiyanoğlu Beyliği'nin nüfusu azdı. Sultan Murad, düğüne gelen **Hamidoğulları Beyi'**nin elçisine, onlara ait bazı şehirleri satın almak istediğini söyledi. **Karamanoğulları'**nın tehdidi altında bulunan bu şehirler **Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç** ve **Isparta** idi.

Bir yandan Karamanoğulları'nın, bir yandan Osmanoğulları'nın baskısı altında olan Hamidoğulları Beyi, teklifi önce reddetti, ama Sultan Murad'ın kararlı ve ordusunu harekete geçirmeye hazır olduğunu görünce, istenen şehirleri satmaya razı oldu. Pazarlık yapıldı ve Hamidoğlu söz konusu şehirleri şer'î usulle 80.000 altına sattı. Murad Han Gazi, satın aldığı bu şehirlerin hisarlarına kendi adamlarını yerleştirdi, etrafını da kendi beratıyla tımar olarak dağıttı (1381-1382).

Anadolu'daki beyliklerin Osmanlılar'dan sonra en güçlüsü **Karamanoğulları** idi ve şimdi Osmanlılar'la Karamanlılar sınır komşusu olmuşlardı. Murad Gazi, Rumeli'nin fethi için gereken askerlerini Karamanlılar'la savaşmak için oradan çekmek istemiyordu. Karamanlılar'ı anlaşma ile, iki saray arasında akrabalık kurarak tutmak istedi. Onun için kızı **Nefise Melek Hatun'**u **Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey** ile evlendirdi. Böylece iki soydaş devlet arasında bir barış kurulmuştu.

Murad Han Gazi artık Rumeli'de fetihlere devam edebilirdi. Hazırlıklar başladı.

● Rumeli'de yayılma

Rumeli'deki gaziler Adriyatik Denizi'ne ve Sırbistan'ın kuzeybatısına doğru ilerlemeye devam ettiler. Sırplar tarafından bir ara geri alınmış olan Niş ve Manastır'ı tekrar ele geçirdiler. **Lâlâ Şahin Paşa**'nın kumandasındaki bir birlik **Bosna**'ya girdi. **Çandarlı Hayreddin Paşa** ise Arnavutluk içlerinde ilerleyerek Ohri, İşkodra ve Akçahisar'ı zaptetti. Fakat Kuzey Arnavutluk fethedilmedi. Çünkü o yöre Venedikliler'in denetiminde idi ve şimdilik kuvvetli bir ticaret ve savaş filosu olan Venedikliler'le çatışmaya girmeyi gerekli görmüyordu. Türk donanması henüz zayıftı.

Sultan Murad daha sonra Bulgaristan fethini tamamlama harekâtını başlattı. O güne kadar alınmamış olan **Niğbolu, Ziştovi, Tutrakan, Silistre** gibi önemli kaleler alındı. **Deliorman** ve **Dobruca** da Osmanlı topraklarına katıldı. Macaristan'la yeni bir savaş kaçınılmaz görünüyordu.

● İlk isyan: ŞEHZADE SAVCI BEY başkaldırıyor

Murad Gazi Rumeli fetihlerini planlar ve bu planlarını uygularken, Anadolu'da müessif bir olay meydana geldi. Bu, oğlu **Savcı Bey**'in ayaklanması olayı idi.

Murad Han Gazi, kendisi Rumeli'de fetihlerle meşgul olduğu için Anadolu topraklarını oğullarının idaresine bırakmıştı. **Şehzâde Bayezid**'i Germiyan'a, **Şehzâde Yakub**'u Karasi'ye vali yapmış, küçük oğlu **Savcı**'yı da Bursa'ya kaymakam olarak göndermişti.

Savcı Bey genç, tecrübesiz, ileriyi göremeyen bir şehzâde idi. Kışkırtmalara kanarak babasının yerine padişah olmayı kafasına koymuştu. Bizans prenslerinden genç **Andronikos** da Bizans tahtına oturmak istiyor, Türk ve Rum prensleri birlikte hareket ediyorlardı.

Şehzâde Bayezid durumu öğrendi ve bir mektupla babasına bildirdi. Murad Gazi Han çok sinirlendi. Ama hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranarak Anadolu yakasına geçti. Oğlunu bir av partisine davet etti.

Savcı Bey babasının Rumeli'den gelip kendisini ava davet etmesinden şüphelenmişti. İsyanı resmen başlattı. Başına geçtiği bir kuvvetle babasının üzerine yürüdü. **Kete Ovası**'nda baba-oğulun kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Fakat henüz çarpışma olmamıştı. Gece yarısı Murad Han Gazi, iki ordunun arasında bulunan bir dereyi geçti ve ayaklanan askerlere şöyle seslendi:

"İçinizde benden şikâyeti olan kim varsa meydana çıksın, kendisini dinleyeceğim, şikâyeti doğru ise hak vereceğim" dedi.

Padişahın hitabını duyan askerler irkildiler ve şehzâdenin nankörlük ettiğini anlayarak padişahın safına geçtiler, af dilediler.

Savcı Bey yanında birkaç kişiden ve kendisini kışkırtan birkaç Rum âsilzâdesinden başka kimsenin kalmadığını görünce, atına atlayıp kaçtı. Daha sonra Boğaz'ı geçerek Dimetoka Kalesi'ne sığındı. Fakat Sultan Murad bu kaleyi kuşattı ve sonunda **Savcı Bey** hareketinin cezasını hayatı ile ödemiş oldu.

Savcı Bey'in isyanı Osmanlı tarihinde ilk isyandır.

● "Ey Karamanoğlu! Ben gazâ ediyorum, sen eza ediyorsun!"

Sultan Murad Han Gazi, bir yandan fetihlere devam ederken, öte yandan Anadolu'da birliği sağlamaya ve bunu mümkün olduğu kadar kan dökmeden gerçekleştirmeye çalışıyordu. Germiyanoğulları, Hamidoğulları, Candaroğulları ile akrabalıklar kurularak birlik sağlanmıştı. Aynı politika Karamanoğulları için de uygulanmış ve Sultan Murad'ın kızı **Nefise Melek Hatun,** Karamanoğlu **Ali** Bey ile evlendirilmişti.

Fakat Karamanoğulları, Mısır Memlûk Devleti ile Osmanlı Devleti arasında ezilmek istemiyordu. Osmanlılar'ın hem Ana'dolu'da hem Rumeli'de nüfuzlarının artmasını, diğer Türk beyliklerinin birer birer onlara katılmasını, beylerin, âlimlerin, aşiretlerin o tarafa geçmesini hem kıskanıyor, hem de kendi gelecekleri için tehlikeli görüyorlardı.

Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey (Murad Han Gazi'nin damadı), Osmanlılar'ın Hamidoğulları'ndan satın aldıkları Beyşehir'i işgal edince, iki Türk devleti arasında savaş kaçınılmaz oldu.

Sultan Murad'ın Karamanlı tecavüzüne cevap vermemesi beklenemezdi. Haberi duyunca hem kızmış, hem üzülmüştü. Devlet âyanını, saltanat erkânını toplayarak onlara şöyle dedi: **"Şu ahmak zalimin yaptığı işe bakın! Ben Allahu Taâlâ yolunda, ülkemi bırakıp bir aylık yol kâfir içine gireyim, gece-gündüz ömrümü gazaya sarfedeyim, yeyip içmeyi terkedeyim, belâ ve mihneti seçeyim, o gelsin, bir bölüm mazlum Müslüman'ın üzerine düşsün, yağma etsin, incitsin!"** dedi. Üzüntüsünü

şöyle belirtti: **"Karaman'la savaşmaktan vazgeçip gaza ve cihadla meşgul olursam, Müslümanlar o zalimin eline düşerler; eğer üzerine varırsam, bu defa da soy kardeşlerime, din kardeşlerime kılıç çekmiş olacağım!"**

Sultan Murad Han Gazi, sonunda kesin kararını verdi. Ordusunu toplayıp Karamanoğlu üzerine yürüdü. Onun bu hareketini gören Karamanoğlu Ali Bey, Türkmen, Tatar, Varsak, Turgud, Bayburd beylerini ve çerisini topladı. Sonra da Murad Hüdavendigâr'a elçi göndererek şöyle dedi: **"Ordun kadar ordum var, eğer barışırsan barışırım, vuruşursan vuruşurum. Dert verirsen dert veririm, ölümüne de ölüm veririm."**

Murad Hüdavendigâr'ın elçiye verdiği cevap şu oldu:

"Hey bedbaht, benim gazama mani olur, ben gazada iken Müslümanlar'ı incitirsin. Senin kökünü kazımayınca ben huzur içinde gaza edemem. Seninle nasıl barışırım, gazaya mani olanla gaza etmek, en büyük gazadır!"

Murad Hüdavendigâr Kütahya'ya gelince Karamanoğlu yine elçi gönderdi. Bu defa alçak gönüllü davranıyor, barış istiyordu. Hüdavendigâr bu elçiye de şu cevabı verdi:

"Barışı daha önce isteyecekti, ordu toplayarak buraya kadar geldikten sonra işi yarım bırakamam. Zaten kaç defa sözünden caydı.... Var gücünü pazusuna vererek her ne sözü ve hüneri varsa yapsın, er olsun, erlik göstersin, işi bir yana edelim. Benim her yıl gaza etmeme mani olmaya çalışır: Gazaya mani olanlarla gaza etmek en büyük gazadır. Bu yıl kâfirlere gazadan kaldık, bari onun şerini def edelim."

Savaş için dönüşsüz adım atılmıştı. Murad Han Gazi 70 bin kişilik ordusunu Karahisar'da konaklattı. Burada toplanan savaş meclisinde uygulanacak taktik görüşüldü.

Konya yakınlarında meydana gelen vuruşma çok şiddetli oldu. Zaferi Osmanlılar kazandı (1368). **Şehzâde Bayezid,** yıldırım gibi süratli manevralarla savaşın kısa zamanda kazanılmasını sağlamıştı. Kendisine **"Yıldırım"** lâkabı bundan sonra verildi.

Karamanoğlu Ali Bey, ordusu yenilip dağılınca Konya kalesine sığındı. Bunun üzerine Sultan Murad Konya'yı kuşattı. Fakat savaşmadı. Karamanoğlu Ali Bey, Sultan Murad'ın kızı olan eşi Nefise Melek Hatun'u göndererek af diledi. Hüdavendigâr, gelip elini öpmesi ve diz çökmesi suretiyle onu affedeceğini söyledi. Ali Bey söyleneni yaptı ve affedildi.

Sultan Murad Karaman ülkesini işgal etmedi. Artık onun gazaya engel olacak hali kalmamıştı. Ayrıca, Balkanlar'dan aldığı haberlerden, Sırp Kralı **Lazar'**ın Türkler'e karşı yeni savaş hazırlığı yaptığını öğrenmişti. Rumeli'ye geçmek için hazırlık yapmaya başladı.

I. Kosova Zaferi

Haçlı ordusunun Türk ordusundan üç misli büyük olduğunu söyleyen elçiye, Sultan Murad şu cevabı verdi: Bir ordunun kuvveti sayıca fazla olmasından gelmez!

Sırp Kralı Lazar, Türkler'e asker ve vergi verdiği için kendi ülkesinde itibarını kaybetmişti. Yeniden itibar kazanmak için çareler aramaya başladı ve Bulgar Kralı **İvan Şişman** ile Bosna Kralı **Tvartko'**ya başvurdu.

Bulgar kralı Türkler'le müttefik olmasına rağmen, bu ittifakın ancak sultana verdiği kızının hayatta kalabilmesi ile mümkün olabileceğini düşünüyordu. Herhangi bir sebeple kızı ortadan kaldırılırsa ittifak da sona ermiş olurdu.

İvan Şişman Sırplar'la gizlice anlaştı. Onlara her türlü yardımı vaadetti. Bosna Kralı Tvartko da Türkler'le yapılacak olan savaşa, ordusunun başına geçerek katılacağını bildirdi.

Murad Han Gazi Anadolu'da savaşırken, Karamanoğlu Ali Bey ile Bosna kralı arasın-

I. Murad'ın zırh giydirilmiş bir kurdu ciritle vurması (Hünernâme-Topkapı Müzesi).

da ilişkiler birden gelişmiş ve bir ittifak kurulmuştu. **Kula Şahin Paşa** işte bu yüzden Bosna kralını cezalandırmak için 20.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Bosna kralı böyle bir hareketi bekliyordu. Sırplar'la işbirliği yaparak 30.000 kişilik bir ordu hazırlamış ve bununla, Niş yakınlarında, **Ploşnik** denilen mevkide, Kula Şahin Paşa'nın birliğini pusuya düşürmüştü. Burada 15 bin Türk askeri şehit oldu ve ancak 5 bini geri dönebildi.

Bu olay Bursa'da büyük üzüntüye ve hiddete yolaçmış, düşmanın seferberliği bitmeden hücuma geçilmesi fikirleri ileri sürülmüştü. Fakat mesafe ve coğrafi konum buna imkân vermiyordu. Onun için önce Bulgaristan'a yürümenin uygun olacağına karar verildi. Böylece Türk ordusunun sağ yanı sağlama alınacak, Bulgar ordusunun Sırp ordusu ile birleşmesi önlenecekti.

Veziriâzam Ali Paşa'nın 30 bin kişilik bir kuvvetle Bulgaristan üzerine yürümesine, I. Murad'ın asıl orduyu Filibe'de toplamasına karar verildi ve bu plan uygulandı.

Veziriâzam Ali Paşa, ordusunu **İslimiye'**de topladı, **Çalıkavak** derbedinden hızla geçerek Bulgaristan'a girdi. Yahşi Bey kumandasında 5 bin kişilik bir kuvveti **Pravadi'**ye sürdü. Kendisi de **Şumnu'**ya yürüdü ve burada kuşatma için ufak bir kuvvet bırakarak, o zamanlar Bulgaristan'ın başşehri ve en kuvvetli mevkii olan **Tırnova'**ya hareket etti. Bu mahirane plan semeresini verdi. Yahşi Bey hücumla **Pravadi** kalesini zaptetmiş, bu haberi duyan Şumnu Kalesi ile direnmeden teslim olmuştu.

● Bulgaristan teslim oluyor

Bulgar Kralı **İvan Şişman** durumu öğrenir öğrenmez, müttefiklerinin yardımını beklemek için Niğbolu'ya çekildi. **Ali Paşa** süratle Şişman'ı takibe koyuldu ve Niğbolu kalesini kuşattı.

Bu sırada Sultan Murad'ın kumandasındaki asıl ordu Rumeli'ne geçmişti. Bulgar kralı bunu da duyunca kurtuluş ümidinin kalmadığını, teslim olmaktan başka çare olmadığını anladı ve teslim oldu.

Böylece Bulgaristan tamamen işgal edilmiş oluyordu. Ali Paşa Bulgaristan'ı muhafaza için bir kısım kuvvetini burada bırakarak, Filibe'de toplanmakta olan esas ordu ile birleşti.

Bulgaristan'ın Türkler tarafından işgal edilmesi üzerine **Sırp Kralı Lazar** iyice telâşa düşmüş, müttefiklerinden acele yardım istemişti. Bir yandan da Türkler'den önce hareket ederek stratejik önemi olan bazı yerleri ele geçirmeye çalışmış ve bu arada, Bulgar sınırında bulunan **Şehirköy'**ü zaptetmişti. **Murad Gazi,** Şehirköy'ün Sırplar'ın elinde kalmasını istemedi. Çünkü Sırp ordusu ile Bulgar ordusunun kaçıp kurtulan artıkları burada birleşebilirdi. Ayrıca burası Osmanlı ordusunun toplanmasını ve ileri hareketinin kanatlarını tehdit edebilirdi. Onun için Şehirköy'ün alınması gerekiyordu.

I. Murad Şehirköy'ü kurtarmak için Meriç Nehri'ne doğru indi. Ordunun büyük kısmı nehri geçinceye kadar, hem güvenliği sağlamak, hem de Şehirköy'ü almak için, **Yahşi Bey, Saruca Bey** ve **İne Bey'**i 10 bin kişilik süvari birliği ile harekete geçirdi.

Yahşi Bey Şehirköy'ü kurtardı ve Filibe'ye döndü.

Türk ordusu Filibe'den **Ahtaman'**a doğru harekete geçti. Ahtaman'da üç gün dinlendi. Burada, Dobruca Tatarları'nın reisi **Saraç Bey** ile Köstendil Bey'i **Konstantin,** kararlaştırıldığı şekilde askerleriyle birlikte gelerek orduya katıldılar. Böylece Osmanlı ordusu 60 bin kişiye ulaştı. Bu sırada, tecrübeli ve çok değerli bir kumandan olan **Evrenos Bey** Hac'dan dönerek Filibe'ye gelmişti.

Ahtaman'dan tekrar harekete geçen ordu üç gün süren yürüyüşten sonra **Alâeddin Ovası'**na geldi ve burada iki günlük istirahate çekildi. Daha sonra Köstendil ve Uluova'da da molalar verildi. **Gazi Evrenos Bey** bir miktar süvari ile keşif için ileriye gitmişti. Bir süre sonra dönerek müttefiklerin Kosova dolaylarında toplanmakta olduğu haberini getirdi. Bunun üzerine Türk ordusu da **Kratova'**ya doğru hareket etti.

● Haçlı elçileri Türk karargâhında

Sırp Kralı Lazar müttefiklerinden beklediği yardımı almış ve **200 bin kişilik bir Haçlı ordusu,** toplanmıştı. Bu ordu, başta Sırplar olmak üzere **Arnavut, Ulah, Boşnak, Hırvat, Çek, Sloven, Macar, İtalyan** (Venedik) ve bir kısım gönüllü **Bulgar** askerinden oluşuyordu.

Sırp Kralı **Lazar** ve müttefiki olan generaller, Sultan Murad'a elçi heyeti göndermeye karar verdiler. Bu suretle Türk ordusunun durumunu yakından görecek, I. Murad'ın asıl maksadını, belki de uygulayacağı taktiği anlayacaklardı.

Zeki bir hükümdar ve kumandan olan **Sultan Murad** da düşmanın niçin elçi gönder-

diğini elbette anlamıştı. Onun için Türk ordusunun şanını ve heybetini göstermek, düşmanın mâneviyatını bozmak istedi.

Elçiler Türk ordusunun sayı bakımından az olduğunu görünce keyiflendiler ve şöyle dediler:

"Ordunuz kuvvetlidir, ama müttefik ordusu da bundan üç misli daha fazladır. Hele 5 bin kadar zırhlı askerimiz var ki yalnız bunlar bile zaferi kazanmamıza yeter!".

Sultan Murad elçilere, kuvvetin hiçbir zaman sayıda olmadığını söyledikten sonra, Sırp kralına ulaştırılacak münasip cevapla onları geldikleri yere yolladı.

● Evrenos Bey'in taktiği

Sultan Murad'ın ordusuna ve kumandanlarına güveni sonsuzdu. Bu savaş Türkler'in Balkanlar'da kalıp kalamayacaklarını da gösterecekti. Hemen harp meclisini topladı. İleri gelen kumandanların fikirlerini serbestçe söylemelerini istedi. Herkes fikrini söyledi. Ama en çok, hayatının büyük kısmını savaşlarda geçirmiş **Evrenos Bey**'in söyleyecekleri merak ediliyordu.

Evrenos Bey şu görüşü ileri sürdü:

"...Savaş meydanına düşmandan evvel varmak, iyi yer seçmek, mevzi aldıktan sonra düşmanı oraya çekmek ve savaşa mecbur etmek gerekir. İlk hamleyi onlar yapmalı ve seçtiğimiz yere gelmelidirler. İlk hücum eden biz olursak onları dağıtmak zor olur. Ama savaşı onlar başlatırsa yürüyüşe geçecek, bulunduğumuz yerleri kuşatmak üzere kollara ayrılacaklardır. İşte bu şekilde parçalanmalarından yararlanmalı, tekrar toplanmalarına fırsat vermemeliyiz. Böyle yaparsak kolayca galip gelebiliriz. Benim fikrim bu yoldadır..."

Evrenos Bey'in ileri sürdüğü bu görüş, **Sultan Murad**'ın oğlu **Yıldırım Bayezid, Vezirîâzam Ali Paşa** ve **Timurtaş Paşa** tarafından da kabul edildi.

Sultan:

"Benim görüşüm de budur, inşallah savaş meydanında böyle hareket edeceğiz. Görüşmemizin özeti bütün ümeraya (subaylara) bildirilsin ve hepsi hazır bulunsun" emrini verdi.

Alınan bu karar gereğince, ordu, geceyarısı **Kosova Ovası**'na doğru yürüyüşe geçti. Geceleyin, düşman yakınında bulunan nehrin çabucak geçilmesi için her türlü tedbir alındı ve altı bölüme ayrılan ordu tam bir disiplin içinde nehri geçti. Priştine'ye yaklaştığı zaman keşiften gelen **Evrenos Bey,** düşman ordusunun Kosova'da toplanmış olduğunu, öncülerle temas sağlandığını haber verdi. Sultan Murad da orduyu savaş düzenine sokarak Kosova sırtlarında mevzi aldı.

Türk ordusunu birden bire karşısında gören Sırp Kralı Lazar şaşırdı ve o da hemen harp meclisini topladı. Türkler'e sabahleyin saldırmak kararını aldılar. Asker sayısı ve silâh fazlalığına güvenerek zafer kazanacaklarından emin görünüyor, en ufak bir şüphe taşımıyorlardı.

Sultan Murad düşmanın asker ve silâh fazlalığını biliyor, planını, hazırlıklarını ona göre yapıyordu. Savaştan önce yanına **Şehzâde Yıldırım**'ı alarak düşman kuvvetini anlamak ve savaş meydanını gözü ile görmek için yüksekçe bir tepeye çıktı.

Düşman gerçekten sayıca çok fazla idi. Kuzeyden şiddetli bir rüzgâr esiyor, ovada toz kaldırıyordu. Türkler'in aleyhine esen rüzgâr akıncılara gözaçtırmayacak, isabetli ok atışlarına engel olacaktı. Bu durum canını sıktı ama hiç kimseye bir şey belli etmedi. Hemen kumandanlarını toplayarak durum muhakemesi yaptı. Çeşitli görüşler ortaya atıldıktan sonra Evrenos Bey'in şu fikri esas savaş planını oluşturdu: **"Düşmanın belli olan savaşa usullerine göre evvelâ savunma tertibatı alınmalı, belli bir noktada daima üstün bir kuvvet bulundurmak suretiyle düşmanın ayrılan , bölünen kuvvetlerini tepelemeli, savaşa hemen girilmelidir."**

Sabahleyin şafak sökerken Türk ordusu savaş düzenine girdi. Merkeze **Sultan Murad,** sağ kanada Şehzâde **Yıldırım Bayezid,** sol kanada Şehzâde **Yakup Çelebi** kumanda edeceklerdi. Sağ kanadın korunmasını Rumeli sipahileriyle **Evrenos Bey** yapacaktı. **Saruca Paşa, Şahin Paşa, Yahşi Bey** ve **Müstecib Bey** de **Yıldırım**'ın maiyetinde bulunacaklardı.

Merkezde, sultanın maiyetinde, **Mehmed Ağa, Vezirîâzam Ali Paşa, Timurtaş Paşa** görev almışlardı. Ayrıca Yeniçeriler'in safları arasında **Haydarağa** kumandasında toplar yerleştirilmişti.

Sol kanatta, Şehzâde **Yakup Çelebi** maiyetinde yeralan kumandanlar **Turgutça Bey, İne Bey, İnce Balaban Bey** idi.

Kanatlara 1000'er okçu taksim edilmişti.

Düşman ordusunun merkezinde **Kral Lazar,** sağ kanadında Lazar'ın damadı **Brankoviç,** sol kanatta Bosna **Kralı Tvartko** kumandan olarak bulunacaklardı. Bunların da tecrübeli generalleri çoktu.

Savaşın yapılacağı Kosova Ovası doğudan batıya doğru birbirine paralel olarak uzanan iki sarp sıradağın arasında yeralıyordu. Uzunluğu 20 bin, genişliği 5 bin adım idi.

Savaşın yapılacağı sabah Türk ordusu sarsılmaz bir imanla, güvenle ve azimle sultanın kendisine hitaben yaptığı konuşmayı dinliyordu:

Sultan Murad şu konuşmayı yaptı:

"...Gaziler! Bugün gayret günüdür. Hamiyet gösterme sırası, erlik zamanı ve mertlik demidir. Bunca yıldan beri vatan sizinle övünmekte, gurur duymaktadır. Şimdi sizden bir kere daha bütün cihana yayılmış şöhretinizi doğrulayacak merdane hareketler diler. Bugün heybetinizle titreyen şu Kosova Ovası, muzaffer olacak şanlı sancağımızın Macaristan içlerine doğru gitmesini bundan sonra hiçbir düşman ordusu durduramayacaktır! Bugün elde edeceğimiz şanlı bir galebe, bütün Rumeli'nde Allah'ın birliğini yaymamıza sebep olacaktır. İnsan ömrü uzun olsa bile, bilmez misiniz ki ebedî değildir. Bir gün biter, son bulur. Bakî kalacak olan Yüce Allah'tır. Allah'ın 'Bir'liğini yayarak Cennet'e varmak isteyenlere, işte şanlı savaş meydanı! Allah Allah deyü hücum ve savlet eyleyiniz!".

● "Askerlerim, vatan sizinle övünüyor, Allah Allah deyü savlet eyleyiniz!"

Sultanın nutku ordunun mâneviyatını büyük ölçüde etkilemiş, yükseltmişti. Şimdi her subay, her nefer zafere ulaşmak için sabırsızlanıyor, hücum emrini bekliyordu.

Rüzgâr dinmiş, hafif bir yağmur ovanın tozunu bastırmıştı.

Savaş, iki taraf öncülerinin ok atışlarıyla başladı. Haçlılar menzile yaklaşınca ok yağmuruna tutuldular ve erimeye, sarsılmaya başladılar. Bunu gören düşman ordusu bozgunu önlemek için tepelerden sel gibi inmeye başladı ve büyük bir taarruza geçti. Bütün kuvvetiyle Türk ordusunun sol kanadına yüklendi. Düşman ağır basıyor, Yakup Çelebi dövüşe dövüşe güneydoğuya doğru çekiliyordu. Kral Lazar da merkezdeki hücumunu şiddetlendirdi. Sol kanat bir türlü tutunamıyor, bunu anlayan düşman da olanca gücüyle o taraftan hücumu arttırıyordu. Sağ kanadın durumu iyiydi. Bunu gören Sultan Murad, Yıldırım'a, süratle sol kanadın yardımına koşmasını emretti. Şehzâde Yıldırım da bir kısım kuvvetlerini göndererek Şehzâde Yakub'un durumunu düzeltti.

● Şehzade Bayezid, yıldırım gibi...

Düşmanın durumu ve merkez arazinin konumu, Türk merkez ve sol kanadına saldıran düşmanın sol yanına bir hücum yapılmasına çok elverişliydi. Sultan Murad'ın savaş planında böyle durumlar bilhassa kollanacaktı. Yıldırım Bayezid hiç vakit kaybetmeden, yıldırım hızıyla ve görülmemiş şiddetle, düşmanın sol yanına saldırdı. İnatla direnen düşmanı kırıyor, eziyor, parçalıyordu. Askerinin başında, ön safta, göğüs göğüse çarpışıyor, yaralanan atını değiştiriyor, askerlerine kahramanlık örneği gösteriyordu.

Bu arada yardım alan Şehzâde Yakub'un ordusu da toparlandı ve hücuma geçti. Böylece düşman iki taraftan kuşatıldı ve çekilmeye başladı. Fakat peşi bırakılmadığı için çekilmeyi başaramadı. Türk çemberinin içine düştü ve kısa zamanda imha edildi.

Sırp Kralı Lazar da ölenler arasındaydı.

Başladıktan sekiz saat sonra biten bu büyük meydan savaşı Türkler'in kesin zaferiyle sonuçlandı. Türk ordusu, kumandanlarının ve askerlerinin kabiliyeti sayesinde, sayıca kat kat üstün olan düşman kuvvetlerini yok etmişti (20 Haziran 1389).

Bu savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırları Tuna'ya kadar genişledi. Bulgaristan'dan sonra Sırbistan da tamamen Türk hâkimiyetine alındı.

● Sultan I. MURAD'ın ölümü ve vasiyeti

Sultan Murad 1326 yılında doğdu, 1362 yılında tahta çıktı ve 20 Haziran 1389'da, Kosova zaferini kazandığı gün, Lazar'ın damadı **Miloş Obiliç** tarafından öldürüldü.

Murad Han Gazi, zaferden sonra savaş meydanını gezmiş ve çadırına çekilmişti. Çadırın yakınında toplanmış esirlerden biri, yani **Miloş Obiliç,** Otağ-ı Humâyûn'a doğru yürüdü. Nöbetçiler engel olmak isteyince, **"Ben Müslümanlığı kabul ettim, el öpmek istiyorum, padişahınıza söyleyeceklerim var"** dedi. Padişah da **"Bırakın gelsin"** dediği için çadıra götürdüler. Miloş, padişahın huzurunda eğilerek ayağını öpmek bahanesiyle ilerledi. Sonra bir hamlede padişahın ayağını tutarak kendisine çekti, sol kolunun altında sakladığı bir hançeri Hüdavendigâr'ın göğsüne sapladı.

I. Murad'ın Sırp fedaisi Miloş tarafından şehit edilmesi (Hünernâme-Topkapı Müzesi).

Miloş'u yakalayıp parça parça ettiler. Fakat Murad Gazi Han çok ağır yaralı idi. Ancak birkaç saat yaşayabildi. Bu arada vasiyeti niteliğindeki son sözlerini söyledi:

"İslâm'ın zaferi benim kurban olmama bağlı ise, şehitlik şerbetini nasip buyurmasını Cenab-ı Hak'tan dua ve niyaz etmiştim. Duam kabul olundu. Büyük Allah'a hamd ve senâ olsun ki, hayatım, askerlerimin zaferini gördükten sonra sona eriyor... Oğlum Bayezid'e biat ediniz. Sakın esirleri incitmeyiniz. Mal ve namuslarına tecavüz etmeyiniz. Ben artık sizleri ve kahraman ordumuzu Büyük Allah'a emanet ediyorum..." diye gözlerini yumdu.

Sultan Murad'ın iç organları, Kosova sahrasına, şimdi **"Meşhed-i Hüdavendigâr"** denilen yere gömüldü. Burası Priştine'nin birbuçuk saat kuzeybatısındadır. Cenazesi mumyalanıp Bursa'ya götürüldü ve oradaki türbesine defnedildi.

Şehzâde Yakup Bey ordusunun başında, düşman artıklarını takipten geliyordu. Babasının ölümünden, Bayezid'in onun yerini alacağından tamamen habersizdi. Kumandanlar vasiyete uyarak Yıldırım Bayezid'in tahta çıkmasını, fakat taht kavgasının önlenmesi için Yakup Çelebi'nin öldürülmesini uygun buldular. Bayezid kadar sevilen ve büyük bir ordunun başında bulunan Yakup Çelebi ile Yıldırım Bayezid arasında taht kavgası olursa, kazanılan zafer boşa gidecek, belki de bundan sonra Balkanlar'da tutunmak mümkün olamayacaktı. Onun için, babasıyla görüşmek için Otağ-ı Humâyûn'a giren **Yakup Çelebi, Yıldırım Bayezid'in onayı ile orada öldürüldü.** Cenazesi babasının cenazesi ile birlikte Bursa'ya götürüldü.

Asker, Murad Han Gazi'nin ve Yakup Çelebi'nin ölümlerine çok üzüldü. Fakat Yıldırım Bayezid'i de çok seviyordu.

I. Murad en büyük Osmanlı hükümdarlarından biridir. Osmanlı Devleti onun zamanında imparatorluk olmuştur. Rumeli'de fethettiği topraklar, Anadolu'da sahip olduğu topraklardan fazla idi. İdarî ve askerî alanlarda yaptığı ıslahat, devleti kuvvetlendirmiş, çok yararlı gelenek ve kanunlar bırakmıştır. Önemli meselelerde karar vermeden önce, durumu, ilim ve tecrübe sahibi kimselere mutlaka danışırdı. Baş eğen düşmana karşı yumuşak, hatâlara karşı sert, ceza ve ödül vermede süratli, son derece cömert, ama her zaman planlı idi.

Osmanlı vekayinâmelerinde fizikî yapısı şöyle tarif ediliyor: Orta boylu, seyrek sakallı, değirmi yüzlü, büyük burunlu, iri dişli, iri gözlü, parmakları kalın ve enli. Başına mevlevî sikkesi üzerine yuvarlak destar (sarık) sarardı. Külâhı altından sırmalı, kenarları sarıktan bir parmak dışarıda görünürdü. Sade giyinirdi. Kırmızı zeminli beyaz elbiseden hoşlanırdı.

● Sultan MURAD'ın eşleri ve çocukları

Murad Hüdavendigâr, güzelliği ve iyi ahlâkı ile meşhur olan Gülçiçek Hatun'la evlenmiştir. Yerine geçen oğlu Yıldırım Bayezid bu hatunundan doğmuştur. Daha sonra Murad Han Gazi, Bulgar Kralı'nın kızı Prenses Maria ve yine Bulgar prenseslerinden Konstantin'in üç kızından biri ile evlenmiştir. Son iki evlilik siyasî evliliklerdi.

Sultan Murad'ın Yıldırım Bayezid'den sonraki çocukları şunlardır: Yakup Çelebi, Savcı Bey, İbrahim Çelebi ve Nefise Melek Hatun. Savcı Bey babasına isyan ettiği için öldürülmüştü. Yakup Çelebi ise, Yıldırım Bayezid tahta çıktığı gün, taht kavgasını önlemek için öldürüldü.

darkmalt - çizgi forum

Sultan I. Murad'ın ölümünde Osmanlı İmparatorluğu

YILDIRIM BAYEZİD

"Hız" onun karakteriydi. Hızlı yaşadı, yıldırım hızıyla zaferler kazandı, yıldırım hızıyla sevdi, yıldırım gibi yükseldi ve yıldırım gibi düştü.

Yıldırım Bayezid, I. Kosova Zaferi'nin kazanıldığı, Murad Han Gazi'nin bir Sırp fedaisi tarafından şehit edildiği gün (1389) tahta çıktı. 29 yaşında idi. Kardeşi Yakup Bey taht kavgasının önlenmesi için aynı gün ortadan kaldırılmış, Bayezid rakipsiz olarak idareyi ele almıştı.

Şüphesiz, iyi bir insan olan, askerleri tarafından sevilen, ağabeyi Bayezid'e de sevgi ve saygı duyan Yakup Çelebi'nin öldürülmesi, o gün için de,bugün için de, insanî açıdan kolay tasvip görecek bir olay değildir. Zamanın ulema ve kumandanları bu hususu şöyle açıkladılar: **"Bir idam bir isyandan daha hayırlıdır".** Osmanlı tarihini yazan A. de Lamartine de **"Bu olay, Osmanoğulları'nın, imparatorluğun selâmeti ve birliği için kendi kanlarını bile akıtmaktan kaçınmayacaklarını öğretmiş oluyordu"** diyor.

Fakat, bu olay daha sonraki dönemlerde, tahta çıkan her şehzâdenin diğer kardeşlerini idam ettirmesi gibi bir geleneği başlatacak ve imparatorluğun düzeni bozulmasın diye nice şehzâdeler boğdurulacak, bu gelenek **Padişah Abdülmecit** zamanına kadar devam edecekti.

Masum kardeşinin idamını onaylamakta büyük tereddüt gösteren, sonra da son derece üzülen **Yıldırım Bayezid,** gerekçeyi ve asıl amacı aklından çıkarmadı ve işe koyuldu. Bütün işlerini yıldırım hızıyla görüyordu ve **'sürat'** onun özelliği idi. **"Yıldırım"** lâkabı ona, babasının sağlığında, Karamanoğulları ile yapılan savaşta, yıldırım hızıyla gerçekleştirdiği manevra ve saldırılarından dolayı verilmişti.

Kosova Savaşı'nda Sırp ordusu imha edilmiş, Sırp kralı da ölmüştü. Yıldırım, ölen kralın oğlu Stefan'ı tahta çıkardı. Krallığın bir kısım topraklarını Lazar'ın damadı **Vuk Brankoviç'**in idaresine verdi. Yapılan anlaşmaya göre Sırplar her yıl vergi verecek, padişah istediği anda 20 bin asker gönderecekti. Fakat anlaşmanın bir özel şartı daha vardı ki o da, Stefan'ın kızkardeşi **Prenses Maria Olivera Despina'**nın Yıldırım Bayezid'e verilmesiydi.

Stefan Türkler'le anlaşmak üzere Yıldırım'ın Üsküp'te kurduğu otağına geldiği zaman, diğer kardeşleri ve yakınları ile birlikte kızkardeşi Olivera'yı da getirmişti. Zamanın tarihçilerine göre bu kız son derece güzeldi ve Yıldırım onu görür görmez âşık olmuştu.

Yıldırım Bayezid güzel **Olivera** ile evlendi. Türkler bu prensese **Laz Kızı** (Lazar'ın kızı) derlerdi. Yıldırım'ın bu prensesi deli gibi sevdiği ve onun sözünden hiç çıkmadığı da söylenir.

SULTAN YILDIRIM BAYEZİD (1360-1403)

● Yıldırım Bayezid, Bizans tahtına kimi isterse onu çıkarıyor

Sırbistan idaresine yeni bir düzen getiren Bayezid bundan sonra Balkanlar'da bazı yerleri daha fethetti: **Hoca Firuz Bey** kumandasındaki akıncılar **Vidin**'i aldılar; Tuna'yı aşıp Eflâk (Romanya) içlerine girdiler. **Paşa Yiğit Bey** kumandasındaki akıncılar ise Bosna'ya ve Macaristan'ın güney bölgesine akınlar yaptılar.

Bu fetihler olurken Anadolu'dan getirilecek göçmenlere uygun yerler tespit ediliyor ve tespit edilen yerlere Türkler yerleştiriliyordu.

Bu sırada Bizans imparatoru Cimuşin (...

kat yerine oğlu **Ioannes** (Yoannis) geçmemiş, idareyi ihtiyar dedesi ve onun oğlu **Manuel** ele geçirmişlerdi. **Yoannis, Bayezid'e** bir mektup yazarak hakkının korunmasını, kendisinin tahta çıkmasına yardım etmesini istedi. Bu **Yoannis** vaktiyle asî **Savcı Bey** ile işbirliği yaptığı için Bayezid ondan nefret ediyordu.. Fakat onun başvurusunu Bizans'ın içişlerine karışmak için bir fırsat saydı. 6000 atlı, 4000 piyade olmak üzere 10 bin kişilik bir kuvvetle Belgrad ormanlarına geçti ve İstanbul üzerine yürüdü. Bu olay İstanbul'da ihtilâl çıkmasına sebep oldu. Yoannis'in taraftarları kale kapılarını açtıkları için Türkler şehre kolayca girdiler. Yoannis tahta çıkarıldı ve ihtiyar imparator ile oğlu Manuel bir kaleye hapsedildiler.

Birkaç ay sonra hapisteki baba-oğul kaçtılar ve Bayezid'e sığındılar. Bunlar, tahta kendileri geçtikleri takdirde Bayezid'e bağımlı ve sadık kalacaklarına, daha çok vergi vereceklerine yemin ettiler. Bayezid bu durumu da değerlendirdi ve baba-oğulu tekrar tahta çıkararak, Yoannis'i Silivri ve Marmara Ereğlisi prensiliğine tayin etti.

Görüldüğü gibi, Bizans yöneticileri Bayezid'in kuklası haline gelmişlerdi. Bayezid Bizans'ın içişlerine, bu şehri zaptetmek için uygun ortam hazırlamak maksadiyle karışıyordu.

● Anadolu beyleri Yıldırım'a baş eğiyor

Gazi Murad Han'ın ölümünden ve Bayezid'in Rumeli ve Bizans'la meşgul olmasından yararlanan **Karamanoğulları,** diğer Türk beyliklerini Osmanlılar'a karşı kışkırtmaya başladılar. Bu, Anadolu'daki Türk nüfusun Rumeli'ne yerleştirilmesini de engelleyecek bir teşebbüstü. Ayrıca birliğin dağılması halinde Osmanlılar Anadolu'daki üstünlüklerini kaybedebilirlerdi. O sırada Anadolu'da oldukça güçlü bir Türk devleti kuran **Kadı Burhanettin** de Osmanlılar'ın düşmanı idi.

Yıldırım Bayezid, kendine özgü bir süratle, ordusunun başına geçip, başkaldıran Anadolu beyliklerinin üzerine yürüdü. Bu onun, padişah olduktan sonra Anadolu'ya ilk seferi idi. Ordusunda Bizans, Sırp ve Candaroğlu birlikleri de vardı.

Yıldırım'ın Türk beylikleriyle savaşmasına gerek kalmadı. Onun gücünü ve azmini anlayan beyler birer birer gelip af dilediler ve bağlılık yemini ettiler. Fakat **Saruhan** gelmekten korktu ve Sinop'a giderek Candaroğlu'na sığındı.

Şimdi, **Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan** beylikleri Osmanlı topraklarına katılmış bulunuyordu. Bu, Osmanlılar'ın Anadolu'daki topraklarını genişletmekle kalmadı, kıyı bölgelere hâkim beyliklerin donanmasının da Osmanlı donanmasıyla birleşmesine yolaçtı. Osmanlılar böylece büyük bir donanmaya ve tecrübeli deniz askerlerine sahip oldular. Ege'nin büyük limanları da onların hâkimiyetine geçmiş oldu (1391).

● Karamanoğlu yine düşman...

Anadolu beyliklerinin büyük bir kısmı kan dökülmeden itaat altına alınmıştı. Fakat, Selçuklular'ın asıl mirasçısı olduklarını iddia eden Karamanoğulları, bu haklarından vazgeçmiyor ve fırsat kolluyorlardı. Nitekim, Hamidoğlu Beyliği'nin hükümdarı **Hüseyin Bey** ölünce, Karamanlılar bu beyliğe ait bazı toprakları işgal ettiler. Beyliğin Isparta ve Burdur'u içine alan göller yöresi ise Osmanlılar'a geçti ve Hüseyin Bey'in oğlu Mustafa Bey Osmanlı hizmetine alındı. Yıldırım'ın oğlu **Şehzâde İsa Bey,** Isparta sancakbeyliğine tayin edildi.

Karamanlılar, Kadı Burhaneddin ve Candaroğulları beyliklerini Osmanlılar'dan ayırmışlardı ama, Osmanlı'ya karşı kendi aralarında birlik kuramamışlardı. Bayezid, bu muhtemel birliğin gerçekleşmesinden önce harekete geçti. Birinci Anadolu seferinden bu yana henüz bir yıl geçmişti.

Bayezid, Karaman üzerine yürüyerek Konya'yı kuşattı. Konya teslim oldu. Çünkü Bayezid'ın âdil davranacağını biliyorlardı. Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey savaşmaktan korkutu ve güneye çekildi. Hiçbir yerden yardım göremeyince Bayezid'le anlaşmak istedi. Bayezid, hem Rumeli'de bulunmak istediği, hem de Türk nüfusu kırmak istemediği için barış teklifini kabul etti. Yapılan anlaşmaya göre Karamanlılar işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ayrıca kendi topraklarından bir kısmını da Osmanlılar'a bırakacaklardı.

Karamanoğulları ile yapılan anlaşmadan sonra Yıldırım Bayezid donanmayı güçlendirme işine hız verdi. Ege ve Akdeniz'in önemli limanlarını vuracaksa donanma lâzımdı; İstanbul'u alacaksa yine donanma lâzımdı.. Çalışmalar aralıksız ve uzun süre devam etti. Nihayet, o çağ için modern sayılan 60 parça gemi ile Ege adalarını vurmaya başladı. Derya kaptanı **Saruca Paşa** idi. Çanakkale ve ona yakın üsler Türkler'in denetimine geçti. Böylece, Avrupa'nın Bizans'a deniz yoluyla

Yıldırım Bayezid'in Kosova'da tahta çıkışı

darkmalt - çizgiliforum

yardım göndermesi önlenmiş oluyordu. Asıl hedef belliydi ve bunu Bizans İmparatoru da çok iyi anlıyordu.

● Konstantiniyye'de bir Türk mahallesi istiyorum

Yıldırım Bayezid Anadolu beyliklerini itaat altına almaya çalışırken, Bizans imparatoru İstanbul surlarını onartmaya başlamıştı bile. Zayıf noktalar sağlamlaştırılıyor, yeni kuleler ilâve ediliyordu. Bu çalışmalar Türkler'den gizli yapılıyor, dışarıdan taş getirilmiyordu. Yıkık kiliselerin taşları kale onarımında kullanıldı. Onarılan yerler, Türkler farketmesin diye süslerle kapatıldı.

Fakat Türkler bu çalışmaları öğrenmişlerdi. Yıldırım Bayezid İmparatora haber göndererek onarılan kısımların ve yeni kulelerin derhal yıkılmasını istedi. Bizans imparatoru bu ihtarı kulak ardı edemezdi. Zaten tahtın varisi olan oğlu da Bizanslı bir birliğin başında, Osmanlı hizmetinde, bir çeşit rehine olarak bulunuyordu. Onarılan yerleri hemen yıktırdı.

Surların onarılması ve onarılan yerlerin tekrar yıkılmasından az sonra Bizans imparatoru öldü. İmparatorun Osmanlı hizmetinde, Bursa'da bulunan oğlu da, haber vermeden ve süratle İstanbul'a gelerek tahta oturdu.Buna çok kızan Bayezid yeni imparatora şöyle bir nota gönderdi:

"Tahtında rahat oturmak ve rahat yaşamak istiyorsan, şehrin kapılarını kapat ve dışarı çıkma. Çünkü şehir dışında ne varsa hepsi benimdir!"

Yıldırım'ın istekleri bundan ibaret değildi. Bağlılık anlaşmasının yenilenmesini, İstanbul'da Türkler için bir mahalle kurulmasını,bir cami yapılmasını, Müslümanlar'ın yargılanacağı ayrı bir mahkeme kurulmasını istiyor, buraya bir kadı gönderileceğini de bildiriyordu.

İmparator bu ağır şartları kabul etmedi. İstanbul surları, onarılacak yerleri varsa da hâlâ dünyanın en aşılmaz surları olarak biliniyordu. Ayrıca Avrupa'dan gerekli yardımı alacağından da emindi.

Fakat **Yıldırım Bayezid** dediğini yaptıran bir hükümdardı. Derhal İstanbul'u kuşattı. **Bu, Osmanlı Türkleri tarafından İstanbul'un ilk kuşatılması idi** ve bundan sonra, ele geçinceye kadar bu kuşatmalar tekrarlanacaktı.

Kuşatma uzadıkça İstanbul halkının sıkıntısı artıyordu. Kıtlık başgöstermiş, ekmek pişirmek için fırınlarda yakılacak odun bile bulunmaz olmuştu. Bazı ahşap yapılar yıkılarak keresteleri fırınlarda yakıldı.

Yıldırım Bayezid'in tuğrası

Avrupalılar Bizans'ın yardımına gelmiyorlardı. Ama Macar kralı **Sigismund** fırsattan yararlanarak Bulgaristan topraklarını ele geçirmek istedi. Bayezid de böyle bir ihtimali düşündüğü için şehre hücum etmiyor, orduyu uzun sürecek kale savaşıyla yıpratmak istemiyordu. O devirde surları delecek büyük toplar yoktu. Zaten kuşatma uzadıkça açlık ve bezginlik sonunda teslim olmaktan başka çare bulamayacaklardı ve şehir yıkılmadan, savaşılmadan alınmış olacaktı.

Şehir, gerçekten o zor günlere geldi ve Bizans imparatoru şartları kabul ederek anlaşmak istediğini bildirdi. Bunun üzerine kuşatma kaldırıldı ama daha geniş bir halka dışında kontrol devam edecekti. Yeni anlaşmada Bizans imparatoru şu şartları kabul etti:

•İstanbul'da bir Türk mahallesi yapılacak ve buraya yerleştirilecek Türk göçmenler için Bizanslılar 700 ev verecekleridir;

•Bir Türk mahkemesi kurulacak, mahkeme kadısı Türkler tarafından tayin edilecek ve Müslümanlar bu mahkemede yargılanacaklardır;

•Şehrin dışında, Galata'dan Kâğıthane'ye kadar olan şerit Türkler'e verilecek ve buraya bir Türk birliği yerleştirilecektir;

•Her yıl ödenmekte olan vergiler arttırılacak, ayrıca şehir dışındaki ekili alanlardan, bağlardan da onda bir oranında vergi alınacaktır.

Yedi ay süren kuşatma işte bu şartların kabulü ile kaldırıldı (1391).

● Kadı Burhaneddin

Kuşatmanın kaldırılmasının bir sebebi de Rumeli'deki kıpırdanışlar idi. Bayezid'in Anadolu beylikleri ve Bizans'la meşgul olduğu sırada, Güney Eflâk'te hüküm süren voyvoda

Yıldırım Bayezid'in Ressam Kapıdağlı tarafından yapılan bir portresi

Mirçe, Osmanlı topraklarına girmişti. Bayezid, İstanbul kuştamasını kaldırdıktan sonra aynı yıl (1391) Tuna'yı aştı. Eflâk'ı (Romenleri) **Argeşo Meydan Muharebesi'**nde mağlup etti. Savaş kısa sürmüş, kolay kazanılmış ve Mirçe maiyeti ile birlikte esir alınmıştı. Böylece Güney Romanya da Osmanlı topraklarına katıldı. Fakat Mirçe, Türkler'e bağlı kalmak şartıyla voyvodalıkta bırakıldı.

Bundan sonra Türk akıncıları Avrupa içlerine sindirme akınları yaptılar.

Tuna'yı ilk aşan Osmanlı hükümdarı olan Yıldırım Bayezid'in tekrar Anadolu'ya geçmesi gerekiyordu. Çünkü Candaroğulları, Karamanlılar ve Kadı Burhaneddin Osmanlılar'a karşı hâlâ direniyor, Osmanlı ordusu Rumeli'de meşgul iken fırsattan yararlanarak topraklarını genişletmeye, Osmanlı topraklarına göçü engellemeye çalışıyorlardı. Anadolu'daki Türk birliğini kurmak şarttı.

Yıldırım Anadolu'ya geçti ve Kastamonu yakınlarında önce **Candaroğulları'**nın kuvvetlerini dağıttı. Daha önce Osmanlılar'a bağlı olduğu halde **Kadı Burhaneddin'**in kışkırtması ve desteği ile başkaldıran **Candaroğlu Süleyman Bey** de bu savaşta öldü. Böylece, Candarlı toprakları tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve Osmanlılar, başşehri Sivas olan **Kadı Burhaneddin'**in kurduğu güçlü Türk devleti ile komşu olmuşlardı.

Kadı Burhaneddin Osmanlılar'ın Kastamonu üzerindeki hâkimiyetini tanımak istemedi ve savaş kaçınılmaz oldu. Bayezid Kadı Burhaneddin kuvvetlerinin üzerine oğlu Ertuğrul'un kumandasında bir birlik gönderdi. Fakat bu çarpışmada Osmanlı kuvvetleri yenildi ve Yıldırım'ın oğlu **Ertuğrul** öldü.

Yıldırım bu sonuca katlanamaz, yenilgiyi kabul edemezdi. Ama Rumeli'de durum yine karışıyordu. Yıldırım Anadolu'ya geçse Rumeli'deki düşmanları, Rumeli'ye geçse Anadolu'daki rakipleri derhal faaliyete geçiyor, Bayezid ise, lâkabını doğrularcasına yıldırım hızıyla bir Anadolu'ya, bir Rumeli'ye geçerek başkaldıranları eziyordu.

● Bulgaristan'ın siyasî varlığı sona eriyor

Osmanlılar'ın Kadı Burhaneddin'le uğraşmasını fırsat bilen Macar kralı Sigismund, Bulgar toprakları üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı. Bulgar kralı da Osmanlılar'a bağımlı olmaktan kurtulmak için ona gizlice destek vermeye devam ediyordu. Yıldırım Bayezid bu durumu kökünden halletmek için Bulgaristan'ı bir kere daha ele geçirdi. Bu devleti bağımlı bir krallık olmaktan çıkarıp siyasî varlığına tamamen son verdi ve ülkesini Osmanlı topraklarına kattı (1393).

Yıldırım'ın yıldırım harekâtı devam etti. Türk akıncıları kısa zamanda **Selânik'**i, **Yenişehir'**i, Arnavutluk'ta **Akçahisar, Avlonya, Kesriye** ve **Berat** şehirlerini ele geçirdiler. **İşkodra** ise bir miktar tazminat karşılığında Venedikliler'e bırakıldı.

Bu arada Arnavut kralı **Balşa** esir alınmış, Osmanlı ülkesine götürülmüştü. Arnavutluk'un Karadağ bölgesinde Türk hâkimiyeti kurulduktan sonra Yunanistan'ın kuzeybatı bölümünü, yani **Epir'**i, **Madekonya'**nın önemli merkezi **Üsküp'**ü ele geçirdi. **Üsküp kısa zamanda Türk'leştirildi.** Buraya kafileler halinde sevkedilen Türkler yerleştirildi ve idaresi için ünlü sancakbeyleri gönderildi.

★

İKİNCİ İSTANBUL KUŞATMASI

Rumeli'de hâkimiyet kurulmuştu. Fakat Bizans, İstanbul surlarının içinde Haçlılar'ı tahrik eden, her fırsatta Türkler'e zorluk çıkaran bir merkez olmaya devam ediyordu. İstanbul alınmadıkça doğu seferleri için de, batı seferi-

leri için de bir güvensizlik sebebi olarak kalacaktı. Balkan prenslerinin birbirleriyle çekişmeleri o sırada Osmanlılar'ın lehine bir durum değildi. Çünkü artık Osmanlılar'a bağımlı olduklarına göre, Osmanlı hükümdarının buyruğundan çıkmamaları gerekirdi.

Bayezid Bizans imparatoru ve Balkan prenslerini uzlaştıramadı. Üstelik bunlar kendi aralarında, asıl düşmanlarının Türkler olduğuna, kuvvetlerini onlara karşı birleştirmeleri gerektiğine karar verdiler.

Bunun üzerine Yıldırım Bayezid İstanbul'u ikinci defa kuşattı. Çünkü Bizans ilk kuşatmanın kaldırılması için kabul ettiği şartları da yerine getirmemişti.

İkinci kuşatma birkaç ay sürdü ve kış gelince kaldırıldı. Surlar dayanıklıydı. Yıkıcı toplar henüz yoktu ve donanma da Bizans'a denizden yapılacak yabancı yardımını engelleyebilecek duruma henüz gelmişti. Üstelik, yeni bir Haçlı ordusunun hazırlanmakta olduğu haberi alınmıştı.

Niğbolu Zaferi

"Gidin, daha çok müttefik ve daha büyük ordularla karşıma çıkın ki, kazanacağım şan ve zafer de daha büyük olsun

Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u almaktan ve batıya doğru ilerlemekten asla vazgeçmeyeceğini anlayan Macar kralı **Sigismund,** Türk akınını durdurmak için müttefik aramaya koyuldu. Avrupa devletlerini Osmanlılar'a karşı yeni bir Haçlı ordusu kurmaya teşvik etti. Onu, Bizans imparatoru **Manuel** de hararetle destekledi. **Sigismund** ve **Manuel,** Papa'yı harekete geçirebildiler.

Papa'nın katolik hükümdarları Haçlı seferlerine dâvet etmesi, Avrupa devletlerinin dinî bir heyecanla silâha sarılmalarına sebep oldu. **Macar, Alman, Belçika, Felemenk** ve **İsviçre** şövalyeleriyle **İngiltere, İskoçya, İspanya, Savua, Lombardiya, Ulah** Haçlılar'ı birleşerek 100 binin üzerinde bir kuvvet meydana getirdiler. Ayrıca, soylular yönetiminde kurulan Fransız Haçlılar'ı, **Rodos** ve **Venedik** şövalyeleri de katılacaklarını bildirdiler.

Almanlar, **Hohenzolren** kontu **Frederik**in kumandasında 2000 **Töton** şövalyesi gönderdiler. Fransızlar tam 1000 şövalyenin kumandasında seçme askerlerini göndereceklerdi. Bunların başında da **Nevers** kontu **Jean Sans Peur** (Korkusuz Jan) bulunuyordu. Venedikliler ise 44 gemiden oluşan bir donanmayı Haçlılar'ın hizmetine verdiler. Bu gemiler Tuna Nehri'nde demirlemişlerdi.

Böylece, Türkler'e karşı bütün Avrupa birleşmiş, en seçkin birliklerinden oluşan 130 bin kişilik bir ordu meydana getirilmişti. Bu ordunun başkumandanlığını Macar kralı **Sigismund** yapacaktı. Diğer kumandanlar da pek ünlü idiler.

● Gök çökecek olsa mızraklarımızla tutarız

Macar kralı Sigismund muhteşem Haçlı ordusu ile Niğbolu'ya yaklaşırken başını gururla havaya kaldırmış, yanındakilere şöyle demişti:

"Gök çökecek olsa, mızraklarımızla tutarız!"

Bu söz kumandanlardan erlere kadar ağızdan ağıza dolaştı. Bu defa Türkler'i yeneceklerinden emindiler. İstanbul'u kuşatmış durumda bulunan Türk ordusunu arkadan vuracak, bunun için stratejik önemi büyük olan **Niğbolu Kalesi'**ni zaptettikten sonra Bulgaristan'ı kurtaracak, Balkanlar'dan geçerek İstanbul üzerine yürüyeceklerdi.

Müttefik Haçlı Ordusu 24 Temmuz 1396'da iki kola ayrılarak harekete geçti. Doğu kolu Transilvanya tarafından ve Sienburg üzerinden geçerek Niğbolu'ya, Sigismund'un kumandasındaki ikinci büyük kol ise Orsova üzerinden Vidin'e yürüdü. Bulgar prensi Şişman

Macarlar'ın Niğbolu Kalesi'ni kuşatmaları ve Yıldırım Bayezid'in yardıma yetişmesi (Hünernâme-Topkapı Müzesi)

ler'e ihanet edip yol verdiği için Vidin'i aldılar ve buradaki Türk muhafızlar şehit edildi. Daha sonra Rahova kalesini de aldılar ve 8 Eylül'de bu kol Niğbolu önüne geldi. Hemen kaleyi kuşatmaya başladılar.

Haçlılar kuvvetlerine güveniyor, planlarını beğeniyor, şartları kendileri için çok uygun buluyorlardı. Kesin zaferden emin oldukları için de birçok kadın ve fıçılar dolusu şarap getirmişlerdi.

Kral Sigismund, Niğbolu Kalesi önünde ünlü şövalyelere,prenslere ve bütün Haçlı savaşçılarına hitaben şu konuşmayı yaptı:

"Sultan Bayezid ister gelsin, ister gelmesin. Biz gelecek yaz Ermenistan Krallığı'ndan geçip Suriye'ye inmek için daha başka şehirleri de ele geçireceğiz. Ve, Kudüs şehri ile bütün Arz-ı Mukaddes'i (Filistin'i) fethetmeye gideceğiz. Eğer sultan bütün kuvvetleriyle karşımıza çıkarsa, onunla savaşacağız. Bu savaşta ölürsek Tanrı lûtfuna kavuşmak mertebesine ulaşacağız!".

Sigismund, Bayezid'in Balkanlar'da görünmeyişini cesaretsizlik olarak yorumluyor, onun bir yandan İstanbul kuşatmmasını sürdürürken öte yandan Anadolu'da yeni ordular toplamaya çalıştığını sanıyordu.

Yıldırım Bayezid ise, Haçlılar'ın sınırı geçtiğini görünce, İstanbul kuşatmasını kaldırarak kuvvetlerini Edirne'de toplamış bulunuyordu. Şehzâdelerin idaresinde Anadolu askerleri de Boğazlar'ı geçip süratle padişahın yanına yetiştiler.

Yıldırım, bütün ordunun toplanmasını beklemeden yanında bulunan 10 bin kişilik bir kuvvetle derhal yola çıktı. Maksadı, düşmanın bütün saldırılarına direnen Niğbolu'nun düşmesinden önce oraya ulaşmak, Türk ordusunu İstanbul kuşatması ile meşgul zanneden düşman ordusunu arkadan vurmaktı.

● Bre Doğan! Bre Doğan!

Niğbolu Kalesi'nin kumandanı savaşlarda pişmiş, cesur, fedakâr bir kumandan olan **Doğan Bey** idi. Yıldırım Bayezid ona, teçhizatı ve iaşesi mükemmel olan kaleye güveniyor, kalenin kolay kolay düşmeyeceğini biliyordu. Fakat düşman sayıca pek üstündü.

Bayezid'in kuvvetleri Tırnova'ya geldiği zaman Haçlılar'ın yiyecek temini için gönderdiği bir birliği esir aldı. Birlikten kaçıp kurtulanlar, **Sigismund'**a, büyük bir heyecanla **Türk sultanının** geldiğini haber verdiler. Bunun üzerine Sigismund derhal savaş durumuna geçilmesini emretti. Aynı zamanda **Eflâk beyi Mirçe'**nin kumandasında, Osmanlı ordusunun durumunu öğrenmek için bir öncü kuvvet gönderdi.

Yıldırım Bayezid de **Evrenos Bey** ve Sırp despotu **Stefan Lazareviç'**i öncü birliğiyle keşif için göndermişti. İki tarafın öncüleri karşılaştılar ve çatışma kaçınılmaz oldu. Bu çatışmadan sonra Türk ordusu Niğbolu Kalesi'nin 10 kilometre kadar güneyine sokuldu ve karargâhını kurdu.

Niğbolu Kalesi Haçlı ordusunun baskısına dayanmaktaydı. Fakat her an düşebilirdi. Çünkü bir avuç Türk muhafızı ile savunma savaşı veren **Doğan Bey,** sonunda ya teslim olmak zorunda kalacak veya bütün askerleriyle birlikte şehit düşecekti. Kaleye, Osmanlı ordusunun yola çıktığına dair herhangi bir haber de ulaştırılamamıştı. Doğan Bey'e ordunun geldiğini bildirmek, mâneviyatını ve dayanma gücünü arttırmak gerekiyordu. Sultan, göndereceği habercinin yakalanmasından endişe etmekteydi. Ayrıca habercinin dönüşünü bekleyecek sabrı da yoktu. Onun için inanılmaz bir karar verdi: **Ordunun geldiğini Doğan Bey'e bizzat bildirecekti.** Kaledekilerin mâneviyatını hiçbir şey sultanın bu jesti kadar yükseltemezdi.

Gece, ortalıktan el ayak çekilince, yağız atına atladı ve karanlıklara daldı. Düşman hatlarının yanından gölge gibi süzülüp kale duvarlarının dibine vardı. Üzengi üzerinde dikilerek yukarıya bağırdı:

-Bre Doğan! Bre Doğan!

Kale kumandanı Doğan Bey uyumuyordu. Kendisine seslenildiğini duyunca hemen seğirtti ve padişahın gür sesini tanımakta gecikmedi. Şaşkınlık, heyecan ve aynı zamanda sevinç içinde cevap verdi:

-Buyur saadetlû hünkârım!

-Bre Doğan, halin nicedir?

Doğan Bey düşmanın karadan ve nehir tarafından hücumlarda bulunduğunu, fakat dayandıklarını söyledi. Erzak ve silâh sıkıntısı çekmediklerini de kısaca anlattı.

Yıldırım Bayezid, güven ve azim uyandıran, güç katan sesiyle şöyle dedi:

-Hele dayanın, işte biz dahi vardık!

Sonra atını mahmuzladı ve geldiği gibi yıldırım hızıyla karanlığa dalıp kayboldu.

Sultanla Doğan Bey'in konuşmaları düşman karargâhından duyulmuştu. Hemen bir süvari müfrezesi hazırlanmış, takibe çıkarılmıştı. Fakat Yıldırım'ı yakalamaları ne mümkün!

Padişahın bu jestinden gözleri yaşaran ve Tanrı'ya şükreden Doğan Bey, sanki, tek başına Haçlı ordusuna meydan okuyacak güce kavuşmuştu.

● Fransız şövalyeleri Türkler'i yenme şerefini kimseye kaptırmak istemiyor

Düşman, Yıldırım Bayezid'in ordusu ile Tırnova'ya geldiğini öğrendiği zaman biraz şaşırmış, fakat mâneviyatı bozulmamıştı. Çünkü yenilgi ihtimalini akıllarının köşesinden bile geçirmiyorlardı.

Haçlılar ordusu arkasını Tuna'ya ve kuşatmakta oldukları Niğbolu'ya vermişti. Cephesi güneye düşüyordu.

Macar kralı Sigismund, savaşa önce Macar ve Eflâk askerlerinin girmesini, Fransızlar'ın da geride kalarak Türk kuvvetlerinin merkezine yüklenmesini teklif etti. Çünkü Macarlar ve Ulahlar Türkler'le daha önce de savaşmış, onların savaş usullerini öğrenmişlerdi. Fakat, Fransız asilzâde ve şövalyelerinin kumandanı olan **Korkusuz Jan (Jean Sans Peur),** Türkler'i yenme şerefini kimseye kaptırma niyetinde olmadığını bildirdi. Daha savaş başlamadan ciddi bir anlaşmazlığa düşmemek için, Sigismund Fransızlar'ın isteğini kabul etti.

28 Eylül 1396 günü, iki ordu savaş hazırlıklarını tamamlamış, karşı karşıya gelmişlerdi. Türkler Niğbolu Ovası'nın güney kesiminde yeralmışlardı. Ordu üç saf halinde dizilmiş bulunuyordu. En önde hafif süvari, birinci hatta **Saruca Paşa** kumandasında 20 bine yakın Azep askeri, ikinci hatta sağda **Şehzâde Süleyman Çelebi** kumandasında Rumeli askeri vardı. Solda, Şehzâde **Mustafa Çelebi** kumandasında Anadolu askeri, ortada yeniçeriler yeralmıştı. Timarlı askerler sağ ve sola dağıtılmış, okçular uç kısımlarda mevzilenmişti. Yedek yeniçerilerle süvariler ve Sırp askerleri üçüncü hattı oluşturuyordu.

Haçlı ordusunun en önünde Fransızlar ve Burgonya şövalyeleri, ikinci hatta Macar Kralı Sigisimund vardı. Solda Macar'lar ve Hırvat'lar, sağda ise Ulah'lar yeralıyordu.

Savaş, Fransız şövalyelerinin Türk ordusunun öncüleri olan Azepler'in üzerine hücumu ile başladı. Onları diğer milletlerin süvarileri takip etti. Türk hafif süvarisi düşmanın zırhlı süvarisi ile başedemediği için kayıp veriyordu. Şehzâde **Mustafa Çelebi**'nin Anadolu süvarisiyle yaptığı şaşırtma mahiyetindeki karşı hücumu sırasında, padişahın emriyle ikinci hattaki kuvvetler yanlara doğru çekilmeye başladı. Türk ordusu yavaş yavaş hilâl şeklini alıyordu. Şövalyeler bu manevrayı anlayamamış, Türk ordusunu bozguna uğrattıklarını ve zaferi kazandıklarını sanarak ileri atılmışlardı. Fakat önlerindeki tepeyi aşınca henüz savaşa girmiş üçüncü hattaki Türk kuvvetleriyle karşılaştılar. Bu arada hilâlin uçları gittikçe yaklaşıyor, Türk süvarileri Haçlı ordusunun gerisini çeviriyordu.

● Düşman kaçacak gedik bulamıyor

Okçular, süvarileri yaya bırakmak için atlarına nişan alıyordu. Bunu anlayan şövalyelerin bir kısmı daha önce atlarından indiler. Bu anda **Yıldırım** umumi hücum emrini verdi. Şövalyeler geri dönüp atlarına binmek isteyince arkalarının da çevrilmiş olduğunu gördüler. Bu durumda yapabilecekleri bir şey yoktu. Çoğu öldü, kalanlar ise teslim oldular.

Şimdi sıra Macarlar'da idi. Hilâlin uçları yaklaşıyor, çember daralıyordu. Türkler her taraftan saldırıyor, düşman ise ne tarafa yöneleceğini bilemiyordu.. Eflâk voyvodası **Mirçe** ile Hırvat Kralı **Laskoviç,** askerlerinden bir bölümünü alarak güçbelâ kaçabildiler. Hilâlin henüz birleşmemiş uçları arasından geri çekilme telâşına düşen Macarlar'ın büyük çoğunluğu Tuna Nehri'ne dökülerek boğuldular. Başkumandan ve Macar Kralı **Sigismund** ise, Alman kontları ve Rodos şövalyelerinin reisi ile Tuna ağzında bekleyen bir Venedik kadırgasına güçbelâ sığınabildiler. Bu kadırga ile Karadeniz'e çıkıp oradan Marmara ve sonra Ege Denizi yoluyla Dalmaçya kıyılarında karaya çıkarak memleketlerine ulaştılar.

Savaş, Yıldırım Bayezid kumandasındaki Türk ordularının tam ve kesin zaferiyle sonuçlandı. Bu, tarihin en büyük imha savaşlarından biri olmuş, **130 bin kişilik Haçlı ordusu 100 bin civarında ölü vermiş, 10 bini esir olmuş, ancak 20 bin kadar asker kaçarak kurtulabilmişti.** Bunların da bir kısmı yaralıydı.

Hristiyan Avrupa Niğbolu'da yediği bu çok ağır darbenin etkisini kolay kolay atlatamadı. Osmanlılar'ın fetret devrinde (Bayezid'in Timur'a yenilmesiyle meydana gelen dağınıklıkta) fırsattan yararlanacak güçleri kalmamıştı.

● Esir şövalyeler Bursa'da

Niğbolu Savaşı'na katılan Haçlı birliklerinin en ihtişamlısı, en gösterişlisi Fransız bir

likleriydi. Kontların armaları altın tellerle işlenmişti. Hele Burgonya dukasının altın armaları, kadife çadırları, sancakları ve at örtüleri çok gösterişliydi. Öteki senyörlerin at takımları ve eyerleri de altın, gümüş, fildişi gibi değerli süslerle kaplıydı. Gümüş tellerle işlenmiş 300 flamaları vardı. Ayrıca dört büyük sancakta **Hz. Meryem'**in resmi bulunuyordu. Bu pek gösterişli ordu sanki savaşa değil bir törene gelmişti.

Gerçekte Fransızlar Türkler'e karşı parlak bir zafer kazanacaklarına, Anadolu ve Kudüs'ü fethedeceklerine inanıyor, zaferden sonra ihtişamlı törenler yapmayı düşünüyorlardı. Ama, zafer kazanmak şöyle dursun, tarihlerinin en ağır yenilgilerinden birine uğradılar. Başta **Nevers kontu Korkusuz Jan** olmak üzere 300 kadar prens ve şövalye esir alındı. Askerleri ise mahvolmuştu.

Yıldırım Bayezid, Korkusuz Jan ile 300 prens ve şövalyeyi Bursa'ya götürmüş, serbest bırakma şartı ile tazminat olarak yüklüce bir para istemişti.

Nevers kontu, Bursa'da rahat bir hayat yaşıyor, şehirde dolaşabiliyordu. Türkler'in hem cengâver, hem konuksever olduklarını görüyor, onları daha önce iyi tanımadığını söylüyor, ülkesine dönerse bir daha Türkler'le asla savaşmayacağına yemin ediyordu.

Nihayet Yıldırım Bayezid'in şartlarına boyun eğdiler. Fransa kralı adına gelen bir heyet, esirlerin serbest bırakılması için **200 duka altını** ile **100 bin duka altını değerinde hediye** getirdi. Artık Korkusuz Jan yurduna dönebilirdi. Yıldırım onu ve diğer seçkin esirleri biraraya toplayarak şöyle dedi:

"Ey Jan, ülkende büyük bir bey olduğunu biliyorum. Bir daha bana karşı silâh kullanmayacağına dair yemin ettiğini de duydum. Bu yeminini şimdi sana iade ediyorum. Şövalyeliğine sürülen mağlubiyet lekesini silmek için benimle yine savaşmak istersen, bütün Avrupa hükümdarlarını yardıma çağırabilirsin. Ne kadar büyük bir ordu, ne kadar fazla müttefik toplarsan, bana şan kazandırmak için o kadar fırsat vermiş olursun. Beni savaş meydanlarında daima karşında bulacaksın. Bundan hiç şüphen olmasın. Çünkü ben savaş ve zaferler için doğmuş bir adamım. Benden ileride bulunmak arzusuna kapılanlar, daima benden geride kalacaklardır."

● Anadolu Hisarı

Niğbolu Zaferi'nden sonra Türkler'in Balkanlar'daki durumu tam güvenlik içine alınmıştı. Yine de göz açtırmamak için akınlara devam edildi. Fakat İstanbul hâlâ alınmamıştı ve Bayezid de İstanbul'u almadan Rumeli'de tam güvenliği sağlamış olmayacağını biliyordu. Onun için İstanbul'u üçüncü defa kuşattı. Çünkü imparator Manuel teslim olmayı reddetmişti. Avrupa Bizans'a yine yardım vaadetmiş, Rusya para ve gemi yardımı yapacağını bildirmişti. Bizans imparatoru, vergi vermek, Türk mahallesi kurmak gibi önceki şartları yerine getiriyor, ama teslim olmayı reddediyordu.

Bizans'ın teslim olmaktan başka bütün şartları yerine getirmesi üzerine kuşatma kaldırıldı. Anadolu birliği henüz tam olarak gerçekleşmediği için kuvvetlerini burada bekletmek istemiyordu. Zaten Bizans'ın İstanbul dışında Şile'den başka kalesi kalmamıştı.

Yıldırım Bayezid Şile Kalesi'ni de zaptettikten sonra İstanbul Boğazı'nın en dar yerine bir kale inşa ettirdi. Bugün **'Anadolu Hisarı'** dediğimiz ve asıl adı **'Güzelce Hisar'** olan bu kale, üç metre yüksekliğinde bir kaya bloku üzerine oturtuldu. 1.5 metre kalınlıkta ve 20 metre yükseklikte olan kalenin yedi kulesi vardır. Hisar, İstanbul kuşatmasında Boğaz'dan geçecek yardım gemilerini engellemek için yapılmış ve içine toplar yerleştirilmişti.

★

Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, Yıldırım Bayezid Bizans ve Rumeli'de meşgul olduğu zaman, hâlâ birliğe katılmayan bir-iki Türk beyliği bu fırsatı değerlendirerek kendi durumlarını güçlendirmeye çalışıyor ve Osmanlılar'ın hâkimiyetine girmiş bazı şehirleri işgal ediyorlardı. Nitekim, Osmanlılar Niğbolu'da savaşırken **Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey,** Ankara'yı zaptetmişti. Yıldırım, bu beyliği artık ortadan kaldırma zamanı geldiğini düşündü ve harekete geçti. İki Türk devleti arasında bir kere daha savaş oldu. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Karamanlılar yenildi ve **Alâeddin Ali Bey** esir alınarak ortadan kaldırıldı.

Şimdi Osmanlı sınırı doğuda en önemli Anadolu şehri olan **Konya'**yı içine almış, Seyhan Nehri'ne dayanmıştı. Sıra **Kadı Burhaneddin'**in yok edilmesine gelmişti. Bayezid, hem oğlu **Ertuğrul'**un intikamını almak, hem de topraklarını Karadeniz'e doğru genişletmek için harekete geçti. Kısa zamanda **Samsun'**u aldı. Kelkit Çayı'ndan Çarşamba ve Tirebolu'ya kadar olan bölgeyi sınırlarına kattı.

Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu **Kara-Yülük Osman Beğ**'le savaş

şa tutuşmuş, yenilmiş ve öldürülmüştü. Bu yüzden Bayezid'in bir düşmanı yok olmuştu. Oğulları Osmanlılar'a bağımlılığı kabul edince, Sivas da Osmanlılar'a geçmiş oldu.

Yıldırım doğuya doğru ilerlemeye devam ederek Malatya'yı da zaptetti ve böylece devletin sınırları Fırat'a dayandı (1399).

Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da da hâkimiyet pekiştirildikten sonra Yıldırım Bayezid İstanbul'u dördüncü defa kuşattı. İstanbul fethinin kendisine nasip olması için sabırsızlanıyor gibiydi. Onun için bu defa kuşatmayı daha sıkı tutacak, imparatoru teslime mecbur edecekti.

Fakat bu defa onu durduran çok daha ciddi bir durum ortaya çıkmıştı: **Timur,** güçlü **Türkistan ordusu** ile hiçbir engel tanımadan batıya doğru ilerliyordu.

Kosova Meydan Savaşı'nda Türk süvarisinin hücumu.

İkinci cildin sonu

darkmatt - çizgili orum

..Türk Ticaret Bankası

TÜRKBANK

"İkinci Adresiniz"

Sürekli yüksek kazanç güvencesi TÜRKBANK'ta

Türk Ticaret Bankası

TÜRKBANK

"İkinci Adresiniz"

darkmalt-özgürforum
Özgürlü Forum